

1

1984

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XIV. évfolyam, 1. szám, 1984. január—február

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz
Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén magiszter
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő

Dr. Matkovic József

Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovačec
Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnic József

Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje február 1.

Megjelent 1984. március 25.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

<i>Seres Sándor</i>	A felismerés és a mesterséges intelligencia	5
<i>Berislav Perić</i>	Állam és kényszer	31
<i>Mészáros Katalin</i>	A partitionálás alkalmazásának jelentősége különös tekintettel a vegyes egészértéktű feladatokra	50
<i>Szilágyi Gábor</i>	Mojak Aranka a kerámiavilágban — A kerámikusok retrospektív kiállítása és a kashgyesi kerámiaműhely huszonötödik éve alkalmából	57
<i>Tóth Lajos</i>	Az oktatásfejlesztés útjai és távlatai — Az irányítás tökéletesítése	91
<i>Szöllősy Vágó László</i>	A nép művelésétől a népművelésig — Irodalmi éifőújságunk, az Életjel negyedszázados jubileuma	105
	<i>Dokumentum</i>	
<i>Hamdija Pozderac</i>	A nemzeti kérdés és a jugoszláv közösség megteremtése	112
<i>Dušan Dragosavac</i>	Az időszerű nemzeti és nemzetközi problémák az AVNOJ negyvenedik évfordulóján	127
	<i>Szimpozion</i>	
<i>Rehák László</i>	Az AVNOJ II ülészakának szentelt központi tudományos tanácskozás	171
<i>Laki László</i>	Tudományos értekezéslet Marx halálának századik évfordulója alkalmából	174
	<i>Nemzetközi szemle</i>	
<i>Jakobsz István</i>	A nagyhatalmak és a világ felosztása	179
<i>Hajdú János</i>	A munkához való jog válsága és távlata	186
	<i>Könyv szemle</i>	
<i>Buckó György</i>	Dr. Várady Tibor: Nemzetközi magánjog	193
<i>Bálint István</i>	Pusztulásra ítélt civilizáció?	
	Richard J. Barnet: Mršave godine	197
<i>Rehák László</i>	Terjedelmes okmánygyűjtemény az AVNOJ-ról	200
<i>Sepsey Csaba</i>	Szórád György: Közgazdasági-matematikai módszerek és modellek	205
<i>Laki László</i>	Rehák László: Világnézet, ideológia, tudományos megismerés	207
* * *	A LÉTÜNK XIII. évfolyamának (1983. évi) témakör szerinti tartalomjegyzéke	213
* * *	A Szociológiai tanulmány pályázat hírei	222
* * *	A Létünk 1984. évi pályázata	223

A FELISMERÉS ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA

E sorok szerzője évek óta tanulmányozza a felismerés problematikáját, amely igen fontos szerepet játszik a mesterséges intelligencia fejlesztésében is. A felismerés általános problémáinak szigorúan vett megoldása, amely a szerző vizsgálódásainak alapvető eredménye, távlatokat nyit a mesterséges intelligencia fejlesztési lehetőségei előtt. A felismerés elmélete és az elmélet szerepe a mesterséges intelligencia megalkotásában egy szakmai monográfia tartalmát képezi, amely várhatóan a jövő év folyamán fog megjelenni. Az említett monográfia struktúrája nagy vonalakban a következőkből áll: az intelligencia (emberi és mesterséges); az intelligencia és a felismerés; a felismerés általános problémája és ennek megoldása; az automatizált felismerés modellje; az alkalmazás lehetséges területei (az orvostudomány, a katonaság, a robotautomatika...), valamint a megoldatlan kérdések (társadalmi, pszichológiai és tudományos-technikai következtetések).

1. A MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁRÓL

Az a szakember, aki a különböző problémák megoldásában az informatika területén a számítógéprendszer alkalmazásának kérdéseivel foglalkozik, egyre gyakrabban találkozik azzal a dilemmával: vajon meddig terjednek a számítógép képességei a mind bonyolultabb gondolkodási folyamatok realizálásában. Az informatika területén ezt a dilemmát a laikusok gyakran különböző formákban fogalmazzák meg, mint például: tud-e a számítógép gondolkodni, lehet-e a gépnek intelligenciája, elkészíthető-e szuperintelligens gép...? Az ilyen kérdések és a hasonló laikus válaszok jelentősen hozzájárulnak a mesterséges intelligencia, illetve a számítógérendszerek lehetőségeinek misztifikálásához. „A számítástechnika konzervatív hívei” szerint a gép csak azokra az értelmi tevékenységekre lesz képes, amelyekre az ember beprogramozta. „A számítástechnika radikális hívei” szerint pedig a gép képes olyan értelmi tevékenységekre is,

amelyre nincs beprogramozva, s így jelentősen túl fogja szárnyalni a legintelligensebb ember hasonló képességeit is.

A tömör és egyértelmű választ megtalálni a fenti dilemmára cseppet sem könnyű. Az egzakt válasz igénye gyakran együtt jár a szerénytelenséggel és az utópiával. A megnevezett követelményeknél gondot okoz, hogy a mai tudomány még mindig nem tud eleget az emberi intelligenciáról és a gondolkodási folyamatról. Egyelőre az ember intellektuális tulajdonságának megnevezéséről, nem pedig a megmagyarázásáról van szó. Az emberi intelligenciáról alkotott elméletünk meglehetősen üres és heterogén. Amikor mesterséges intelligenciáról beszélünk, akkor egyben az emberi intelligenciával is összehasonlítjuk. Tehát összehasonlítás folyik, melynek során azt szeretnénk a gép segítségével kiegészíteni, teljesebbé tenni, amiről még nem tudunk eleget. Ez valóban bizonyos érveket ad a kritikusoknak, és jelenleg a „komputer konzervativizmus” híveinek van igazuk. A fejlődés iránya és a mesterséges intelligencia fejlődésének gyakorlati szükségessége azonban a „komputer radikalizmus” híveinek megdönthetetlen argumentumokat ad, melyekkel a sorok szerzője is él.

A természetes, vagy emberi intelligenciának számos tolmácsolója van mind a pszichológusok, mind más szakterületek tudósai között. Bizonyításképpen hivatkozunk néhányra:

— Az intelligencia az embernek a programozatlan gondolkodásra való képessége (H. Simon);

— Az intelligencia a bonyolult gondolati folyamatok realizálásának képessége (R. Rellman);

— Az intelligencia a világban végbemenő változásokhoz való alkalmazkodási készség, amely annyiban erőteljesebb, amennyiben a következő folyamatok eredője kifejezőbb: az információ-befogadási készség, az adatok memorizálása, az adatok feldolgozásának gyorsasága, a programok változtathatósága, melyekkel az adatokat feldolgozzák, a programozás hatékonysága és a programok átfogó képessége (C. Evans).

Már a felsorolt leírások is rámutatnak az intelligencia tolmácsolásának területén előállt nagy különbségekre. Azonban ezekben (és a hasonlókban) az intelligencia definiálásának kísérletekor kétféle törekvés figyelhető meg: hogy az intelligenciát az egyének általános értelmi képességének a közvetítésével, vagy ezen egyének speciális értelmi képessége hosszú sorának eredőjével magyarázzák. Ezen irányzatok híveinek harca meglehetősen elkeseredett. Ezért a pszichológia pillanatnyilag azt a magyarázatot fogadja el, mely szerint az intelligencia a változásokhoz és a környezethez történő rugalmas (de nem ösztönös) adaptációs készség; és leggyakrabban két definíciót alkalmaz:

Az intelligencia egyetemes képesség, mely kisebb-nagyobb mértékben vesz részt minden intellektuális aktivitásban, különösen az elvek és a törvényszerűségek feltárásában; és

Az intelligencia eredője az olyan sajátos képességeknek, mint az ítélőképesség, a következtetés, a szintézis, az analógia stb.

Az utóbbi időben mindinkább eluralkodott az a nézet, hogy az intelli-

genciához feltétlenül szükséges az általános képesség (kristályos vagy kristályosított intelligencia) és a specifikus képességek megléte. Úgy tűnik, a kristály-intelligencia túlnyomórészt az agy teljesítőképességének funkcionális következménye, s ennél fogva elsődleges, ám nem elegendő. A fluid intelligencia a kristály-intelligencia, a tudás és tapasztalat következménye. Tehát az intelligencia egy „gestalt” (minőségileg új produktum), ami az agy funkcionális teljesítőképességéből, a tudásból és a tapasztalatból áll. Hogy ebben az alakzatban mekkora tömegben vesznek részt a komponensek, hogy miként zajlik a szintézis, milyen a kölcsönös feltételezettség és az interakció, az a tudomány számára jelenleg még ismeretlen. Ezért a pszichológia számára igen fontosak a kérdések: Milyen mértékben korlátozza a kristály-intelligencia a fluid-intelligenciát, visszahat-e, és ha igen, milyen mértékben a fluid a kristály-intelligenciára, lehet-e, és ha igen, meddig lehet fejleszteni az intelligenciát stb.? Ezekre a kérdésekre a különböző tesztkísérletek segítségével már kapott a tudomány néhány választ. E válaszok elmélyítésével és argumentálásával a lélektan egyre kifejezettebb tudományos és társadalmi szerephez jut. Már azért is, mert ezek a válaszok jelentősen segítik az általános és a szakosított oktatás módjait és metódusait.

A mesterséges intelligencia értelmezésében és fejlődésében nagy szerepe van a pszichológia által szerzett tapasztalatoknak az egyéni intelligencia-értékeknek egy bizonyos közegben történő elosztási rendjéről. Ezek az értékek — egy konvencionális skála kis értékeitől a nagyokig — egy viszonylag sűrű, összefolyó spektrumot képeznek. A spektrum sűrűsége legkisebb az intelligencia kis és nagy értékeinél és legmagasabb annál a bizonyos értéknél, amelyet gyakran az illető környezet átlagintelligenciájának neveznek. Az intelligenciaspektrum szélessége és feloszlásának sűrűsége a konkrét környezettől függ (kulturális, szociális-gazdasági, szociológiai és egyéb tényezőktől). Nem helytálló tehát az intelligencia létéről vagy nemlétéről beszélni. Csupán az intelligencia kisebb vagy nagyobb értékéről beszélhetünk. A fenti értelemben a természetes intelligencia általánosan és specifikusan (a szaktudományok valamely osztálya esetében) vizsgálható. Az az egyén, aki átlagon felüli intelligenciájú, eredményesebben és rugalmasabban tud alkalmazkodni környezete változásaihoz. Alkalmasabb a nem programozott határozatok hozatalára, illetve arra, hogy saját intelligenciája magas fokú értékeinek területén érvényesítse a gondolkodás összetettebb folyamatait. Nyilvánvaló, hogy az egyszerű problémák megoldása is megkövetel bizonyos, legalább átlagon aluli intelligenciát. Ha a gépbe ilyen képességet táplálunk, akkor a gép valóban rendelkezik az intelligencia attribútumaival. Egyes szerzők azt állítják, hogy az ilyen gép már intelligenciával, értelemmel rendelkezik. Ilyen gépeinek nekünk már régóta vannak. De vajon van-e értelme az ilyen gépi képességet is intelligenciának nevezni? Nyilván csak konvenció van a kérdésben. Ma egyre inkább uralkodóvá válik a felfogás, miszerint csak akkor lehet szó mesterséges intelligenciáról, ha a gép egy átlagon felüli intelligenciával rendelkező ember intellektuális képességeivel bír. A to-

vábbiakban így kell értelmezni a mesterséges intelligenciát. Ez ma már valóság. Léteznek sakkozó gépek, melyek a játékosok 99,5⁰/₀-át legyőzik. Vannak gépek, melyek az átlagos képességű orvostól sokkal jobban diagnosztizálnak, és olyanok, melyek képesek matematikai teoremat bizonyítani, zenét komponálni stb.

A mesterséges intelligencia létét feltétel nélkül el kell fogadnunk, ám bár ma még túlnyomórészt csak a laboratóriumon belül léteznek. Széles körű elterjedése a gyakorlatban ma még a jövő kérdése, ezért olyan valami, ami még nem létezik, de feltartóztathatatlanul a megvalósulás felé tör. A technikai-technológiai fejlődés előrejelzései a világot magas fokon automatizált valósággként vetítik elénk. A magas fokú automatizálás pedig mesterséges intelligencia nélkül elképzelhetetlen. Ebből eredően érthetőek azok az óriási anyagi és intellektuális erőfeszítések, melyeket a fejlett országokban a mesterséges intelligencia fejlesztéséért tesznek. Természetesen ezen intelligencia számítógéprendszer nélkül elképzelhetetlen. A (mai vagy valamely jövőbeli) számítógéprendszer a funkcionális teljesítőképeségével a mesterséges intelligencia fejlesztésének fizikai alapját képezi. A mesterséges intelligencia fejlődése ezért az informatikában is a fejlesztés legfőbb irányát képezi, kiváltképp a software területén.

Mint már említettük, ma még a „komputer konzervativizmus” híveinek van igazuk. Miért fogadja el akkor a szerző a „komputer radikalizmus” híveinek álláspontját, amely lehetségesnek tartja a szuperintelligens gépek létrehozását? Bármilyen misztikus is a mai tudomány számára az emberi gondolkodás folyamata, nem lehetetlen, hogy a jövő tudománya felfedezze a racionális ítélőképeség általános szabályait. Nem lehetetlen, hogy felfedezik, hogy a már akkumulált tudás alapján milyen és melyik univerzális szabályt alkalmazza az emberi intellektus az új döntések és megállapítások megformálásánál. Ma azonban még lehetetlen megjósolni, hogy ez mikor valósul meg. De egészen bizonyos, hogy attól a perctől fogva a szuperintelligens gép valósággá válik. Az ilyen kijelentést már a ma elért számítástechnikai technológia és módszerei is megengedik. A gép segítségével minden egyedtől (vagy csoporttól) nagyobb mennyiségű tudás lesz akkumulálható. Ugyanakkor e gépbe betáplálható lesz a racionális ítéltszerzés már feltárt algoritmusai is. Az ilyen (mesterséges intelligencia fokozatos kiépítésével a gép eljuthat az értelmi képességeknek egy olyan szintjére, melyen — például egy Turing-féle dialóguskísérlet körtein belül — túlszárnnyal minden emberi értelmi képességet (a megállapítás a Gödel—Russell-féle tétel figyelembevételének esetében is érvényes). Az ilyen szuperintelligens gép ma még csak utópia, de a jövő számára már nem lehetetlen.

Visszatérve a mesterséges intelligenciához, annak mai értelmezéséhez, igazoltnak látszik a kérdésfeltevés: Valóban szükséges, vagy csupán divatról van szó? A válasz csak ez lehet (tekintet nélkül a szociológiai és egyéb társadalmi dilemmákra): A mesterséges intelligencia fejlődése szükséges. Ezen állítás argumentálására számtalan tény kínálkozik a kísérleti pszichológia területéről is. Csak kettőt emelünk ki:

— Egy egész sor gyakorlati feladat esetében az emberi intellektuális aktivitás túl lassú;

— az ember értelmi aktivitásának területe, amelyen belül egyidőben több alternatívát kell figyelemmel kísérni (elemezni és feldolgozni) felet-
több korlátozott (2 + 4 alternatíva 3 + 4 lépésként).

Mint azt később látni fogjuk, az említett természetes intelligencia korlá-
tái a mesterséges intelligencia fejlesztését impliciten indokolják.

2. A FELISMERÉS ÉS AZ INTELLIGENCIA

Felismerni annyit jelent, mint hasonló tárgyak halmazában rámutatni egy nem üres alcsoportra, melynek elemei között legvalószínűbben az érdeklődés tárgya is ott található. A felismerés folyamatában döntő szerepet játszik az „érdeklődés tárgya” és a „legvalószínűbb” kifejezés. Az „érdeklődés tárgya” a felismerés kritériumával adott, vagyis azokkal a feltételekkel, amelyeknek a hasonlók csoportjában levő valamely elemeinek meg kell felelnie. A „legvalószínűbb” szakkifejezés a felismerés megbízhatóságát határozza meg. Más szóval azt, mennyire bizonyos, hogy a felmutatott tárgy valóban az érdeklődés tárgya.

A felismerés kritériumainak megfontolásától függően a szubjektív felismerésnek két alapmódszere különböztethető meg: Első, amikor egy tárgy modelljét memorizáljuk. A tárgyaknak a memorizált modellel történő összehasonlításakor elkülöníthető (felismerhető, azonosítható) az (vagy azok), amelynek a hasonlósága a modellel legnagyobb. Második, amikor valamely tárgy jellegzetességeinek sorát (az attribútumok konkretizálását) jegyezzük meg. E jellegzetességeknek a felismerés tárgyai halmazának hasonló jellegzetességeivel történő összehasonlítása során azonosítható lesz (vagy nem) az érdeklődés tárgya.

Hangsúlyozni kell, hogy a prezentációs elmélet segítségével, formális szempontból az első módszer is rávezethető a másodikra. Továbbá a felismerés specifikus módszerei is (a közvetlen, az eliminációs, a téves-pozitív, téves-negatív alapokon nyugvó) a leírt általános módszereken alapulnak. És végül a tanulók fundamentális módszereinek egyike is — az analógia — a felismerésen alapul.

A felismerés leírt általános módszere átlagon felüli emberi intelligenciát igényel. A felismerési tárgyhalmaz szerény nagysága esetében is, a kellő biztonságú felismeréshez, a karakterisztikáknak egy viszonylag hosszú láncra szükséges a kritériumban. Ez a továbbiakban azt jelenti, hogy a szubjektív felismerési folyamat sok adat megjegyzését (az adott konkretizációk láncát) és egyidőben számos alternatíva figyelemmel kísérését igényli (tárgyak, melyek a komparációban a kritériumrészeknek eleget tesznek). Más szóval a szubjektív felismerés jelentős intelligenciát követel. Ha a leírt követelményekhez ugyanakkor csatlakoznak a korábban kiemelt intelligencia korlátozások, a szubjektív felismerés hatósugarának korlátoltsága szemmel láthatóvá válik.

Ismeretes, hogy a formális módszerek elsősorban a logikus (ésszerű) ítélkezés hatósugarának megnövelését szolgálják. Sajnos, a logikus ítélkezés folyamatainak nagy hányada, különösen a döntéshozatal terén, nem formalizálható. Szerencsére, amint az a későbbiekből kitűnik, a felismerés folyamata formalizálható. Tehát tekintettel arra, hogy a formalizáció (jelenleg) az automatizáció alapvető előfeltétele, ebből egyenesen következik, hogy a felismerés folyamata is automatizálható. És ez egyben azt is jelenti, hogy a felismerés mint folyamat betáplálható a gépbe. Az ilyen gépre bátran mondhatjuk, hogy mesterséges intelligenciával rendelkezik, mert a felismerés értelmi aktivitása terén lényegesen túlhaladja az átlagos intelligenciájú ember képességeit. Az ilyen gépekre már a mai számítógéprendszerek is alkalmasak.

A felismerés folyamatának formalizációjához meghatározott jelzéseknek és konvencióknak az elfogadása szükséges. Legyen A az a_1, a_2, \dots, a_n tárgyak halmaza, melyben a felismerést végezzük. Továbbá, legyen az X_1, X_2, \dots, X_n jellemzői minden a_i -nek. Az ilyen szemantikailag is definiált véletlen változókat a továbbiakban az a_i attribútumainak fogjuk nevezni. És végül legyen az l az X_1, X_2, \dots, X_n attribútumok konkretizáció (felvett értékek) láncolata.

A bevezetett jelzések alkalmazásával minden a_i tárgyhoz egyértelműen hozzárendelhető az l_i konkretizáció lánc. Az egyértelmű felismeréshez (amikor minden egyes esetben csak egyetlen a_i -re mutatunk rá) elengedhetetlenül szükséges előfeltétel a megkülönböztethetőség, ami viszont az, hogy bármely két tárgynak — a_i, a_j — nem lehet ugyanaz az l lánc. Az a_i-l_i korrespondencia kölcsönös egyértelműsége a gyakorlati esetek többségében csak egy kifejezetten hosszú láncsal (igen nagy n -nel) valósítható meg. Mégpedig azért, mert több ilyen lánc (de legalább kettő) igen nagy hosszúságban is fedheti egymást. Ha növeljük az n -t, e láncolatok páronkénti különböztetésének valószínűsége is növekszik. Sajnos, a gyakorlatban a legtöbb esetben nem áll elegendő nagyszámú attribútum (n) a rendelkezésünkre az egyértelmű felismeréshez. Vagy racionális okok nem engedik kifejezetten nagyszámú attribútum használatát. Ekkor keletkeznek a különböző problémák, melyek összessége egyetlenegyre, a felismerés általános problémájára vezethető vissza. Ugyanakkor nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a rendelkezésünkre álló attribútumok száma is, melyek figyelembevételét a racionális okok megengedik, már messze túlhaladja az átlagos emberi intelligencia képességeit.

A fentiek illusztrálására egy gyakorlati esetet említünk. A továbbiakban minden egyes esetben erre a példára fogunk visszatérni.

Legyen az A egy adott városnak a lakossága. Tehát az a_1, a_2, \dots, a_n a város lakosságának sora. Az X_i attribútumok például a vezetéknevét, az utónévét, a magasságát, a nemét, a vérnyomást, a pulzust... jelzik. Minden a_i lakosnak az X_i attribútumok egy konkretizáció lánc felel meg — konkrét vezetéknevét, utónévét, magasságát... Ha csak a vezetéknev-attribútumot vesszük figyelembe, általában sok lakosnak van egyforma veze-

tékneve. Ha azonban a vezetéknev- és utónév-attributumokat vesszük figyelembe (összetett attributum), még mindig nagyon sok hasonló vezeték- és utónévvel rendelkező személyt találunk. Annak feltétele, hogy egyértelműen felismerjünk, hogy teljes bizonyossággal azonosítsunk egy lakost, az, hogy még két lakos se rendelkezzen ugyanazzal a lánccal (ugyanazzal a vezetéknevvvel, ugyanazzal a keresztnévvvel, ugyanazzal a magassággal). Hogy e követelménynek eleget tegyünk, nyilvánvalóan nagyon sok attributumot kell figyelembe venni. Ugyanakkor tegyük fel, hogy e konkrét város esetében száz attributummal rendelkezünk, illetve száz attributumtól többet nem vehetünk figyelembe. A fentiek szemléltetéséhez két észrevétel kívánkozik. Először, a kölcsönösen egyértelmű identifikátor hozzárendelése (például a személyazonosító szám) nem csökkenti az elemzés általános érvényét. Másodszor, az emberi intelligencia szempontjából a több száz (vagy akár sok száz) attributumot is már korlátatlannak tekinthetjük.

3. A FELISMERÉS ÁLTALÁNOS PROBLÉMÁJA

Ha előre adott a felismerés kritériuma, a felismerés triviális. Az egyértelmű felismerés kritériumi láncolatának szükségszerű nagysága miatt kénytelenek vagyunk elállni tőle. Egy bizonyos mennyiséget a maximális megbízhatóságból feláldozunk a realitás javára. Tehát a kritérium maximális hosszúsága helyett tudatosan használunk egy rövidebb kritériumot. Ebben az esetben viszont felmerül az a kérdés, hogy hogyan lehet a sok attributumból kiválasztani egy kevesebb számú halmazt, melynek alapján mégis biztosítható a szükséges megbízhatóságú felismerés? A probléma más megfogalmazása szerint — hogyan választható ki a rendelkezésünkre álló halmazból az attributumok legkisebb száma, melyek alapján elérhető a szükséges megbízhatóságú felismerés?

A probléma illusztrálására hívjuk segítségül a már említett példát. Álljon minden lakosról a rendelkezésre száz attributum, mondjuk: vezetéknev, utónév, magasság... Egy bizonyos konkretizáció lánc ismeretében, mondjuk: Sárosi Péter, 180 cm..., kiválaszthatók mindazok a lakosok, akiknek vezetékneve Sárosi, utóneve Péter, magassága 180 cm. E kiválasztás vagy felismerés azzal a maximális megbízhatósággal rendelkezik, melyet a rendelkezésünkre álló száz attributum megenged. Ha azonban elállunk a felismerés maximális megbízhatóságától, és ha megelégszünk az R megbízhatósággal, felvetődik a kérdés: hogyan és mely attributumokat kell a rendelkezésünkre álló százból kiválasztani ahhoz, hogy biztosítsuk az R megbízhatóságot? Használjuk-e a felismerés folyamatában a vezetéknevet, az utónevet, a nomen... (60 ilyen); vagy a címet, a születési dátumot, a vezetéknevet... (35 ilyen), bár mind a két változat biztosítja az R -t? A másik változat szerint: hogyan lehet kiválasztani a legkevesebb attributumot, mondjuk a: címet, születési dátumot, vezetéknevet, az anya vezetéknevét... (20 ilyen), melyek a felismerés során biz-

tosítják az R-t úgy, hogy a 100-ból bármely 19 attributumkombináció ugyanakkor még nem biztosítja az R-t.

Könnyű megfigyelni, hogy a dilemmára adódó válaszokat a rendelkezésünkre álló attributumokból szerkesztett kombinációk lehetséges különböző osztályai ellenőrzésével kaphatjuk meg. De az ilyen ellenőrzés esetleges kísérlete a probléma összetettségére figyelmezteti a kutatót. Ennek ellenőrzése, hogy a rendelkezésünkre álló 100 attributum közül melyik 10-nek a kombinációja biztosítja az R megbízhatóságot, több mint 10 billió kombináció ellenőrzését követeli meg. Az ellenőrzést nemcsak a 10 kombináció esetében kellene elvégezni, hanem az összes többiben is. Nyilvánvaló, hogy a felismerés kérdésének megoldása az ellenőrzés módszerével nem reális, gyakorlatilag lehetetlen, tekintet nélkül a rendelkezésünkre álló műszaki segítőeszközökre.

Mint már említettük, a felismerés felsorolt problémái egyetlen kérdésre, a felismerés általános problémájára vezethetők vissza. Ezt a következőképpen fogalmazhatjuk meg: elrendezhető-e a rendelkezésünkre álló attributumok halmaza egy olyan sorba (sorozatba), mely a megfelelő hosszúságú kombinációkhoz viszonyítva tetszőleges hosszúságával a kezdetétől biztosítja a felismerés maximális megbízhatóságát?

A felismerés általános problémájának formalizált kifejezése a következőképpen hangzik: létezik-e olyan láncolatba foglalható sorrendje az A felismerési halmaz a_i elemei $\{X_i\}$ attributumainak, melyek számára az első r ($1 \leq r \leq n$) biztosítja — az n attributumok $\{X_i\}$ halmaza r hosszúságának minden kombinációjához viszonyítva — a felismerés maximális megbízhatóságát.

A későbbiekben láthatjuk, ilyen sorrend valóban létezik. Feltételesen nevezzük optimális sorrendnek. A felismerés általános problémája imént említett megfogalmazásának több ekvivalens kimutatása létezik: az optimális identifikáció, a maximális gyorsasággal történő felismerés, az optimális diszkrimináció, az optimális klasszifikáció, az attributumok optimálisan releváns jellege stb.

A felismerés általános problémájának megoldása az illusztrálásra használt, korábban említett példa esetében egyszerűen interpretálható: az optimális sorrendből az első r ($r = 1, 2, \dots, n$) attributum biztosítja a lakosság csoportjában a felismerés (identifikáció) maximális megbízhatóságát. Más szóval a rendelkezésünkre álló halmazon belül semmilyen más r kombinációja az attributumoknak nem biztosítja a felismerés nagyobb megbízhatóságát, mint az optimális sorrendből az első r . Úgy tűnik, nem kell különösebben részletezni, hogy a lakosság attribútuma optimális sorrendjének mekkora szerepe van a rendőrségi identifikációban. Előre megmondja a rendőrségnek, milyen attributumok alapján lehet legmegbízhatóbban felismerni azt a polgárt, aki után érdeklődünk. Ugyanakkor könnyű észrevenni a leírt eset analógiáit más, igen jelentős gyakorlati problémákkal: az ipar (a felmondási típus diagnózisa), a robotautomatika (a tárgy, a helyzet, a pozíció felismerése), a katonaság (repülő, vagy úszó objektu-

mok felismerése), az orvostudomány (diagnózis), az irodalom és a művészet, (a szerző felismerése) a prognosztika (jövőkutatás) terén.

A felismerés általános problémájának jelenleg még nincs teljes mértékben egzakt és tudományos megoldása. E sorok írója valamennyi bátorságszerzés után meri mondani, hogy a felismerés problematikája terén végzett kutatásai bizonyos értelemben úttörő jellegűek. E munkák eredménye rámutat a megismerés általános problémájának teljes megoldási lehetőségeire. Nemcsak az említett megoldás lehetőségéről van szó, hanem szó szerint a felismerés elméletének kidolgozásáról is. Természetesen, egy ilyen elmélet széles problémakört nyit a kutatónak, hisz még csak az első lépéseket tettük meg. De amint látni fogjuk, már az eddigi eredmények is rámutatnak a felismerés automatizálási lehetőségére, azaz a mesterséges intelligenciának a felismerés területén történő kifejlesztésére. Ez a mesterséges intelligencia sokkal gyorsabb és megbízhatóbb lesz, mint az átlagos ember értelmi képessége.

4. A FELISMERÉS PROBLÉMÁJÁNAK JELENLEGI MEGOLDÁSAI

Óriási gyakorlati jelentősége miatt a felismerés problémája évek óta foglalkoztatja a kutatókat. Éppen ezért ma már e kérdésnek többféle, egymástól különböző megoldása létezik. De mint már említettük, e megoldások többnyire parciálisak, többé-kevésbé heurisztikusak. Az alaposabb elemzés igénye nélkül, pusztán ún. informatív alapon, az alábbiakban röviden ismertetjük a már létező megoldásokat.

A megoldásokat két nagy csoportra oszthatjuk: az egzakt és a heurisztikus hozzáállású megoldásokra.

Az egzakt hozzáállás valamilyen, már ismert matematikai tételre alapszik. Ilyenek a bayessi megközelítés, a diszkriminációs függvények alapján történő megközelítés stb.

A bayessi megközelítés az ismert Bayess-képletre alapszik. Az a képlet a jobboldali számítással vagy különböző becslésekkel az ismert következmény okozatának valószínűségét adja. A korábbi jelzést használva az a tárgyak az I_1 attributumkonkretizáció láncok megjelenési okozataként tekinthetők. Tehát a Bayess-képlet felleletet ad a kérdésre — mekkora a valószínűsége annak, hogy az előre adott I láncnak éppen az a_i tárgy felel meg? Sajnos, az adott I kritérium legvalószínűbb a_0 tárgyának megtalálásához, illetve a legmegbízhatóbb I kritérium megtalálásához, az $a-l$ kombinációs pár számtalan variációját kell ellenőrizni. Az ilyen gyakorlati nehézségek miatt a bayessi megközelítési mód parciális marad. Bizonyos értelemben a kutatók leleményes találgatásáról van szó. Az előre kiválasztott $a-l$ pár (esetleg több pár) esetében a $p(a/l)$ valószínűséget statisztikai kísérlet alapján számítják ki. De viszont már arról, hogy ez a valószínűség a legmegfelelőbb-e, esetleg ha nem, akkor a továbbiakban mit kell tenni, a bayessi megközelítés semmit sem mond.

A diszkriminációs módszer szintén statisztikai kísérletre alapszik. Az

ugyanazon attributumok állandó sorrendjéből származó különböző láncokhoz az n -dimenziós tér különböző pontjait rendeljük. Minden attributumnak e tér egy tengelye felel meg. Minden egyes ilyen ponthoz a neki megfelelő a tárgyat hozzárendeljük. Tétélezzük fel, hogy a minta a_i tárgyai két különböző osztályhoz tartoznak. Továbbá, hogy az n -dimenziós térben található olyan függvény (legtöbbször lineáris), mely a kellő precizitással korrespondáló pontokat két osztályra választja. Akkor azonban egy adott lánc alapján meghatározható az ilyen térben a neki megfelelő pont is. Végül pedig meghatározható e pontoknak a korábban meghatározott osztályokhoz való tartozása, illetve a megfelelő tárgynak a tárgyak diszkriminált osztályához való tartozása. A felismerés e megközelítési módjának hasonló fogatékosságai vannak, mint a már említett bayessi megközelítésnek.

A felismerés problémájának heurisztikus megközelítésen alapuló megoldásából igen sok van. Már a figyelemmel kísérésük is alapos kutatómunkát igényel. Ezért csupán kettőt említünk meg: a hagyományosat — az alak felismerését és a korszerűt — az expert rendszert.

A határ felismerés vagy — a korszerű változatban — az alak felismerés ma már a felismerés területén történő mesterséges intelligencia kiépítésének hagyományos megközelítését képezi. Az ilyen jellegű megközelítés ötlete a határvonalaknak, illetve a határfelület standard (véges) differenciált vonalakra, vagy felületekre történő felosztásán alapszik. A konkrét határvonalaknak vagy határfelületnek a standard differenciál elemekre történő felbontásával, valamint a viszonyuknak és helyzetüknek memorizálásával automatikusan rekonstruálható a kiinduló határvonal vagy az alak határfelülete. A konkrét határvonal vagy felület felbontásával standard differenciál elemekre hasonlítást lehet végezni a modell már memorizált, differenciál elemeivel. Így határt vagy alakot lehet automatikusan felismerni. A forma felismerése mint a mesterséges intelligencia kiépítésének megközelítési módja ez ideig szerény eredményeket hozott, bár e megközelítési mód továbbfejlesztését világszerte óriási anyagi befektetésekkel és nagy kutatói erőfeszítésekkel szorgalmazzák. Alapvető fogatékossága ennek a megközelítési módnak az, hogy a határ, illetve az alak csak forma. A lényegi különbözőség, tekintet nélkül a forma esetleges egyenlőségére, a megfelelő tárgyak különbözőségét is okozza.

Az expert rendszer a mesterséges intelligencia kiépítése terén az elért eredmények szempontjából a legmagasabb fokon áll. Az expert rendszer kiépítésének ötlete a szakértői ítéletek automatizálásán alapszik. A kritériumok és a rájuk épülő döntések, melyek a szakértők tudásának és gyakorlatának fejlődésén alapulnak, bizonyos mértékben automatizálhatók. E mérték arányos a szakértők képességével és felkészültségével. Gyakran ez az automatizálás a tudományos műszaki tevékenység specifikus területén tevékenykedő szakértők átlagos „tudását” öleli fel. Így például a jó diagnosztika orvosok szakértelmével (tudásával és tapasztalatával) meghatározhatóak egyes betegségek szimptomái. Ez véghezvihető az orvostudomány minden egyes területén, illetve a szakértelem részterületein. Ezek

után nem nehéz automatizálni az ellenőrzés algoritmusát — a szimptómák melyik halmazának és e szimptómák melyik értékskálájának felelnek meg a konkrét páciensek sajátos szimptómái. A betegséget tehát automatikusan diagnosztizálják. Az ilyen és ilyhhez hasonló expert rendszerek már a gyakorlatban is léteznek. Az expert rendszer tehát átlagon felüli tudással rendelkezik a szakértelem szélesebb területén. Ezért az ilyen rendszerek az egyes szakértőktől szélesebb tudással rendelkeznek, ugyanakkor sokkal mélyebb tudással, mint az átlagos intelligenciájú specialistáktól. Mégis az expert rendszereknek minden afirmáló jellegzetességük ellenére is korlátolt az alkalmazhatósága — mégpedig a szakértők intelligenciájának természetes korlátai miatt. Végül e rendszerekkel kapcsolatban érdemes még egy részvételt tenni. Az ilyen rendszerek a gyakorlatban ténylegesen szakértőként viselkednek a párbeszédben. De helytelen csupán ezért expert rendszereknek nevezni őket, hiszen ez, ebben az esetben csupán a mesterséges intelligencia szinonimája lenne. Az expert rendszerek azért „expertek”, mert szakértői ítéleteken alapulnak.

5. A FELISMERÉS ÁLTALÁNOS PROBLÉMÁJÁNAK MEGOLDÁSA

A felismerésprobléma létező megoldásainak meghatározott elméleti és gyakorlati jelentősége van. De fogyatékoságaik miatt gyakorlati jelentőségük korlátolt. A mesterséges intelligencia fejlesztése a felismerés problémájának teljesebb és részletesebb megoldását követeli. Sajnos, a tudományban jelenleg ilyen megoldások még nincsenek. Egyebek között e soroknak is az lenne a feladata, hogy rámutassanak az általános megoldás formalizált módjaira.

Az általános megoldási folyamat figyelemmel kísérése bizonyos előtudást követel meg több tudomány területéről is, mint amilyen a rendszerelmélet, az információelmélet, vagy a valószínűségszámítás stb. Az e szakterületeken előállt heterogenitás folytán különösen fontos kellő árnyaltsággal értelmezni egy sor jelentős fogalmat. Már csak azért is, mert a félreértések többé-kevésbé a fogalmak téves értelmezéséből erednek.

Természetes, hogy e munka kereteiben nem foglalkozhatunk a szűkséges fogalmak külön-külön történő értelmezésével, sem a tételek következetes levezetésével, s ezért bizonyos konfúzió sem lesz kizárt. Figy. ezt némileg csökkentjük, az „ismeretes” megjelöléssel felsoroljuk a legfontosabb fogalmakat és tételeket. Az új fogalmaknak és tételeknek, bár szintén csak informatív szándékkal, valamivel több figyelmet szentelünk.

5.1. Bevezető fogalmak és tételek

A tudomány területein gyakran használják az olyan ismert fogalmakat, mint: folyamat, jelenség, esemény, kísérlet stb. Jelentőségénél fogva a kísérlet fogalmát külön is aláhúzzuk. Kísérleten bizonyos feltételek és

hatások megteremtését, majd létrejöttük után bizonyos jelenség szemléletét értjük. Ilyen értelemben a passzív megfigyelés is kísérlet.

További fontos ismert fogalmak: a valószínűség, véletlen változó, jellemző, attribútum, adat, jel stb. E fogalmak elementáris vagy komplex (összetett) formában jelentkezhetnek. Ezekhez a fogalmakhoz kötött fogalmak kapcsolódnak, mint a valószínűség elosztási függvény, a valószínűség függvény, a valószínűség sűrűségi függvénye stb. Ki kell emelni, hogy a véletlen változók konkretizációs folyamatát kísérletnek is tekinthetjük.

Az iménti fogalmak segítségével több jelentős filozófiai kategória és elv is megmagyarázható. Ilyen például a merev determinizmus, a véletlenszerűség, a szükségszerűség és véletlenszerűség egységének elve, a forma és a lényeg, a hasonlóság stb. Ezeknek a kategóriáknak és telveknak nincs közvetlen kapcsolatuk a felismerés elméletének fogalmaival és telveivel, de közvetett szerepük különösen fontos.

A felismerés elméletében nagy szerepük van a következő fogalmaknak: előre nem látható jellege (bizonytalansága) a véletlenszerű kísérletnek és a kísérlet entrópiájának. A kísérlet bizonytalansága a „szükségszerűség és véletlen” elméleten alapszik. Minden kísérletnek objektív tulajdonsága ez, és a kimenetel nem teljes előreláthatóságát jelenti a kísérleti folyamat ideje alatt. A bizonytalanság fogalmi szempontból teljesen más, mint a valószínűség. Az A kísérlet bizonytalanságának foka az entrópiája ennek a kísérletnek, és $H(A)$ -val jelezzük. Ezt az ismert kibernetikai fogalmat nem szabad azonosítani a termodinamikai entrópiával. Az entrópiát, mint a kísérlet bizonytalanságát jelző számot legtöbbször „bit”-tel jelezzük ki. 1 bit-es entrópiával rendelkezik minden olyan kísérlet, melynek két egyformán lehetséges kimenetele van. Az ilyen kísérlet egyben etalonként is minősíthető. A $H(A) = x$ bit azt jelenti, hogy az A kísérlet kimenetele x -szer bizonytalanabb az etalonnál.

A felismerés elméletének kidolgozásában jelentős szerepük van az olyan fogalmaknak is, mint: a feltételes entrópia $H(A/B)$, összetett entrópia $H(A_1, A_2, \dots, A_n)$, információ $J = (A, B, S, I)$ és az információ mennyisége $I = I(A, B)$. Az A kísérlet feltételes entrópiája a B kísérlet után az A átlagosan megmaradt entrópiája a B kísérlet egyes végkimeneteleit követően. Az összetett entrópia az összetett kísérlet entrópiája. Az információ olyan logikai nagyság, mely négy komponenssel rendelkezik: A-tárgy (kísérlet) melyre vonatkozik, B-tárgy (kísérlet) mely közli, S- az információ szemantikája (értelme, tárgyi jelentése) és az I-intenzitás (az információ mennyisége). Ha a komponensek bármelyike hiányzik, nem beszélhetünk információról. Az I információmennyiség az A bizonytalanságának átlagos csökkenése a B után, illetve $I(A, B) = H(A) - H(A/B)$.

A felsorolt fogalmakkal kapcsolatban a továbbiakban a tulajdonságuk és a velük kapcsolatos álláspontok ismeretét is feltételezzük. Egy tételt mégis külön kiemelünk, mégpedig: $(1) (A, B_1, B_2, \dots, B_n) < (A, B_1) + I(A, B_2) + \dots + I(A, B_n)$ (az = jel csak szigorúan triviális, a gyakorlat szá-

mára elképzelhetetlen esetben érvényes, ezért hagyjuk ki). Ezt azért tesz-
szük, mert a szakirodalomban gyakran találkozunk az ellentétes állítással
is. Az 1. tétel szigorú bizonyítását az olvasó e sorok szerzőjének korábbi
munkáiban találja meg.

5. 2. A függőség elmélete

A függőség kérdésének a tudomány nem szentel elegendő teret, holott
ez márcsak azért is több figyelmet érdemel, mert a dialektikus materia-
lizmus néhány alapelve is rajta alapul. Ugyanakkor nagyon sok gyakor-
latilag igen jelentős probléma tartópillére is: a faktoranalízisé, a korrelá-
ciós analízisé, a regressziós analízisé stb. A jelen szaktudománynak, a
függőség területen végzett kutatásainak végső eredménye a korrelációs
koefficiens, illetve a korrelációs hányados. Könnyű azonban meggyőződni
rőla, hogy a korrelációs koefficiensnek és a korrelációs hányadosnak nagy
fogyatékoságai vannak. Így például a korrelációs koefficiens argumentu-
mainak szimmetrikus funkciója, ami azt jelenti, hogy a véletlen változók
között valamilyen átlagos összefüggést mér. Ugyanakkor azt is tudjuk,
hogy e függés irányzott (a nem szinte funkcionálisan függ a névtől, míg
fordítva a függőség nem létezik). Vagy például a függőség különböző
intenzitása esetében is a korrelációs hányados lehet egyforma.

A függőség mérésére szolgáló módszerek fogyatékoságai e függőség
területén a tulajdonságok és törvényszerűségek nem kellő mértékű elem-
zését eredményezik. Ezzel szemben a felismerés problémájának megoldása
a függőség tulajdonságainak teljes mértékű ismeretét követeli. Ilyen diver-
gens helyzetben a szerzőnek szükségszerűen kellett az elemi és az össze-
tett függőségnek tulajdonságait kutatnia. A kifejlesztett fogalmak és a bi-
zonyító tételek deduktív, szoros, egyértelmű egységet alkotnak. Ezért is
beszélhetünk összefüggés-elméletéről. Természetesen, az elért eredmények
lehetővé teszik az elmélet intenzívebb továbbfejlesztését.

Az összefüggés elméletéből, bizonyítás nélkül, csupán az elengedhetet-
len tételeket soroljuk fel, melyek közvetlenül segítik a felismerés problé-
mamegoldását. E tételek szigorú bizonyítását és általában bővebb rész-
leteket az összefüggés elméletéről az olvasók a szerző korábbi munkáiban
találhatnak.

Az Y véletlen változó (a továbbiakban csak változó) az X változótól
való függése fogalma alatt az X konkretizációja alapján lehetséges Y
koncretizációjára történő rámutatást értjük. Az ilyen lehetőségnek objek-
tíve adottnak kell lennie és szükséges, hogy az intenzitása konvencioná-
lisan 0 és 1 között mozogjon. Az $Y(X) = 0$ függőség intenzitására azt
mondjuk, hogy Y nem függ az X -től. Ha viszont az $Y(X) = 1$, akkor azt
mondjuk, hogy az Y funkcionálisan függ az X -től (hisz a rámutatási
lehetőség valamely szabály, illetve törvény szerint maximális). A funkcioná-
lis függőség kutatása a klasszikus funkcionális analízis tárgyát képezi.
A valóságban a változók függősége leggyakrabban az említett végtetek

között található. Tehát a gyakorlatban különös jelentősége van az Y konkretizációjára az X ismert konkretizációja alapján történő rámutatásnak. Ha $Y(X)$ függőségről van szó, akkor az említett rámutatás átlagos lehetőségének kérdése áll fenn, az úgynevezett statisztikai függőség. Hangsúlyozzuk, hogy a függőség fogalmát meg kell különböztetni az okszerűség (kauzalitás) fogalmától. A függőség egyáltalán nem implikálja a kauzalitást.

Az Y -nak az X utáni feltételezett bizonytalansága, illetve a $H(Y/X)$ feltételes entrópiája az Y -nak az X -tól való függőségének kizárólagos következménye, illetve $Y(X)$. Ismeretes, hogy az $Y(X) = 1$ értéknek $H(Y/X) = 0$, és az $Y(X) = 0$ értéknek $H(Y/X) = H(Y)$ felel meg. Továbbá logikus követelmény, hogy a $H(Y/X)$ és az $Y(X)$ között a kapcsolat lineáris legyen. A felsorolt tényekből közvetlenül adódik a függőség intenzitásának formális definíciója:

$$(2) \quad Y(X) = \frac{H(Y) - H(Y/X)}{H(Y)} = \frac{I(Y; X)}{H(Y)}$$

$$= \frac{H(X) + H(Y) - H(XY)}{H(Y)}$$

Az elementáris függőség egyes tulajdonságai (ha az X és Y változók elementárisak):

— Ha az $Y(X) \neq 0$, akkor $X(Y) \neq 0$.

Ha tehát egy irányba létezik függőség, akkor a másik irányba is feltétlenül létezik a függőség.

— Ha $Y(X) = 1$ és $H(X) = H(Y)$, akkor, és csakis akkor, $X(Y) = 1$. Ha tehát az Y funkcionálisan függ az X -tól, akkor a fordított funkcionális reláció igazságtalálásához szükséges a változók entrópiájának egyenlősége is. E tételnek fontos szerepe van a klasszikus funkcionális analízisben, az inverz függvények egzisztenciális problémájának vizsgálatában.

— Abban az esetben, ha $H(X) \neq H(Y)$, akkor az $Y(X) \neq X(Y)$ is érvényes, tehát általában a kölcsönös irányított függőségek különbözőek.

— Ha $Y(X) \neq 0$, akkor $Y(X)/X(Y) = H(X)/H(Y)$. Tehát a kölcsönös irányított függőségek viszonya megfelel az a változók entrópiái viszonyának, melyekből az irányok erednek.

— Mindig $Y(X) \leq \min [H(X), H(Y)]/H(Y)$. Ez a tétel a függőségek értékelésénél használatos a szelekciók esetében.

— Ha $Z(Y) \neq 0$ és $Y(X) \neq 0$, akkor $Z(X) \neq 0$. Tehát az elementáris változók esetében a tranzitivitás törvénye érvényes.

— Végül az átlagos (közép) függőséggel kapcsolatban szükséges a megjegyzés, hogy

$$S[Y(X), X(Y)] = C \times S[H(X), H(Y)],$$

ahol a C -konstans, az S pedig a retszés szerinti középérték jelzése.

Az említett előismeretek alapján különösebb nehézségek nélkül definiálható az úgynevezett feltételezett függőség intenzitása,

$$Z_X(Y) = \frac{H(Z/X) - H(Z/XY)}{H(Z)} = \frac{I_X(Z, Y)}{H(Z)},$$

illetve, az összetett függőség

$$Z(XY) = Z(X) + Z_X(Y) = Z(Y) + Z_Y(X).$$

Az összetett függőség néhány tulajdonsága:

— Ha a $Z(X) \neq 0$ és $Z(Y) \neq 0$, akkor $Z_X(Y) < Z(Y)$ és

$$Z(XY) < Z(X) + Z(Y);$$

— $Z(XY) \geq \max [Z(X), Z(Y)]$;

— Ha az X, Y, Z (változók) legalább két irányított függősége adott, de különböző változók között, akkor létezik mind a hat lehetséges irányított függőség.

— Ha $Y(X) \neq 0$, akkor Z vagy függ az X -től is és Y -től is, vagy mindkettőhöz viszonyítva izoláltan áll.

— (3) Ha a változók halmazában létezik két egymástól független, akkor legalább két olyan alhalmaz létezik, melyekre érvényes, hogy az egyik bármely eleme független a másik összes elemeitől.

Különösen fontos ez utóbbi tétel, melyet tovább lehet általánosítani. Természetesen, a felsoroltak mellett több más összetett törvényszerűséget is bebizonyíthatunk, különösen abban az esetben, ha bevezetjük a redundáns függőség fogalmát is. De az ilyen bizonyítások túlhaladják e munka kereteit. Megemlítjük azonban, hogy az összetett változók esetében nem feltétlenül érvényes a tranzitivitás törvénye.

5.3. A felismerés általános problémájának megoldása

Az eddig előadott fogalmak és értelmezések lehetővé teszik a felismerési általános probléma teljes és egzakt megoldásának kidolgozását. Azonban e megoldás kifejtéséhez a felismerés megbízhatósága fogalmának árnyaltabb meghatározása szükséges. Az eddigi fejtegetés átengedte az olvasónak e fogalom intuitív értelmezését.

A felismerés folyamatának végén egy elkülönített tárgy áll, az $a_0 \in A$, amely a meglévő döntés értelmében az érdeklődés tárgya. Tekintettel a felismerés egyértelműségének hiányára, mindig fennáll a gyanú — vajon a kiválasztott a_0 tárgy valóban az érdeklődés tárgya-e? Nem téves döntésről van-e szó. A szóban forgó kimutatásnak más formát is adhatunk, ha a döntés helyességének meggyőződéséről van szó. Ha a felismerésnek ugyanaz a folyamata (módszere) sokszor ismétlődik, a döntés helyességének gyanúja is, biztonsága is saját átlagértékei körül — amelyek komplementárisak — stabilizálódnak. Az a_0 tárgy (az érdeklődés tárgya) kiválasztására vonatkozó döntés bizonyosság átlagértéke képezi a megfelelő

felismerési folyamat (módszer) megbízhatóságát. Hangsúlyozni kell, hogy a megbízhatóság a felismerés folyamatának (módszerének, eljárásának) objektív tulajdonsága.

Mivel a különböző felismerés eljárásoknak különbözők az eredményeik, ezért mérhető. Megegyezés szerint a megbízhatóság értéke 0 és 1 között mozog, és ez többféle módon mérhető. Egyik lehetőség a tévesen választott események ellentétes valószínűségének segítségével:

$$R = 1 - \frac{m - 1}{n},$$

ahol az n az A halmaz elemeinek száma, az m pedig az érdeklődésnek egyforma valószínűséggel objektumok osztálya elemeinek száma. A már említett példa nyomán tételezzük fel, hogy a felismerés (identifikáció) a vezetéknev és az utónév alapján történik. Ha a kritérium xy , akkor az $n = 10^5$ -ből 2000-nek x vezetékneve, ebből pedig 501-nek y utóneve van. Ez esetben $R = 0,995$. Ha a felismerés a vezetéknev és a nem attributumok alapján történik és 2000 x vezetéknev közül 1001 férfi, akkor az xz kritériumok esetében a megbízhatóság $R = 0,99$. Tehát kisebb, mint az xy kritériumok esetében.

A megbízhatóság-számítás imént leírt módjának — mely teljesen korrekt és gyakran használt — jelentős gyakorlati fogyatékoságai vannak. Az ily módon végzett számítás a posteriori jellegű. Be kell fejezni a felismerés folyamatát egészen az egyformán valószínű objektumok közötti választás eldöntéséig, csupán az után kerülhet sor a megbízhatóság-számításra. Ugyanakkor a különböző kritériumok (ugyanazon attributumokból komponált kritériumok) esetében a megbízhatóság értéke különböző. A gyakorlat számára viszont különösen jelentős a megbízhatóság a priori értékelése. Nem az a fontos, hogy a felismerés megbízhatósága az x_1y_1 vezeték- és utónév alapján kisebb vagy nagyobb mint az x_2y_2 vezeték- és utónevek alapján. Sokkal fontosabb, hogy a vezeték- és utónév attributumok alapján átlagban nagyobb megbízhatóság érhető el, mint mondjuk rá a súly és a nem attributumok alapján. Az ilyen megbízhatóság a priori értéke lehetővé teszi a felismerés folyamatában a releváns attributumok kiválasztását.

A felsorolt okoknál fogva a felismerés folyamatának megbízhatóságát, a segéd kísérlet (az adott attributumok konkretizációja) után az alapkísérlet (az A halmaznak melyik a_0 eleméről van szó) bizonytalanságának normalizált átlagos csökkenéseként definiáljuk. Analitikusan

$$R = \frac{H(A) - H(A/X_1X_2 \dots X_r)}{H(A)} = 1 - \frac{H(A/X_1X_2 \dots X_r)}{H(A)}.$$

Az ilyen kifejezést az információ mennyiségének segítségével és a függőség segítségével is értelmezni lehet. Utolsó megjegyzésként leszögezzük,

hogy a megbízhatóság szokványos és fent elfogadott kifejezése között meghatározott közvetlen reláció áll fenn.

A felismerési probléma megoldásában különös jelentőségük van a következő tételeknek:

$$- H(X_1 X_2 \dots X_n) = H(P_n),$$

ahol a P az argumentumok tetszés szerinti permutációját jelenti. Tehát az entrópia nem függ az argumentumok sorrendjétől;

$$- H(X_1 X_2 \dots X_{r-1}) \leq H(X_1 X_2 \dots X_r), \text{ az } r = 2, \dots, n.$$

Tehát az entrópia nem csökken, ha az argumentumok száma nő. Azt a funkciót, mely a $0, H(X_1), H(X_1 X_2 \dots), H(X_1 X_2 \dots X_r)$ értékek interpolációja során keletkezik, a továbbiakban az $X_1 X_2 \dots X_r$ lánc entrópia funkciójának, illetve röviden az entrópia funkciójának nevezzük.

— Az $X_{i_1} X_{i_2} \dots X_{i_r}$ lánc entrópia funkciója, ahol az $1 \leq i_r \leq n$, az argumentumok sorrendjétől függ, abban az esetben, ha az r növekszik.

— (4) Létezik az attributumoknak egy olyan sorrendje, mondjuk az X_1, X_2, \dots, X_n , amely esetében az entrópia funkciója konvex (a konvexitás a H -tengellyel szemben nyilvánul meg). Nevezzük ezt a sorrendet konvex sorrendnek (a továbbiakban KS);

— (5) Létezik az attributumoknak egy olyan sorrendje, mondjuk az $X_1 X_2, \dots, X_n$, mely számára a $H(P_r) \leq H(X_1 X_2 \dots X_r)$ érvényes, minden $r = 1, 2, \dots, n$ számára, melyben a P_r bármely r számú kombinációja az n rendelkezésünkre álló attributumoknak.

Az első három tétel többé-kevésbé ismert és megtalálható az információelmélet általános szakirodalmában. A negyedik és ötödik tétel a felismerés elméletének alapvető tételeit jelenti. Múltbeli hiányunk korlátozta a felismeréselmélet fejlődési lehetőségeit.

Az utolsó tételnek, az optimális konvex sorrend létezésének (a továbbiakban OKS) bizonyítása terjedelmes, és a függőségelméleten alapszik. Ezért a bizonyításról itt csupán informátívan szólnunk. Bővebb részleteket az olvasó a szerző egyéb műveiben talál. Mégis a további taglalás előtt hasznos lesz grafikailag is bemutatni a felsorolt tételeket. Ennek bemutatása az 1. ábrán történik.

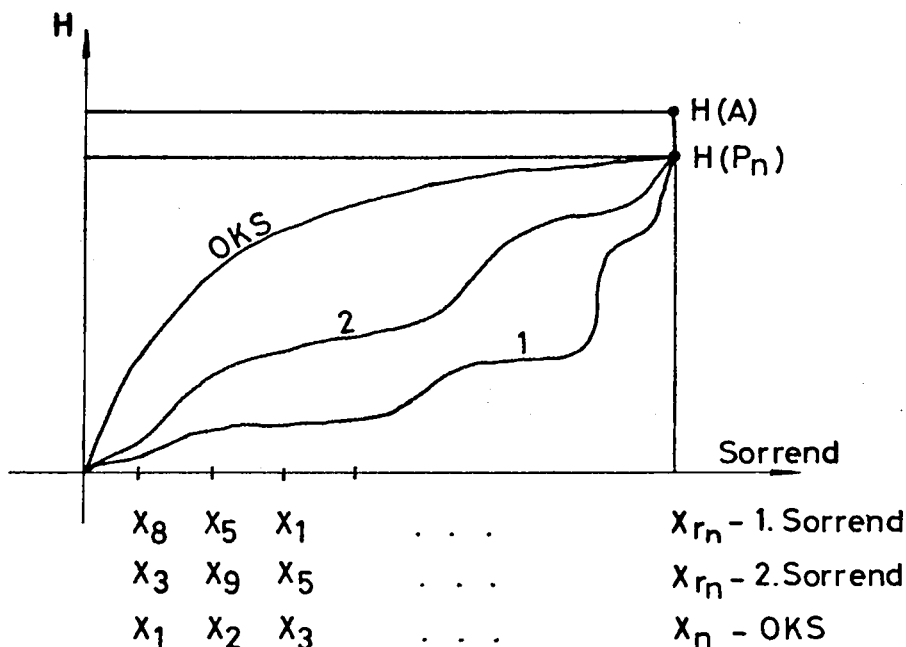
Megjegyzésként csupán annyit az 1. ábrához, hogy az OKS entrópia funkciója az attributumok bármelyik más sorrendje entrópia funkcióját fedi.

A negyedik és az ötödik tétel bizonyítása a következő elemzések alapján történik. Legyen az X_1, X_2, \dots, X_n az attributumnak olyan sorrendje — a rendelkezésünkre álló n számú attributumokból kialakítva —, melyre érvényes a

$$H(X_1) = \max_{1 \leq i \leq n} [H(X_i)]; \text{ és}$$

$$H(X_j / X_1 X_2 \dots X_{j-1}) = \max_{j \leq i \leq n} [H(X_i / X_1 X_2 \dots X_{j-1})], \text{ j } = 2, 3, \dots, n.$$

A gyakorlatban kicsi a lehetősége annak, hogy a fenti egyenlőségek az i -index több értékére is érvényesüljenek. Ha ilyesmi mégis előállna, az

1. ábra

ilyen attribútumokból a tetszés szerintit kell kiválasztani és az első, a j pozícióra kell beállítani.

Az attribútumok így módon kialakított sorrendjére a negyedik és az ötödik tétel érvényes.

Valóban, ha

$\Delta_j = H(x_1 x_2 \dots x_{j+1}) - H(x_1 x_2 \dots x_j)$, $j = 1, 2, \dots, n-1$, akkor az attribútumok sorrendjének megformálása állapotján következik, hogy $\Delta_{j+1} \leq \Delta_j$. Könnyű meggyőződni arról, hogy a j -index legalább egy értéke számára az egyenlőtlenség szigorú törvénye érvényes. Ha minden egyes j -re az egyenlőség érvényes lenne, akkor ez azt jelentené, hogy $H(x_i) = H(x_j)$, $1 \leq i, j \leq n$; és $X_i(H_j) = 0$; $i \neq j$, azaz minden változó egymástól független és egyazon entrópiával rendelkezik. Az ilyen szigorúan triviális eset azonban a továbbiakban kizárt.

Az 5. tételhez elegendő bebizonyítani, hogy az $x_1 x_2 \dots x_r$, $1 \leq r \leq n$, lánc entrópiájának funkciója fedi a lánc tetszőleges permutációjának entrópiájának funkcióját. Valóban, ha ez a tétel érvényes, akkor az $x_{i_1} x_{i_2} \dots x_{i_n}$ tetszőleges lánc entrópiája funkciója a KS entrópia funkció által tartat. Ezzel egyidőben az ötödik tétel P_r tetszőleges permutációjának, a KS legalább egy permutációjának kezdő szegmentuma. E két következtetésből közvetlenül jön létre az ötödik tétel.

A fentiekben leírt segéd-tétel (S) bizonyítását indukcióval lehet megvalósítani. A KS megformálása alapján kiderül, hogy az S az $r=1$ és

$r = 2$ esetében triviálisan érvényes. Ezért meg kell mutatni, hogy az S az $r = 3$ -ra is érvényes. E bizonyítás a korábban említett függőség tulajdonságai alapján történik. A feltételezés mellett, hogy az S tetszés szerinti r -re vonatkozik, annak bizonyítása, hogy az S az $r + 1$ -re is vonatkozik a függőségi elmélet segítségével, az $r = 3$ bizonyítására szorítkozik. Ebből az indukcióelv alapján az következik, hogy az S érvényes az $r = n$ -re is. Tehát a leírt módon megformált KS egyben OKS is.

A felsorolt tételeknek a felismerés kérdésére történő vonatkoztatása a következőképpen történik.

Legyen az A halmaz a_j ($j = 1, 2, \dots, m$) elemeiről rendelkezésünkre álló attributumainak $\{X_i\}$ ($i = 1, 2, \dots, n$) sora a fentebb említett módon az OKS-be besorolt. Legyen az OKS(r) egy r hosszúságú lánc ($r \leq n$) az OKS elejéből. Továbbá legyen az $L(r)$ tetszőleges lánc, r hosszúsággal (különböző az OKS(r)-tól), a rendelkezésünkre álló attributumok halmazából. Akkor az ötödik tétel alapján a felismerés megbízhatósága érvényes:

$$R[L(r)] = 1 - \frac{H[A/L(r)]}{H(A)} \leq 1 - \frac{H[A/OKS(r)]}{H(A)} = R[OKS(r)].$$

Az egyenlőséggel csupán szigorúan triviális, a gyakorlatban kevés valószínűséggel előforduló esetekben érvényes.

A leírt vonatkozás konzekvenciái a következők:

— A nem egyértelmű felismerés esetében az $R = 1$ felismerési megbízhatóságot soha nem érhetjük el.

— A felismerés legnagyobb megbízhatóságát r attributumok alapján ($r \leq n$) mindig az OKS(r) biztosítja. Bármely más r attributumok (ha csak egy is az OKS(r)-en kívülről választott), a felismerés megbízhatóságának kisebb fokát eredményezi. Más szóval átlagban az n rendelkezésünkre álló attributum bármely r hosszúságú kombinációja közül az OKS(r) az, amely az információ maximális mennyiségét biztosítja a — melyik a_j objektumról van szó — dilemmával szemben.

— Ha az előre adott R , OKS(n) [vagy OKS(r), ahol az r már viszonylag közel áll az n -hez] nem biztosítja az $R[OKS(r)] \geq R$, akkor a felismerés tárgyának új attributumait kell választani.

— Az ismertetett tételek a minél megbízhatóbb felismerést szolgáló attributumok kiválasztásának módszerére utalnak.

— Az említett tételek a felismerés tárgyának halmazához az olyan attributumok mesterséges létrehozására is utalnak, melyek megnehezítik a felismerést stb.

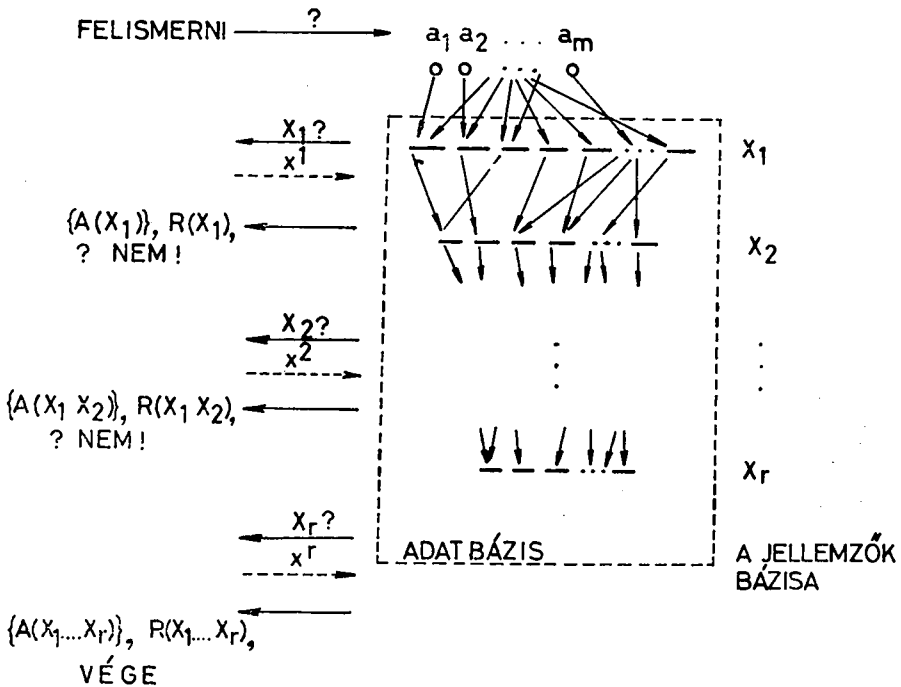
6. AZ ALKALMAZÁS LEHETSÉGES TERÜLETEI

Abban az esetben, ha a felismerési A halmaz elemeiről rendelkezésünkre álló attributumok már az OKS-ben vannak, elvégezhetjük a felismerési

folyamat automatizációját. Az ilyen automatizáció nem egyszerű gyakorlat, de a szakmai informatika számára szokványos feladat.

Legyen az $A = \{a_i\}$, $i = 1, \dots, m$, a felismerési tárgyak adott halmaza. Legyen az $\{X_j\}$, $j = 1, \dots, n$, az a_i felismerési tárgyak rendelkezésünkre álló attribútumainak halmaza. És végül legyen az X_1, X_2, \dots, X_n az OKS. Akkor a felismerés automatizált rendszerének koncepcióját (a mesterséges intelligenciát) bemutathatjuk oly módon, ahogyan az a 2. ábrán történik.

A FELISMERÉS TÁRGYAI

2. ábra

A második ábrán szereplő felismerési rendszer automatizált változata működésének koncepcióját tanulmányozva kétféle felhasználási módra ismerhetünk: kondenzált és párbeszédés módra.

A kondenzált felhasználási mód esetében az ordinátor mindenekelőtt közli a géppel a felismeréssel kapcsolatos kívánságát. Válaszként a gép közli vele követelését, melynek értelmében az X_1, X_2, \dots, X_r attribútumok konkretizációs láncát kéri. Amikor az ordinátor közli a géppel az $x^1 x^2 \dots x^r$ konkretizációláncot, a gép közli az $\{A(X_1 \dots X_r)\}$ legvalószínűbb tárgyak halmazát, valamint a felismerés $R(X_1 \dots X_r)$ megfelelő megbízhatóságát.

Párbeszédés mód esetében az ordinátor közli a géppel a felismeréssel kapcsolatos kívánságát. A gép követeli tőle az X_1 attributum konkretizációját. (Az x^1 betáplálása után a gép közli vele, csupán az X_1 attributum alapján az $\{A(X_1)\}$ legvalószínűbb tárgyak halmazát, valamint az $R(X_1)$ megfelelő megbízhatóságot. Ha az ordinátor nincs megelégedve a megbízhatóságnak ezzel a fokával, ezt közli a géppel, mire a gép követeli az X_2 konkretizációját és így tovább.

A gép az ilyen elképzelés alapján (a kondenzált és fokozatos párbeszéd esetében) már intelligensnek mondható, mert mennyiségben és sebességben az intelligencia terén jóval túlszámolja az átlagos intelligenciájú tegyént. Ezért Turing dialóguskísérlete minden bizonnyal pozitív eredménnyel járna a felismerés terén. Tehát ténylegesen mesterséges intelligenciáról van szó.

Néhány észrevétel a 2. ábrán bemutatott lehetséges rendszerkoncepcióval kapcsolatban:

— Magától értetődik, hogy a leírt rendszernek támogatást nyújtó gép egy korszerű DB/DC tulajdonsággal rendelkező számítógéprendszer.

— Ha a dialógus során a gép válasza, tetszőleges $i \leq r$ esetében, $\{A(X_1 \dots X_2)\} = \emptyset$, akkor ez azt jelenti, hogy egy olyan új ismeretlen tárgyról van szó, mely eddig még nem szerepelt az $\{a_i\}$ halmazban. Tehát a rendszert naprakészbe kell hozni

— Ha lehetséges az X_i attributumok x^i értékelvételét is automatizálni kell. Ily módon jelentősen megnő a megbízhatóság, valamint az ilyen mesterséges intelligencia gyorsasága is. Nem kell külön magyarázni az efféle követelmények gyakorlati jelentőségét, különösen olyan esetekben, mint a katonai identifikáció;

— A felismerés folyamatában nem szükséges sorban minden X_i , $i = 1, \dots, r$, konkretizációját betáplálni a gépbe. De akkor a felismerés megbízhatósága kisebb;

— A leírt automatikus felismerésrendszert könnyű összekötni az akciórendszerrel — mi a teendő, ha már ismeretes, hogy az identifikált tárgy éppen az a stb.

Az olvasó könnyen elvégezheti a leírt automatikus felismerés általános modelljének konkretizációját. A képzelet serkentése céljából leírunk néhány ötletet.

1. Legyen a szóban forgó rendszer, mondjuk, egy földrajzilag széles területet felölelő műszaki rendszer (pl. a telefonhálózat). Legyenek az a_i a meghibásodási típusok, melyeknek sajátos attributumai az $\{X_j\}$. Ha egy bizonyos helyen megtörténik a meghibásodás, akkor az ordinátornak (aki lehet laikus is) meg kell állapítania az X_1, \dots, X_r attributumok x^1, \dots, x^r konkretizációját. A konkretizációs láncot a felismerési rendszerhez továbbítjuk, mely megállapítja a meghibásodás legvalószínűbb típusát. Mivel az ilyenfajta diagnosztizálás megbízhatósága optimális, vagy automatikusan vagy a diszpécser segítségével a megfelelő szakembert küldik a megfelelő szerszámokkal a megállapított hiba kijavítására.

2. Legyen az $A = \{a_i\}$ a betegségek halmaza (a tudomány számára

ismert betegségeké, vagy ezeknek valamilyen osztálya, mondjuk, valamilyen korosztályra vagy valamilyen szervre vonatkozóan). Legyenek az X_1, \dots, X_n a beteg attribútumai. Ezek az attribútumok nem azonosak a szimptomákkal, de kölcsönösen és egyértelműen definiálódnak általuk. Tételezzük fel, hogy a leírt módon történik az automatikus felismerés (diagnózis) rendszerének létrehozása. Ha eljön a páciens, a gép közli az ordinátorral, hogy melyik x_i szimptomákat és milyen sorrendbe kell betáplálnia. Végül is a gép javaslatot tesz a diagnózisra, azaz, a konkrét páciens esetében felismeri a legvalószínűbb betegséget, esetleg közli, hogy valamilyen új (számára ismeretlen) betegségről van szó. Ha a képzetnek nagyobb szabadságot adunk, ha felvételezzük, hogy a szimptomákat (az X_i konkretizációit, mint pl. a testsúly, a vérnyomás, a vércukorszint, ...) automatikusan határozzuk meg, akkor már a jövő diagnosztikus központja áll előtünk. Az egészségügyi diagnózisnak ilyen futurologiai víziója azonban nemigen népszerű az egészségügyi dolgozók körében. Ez teljesen érthető, és ezt az elhárító pszichológiai hatást jól ismerjük a magas automatizálás más területeiről. A gyakorló diagnosztika ezzel szembeni ellenvéleményét ma még nagyon is figyelembe kell venni (a közvetlen kapcsolat, intuíció stb. szükségét). Az automatizált egészségügyi diagnosztizálás jövője azonban ugyanaz, mint a mesterséges intelligencia egészének jövője. Hatalmas, megfeszített munkára van szükség, de egyre inkább kibontakozik az utópikus szférákból a valóság, a gyakorlati élet szférájába történő áttérés. Ezért az orvosoknak a közeljövőben számítaniuk kell egy kifejezetten gyors és kellő mértékben intelligens segítőtársra a diagnosztizálás terén. Ebben az értelemben kell elképzelni az egészségügyi diagnosztizációs magas automatizációját.

3. Legyen az $A = \{a_i\}$ a meghatározott katonai körök számára ismert halmaz, pl. az úszó objektumok halmaza (vagy ez objektumoknak bizonyos osztálya, mondjuk, a hajók, csak a tengeralattjárók, vagy csak a torpedók osztálya). Legyenek az X_1, \dots, X_n ezeknek az objektumoknak az ismert attribútumai (hosszúsága, gyorsasága, rezgése, motorhangja, ...). Tegyük fel, hogy az $\{X_i\}$ halmaz az OKS-be besorolt, és hogy a már leírt módon létrejött az automatizált felismerési rendszer. Tegyük fel, hogy ugyanakkor az X_i attribútum, $i = 1, \dots, r$, x_i konkretizációjának meghatározása automatizált, és hogy a felismerési rendszer automatikusan össze van kapcsolva az akció (döntéshozás és végrehajtás) automatizált rendszerével. Ha a katonai érdektérületen megjelenik valamilyen úszó objektum (torpedó), a felismerési rendszer az automatikus detektortól kéri az X_1, \dots, X_r attribútumok konkretizációit és ezek alapján megad egy választ: egy a_0 típusú úszó objektumról (torpedóról), illetve egy ismeretlen objektumról van szó. Az ilyenfajta választ automatikusan továbbítják az akció automatizált rendszeréhez. Az automatizált elektronikus rendszeren belüli folyamat gyorsasága nyilván vetekszik az úszó objektum gyorsaságával, ezt a gyorsaságot viszont még a leggyorsabb emberi intelligencia sem közelíti meg. E példa is ékesen igazolja a mesterséges intelligencia fejlődésének gyakorlati jelentőségét és azokat az

erőfeszítéseket, melyeket a fejlett országok katonasága e cél érdekében megtesz. Végül újra hangsúlyozni kell a katonai identifikáció terén a felismerés elméletének jelentőségét, de hangsúlyozni kell ezt az ellenkező álláspont szempontjából is. Ugyanis az elmélet arra is választ ad, hogyan kell az a_i objektumoknak olyan (mesterséges) attribútumokat adni, amelyek megnehezítik felismerésüket. Ennek taglalása azonban messze meghaladja írásunk kereteit.

Alkalmazásának hasonló példáit már a korábban említett területeken is megtalálhatjuk, mint például az inodalom és a művészet (a névtelenül közölt mű szerzőjének megállapítása) esetében, a robotautomatikában a geodézia, a prognosztika stb. terén.

7. TOVÁBBI KÉRDÉSEK

Végül a következtetések helyett soroljunk fel néhány nyílt kérdést. E kérdések elméleti, gyakorlati és társadalmi jellegűek.

Az elméleti kérdések a további tudományos kérdések hosszú sorára vonatkoznak:

— A függőség elmélete (különösen az összetett függőség tulajdonságainak esetében);

— A klasszifikáció elmélete;

— Az általános felismerés és az osztályonkénti felismerés közötti viszony (szubidentifikáció);

— Mindezek alkalmazása egyes tudományos-műszaki területeken stb.

A gyakorlati jellegű kérdések az automatizált felismerési rendszer általános modelljének elkészítésére vonatkoznak. Ilyenek:

— Az irányított függőség számítása statisztikai minták alapján;

— Az attribútumok optimális konvex sorrendjének automatikus meghatározását szolgáló modell kialakítása;

— Az automatikus felismerés konkrét rendszerének kidolgozása a gyakorlat jelentős tevékenységeinek terén stb.

A felsorolt kérdések terén csekély számú munkatársaival együtt a szerző nagy erőfeszítéseket tesz a továbbfejlődés érdekében. De a kiemelt kérdések súlyuknál fogva jelentősen meghaladják a kutatócsoport erejét. Ezért a felsorolt kérdések a fiatal kutatók számára motivációként is szolgálhatnak, és mindazok számára, akik érdekeltek a mesterséges intelligencia fejlesztése érdekében kifejtett csoportmunkában.

A társadalmi kérdéseknek jelentős fejlesztési és gazdasági aspektusai vannak. Különös jelentőségük van a kicsi és kevésbé fejlett országok esetében. Csak néhány ilyen kérdést sorolunk fel:

— Hogyan szervezni meg az együttműködést (országon belül, és más országokkal) a mesterséges intelligencia terén?

— Érdemes-e jelentős társadalmi (szervezett) figyelmet szentelni annak a technológiának, mely még a jövő kérdése? Az igenlő válasz további kérdéseket vet fel:

— Mikor és hogyan alakítható ki a mesterséges intelligencia fejlesztéséhez szükséges szakembergárda?

— Mikor, hol és hogyan kezdeni a szakemberképzést stb.?

Az utóbbi kérdéseket nagyon nehéz gyorsan megválaszolni. Ugyanakkor stratégiai jelentőségénél fogva a mesterséges intelligencia lényegesen ki fog hatni az ország primátusára. Ezek a divergens tények azonban a kutatói pesszimizmus előidézői is lehetnek. De az is egyértelművé válik, hogy a fejlett országok miért törekszenek elsőbbségre a mesterséges intelligencia fejlesztése terén és hogy miért küzdenek az elsőbbségért, ha a stratégiai technológiáról van szó. És ezen elsőbbséget rendszerint meg is szerzik. A stratégiai technológia fejlesztése mindinkább a fejlett országok privilégiuma. De vajon így kell-e ennek lennie?

Irodalom

1. H. A. Simon: The new science of management decision, Prentice-Hall, New Jersey, 1977.
2. R. Kvašćev: [Mogućnosti i granice razvoja inteligencije. Nolit, Beograd, 1981.
3. K. Miklós, M. Szegedi: Az intelligencia mérése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
4. Opšta enciklopedija, Filozofska enciklopedija és Ekonomska enciklopedija (az intelligencia címszó alatt).
5. Ed. By L. Radanović: Artificial intelligence. Belgrade, 1970 (Lecture notes of the 1970 CAS seminar)
6. Ed. by Kilix, F.: Human and artificial intelligence. North-Holland, Ams. 1982.
7. C. Evans: The Mighty Micro (szerbhorvát fordítás — Kompjuterski izazov. Globus, Zagreb, 1983.)
8. Seres Sándor entrópia és információ témájú tanulmányai.
9. Seres Sándor függőségelméleti és felismerélméleti tanulmányai.

Rezime

Prepoznavanje i veštačka inteligencija

Ljudska inteligencija, koliko je današnjoj nauci poznato, impresivno dominira u živom svetu. Pa ipak, o njoj danas još uvek relativno malo znamo. Naziremo da je u pitanju kvalitativno svojstvo čoveka, koje se manifestuje kroz njegove opšte i specifične intelektualne aktivnosti. Međutim, koliko god je suština inteligencije za sada još mistična, nešto već i danas pouzdano znamo. To su činjenice u vezi ograničenja ljudske inteligencije, kakva su na primer brzina i domet.

Savremena praksa, a posebno budući — visoko automatizovani svet, zahteva znatno veću i brzinu i domet intelektualnih aktivnosti u odnosu na sposobnosti prosečne (pa i vrhunske) ljudske inteligencije. Zbog toga se ulažu veliki

napori u izgradnju takvih mašina, koje će biti sposobne da podražavaju ljudsku inteligenciju, pa čak i da je po brzini i dometu znatno prevaziđu. Razvoj ovakve veštačke inteligencije, zbog svog izuzetnog značaja u tehničko-tehnološkom primatu, već i danas često predstavlja značajnu nacionalnu strategiju. Ali, sasvim je sigurno, predstavljaće udarni pravac razvoja u informatici.

Istovremeno, u pokušajima izgradnje veštačke inteligencije, skoro bez izuzetka se susreće sa jednim univerzalnim problemom, tzv. problemom prepoznavanja. Grubo, ovakav opšti problem može se formulirati na sledeći način: Kojih atributa odabrati i na koji način ih odabrati, a da se u skupu prepoznavanja garantuje maksimalna brzina i pouzdanost prepoznavanja? Ovakav opšti problem prepoznavanja, za sada, nema dovoljno potpuno i naučno rešenje. Istovremeno, takvo rešenje bi omogućilo značajniji napredak u izgradnji veštačke inteligencije.

Ovaj članak je posvećen informativnom prikazu radova autora na rešavanju opšteg problema prepoznavanja. Rezultati tih radova u domenu Teorije zavisnosti, Teorije informacija i Teorije prepoznavanja ukazuju na egzistenciju potpunog i logičnog rešenja tog problema. Konačno, u članku se navodi i niz otvorenih naučno-stručnih problema. Rešenjem ovih specifičnih problema, zajedno sa rešenjem opšteg problema prepoznavanja, otvara se mogućnost značajnijeg napretka u domenu automatizacije procesa prepoznavanja, odnosno, u domenu izgradnje veštačke inteligencije.

Summary

Recognition and the „Artificial Intelligence”

Human intelligence, as it is well known to the scientific world of today — impressively dominates over everything that is alive on earth. Nevertheless, our knowledge of human intelligence is still relatively small. We already perceive that human intelligence is a qualitative feature of man, which is manifest through his/her general and specific intellectual activities. But, as much as the essence of intelligence is so far mystical for us, we already know something for sure. Those are the facts concerning the limiting factors of human intelligence, such as speed and scope — for example.

Contemporary life, and especially the future — highly automatized world demands a much greater speed and scope of intellectual activities in relation to the capability of an average (even an above average) human intelligence. For this reason, great efforts have been done to construct such machines, which would be able to stimulate human intelligence, what's more to exceed its capacity, that is the speed and scope of human intelligence. The development of such „artificial intelligence”, because of its great importance in technico-technological priority, even today, often represents a significant national strategy. But, there is no doubt that artificial intelligence shall be the striking direction in the development of informatics.

At the same time, during the attempts to build/construct artificial intelligence, one meets, almost without exception a universal problem, the so called „problem of recognition identification”. Roughly, such a general problem could be defined in the following way: Which attributes to choose and which way to choose them so to guarantee the maximum speed and reliability of identification

in a set for identification for example. Such a general problem of identification, so far, doesn't have a complete enough nor scientific solution. Sure enough, such a solution would enable a greater progress in the construction of artificial intelligence.

This paper is an informative survey/review of the works done on solving the general problem of identification. The results of the research done in the field of the Theory of Dependence, the Theory of Informations and the Theory of Recognition show that there exists a complete and exact solution of this problem. Finally, some open/unsolved scientific and professional problems have been presented in this paper. By solving these specific problems, with the solution of the general problem of identification a possibility for a more significant development would be granted, especially in the field of the automatization of the recognition process, that is, in the field of the construction of the artificial intelligence.

E. A.

Berislav Perić

ÁLLAM ÉS KÉNYSZER

I. A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tudományos csoportjában a „Jog és társadalom — alapvető kutatások” téma kapcsán az eddigi viták keretében felmerült az ÁLLAM definiálásának kérdése, illetve e tudományos alapfogalom tartalmának a meghatározása.

Ebben az értelemben említettek egy definíciót, amely szerint „... a jognak mint társadalmi szabályozó intézménynek az alapja a fizikai erő eszközének monopóliuma az állam kezében, amely a *területiség* és viszonylagos folytonosság mellett a politikai hatalom sajátos jellegzetessége. Idővel ez a tényező a jog mindennapi életében mind kevésbé lesz szembetűnő, de *háttérként állandóan jelen van...*”.

Az említett összefüggésben megkíséreltem válaszolni az államnak erre a definíciójára és felülvizsgálási jogosultságát. Ez különösen a definíciónak azon részére vonatkozik, amely az állam kezében lévő „fizikai erő eszközének monopóliumáról” szól.

II. Csoportunk értekezletén megkíséreltem *teljesen spontánul* fölvetni e definíció felülvizsgálásának szükségességét, s egy rögtönzött fejtegetésben a következőket mondtam: PONTOSSÁGÁT illetően gondosan felül kell vizsgálni a definíciót, amely szerint az állam a FIZIKAI KÉNYSZER MONOPÓLIUMA.

Ugyanis:

i. Az állam nem az egyedüli szervezet, amely az állam területén erőszakot érvényesít... Ezt tehetik más szervezetek is, mint például: bűnügyi szervezetek, politikai szervezetek, ún. szubverzív szervezetek, terrorista szervezetek, forradalmi vagy ellenforradalmi, városi vagy nemzeti gerilla, ETA, IRA, forradalmi egyetemisták (túszok fogva tartása) stb.

Néha ez a kényszer vagy erőszak erősebb az államnál, vagy az államnak nincs elég ereje megfékezni. Ha a nem-állami erők kényszere vagy erőszakja eléri egy bizonyos minőséget és mennyiséget, maga az államhatalom körül veszélybe.

Tehát nem az állam az egyedüli erő, amely saját területén erőszakot alkalmaz. Úgy hiszem, hogy ezzel egyetérthetünk.

2. Azonban itt úgyszintén említük a MONOPÓLIUMOT... hogy az államnak MONOPÓLIUMA van. Itt a következő kérdést kellene feltenni:

a) valójában monopóliumról van-e szó, ha az állam nem a *kényszer* egyedüli megvalósítója,

b) ha az állam önmagának adományozta ezt a *monopóliumot*, akkor bizonyos mértékben az állam „IDEM PER IDEM” definíciójáról van szó, vagyis az államot úgy definiáljuk, ahogy az SAJÁT MAGÁT MEGHATÁROZTA... EZ PEDIG ALAPVETŐ GNOSZEOLÓGIAI HIBA.

Mivel a fenti fejtegetésem inkább csak spontán volt, most részletesebb elemzésbe bocsátkozom. Elgondolkozva az állam (és a jog) meghatározásának kérdésén, a könyveimben kifejtett álláspontokkal összhangban és azok folytatásaként, a következő kérdések vetődnek fel:

1. Van-e az államnak saját területén tényleges „*monopóliuma a fizikai erők eszközein*”?

2. Lehet-e az államnak (a fizikai kényszeren kívül) *másfajta kényszere is* (gazdasági, ideológiai, pszichikai stb.)?

3. Indokolt-e egy olyan *összetett, sokoldalú és meghatározásokban gazdag, sőt ellentmondásos* jelenséget, mint az állam (a területi és relatív kontinuitás mellett) a „*fizikai erő eszközének monopóliumára*” vezetni?

4. Indokolt-e az államot *belsőjogi szempontból* vizsgálni, mivel az állam a *nemzetközi közösség tagja* is, s ezért a *nemzetközi jog szempontjából* meg kell határozni! Ha egyetértenek ezzel a *szükségességgel*, akkor talán még kevésbé lenne elegendő egy olyan meghatározás, amely szerint az „*állam kezében a fizikai erő eszközének monopóliuma van*”.

5. Van-e az állam és a jog *lényegének* (a kényszer mellett) más eleme is, talán a kényszerrel teljesen ellentétes, mint például az állami szervek vagy a polgárok *meggyőződése*, a meghatározott államhatalom támogatása és védelme felől (tehát bizonyos értelemben *autonóm elem*)?

Ezek volnának a kérdések, amelyekre választ szeretnék adni, de nem valami *végleges feleletet*, hanem csak *részletesebb elemzést*; és mindannyiunk számára *kérdéseket*.

III. Ez volt az *indítéka* írásomnak. A tudományos *ok* viszont sokkal mélyebb. Ugyanis:

1. Az állam (és természetesen a jog is) különösen fontos társadalmi-politikai tényező, s úgyszintén a jogtudomány fő tárgya. A jogi nyelv nélkül az állam néma és tehetetlen volna; nem intézhetné polgáraihoz a következő viselkedésszabályokat.

2. Történelmi létezésünk során az állam és a jog egy alapvető kérdése az emberiség érdeklődésének a középpontjában állott: Mit jelentenek e tényezők, miben rejlik lényegük, mi a céljuk és értelmük? Erre sok-sok definíció született, amelyek nemcsak hogy különböztek, hanem ellentétesek is voltak.

3. E tényezők fogalmi meghatározásának messzemenő jelentősége van a tudományban, nemcsak a jogtudományban, hanem a humán tudományokban is. A definíció lényegétől függően nemcsak jogi, hanem *gyakorlati* következmények is vannak. Ugyanis a jog és az állam ereje, e tényezők hatása minden otthomba behatol, minden polgárra vonatkozik, determinálja őket és (részben) meghatározza sorsukat.

4. Másfelől, sok évi jogelméleti és jogfilozófiai tudományos és gyakorlati munkánk alapján nem nehéz leszögezünk, hogy az állam és a jog olyan társadalmi jelenségek, amelyek rendkívül gazdagok összetett, ellentmondásos, statikus és dinamikus meghatározásokban. A történelmi folyamán az állam és a jog definíciója annyiszor változott, ahányszor megváltozott az emberek társadalmi tudata, és ahányszor megváltoztak a társadalmi élet anyagi feltételei.

Itt azonban még egy kérdés adódik: Lehetséges-e az államnak és a jognak az eltérő és gazdag meghatározásait, valamint az ezekhez kapcsolódó ellentmondásokat *közös nevezőre* hozni?

Arra következtetésre jutottam, hogy ez nagyon nehéz lenne és mit sem érne.

Mivel az állam és a jog nagyon összetett és ellentmondásos társadalmi jelenség, ezért az államról alkotott képünk nem lehet *egyoldalú*; jó, ha sokoldalú, de legjobb a *mindent felölelő* meghatározás. Meghatározásokban minél gazdagabb megismerésünk tárgya, annál szükségesebb a minél gazdagabb megismerési szempont. Lenin *Filozófiai füzeteiben* közvetlenül is találkozunk e nézet igazolásával. E művében Hegel gondolatát idézi, mely szerint „minél gazdagabb a meghatározandó tárgy, azaz minél több oldalról lehetséges a tanulmányozása — annál különfélebbek lesznek a róla alkotott definíciók” — Lenin *ehhez határozottan a következőket* írja hozzá: „például az élet, állam etc. definíciója”.

5. Hogyan határozható meg tehát az állam és a jog, ha annyira összetett tényezőkben gazdag és ellentmondásos jelenségek, és ha kockázatos e tényezőket közös nevezőre hozni?

Már 1962-ban, *Jogtudomány és dialektika* című könyvemben igyekeztem felhívni a figyelmet erre a problémára, a definíálás e nehézségeire, s rámutatni az állam és a jog meghatározásának néhány alapvető ellentmondására.

Az államot és a jogot az emberiség egész története folyamán a sokféleség és az ellentmondás jellemzi. Alkalmazható rájuk mind a statikus, mind a dinamikus aspektus. Nyugalmi állapotban vannak, de állandó mozgásban is, állandó változásban, attól függően, hogy evolúciós, vagy forradalmi változásról van-e szó.

„Az önmagával levő absztrakt azonosságnak még nincs élete — mondja Hegel... Valami tehát csak akkor él, ha ellentmondást hordoz magában és elegendő ereje van ahhoz, hogy ezt az ellentmondást felölelje és megtartsa.” Ehhez Hegel a következőket fűzte hozzá:

„... az eddigi logika és a közönséges ábrázolás egyik alapvető előítélete szerint az ellentmondás nem annyira lényeges és immanens jelző,

mint az identitás... még akkor is, ha rangsorolásról lenne szó és ha mindkét meghatározást külön rögzítenénk, az ellentétet lényegesebbnek, mélyebbnek kellene tekinteni. Az azonosságnak az ellentéttel való összehasonlítása ugyanis csak az egyszerű közvetlenség meghatározása, az ítéletelen lété, míg az ellentmondás minden mozgás és az élet gyökere: amennyiben valami önmagában hordozza az ellentmondást, csak akkor mozog, akkor van impulzusa és tevékenysége.”

Erre tanít bennünket a nagy dialektikus: „az ellentmondás az, ami a világot egyáltalán mozgatja...”.

Jogtudomány és dialektika című könyvemben arra törekedtem, hogy leírjam és megállapítsam az állam és a jog néhány alapvető ellentmondását. Itt említettem, hogy az állam és a jog egy dialektikus egységében immanensek a következő ellentmondások: etikus és nem etikus összetevők; autonóm és heteronóm; a kényszer komponensei, de a szabad meggyőződés is, azután a faktikus és a normatív; osztály-, általános és egyéni érdek. Nem beszélve arról, hogy milyen ellentmondásokba bonyolódik az állam és a jog, ha a nemzetközi viszonyok szemszögéből vizsgáljuk őket, a nemzetközi közösség tagjaiként!

Az ellentmondások felsorolását, valamint az állam és a jog *mélyebb és sokoldalú* kutatásának szükségességét egy kiváló Engels-idézettel támasztanám alá:

„A dialektika, amely nem ismer el semmilyen *hard and fast lines*-t, semmilyen feltétel nélkül »vagy-vagy«-ot, amely az elmozdíthatatlan metafizikai különbségeket egyikből a másikba vezeti át, valamint a »vagy-vagy« tényezőkön kívül úgyszintén ismeri az »egyik és a másik«-at, az igazi helyen, ez a dialektika *közvetít* az ellentétek között, és végső fokon ez az egyedüli helyes gondolkodási mód.”

6. Másrészt, mindannyiunknak mint tudományos dolgozóknak és mint tanároknak is, főképp *didaktikai célból*, rendelkezniünk kell az alapvető tudományos tárgyaink tömör és rövid definícióival, és igyekeznünk kell ezeket átvenni egyetemi hallgatóinkra is. Miként oldható meg az a gordiuszi csomó, hogy tudományos szemszögéből egy bővebb, leíró definíciónak kellene-e előnyt adni, pedagógiai aspektusból viszont egy rövid és velős definíció a jobb?

Ellentmondásos társadalmi jelentőségekről lévén szó ugyanis mindig nagyon kockázatos ezt a meghatározás-bőséget, ezt a többértékűséget definícióink Prokrusztész-ágyába zsugorítani. A dolgok lényege talán megmarad, a valódi gazdagság elszegényedik, meglesz a definíció *tömör-sége*, de elveszítjük a gazdag *realitást*. Melyiket válasszuk tehát?

Annak bizonyítására, hogy milyen időszerű az állam és a jog meghatározásának gazdagsága, felsorolnám az állam és a jog néhány szélsőséges felfogását. Természetesen ezek a definíciók szoros összefüggésben álltak és állnak a társadalmi tudattal és a társadalmi élet anyagi feltételeivel. De nemcsak erről van szó! Ezek a meghatározások, felfogások vagy definíciók függték e tényezőkkel szembeni *érzelmi* vagy *tapasztalati állásfoglalásainktól* is. Az államról, mindenekfelett pedig a konkrét állam-

ról alkotott általános vélemény függ az iránta való szubjektív álláspontunktól: egyesek számára (az állam) sötét börtön lesz, míg másoknak a „nagy család”, amelyhez tartozik.

Ezek szerint az államnak és a jognak legalább annyi meghatározása létezik, mint a szabadságnak, az egyenlőségnek, a demokraciának és a politikának. Közkeletű fogalmak ezek, amelyeket nagyon gyakran használnak, de ugyanakkor *vissza is élnek velük*. Példaként említsük meg az államnak és a jognak néhány végletes definícióját.

VI. Egyes teoretikusok számára az állam és a jog az emberi társadalom etikai értékei, mert építik és védik a társadalmi szervezetet, a társadalmi rendet és munkát, s ezáltal az *emberi társadalom egzisztenciáját is*. Mások azt gondolják, hogy az állam és a jog fő küldetése az *igazság megvalósítása és a szabadság és egyenlőség elérése az emberi társadalomban*. Ismét mások szerint az állam és a jog eszköz azok kezében, akik a társadalomban a legerősebbek (túlnyomórészt gazdasági erőről van szó), eszköz az ún. uralkodó osztály kezében, érdekei megvédése és céljai megvalósítása érdekében. Az anarchista ihletésűek azt tartják, hogy az állam és a jog évszázados és nagy bajai az emberiségnek, így az emberek csak akkor lesznek boldogok, ha megsemmisítik a társadalom állami és jogi szervezetét.

Az állam és a jog definícióinak igen széles skálájával rendelkezünk — az állam gloriifikálásától az állam és a jog „naturalista” vagy „nihilista” fölfogásáig. Melyik definíciónak adjunk tehát elsőbbséget? Hogy legalább példaképpen bemutassak valamit ebből a gazdag és sokrétű definíció-halmazból, amely az államra és a jogra vonatkozik, kiemelném a következő összetevőket:

Milyen joron ERŐ? Állítólag ezt a kérdést még a régi rómaiak tették fel, amikor elvesztették a gazdasági, politikai és katonai hatalmukat, méghozzá a hódítóknak, amikor azok Róma kapuit döngették; milyen *jogon* jöttek ők szétrombolni a rendszerüket és vívmányaikat? A hódítók pedig a következőt felelték: „*Jogunk a kardunk hegyén van*”.

Parafrazálva Rousseau-t, Engels az *Anti-Dühring*-ben a következőket mondja: „A despota azonban csak addig úr, míg övé az erőszakhatalom, és ezért, amikor elűzik, nem lehet panasza az erőszak ellen... Az erőszak tartotta őt fenn, az erőszak dönti őt le...”

Hobbes kiemeli: *AUTORITAS, non veritas facit legem*, az igazságról pedig: *ius non est iustum, sed iussum!* Látszik, hogy itt az állam és a jog meghatározásakor a hangsúlyos elem az *erőszak*.

Azután említsük meg H. Spencer szarkasztikus megjegyzését, amely szerint: „Egyrészt a szülő és a gyermek, másrészt az állam és a polgárok között fennálló analógiának egyedüli igazolása, azok gyermekes természete, akik hisznek ebben az analógiában.”

Azonban más felfogások is léteznek. Egyesek szerint a jog akkor van a maximumában, amikor a *kényszer* a minimumában van. Vagy egy más vélemény: *legjobban* akkor lehet uralkodni, ha *legkevésbé* uralkodnak. PORTALIS, a híres jogász a Code Civile „szellemének” megindoklásá-

ban kiemeli, hogy „a törvények nem a *hatalom* tiszta aktusai . . .” Rocher a nemzeti gazdaságról szóló kapitalis művében az állam glorifikálásának ad hangot, amikor azt állítja: „Maga az állam minden nép legfontosabb *nem materiális tőkéje*”.

A nagy teoretikus, R. Ihering megjelenésével az állam és a jog felfogása néhány mértékletes, de igen realizisztikus összetevővel gazdagodott. Ihering a következő kérdést tette fel: Vajon a társadalom csak azokat a cselekvéseket tudja megvallósítani, amelyeket *megfizettethet*, vagy *kikényszeríthet*? Ihering azt feleli, hogy az ún. egoista indítékokon kívül, amelyek a szociális gépezetet mozgásba hozzák, léteznek még más indítékok is, amelyek alapján nem az egoizmusban, hanem az *etikában* és az *erkölcsben* van. Ezek a *kötelességtudat* és a *szerelem* érzése. Hasznosabb a közönségnek, állítja Ihering, ha a polgárok kötelességtudattal és tisztelettel viselkednek jogrendszerük iránt, mintha ezt jutalomra számítva, vagy kényszerből tennék. Nem mondható, hogy a jogrendszer normális fenntartása érdekében elegendő lenne csupán a kényszer. Jaj annak a jognak, amely csak azért érvényes, mert a polgárok feje fölött csattog az ostor. Nincs tehát egyetlen nép sem, amely valamit is elérhetne jog nélkül, de úgyszintén egyetlen olyan sincs, amelynek elegendő lenne csupán a jog. Ha a jog nem is létezhet kényszer nélkül, nem indokolt a jogot csupán a kényszerre korlátozni.

Ihering után L. Duguit a jogot a társadalmi szolidaritástól teszi függővé. Felfogása szerint *nem* jog az a jogi norma, amely a társadalmi szolidaritás ellen, vagy annak megszegésére irányul még akkor sem, ha jogérvényesen illetékes szerv hozta is meg, és mincs ellentmondásban az alkotmányos rendeletekkel. Létezik tehát valami, ami a jog fölött áll, ami több a jognál, amelynek elvei előtt a hatályos jognak meg kell hátrálnia: ez a társadalmi szolidaritás.

Duguit nagy *mementója* így hangzik: „Az állam függetlenül attól, hogy úgy állították be, és egy bizonyos ideig hitték is, *nem olyan erő, (hatalom) amely parancsol . . .*, hanem irányítójuk által szervezett és ellenőrzött *közszolgálatok* együttműködése.”

Nem győzők eléggé tiltakozni azon törekvés ellen, amely szerint minden olyan diszpozíció, amelyet egy állam törvényhozó szerve szabályosan hozott meg, *jogi norma*, amelynek minden jogász szó nélkül kell hogy engedelmeskedjen. Ha ez így lenne, *a jogi tanulmányok egy perc fáradságot sem érdemelnének*.

A társadalom jogi szervezetének kezdete óta léteznek olyan vélemények, amelyek szerint a társadalomban és az ember életében vannak *bizonyos értékek* is, amelyek az állam és a jog fölött állnak. Gondoljunk pl. Antigoné lelki vívódására, amikor nem akarja megszegni az általános, természetes és íratlan törvényeket, és tudatosan áldozza fel magát az általános emberi értékekért, amelyek a hatályban levő törvények fölött állnak.

A korszerű felfogások egyik képviselője a német R. *Laun*, aki jogelmélettel és nemzetközi joggal foglalkozott, súlyos csapást mért az állam

és a jog főleg erőszakként való felfogására. Szerinte a törvény egy *ofert* (ajánlat), amelyet a törvényhozó intéz a polgárokhöz:

„Ha valóban a törvény kötelező ereje és az állam autoritása az erőszakból és kényszerből ered, akkor nem létezhet másik jog az erőszak jogán kívül. A jog és az erőszak ugyanazzá válik... Az állam nem fog különbözni a rablóbandától, csak méreteit és szervezetségének fejlettségi szintjét illetően... Az összes jog azzá lesz, amit az erősebb jogának neveznek, a győztes joga, más szóval az erősebb, a győztes *kényszere*. Az emberek között ugyanaz a (jog) uralkodna, mint az állatok között: erős ha csak egy erősebb meg nem akadályozza, fel nem falja a gyöngébbet, de ezzel nem szegi meg a »kötelességet« és nem okoz »igazságtalanságot«. A »jog« szó fölöslegessé válik...”

V. Az állam- és jogszemlélet efféle áttekintése az államról és a jogról szóló definíciók sokféleségét bizonyítja. Ismételten hangsúlyozom, hogy az állam és a jog ilyen különböző, meghatározásokban gazdag és ellentétes eleme megismerési dezorientációt, sőt még félelmet is válthatnak ki amiatt, hogy nincs lehetőségünk *fölismeri* mündezeket a jelenségeket. És valóban, becsületes bevallani, hogy ez *nehéz*. De hinni kell, hogy *nem lehetetlen!*

Nem helyes-e az államról és a jogról szóló elfogadható definíció *előfeltételeként* a kutató előtt feltárni a meghatározások e gazdagságát és a különbözőségek valóban pazar képét. A tudományos *igazsághoz* vezető út igen rögzös és nehéz, az igazsághoz vezető út egyszersmind bizonyos tévelygés és visszakozás is, kétely (mégha az alkotó jellegű is), és a megismerésünk „rétegein” való átörés is.

Az állam és a jog vizsgálata példa annak érzékeltetésére, hogy a tudományos igazsághoz vezető út rendszerint nehéz.

Ha azt vesszük, hogy a definíció, amely szerint az állam (és a jog is) „a fizikai erő monopóliuma”, elegendő és megfelelő, én azt állítanám, hogy ez se nem *monopólium*, sem pedig *fizikai kényszer*.

1. Hogy miért nem monopólium?

Ha egyetértünk azzal, hogy a „monopólium” fogalmán *realitást és valamely tevékenység (kizárólagos) végzése jogának kisajátítását* értjük, amelyből *mások kizárandók*, akkor először is felvetődik a kérdés, hogy vajon az állam saját területén *kizárólagosan* végzi-e és sajátítja ki a fizikai kényszer tevékenységét?

Ebből a szempontból azt feltételezhetnénk, hogy az *államon kívül* az állam területén kényszert alkalmaznak vagy alkalmazhatnak:

- a) különböző szervezetek és
- b) egyének.

a) Az állítólagos „állami monopólium” kétségbe vonható azzal a tényrel, hogy a területén levő más szervezetek is végezhetik a fizikai erőszak aktusait. (Az, hogy melyek ezek a szervezetek, már ismertettük.) Ismételjük, hogy ezek a szervezetek a *saját* fizikai kényszerükkel már annyira megerősödtek, hogy komoly vetélytársai az államhatalomnak. A kérdés tehát: Ki rendelkezik vagy végzi az államban és az állam területén

a legerősebb kényszert, az állami, vagy más szervezetek? És, ha e más szervezetek kényszere annyira megerősödik, akkor a kényszer szemszögéből, „az állam az államban” jelenségről beszélhetünk. Ha pedig e más szervezetek kényszere *felülkerekedik* vagy *győzedelmeskedik* az államhatalom kényszere felett, rendszerint az történik, hogy az illető államhatalmat vagy megbuktatják, vagy csak „papíron” létezik (jogi aktusokban, de a *valóságban nem!*).

b) Hogy az állam területén, az állam és más szervezeteken kívül *a kényszert az egyének is alkalmazzák*, azt hiszem, nem kell külön megindokolni. Már maga a tény, hogy jogrend létezik, biztosítja annak lehetőségét, hogy a polgárok ANTINORMATIVAN, vagyis jogellenesen viselkedhetnek. Ahol nem feltételezhető normaellenes tevékenység kialakulása, ott természetesen nem lenne szükség semmilyen normatív rendre és szankciókra. Amint tehát létezik JOG, reális feltételezni a JOGELLENESÉG kialakulását is. A jogellenes cselekvések és bűntények tényleges létezése a biztosítéka annak, hogy az állam területén az egyének is elkövetnek kényszert és fizikai erőszakot. A bűncselekmény, amelyet egyik személy a másik ellen követ el, ugyancsak az erőszak egyik formája.

Az előbbi elemzésből a következőket lehet leszögezni: nem az állam az egyedüli, amely területén „fizikai kényszert” alkalmaz, hanem rajta kívül ezt még más *szervezetek és egyének* is végzik.

Ha tehát igaz, hogy az állami hatalmon kívül az állam területén más *szervezetek és egyének* is alkalmazhatnak erőszakot, akkor igazolt-e az az állítás, hogy az állam saját területén a fizikai erőszak monopóliumának hordozója?

2. Ez miért nem csupán „fizikai kényszer”? Ha feltevésként csak azt vennénk, hogy az állam az ún. fizikai kényszert végzi, erre azt szeretnénk felelni, hogy ez sem pontos, és hogy az állam a fizikai kényszer mellett *a kényszer még számos formáját* alkalmazza, amelyek semmi esetre sem mellékesek vagy jelentéktelenek. Sőt néha a következő kérdés is föltehető: az állam rendelkezésére álló *kényszerformák* közül az államhatalom létezése számára melyik a jelentősebb, vagy kiélezettebb?

Az állam tehát a fizikai kényszer mellett még másfajta kényszerrel is rendelkezik, mint például: a) politikai kényszer, b) gazdasági kényszer, c) ideológiai kényszer, d) vallási kényszer stb.

Természetesen, a *kényszer minden formái* jelentőségük szerint helyet cserélhetnek, vagy karöltve haladnak és párhuzamosan hatnak. Ha pedig így van, akkor miért mondjuk, hogy az állam *csak* a fizikai kényszert „monopolizálja”?

Gyakran megfelelkezünk arról, hogy az állam nemcsak fizikai, hanem pszichikai kényszert is alkalmaz. Az állam jogi normákat bocsát ki, és az államhatalom a jogi normákon keresztül meg akarja határozni címzetteinek viselkedését úgy, ahogy az saját érdekeinek megfelel.

Mivel a jogi normákban (az ún. hipotézis és dispozíció részek mellett) megjelenik a *szankció* is, mint az államhatom *jelzése* vagy *fenyegetése*, hogy az állami szervek által büntetendők lesznek azok a polgárok, akik

megszegik, vagy nem tisztelik a jogi normákat, így világos, hogy ezzel a jelzéssel vagy fenyegetéssel az államhatalom jogi címzetteivel szemben kifejezett *pszichikai erőszakot* alkalmaz, egyszerűen *fenyegeti* őket. Fenyegeti, még hozzá ebben az értelemben: ne szegd meg a jogi értékeket, mert elveszíted személyes értékeidet! Ez a következőket jelenti: ne szegd meg azokat a társadalmi értékeket, amelyeket a jog véd, mert elveszíted a sajátjaidat (személyes érdekeid, szabadságod, integritásod, sőt még az életed is!). *A büntetéstől való félelem* méha az egyedüli indíték, amely miatt az egyes polgárok eleget tesznek a jogi normáknak.

Azonban ez nem az egyedüli formája a pszichikai kényszernek, amelyet az állam alkalmazhat. Ebből a szempontból az államnak *másfajta* kényszer is rendelkezésére állhat, amellyel irányítani akarja polgárai viselkedését. Az állam a *propaganda hatásos eszközeivel* rendelkezhet, amely a polgárok tudatára hat, úgymond a „bölcstől” formálva azt!

Így az egyén, szinte születésétől kezdve szellemi korlátok között úgy halad az életben, hogy bizonyos kritériumok, értékek, álláspontok és fölfogások vezérlik.

A kényszer ezen fajtája, amelyet mi állami propagandának nevezünk, számtalan „csatornán” hatol a polgárok tudatáig. Első helyen említeném az ún. *államvallást*, amely az államhatalom alkotórésze. Tanulságos példa erre Szokratész esete. Őt ugyanis azzal vádolták, hogy „nem hitt azokban az istenekben, amelyekben az athéni nép és állam hitt” és ezzel „megrontotta az ifjúságot”. Sem a filozófiája, sem pedig az emberi egyénisége autonómiájáról alkotott zseniális meglátásai nem menthették meg attól, hogy fel ne örlje az athéni bírósági szervek által támogatott népi és vallási konzervativizmus.

Az autonómia e nagy géniusza önmagát áldozta fel az athéni állam törvényességének elvébe vetett feltétel nélküli hitéért. (... „A törvényeket tisztelni kell.”) Később még az athéni nép is belátta, hogy milyen embert küldött a halálba és ugyanaz a tömeg, Szokratész bírójának és vádlójának a háza előtt elkeseredetten kiáltotta: „Átkozottak, megöltétek Athén legkiválóbb emberét!”

Az állam pszichikai kényszerének kialakítva az ún. hivatalos közvéleményt az *ideológia által*, a tájékoztatás, elsősorban a sajtó által, lehetősége van, hogy erősen befolyásolja a polgárok gondolkodását, tevékenységét. (Ennek kapcsán egy angol író a következőket mondta: „A közép-korban az embereknek a *tortúra* volt, ma pedig a *sajtó*, ez pedig *haladás*.” O. Spengler kiáltja: „Ne sajtószabadságot, hanem a sajtótól való szabadságot!” Természetesen, minél fejlettebb a társadalmi élet és a technikai eszközök, annál jobban fejlődhetnek ezek a technikai, vagyis információs eszközök az állam kezében.

Talán felesleges az ún. *gazdasági kényszert* is említeni, amelyet az államhatalom alkalmaz polgáraival szemben. Már maga az adó intézménye is állami *sarcot* képez a polgárok vagyonára és jövedelmére vonatkozóan, ami által a polgárok eszközei az állami „kincstárba” kerülnek. Enélkül egyetlen állam sem tudna fennállni! Az adó olyan, mint a *belépőjegy*,

amelyet a polgár fizet az állami közösségben való részvételéért és az ún. általános haszomból való részesüléséért. Hogy miként és melyik osztályra vagy csoportra oszlik szét ez a gazdasági jado vagy kényszer, az most nem fontos. De kétségtelen, hogy ez a „gazdasági kényszer” az állam kezdetétől fogva létezik, s ilyen messzire visszavezetve a következő tézist lehet fölállítani: hogy az állam története az adó története is.

Egy konkrét államban igen gyakran találkozunk nagyon összetett, vagy nem világos szituációval a következő kapcsán: az államban, melyek a *hatalom központjai* (centrumai), melyik központ a *legerősebb* és ténylegesen kinek a kezében van a „fizikai kényszer monopóliuma”. Ugyancsak itt vetődik fel a *politikai* hatalom (vagy a fizikai kényszer monopóliuma) és az ún. *gazdasági* hatalom hordozói közötti viszony is. Lehet-e két különböző hatalom különböző kezekben? Ha igen, a kettő közül melyik van *előnyben*? Melyik az általános *társadalmi* hatalom igazi és végső *forrása*? Lehet-e a két említett hatalom néha korlátozott, determinált, sőt elnyomott is az ún. *szellemi* hatalom által? Működben főleg az *ideológiák* és *vallások* szellemi hatalmára gondolok. Marxot parafrázálva elmondhatnánk, hogy az *elmélet* (természetesen az ideológia és a vallás is) *anyag* erővé válik, ha *széleskörűen* eluralkodik?

Nem szükséges nagyon bizonyítani, hogy azok a hatalmak melyek despotizmuson, vagy egyszerűen *rémuralmon* alapulnak, a lehető maximális heteronómiával vannak kitöltve, számos olyan negatív jelenséget eredményeznek, amelyek előbb-utóbb aláássák és le is rombolják az ilyen politikai rendszereket. E jelenségek közül különösen kiemelkednek: a polgárok gazdasági és politikai bizonytalansága, az embertelen és kegyetlen törvények, az állami szervek önkénye, a szervek közötti általános féltelenség és a polgároknak a szervektől való féltelme, a hazugság mint az „előmenetel” eszköze, a szabad gondolkodás és a személyes kezdeményezés hiánya, a kétszínűség és a hízelgés, a nyilvános és kölcsönös félrevezetés, a hamis hivatalos jelentések, a megvesztegetés, a korrupció, a gyávaság és a karnierizmus. Az ilyen rendszereket R. Ihering kiválóan jellemezte:

„A despotizmussal irányított közösségek jellegzetességei közé tartozik a jellemek furcsa hiánya... a nép alkotja a jogot, de jog is a népet... Objektív jogbiztonság nélkül nem létezik szubjektív, enélkül, pedig a jellemet sem lehet kialakítani. A jellem a személyiség belső szilárdsága. Így a kialakítási feltételeit a külvilágban kell keresni. Ott, ahol a népi erkölcs udvarlásból, alázatosságból, alárendeltségből, a ravaszság politikájából, aljasságból, alakoskodásból áll, ott nem lehet semmilyen jellemet sem kialakítani: az ilyen talajon csak rabok és álnokok nőnek, azok akik itt uraknak adják ki magukat, csak álházak szolgák, a fiatalokkal szemben erőszakosak és brutálisak, az idősebbekkel szemben pedig aljas behízeltők. A jellem kialakulásához szükséges az, hogy az embereknek gyermekkoruktól kezdve meglegyen a biztonságtudatuk. (R. Ihering: *Cilji u pravu* I. rész, Belgrád, 1894, 266—267. o.)

Néha valamely államhatalom, szigorú heteronómiával telítve, egy sajátos politikai manővert visz végbe: az ún. közjog területén az egyénekre

szigorú heteronómiát alkalmaz, míg az ún. magánjogi szférát igazi despotizmusnak engedi át.

Hegel erről a következőket írta történelemfilozófiájában: „A szilárdságért, amelyet a római polgár eltűrt az államban, kárpótlásként ugyanazon szilárdságot élvezte a családban: az egyik oldalon a szolga, a másik oldalon a despota.” (Hegel: Filozofija povijesti, Zágráb, 1961, 267. o.)

A szabad közösségek polgárai (gazdasági-politikai stb.) *biztonságán* alapulnak. Ebből a szempontból a fejlett autonómia rendszere alapot nyújt arra, hogy ők *maguk* alkossák a hatalmat. Ennek előfeltétele, Montesquieu szavaival élve, a „lelki nyugalom”, amely minden polgárnak a maga biztonságába vetett hitéből fakad: hogy ez a szabadság elérhető lehessen, olyan rendszert kell felállítani, amelyben egyik polgár sem fog félni a másiktól. (Montesquieu: Oeuvres Complètes II., Paris, 1949, De l'esprit des Lois, liv, XI. chap. VI.)

Ha tehát az állam, illetve az államhatalom a fizikai kényszeren kívül másfajta kényszereket is alkalmaz, s ha ezek a másfajta kényszerek gyakran kifejezettebbek vagy erősebbek a fizikai kényszernél, vagy ha komplexumokat alkotnak (mert azonos cél felé haladnak), igazolt-e akkor az állam meghatározásában csak a fizikai kényszert említeni és a többit mind kihagyni?

VI. Vannak-e az államnak és a jognak a kényszer elemén kívül más, a kényszerrel ellentétes elemei is?

A jogtudományban eltérőek a vélemények e kérdéssel kapcsolatban, hogy vajon heteronóm vagy autonóm-e a jog; különböző nézetek jelentkeznek azzal a kérdéssel kapcsolatban is, hogy vajon a jog kívülről rákényszerített kényszer-e vagy az a címzettek szabad meggyőződése

A válaszok szélsőségesek lehetnek, ha ebből az alternatívából egyetlen megoldást választanak; viszont lehetnek szinterikusak is, ha mindkét megoldást kombinálják. Mi az állam és a jog létezésében és tevékenységében az *autonómia* és a *heteronómia* a *kényszer* és *szabad meggyőződés* *konstans és párhuzamos* létezését látjuk.

a) Miért heteronóm jellegű a jog?

A jog azért heteronóm, mert olyan címzettekhez szól, amelyek közül egyesek megtagadják az erkölcsi jóváhagyásukat. A jog területén a heteronómia mindenhol megnyilvánul, ahol egy szabályt egy másik akarat autoritásával hoznak meg, a mi akaratunk viszont nem adja erkölcsi beleegyezését. Ennek alapján ezek a címzettek megszeghetik a jogi normákat, de be is tarthatják őket — különböző indítékokból. Ez az utóbbi nem vonhatja kétségbe e normák heteronóm jellegét e címzettekkel szemben, mindaddig, amíg megtagadják erkölcsi igazoltságukat. A jognak tehát nem sikerült elérnie az *egységes* társadalmi elismerést. A jogot a társadalom elismeri, de csak *részlegesen*. Innen ered heteronóm jellege, mert bizonyos jogszabályok azokra a címzettekre is rákényszeríthetők, akik nem tekintik őket sajátjuknak. Ha az állam és a jog létezésének oka olyan magatartás lehetősége, amely nincs összhangban a joggal, akkor egyben a jog számára szükséges feltétel: a joggal szembeni ellenszegülés és a de-

liktum. A jog megszegése éppoly eleme a jog lényegének, mint a teljesítése is. A heteronómia tehát a jog lényegében van.

b) Miért autonóm jellegű is a jog?

A jogban közvetlen és közvetett autonómia létezik. A közvetlen autonómia azért nyilvánul meg benne, mert minden államban létezik tényleges törvényhozó (egyéni) vagy kollektív szerv). A jogszabályok meghozatalakor a törvényhozó akarata autonómiáját nyilvánítja ki. A jogszabályok rendszerint a törvényhozó meggyőződését fejezik ki. Ebben az esetben az ő akaratának a meghozott szabályokra vonatkozó közvetlen autonómiája nyilvánul meg.

Amíg a jogban létező közvetlen autonómia mellett az az érv szól, hogy nem lehet elképzelni egyetlen államhatalmat sem olyan tényleges törvényhozó nélkül, amelynek a jogszabályai nem az autonómia tükröződése volna, a következő tényt lehet felhozni az államhatalom szervezéséből: nem létezik olyan állam és jog sem, amely ne rendelkezne „az autonóm engedelmisség minimumával”.

A autonóm engedelmisség minimumán a meghatározott számú címzett a jog normának való önkéntes alávetését értjük.

A jog hatalom az autonóm engedelmisség minimumában néha saját fenntartásának biztosítékát is megtalálja. Ez azt jelenti, hogy minden államhatalom támaszát egy bizonyos társadalmi csoportban találja meg, amely az (állam által hozott) jogi normát elismeri saját akaratának kifejezéséként. Ebben az esetben e társadalmi csoport tagjai számára nyilvánvaló a jogi szabályok közvetett autonóm jellege.

Gyakran megtörténik, hogy egy politikai rendszer csak ezen autonóm engedelmisség minimuma segítségével áll fenn. A történelemben számos példát találunk arra, hogy egy állam ellentétbe került a társadalmi élet anyagi létfeltételeivel, amely meghaladta már regresszív jellegét, s amely kompromisszum nélkül összetűzésbe került polgárai többségének jogi tudatával, de ennek ellenére az állam hosszabb-rövidebb ideig még fennállt mint államhatalom és szabályai is fennálltak mint jog. Ennek oka, hogy az állam egy bizonyos számú polgár autonóm engedelmisségének minimumára támaszkodik. Bármely államban mindig lesznek olyanok, akik különböző okokból életüket a politikai rendszer és a jog életéhez kötik.

Ha elfogadható lesz az, hogy egy jogi hatalom létének szükséges feltétele az autonóm engedelmisség minimuma, ezzel egyben az a gondolat is kifejezésre jut, hogy a jogi hatalom fennállásának feltétele hatékonyságának minimuma. A hatékonyság minimuma nélkül a jog elveszítené társadalmi jelentőségét és társadalmi funkcióját. A teljesen hatástalan jogrendszer elvesztí jogi jelentőségét.

c) Milyen a viszony a jog és a kényszer között?

Mivel a jogban és az államban együtt létezik az autonómia és a heteronómia, eleve értelmezendő a kényszer alkalmazása is. Kérdés csupán, hogy azonos-e a jog a kényszerrel, leszűkíthető-e a jog a kényszerre és létezhet-e jog kényszer nélkül? Az a véleményünk ugyanis, hogy a jog

nem azonos a kényszerrel, de a jog nem létezhet kényszer nélkül, a kényszer a jog mozgatója és támasza, (konstans elem a jogban, de semmiképpen sem alkotja a teljes jogot. A jogban, a kényszer mellett, egy ezzel ellentétes elem is immanens: a *meggyőződés*.

Az állam és a jog tipikus jegyeit vizsgálva észlelhetjük, hogy egyik sem tekinthető teljes egészében se heteronómnak, sem pedig autonómnak. A címzettek álláspontjától függően a jogszabályok a címzettek egy része számára autonóm normaként jelentkeznek, míg mások számára heteronóm normaként. Úgyszintén elmondható az is, hogy a jog egyrészt kényszert képez, amelyet rákényszerítenek a címzettek egy csoportjára, másfelől viszont a másik csoport számára a jog mint meggyőződés jelentkezik. Tehát az autonómia és a heteronómia, meggyőződés és kényszer minden jog immanens eleme.

Az autonómia és a heteronómia elemei, a kényszer és a meggyőződés azonban nem statikusak, hanem egyazon jogrend keretén belül állandó *kvantitatív és kvalitatív* változásban vannak. Az ún. „társadalmi szervek normatív tevékenysége” az autonóm elemek növekedését jelenti valamely jogban és e folyamatban, ahol maga a szabályok címzettje mint törvényhozó is tevékenykedik. A szocialista demokrácia fejlődésének folyamatait *mindinkább jellemeznie kellene* a címzettek és a kötelező normák címzői mind nagyobb fokú azonosulásával.

El kell ismerni, hogy a történelmi folyamán (de talán ma is létezhetnek ilyenek) egyes *konkrét* államok valóban polgáraik nagy része felett „csupasz erőszakot” gyakoroltak. Azonban itt *más* kérdésről van szó. Vajon ez lényeges-e az államnál, vagy ez az állam küldetése az emberi társadalomban, hogy a „fizikai erőszak” hordozója legyen? Itt lényeges volna csak egy pillanatra feltenni a következő kérdést: Mi van az állam és a jog *szabályozó* szerepével az emberi társadalomban, és mi van a *békelítető* *funkciójával* az emberi társadalomban?

Ha Engels mondhatta, hogy az „államot azért találták föl”, hogy az osztályok kölcsönösen ne merítsék ki egymást a harcban, és hogy e harcban ne semmisítsék meg önmagukat, de az emberi társadalmat se, kétkedhetünk-e abban, hogy az államnak és a jognak bizonyos „békítő funkciója” is van az emberi társadalomban?

Továbbá: Mi van az állam és a jog *védő* *funkciójával*, amikor is bizonyos *általános társadalmi érdekeket* véd, nem pedig csak osztály- vagy egyéni érdekeket? Úgyszintén mi van a *társadalmi rendet és rendszert védő* *funkciójukkal?* *Jogtudomány és dialektika* c. könyvemben, 1962-ben a következő kérdést tettem fel: *vajon többet érne-e az egyenlőség rend nélkül az egyenlőség nélküli rendnél?*

Gyakorlatilag az egyes állami hatalmak kedvünkre vallók (helyeseljük), vagy ellenük vagyunk (nem helyeseljük), vagy pedig közömbösek vagyunk irántuk. Az államhatalmat úgyszintén *néha* szeretjük, *néha* utáljuk, *néha* pedig közömbösek vagyunk iránta, az állam és a szabályai iránti pillanatnyi állásfoglalásunktól függően, főleg saját érdekünkéből vagy más indítékokból.

Tudományos szempontból azonban a heteronómia és az autonómia mindig jelen van egy államhatalom lényegében, „csak” az a kérdés, hogy mekkorák a „tétjeik”. Az egyik államhatalomnál a kényszer a több, a másiknál pedig a polgárok autonómiája és szabad meggyőződése. Az egyik államhatalom ellenértébe kerülhet a polgárok többségének tudatával, a másik viszont a polgárok többségének tudatára támaszkodik. Ez tehát tisztán történelmi kérdés: az államhatalmak *különböző kvantum* autonómiával és heteronómiával *rendelkeznek*. Sőt egyazon állam fennállásának és tevékenységének különböző időszakában is a heteronómia vagy az autonómia különböző kvantumai mutathatók ki. Tehát ugyanazon államon belül a heteronómia és az autonómia ezen elemei *változnak*. Nem is beszélve arról, hogy a háború például rendkívüli állapot, s hogy az államon *belüli* (vagy *kívüli*) krízisek mennyire hathatnak a polgárok szabadságainak állapotára, vagyis a heteronómia, illetve az erőszak növekedésére.

Vannak időszakok, amikor egy államhatalom összetűzésbe kerül a társadalommal, vagy perben van polgárai többségével. Ha ez így történik, *jorradalom van kiáltásban!*

Ha tehát egyetértünk azzal, hogy minden államhatalom és jog mind az autonómia, mind pedig a heteronómia elemeivel van megtöltve, igazolt-e akkor azt állítani, hogy az állam „a fizikai kényszer monopóliumának hordozója”? Vajon az állam ilyen meghatározásával *nem maradt-e ki a jog és az állam másik lényeges eleme, az autonómia, az államhatalom meghatározott elismerésének és meghatározott egyének vagy csoportok általi elfogadásának eleme?*

VII. Külön kérdés, hogy vajon az állam definíciója, mely szerint „a fizikai erőszak monopóliuma” elegendő lehet, ha elhagyjuk az állam szemléletét belső jogi szempontból, és ha államra nemzetközi-jogi aspektusból tekintünk. Mint ismeretes, az állam a *nemzetközi közösség tagja*. Ebben a közösségben az állam arra kényszerül, hogy gondot viseljen a jogairól, de *hoggy kötelelességeket* is vállaljon. A nemzetközi közösségből az állam *kedvezményeket* is, de *terheket* is kap. Jelentkezik tehát a következő kérdés: *Hogyan lehet az államot nemzetközi jogi szempontból értelmezni, körülírni, meghatározni? Abból a szempontból kiindulva, hogy az állam a nemzetközi közösség tagja, kielégítene-e bennünket egy olyan definíció, amely szerint az állam saját területén monopolista, a fizikai kényszer egyedüli hordozója? Szeretném, ha erről azok is szólnának, akik nálam szakavatottabbak, én viszont csupán néhány észrevételre korlátozódnék:*

Az állam ebben a nemzetközi közösségben (erejétől, gazdagságától és tekintélyétől függően) *erőszakolhatja* hatalmát más államokra, de *elvárhatja* más államok hatását is. Ebből a szempontból különféle viszonyokra kerülhet sor:

1) Az állam saját területén polgáraival szemben rendelkezhet és alkalmazhatja a legerősebb fizikai erőszakot, de ugyanakkor a nemzetközi viszonyokban gyöngye, tekintélytelen és hatástalan.

2) Egy államhatalom belső viszonyokban maximális erőszakot alkalmazhat, nemzetközi viszonylatban viszont egy másik, nála erősebb állam csatlósa, vagy rezervátuma, „szatelitje” lehet.

3) Egy államhatalom rendelkezhet és területén alkalmazhat maximális fizikai és más erőszakot, de a nemzetközi viszonyokban gazdasági függőségben lehet. Ugyanis az ún. politikai erő mellett mindig figyelembe kell venni egy állam ún. gazdasági erejét is. Sohasem lesz megoldva a kérdés, hogy a kettő közül melyik az erősebb. Merem állítani, hogy eddig még soha, egyetlen *ideológia* sem menthette meg a gyenge gazdaságot, de gyakran megtörtént, hogy a gyenge gazdaság tönkretette a legjobb *ideológiát* is.

A korszerű világ képe (amely az ellentmondások és diszpozíciók ellenére is mindinkább integrálódik és az egységes világbéke egységes egészzé válik) — alapján leszögezhető, hogy a területén fennálló „fizikai erőszak monopóliumának” a föltételezett létezése mellett némely állam csak halvány kép a nemzetközi küzdőtéren, ha gazdaságilag vagy politikailag alárendelt viszonyban van.

A nemzetközi függőség különböző formáiról, remélem, nem kell beszélnem. Ahogy azonban a világ mindinkább egy egészet alkot, a hatalmak gazdasági ereje rendszerint nem áll meg a másik állam politikai határánál. A nemzetközi monopóliumok, kartellek, transznacionális szervezetek, a fegyverkezés szükségessége és a fegyvert áruló erős államok zsarolása — az ún. technológia transzfere, a szabadalom és a patenteljárások kivetett hálója, a nemzetközi adósságok és más gazdasági kötelezettségek, a nemzetközi vagy nemzeti bankok ereje más államokkal szemben, a neokolonializmus jelensége, az ún. stratégiai anyagok és nyersanyagok feletti tényleges monopólium, mind-mind arról tanúskodik, hogy a nemzetközi életben vannak és kialakulhatnak a *politikai és gazdasági hatalom* központjai, amelyekkel szemben az egyes államok (mindamelllett, hogy saját területükön a fizikai kényszer maximumával rendelkeznek és alkalmazták ezt) tehetetlenek és hatástalanok. Így a következő jelenségre kerülhet sor: az állam *despota* a saját területén, de *szolga* a nemzetközi szintén. Akkor hogyan definiáljuk az ilyen államot?

Ha minden állam a *nemzetközi közösség tagja*, a nemzetközi viszonyok küzdőterén és más nemzetközi-jogi alanyok konstellációjában, akkor igazolt-e állítani, hogy az állam saját területén a „fizikai erőszak hordozója”? Helyes-e és tudományosan igazolt-e az állam meghatározásából kihagyni a nemzetközi jogi szempontot, amely szerint elvben szuverén, egyenjogú és egyenlő a más államhatalmakkal? Vagy: saját területén „a fizikai erőszak hordozójának” lenni és ugyanakkor a nemzetközi jogi viszonyokban más állammal szemben nem szuverénnek, egyenjogúnak, egyenlőnek lenni — *nem összekapcsolhatatlan?*

VIII. Végezetül tehát még csak annyit, hogy szándékom csak az *állam és a jog* gazdag, sokféle és ellentmondásos *valóságának* bemutatása volt.

1. Azt szerettem volna kihangsúlyozni: hogy a *valódi* társadalmi és

ezek szerint az állami és jogi élet is annyira összetett, sokféle és ellentmondásos, hogy nagyon nehéz közös nevezőre hozni és definiálni.

2. Az eddigi fejtegetésben felmerült álláspont szerint az állam ezt a „monopóliumot önmaga számára” kisajátítja, „proklamálja” stb., s ezért igazolt az államról mint a fizikai kényszer monopolistájáról beszélni. Azonban az állam és a jog fölismerésében egy elvi, *gnoszeológiai* kérdésről van szó, vagyis arról, hogy általánosan vagy egy konkrét államról és jogról alkotott definíciókat és tudományos nézetünket aszerint alakítjuk-e, amit az állam *önmagáról* gondol, vagy posztulátumokkal ékesíti magát, vagy pedig az államról a társadalmi viszonyokban levő objektív tényezők alapján alkotunk képet? Ha az első módszert választanánk, akkor az államot azval a definícióval határoznánk meg, *amellyel ez saját magát definiálja*. Nem nehéz megítélni, hogy ez tudományosan engedélyezett lenne-e. Mint ahogy egy személy igazi mivoltát nem aszerint ítéljük meg, amit ő saját magáról gondol, hanem azt vesszük figyelembe, hogy reálisan hogyan viszonyul a társadalmi jelenségekhez, munkájához és embertársaihoz, ugyanúgy az államhatalmat sem definiálhatnánk a saját hatalmáról alkotott normatív nyilatkozatai alapján. Az ilyen definíció nem *tudományos*, hanem *normatív* volna.

Mindig tudatában kell lenni annak, hogy nagyon nehéz megkülönböztetni a jogi hatalom normatív kívánságát a valóságtól. Ha másképp ítélünk, akkor az állam *„reális értékeléséhez”* és megismeréséhez elegendő lenne, ha elolvasnánk az *alkotmányát!* Ez mit sem érne mert egy állam alkotmányos-jogi állapota és társadalmi-politikai realitása között igen nagy eltérés lehet. Az alkotmányt, mint a polgárok szép katalógusát, tele lehet tűzdelni frázisokkal, a valóságban viszont közönséges despotizmusról lehet szó. A hazugság a jogban igen szélesen elterjedhet és nagyon elharapózhat.

Határozottan állítom, hogy nekünk tudósoknak nem szabad hinaúnk egyetlen állam saját magáról alkotott normatív nyilatkozatának sem. Ez nem jelenti azt, hogy az állam minden önmagáról alkotott normatív nyilatkozatának hamisnak kell lennie, hanem csak azt, hogy nem szabad a priori hitelt adni neki.

Valaki azt hihetné, hogy az államra és a jogra vonatkozó szélesebb (vagyis dialektikus) nézet pártolásának szükségessége, e jelenségek egyoldalú felfogásának kritikája az *eklekticizmus* veszélyével fenyeget. Ugyanis az eklekticizmus megismerésünkben olyan módszerként ismeretes, amelynek alkalmazásakor szorgalmasan és pontosan, már amennyire ez lehetséges, valamely tárgy vagy jelenség összes különböző és különféle meghatározását gyűjtjük, valamint hogy egy jelenségről tudjunk *mindent*, ne csak a *lényegeset*. Ahhoz viszont, hogy egy *jelenségről megtudjuk a lényegét*, szükséges előfeltétel az, hogy először megtudjunk róla *mindent*, vagy minél többet. Akkor aztán a tapasztalatunk alapján *lényegcsekre és lényegtelenekre* szelektáljuk a meghatározásokat. A *lényeges* meghatározásokat egyesítve megismerésünk eljut egy jelenség *fogalmáig*. Mint ismer-

tes, fogalmak nélkül nincsenek ítéletek az emberi megismerésben. Ítéletek nélkül viszont nincs *tudomány*. Így jutunk el arra az útra, amelyet Kant, majd pedig Hegel „a tudományhoz vezető királyi útnak” nevezett, vagyis olyan útnak, amely az *igazság* felé vezet bennünket. Ez viszont a *munka és a gyakorlat* mellett az emberi megismerés végső célja kell hogy legyen.

Véleményem és javaslatom szerint tehát az állam *lényeges* ismérvei a következők volnának: Az állam olyan *társadalmi szervezet*, amelynek van:

1. *HATALMA*, s így

a) az államhatáron belül NEM a kényszer monopóliumával, hanem a LEGNAGYOBB kényszerrel rendelkezik;

b) a másik államhoz viszonyítva, tehát „kifelé” úgy lép fel, mint „egyenlő az egyenlővel”.

Ennek a hatalomnak pedig a következő jellegzetességei vannak: az elsősorban *szuverén, kényszer* jellegű és végső fokon *osztály jellegű*.

2. *TERÜLETE*.

3. *LAKOSSÁGA* és

4. *JOGA*, vagyis *JOGRENDJE*.

Rámutatva a tényre, hogy az államhatalom, ha állam akar maradni, a saját területén, rendelkeznie *kell* (nem a fizikai kényszer monopóliumával, mert ez lehetetlen) a *legnagyobb*, vagy *legerősebb* kényszerrel a saját területén. Továbbá arról van szó, hogy ha ez az állam *elveszítene* ezt a legerősebb kényszert, megszűnne államhatalom lenni, rendelkezései pedig megszűnnének jog lenni.

Amennyiben egy másik politikai erő venné kézbe ezt a legnagyobb vagy legerősebb kényszert, akkor ez válna az új államhatalommá.

Természetesen ezzel a felsorolással az állam (és a jog minden eleme mint *eszenciális, funkcionális és történelmi egység* nem merül ki.

Ahhoz, hogy az állam és a jog valódi és teljes képét megkapjuk, továbbra is gondot kell viselni egyéb fontos és igen jelentős összetevőkről, amelyek az állam és a jog fogalmán belül helyezkednek el.

IX. El kell még mondanom, hogy nem volt szándékomban az államról és jogról végleges állásfoglalást adni, hanem csak fel akartam hívni a figyelmet az állam és a jog definíciójában levő meghatározások összetettségére, sokrétűségére, sokféleségére és ellentmondásosságára.

Mert az állam és a jog kifejezetten *dinamikus* jelenségek. Hogy a jövőben milyen *formát és lényezet* kapnak majd, arról ma nehéz bizonyosat mondani. A társadalom állandó változásával szükségszerűen változik majd az állam és a jog is.

Az előbbi analízissel a következőket szerettem volna elérni:

1. Rá akartam mutatni: azon kell fáradoznunk, hogy az egyes igen fontos jelenségek (mint például a jog és az állam) már elévült definícióit felül kell vizsgálni és a világ mai képéhez idomítani.

2. Fel akartam hívni a figyelmet, hogy az állam és a jog meghatározásai mennyire eltérőek, sőt ellentmondásosak. Eszerint nem olyan egyszerű

megadni a definíciójukat, s e jelenségek tudományos felfogása sem egyszerű feladat.

3. Fel akartam kelteni érdeklődésüket az állam és a jog felfogásában a *gnoszeológiai és filozófiai* út iránt. Ám eközben semmi esetre sem akartam elhanyagolni sem a politikai, sem az ideológiai, sem pedig a gazdasági szempontot.

4. Vonakodtam attól, hogy egy ilyen összetett, sőt ellentmondásos anyagban, mint amilyen az állam és a jog felfogása, *én magam szilárd ítéleteket és végleges határozatokat hozzak.*

Én csak fel szerettem volna vetni *a problémát és felállítani a téziseket* kérdés formájában. Csoportunk segítségével nélkülül nem akartam kész definíciókkal előhozakodni.

5. Gondoltam, hogy a tudományban néha értékesebb (vagy egyedül lehetséges) *felállítani* a problémát, mint *apodiktikusan megoldani*. A megismerés folyamatában hiszek az „emberi igazság rétegeiben”, de úgyszintén a relativitásában is. Az öröklött ismeretek és elődeink tapasztalata alapján dolgozunk tovább. Ezek szerint az igazság eminensen diakronikus, és *folyamatban* szereshető meg. Az igazság, mint ahogy Hegel is rámutatott, nem monéta, amelyet adni és kapni lehet. Ezek szerint az igazság felé vezető közös utunk és minden tanulság, amit ezen az úton szerzünk, személyesen is értékes lesz!

Fit fabriciando faber!

Kartag Ódri Ágnes fordítása

Rezime

Država i prisila

Neposredan povod ovog članka su rasprave u naučnoj grupi JAZU na temu „Pravo i društvo — temeljno istraživanje” gde su postavljene problemi potrebe preispitivanja definicije države kao monopola fizičke prisile.

Upozorava se na složenost, mnogostrukost, raznolikost i protivrečnost odredaba u definiciji države i prava kao izrazito dinamičnih pojava, bez namere davanja čvrstih sudova ili zaključaka o državi i pravu. Željelo se samo skrenuti pažnja na neka pitanja i postaviti teze u obliku pitanja (kao npr.: da li država ima u rukama monopol sredstava fizičke prisile; može li država na svojoj teritoriji imati još koju drugu vrstu prisile — ekonomsku, ideološku, psihičku; ima li država i druge elemente suprotne prisili itd.) smatrajući da je u nauci katkad vrednije postaviti problem, nego ga apodiktički rešiti.

Uz naglašavanje složenosti državnog i pravnog života, tvrdi se da je nemoguće sve to bogatstvo i protivrečnost uhvatiti i svesti na jedan ili dva nazivnika.

Uz sve ove ograde autor ipak daje svoje mišljenje o bitnim elementima države i predlaže da se država odredi kao ona društvena organizacija koja ima: 1. vlast, 2. teritoriju, 3. stanovništvo, 4. pravo tj. pravni poredak, ističući pri tom da država mora raspolagati ne monopolom fizičke sile, nego najvećom ili najjačom prisilom na svojoj teritoriji.

Resumee

Der Staat und der Zwang

Direkten Anlass zu diesem Artikel stellen die Diskussionen in der wissenschaftlichen Gruppe der JAZU über das Thema: „Recht und Gesellschaft — grundlegende Untersuchung“, in dem die Probleme und Notwendigkeit der Untersuchung der Definition des Staates, als des Monopols des physischen Zwanges beleuchtet wurde.

Es wird auf die Kompliziertheit, Vielseitigkeit, Verschiedenheit und Gegensätzlichkeit der Definition des Staates und des Rechts, als ausgesprochen dynamischen Erscheinungen unterstrichen, ohne dabei feste Urteile und Beschlüsse über Staat und Recht zu geben. Es soll nur die Aufmerksamkeit auf einige Fragen gelenkt werden und Thesen in Form von Fragen zu stellen (so z. B.: ob der Staat ein Monopol ist, der alle Mittel des physischen Zwanges in der Hand hat; kann der Staat auf seinem Gebiet auch andere Mittel des Zwanges gebrauchen, sowie des ökonomischen, psychischen, ideologischen; hat der Staat auch andere gegenteilige Mittel zur Verfügung usw.). Dabei wird vorgestellt, dass in der Wissenschaft die Vorstellung des Problems oft wertvoller ist als es apodiktisch zu lösen.

Die Kompliziertheit des staatlichen und rechtlichen Lebens wird unterstrichen und es wird darauf hingewiesen, dass es unmöglich ist, diese ganze Menge von Gegensätzlichkeiten auf einen oder zwei Nenner zu unterbringen.

Entgegen allen diesen Zweifeln, gibt der Verfasser seine Auffassung zu, und schlägt vor, dass der Staat, als die gesellschaftliche Organisation, aufgefasst wird, die hat: 1) Macht, 2) Territorie, 3) Einwohner, 4) Recht, d. h. Rechteinrichtung. Dabei wird unterstrichen, dass der Staat nicht mit dem Monopol der physischen Kraft, sondern mit dem grössten und stärksten Zwang, auf seiner Territorie verfügen muss.

Mészáros Katalin

A PARTICIONÁLÁS ALKALMAZÁSÁNAK JELENTŐSÉGE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VEGYES EGÉSZÉRTÉKŰ FELADATOKRA

BEVEZETŐ

A matematikai programozási feladatok körében fontos szempont a kidolgozott modellek megoldhatósága a reális lehetőségek határain belül. A lineáris modellek és módszerek a nemlineárisokkal szemben két szempontból előnyösebbek:

- a) közgazdaságilag jól interpretálhatók,
- b) matematikailag viszonylag könnyen kezelhetők.

Ezek az előnyök azonban nem ellensúlyozzák azt a tényt, hogy a lineáris modellekkel a valóságos viszonyokat jól megközelíteni csak többé-kevésbé tudjuk. Folytonos programozási feladatok esetében a matematikai, számítástechnikai nehézségek ugrásszerűen nőnek, ha feltételek és a célfüggvény vonatkozásában a linearitást gyengébb feltétellel helyettesítjük. Hasonló nehézségekkel kell számolnunk az integer programozási feladatoknál is, azzal a különbséggel, hogy itt már a lineáris típusú feladat megoldása is problematikus lehet. Ebből kifolyólag semmi esetre sem hagyható figyelmen kívül az egyes matematikai módszerek gyakorlati alkalmazása és számszerűsíthetősége. Ebben nagy segítséget nyújt a particionáló eljárás, amely minden olyan esetben alkalmazható, amikor egy matematikai programozási feladat feltételeiben egy lineáris és egy nemlineáris rész szerepel, melyeknek nincs közös változójuk, valamint a nemlineáris résznek megfelelő feladat külön is megoldható. A matematikai programozási feladat ez esetben szétválasztható egy közöséges lineáris programozási feladatra, amely a jól kezelhető és a viszonylag könnyen megoldható problémák körébe tartozik, és egy matematikai programozási feladatra, amellyel már sokkal alacsonyabb dimenzióban megbirkózhatunk, mint az eredeti feladattal. Már ennyi érv is elegendőnek tűnik ahhoz, hogy indokolt legyen a bonyolult matematikai programozási feladatok szétbontása két alproblémára a könnyebb megoldhatóság érdekében. Az ára pedig nem más, mint az alproblémák egymásutáni felváltott megoldása a paraméterek bizonyos értékei mellett. A particionáló eljárás al-

kalkulálásakor a feladatban szereplő változók eleve két részre bonthatók, az ún. lineáris változókra — ezen elnevezésen a lineáris típusú folytonos változókat értjük — és a többi változókra, amely lehet:

- a) lineáris típusú diszkrét értékű változó,
- b) nemlineáris típusú folytonos változó,
- c) nemlineáris típusú diszkrét értékű változó.

A particionáló eljárás tehát a következő esetekben alkalmazható:

- a) lineáris típusú vegyes egészértékű feladatoknál,
- b) csak részben lineáris típusú folytonos változós feladatoknál,
- c) lineáris típusú folytonos változós és nemlineáris típusú diszkrét változós feladatoknál, amennyiben a matematikai programozási alprobléma a már megoldható problémák körébe tartozik. Természetesen a lineáris programozási alprobléma megoldhatóságához nem fér kétség. A particionáló eljárás alkalmazható még a tiszta lineáris programozási feladatokra is, ekkor azonban a Dantzig—Wolfe-féle dekompozíciós eljárás-hoz hasonló módszert kapunk. (Megállapítható, hogy bizonyos rokonság van a particionáló eljárás és a lineáris modellekkel kapcsolatos dekompozíciós módszer között.) Lényeges különbség a particionáló eljárás és a Dantzig—Wolfe-féle dekompozíciós módszer között, hogy a particionáláskor a változókat osztjuk két csoportra, míg a Dantzig—Wolfe dekompozíció esetén a feltételeket. A particionáló módszer alkalmazásának közönséges lineáris programozási feladatra általában nincs előnye, mert a módszer akkor gazdaságos, ha a matematikai programozási feladatban a lineáris típusú folytonos változón kívül másfajta változó is szerepel.

A matematikai programozási feladatok változók szerinti felbontásának problémájával Benders foglalkozott. A megoldás menetének felkutatása is az ő nevéhez fűződik.

A vegyes egészértékű feladatok felbontása.

A vegyes egészértékű programozási feladat néven ismert matematikai problémának a következő általános matematikai modell felel meg:

$$\max \quad \{c_1^T x + c_2^T y \mid x \in E_{n_1}^+, y \in I_{n_2}^+, A_1 x + A_2 y \leq b\} \quad (1)$$

vagy

$$\min \quad \{c_1^T x + c_2^T y \mid x \in E_{n_1}^+, y \in I_{n_2}^+, A_1 x + A_2 y \geq b\} \quad (2)$$

A kifejezésekben az $E_{n_1}^+$ az n_1 dimenziós euklideszi tér azon vektorainak halmaza, amelynek koordinátái nem negatív számok. Az $I_{n_2}^+$ az n_2 dimenziós euklideszi tér azon vektorainak halmaza, amelyek koordinátái nem negatív egész számok.

Amennyiben figyelembe vesszük, hogy (1) bármikor (2)-vé alakítható, és fordítva, (2) (1)-gyé alakítható, valamint, hogy bármely egészértékű változó visszavezethető 0–1 értékű változókra, akkor további vizsgálataink tárgyát a következő feladattípus képezi:

$$\max \{c_1^*x + c_2^*y \mid x \in E_{n_1}^+, y \in B_{n_2}, A_1x + A_2y \leq b\}, \quad (3)$$

ahol a B_{n_2} szimbólummal az n_2 dimenziós euklideszi tér azon vektorainak halmazát jelöltük, amelyek komponensei 0 vagy 1 értékűek.

A Benders által kidolgozott particionálási eljárás alkalmazható akkor is, ha történetesen minden változó lineáris típusú, mint a mi esetünkben is, amikor a vegyes egészértékű feladat felbontása a cél, a könnyebb megoldhatóság érdekében. Ez az eljárás megköveteli két alaprobléma szukcesszív megoldását. A (3) feladat felbontódik egy közös lineáris programozási problémára és egy lineáris típusú vegyes egészértékű problémára n_2 darab 0-1 értékű változóval és egy tetszőleges (nem feltétlenül pozitív) változóval. Bevezetve az y_0 skalárt a

$$c_1^*x + c_2^*y \rightarrow \max$$

célfüggvény a következő alakot ölti

$$y_0 \rightarrow \max$$

$$c_1^*x + c_2^*y \geq y_0.$$

A (3) probléma a következőképpen osztható fel az előbbieken említett két alaproblémára: P_1 -re és P_2 -re.

P_1

$$y_0 \rightarrow \max$$

$$y_0 - c_2^*y + u_r^*A_2y \leq u_r^*b \quad (r = 1, 2, \dots, t)$$

$$u_s^*A_2y \leq u_s^*b \quad (s = 1, 2, \dots, w)$$

$$y \in B_{n_2}$$

$$y_0 = \text{tetszőleges}$$

P_2

$$c_1^*x \rightarrow \max$$

$$A_1x \leq b - A_2\bar{y}$$

$$x \geq 0$$

ahol $c_1=(c_1^j)$; $c_2=(c_2^k)$; $A_1=(a_1^ij)$; $A_2=(a_2^ik)$, $b=(b_i)$ $j=1, 2, \dots, n_1$; $k=1, 2, \dots, n_2$ és $i=1, 2, \dots, m$.

Az u_r vektort az $\{u|u^*A_1 \geq c_1, u \geq 0\}$ halmaz extrémális pontjai alkotják, azaz P_2 duálisának bázismegoldásai. Az u_s vektort pedig az $\{u|u^*A_1 \geq 0, u \geq 0\}$ kónusz extrémális irányjai alkotják. Az \bar{y} vektor a P_2 feladatban a P_1 feladat optimális megoldáspárjának, (\bar{y}_0, \bar{y}) -nak az egyik komponense.

A (3) probléma megoldásának két fázisa van; P_1 és P_2 problémák megoldása. Egymásra következő megoldogatásuk elvezet a (3) probléma megoldásához. A P_1 megoldása (\bar{y}_0, \bar{y}) , \bar{y} a P_2 -be helyettesítendő, P_2 ezután megoldandó. A P_2 megoldásától függően a P_1 egy vagy két sorral bővül. Most ismét P_1 megoldása van soron, majd P_2 . Pontokba foglalva a particionálás egyes lépéseit az algoritmus így adható meg:

A fázis. Megoldjuk a P_1 -et.

A1. Ha a P_1 -nek nincs lehetséges megoldása, akkor a (3)-nak sincs.

A2. Ha a P_1 -nek van optimális megoldása (\bar{y}_0, \bar{y}) , vagy nincsen véges optimuma, de (\bar{y}_0, \bar{y}) lehetséges megoldás bármilyen nagy értéket is vesz fel \bar{y}_0 és új jobb oldalt definiál a P_2 -ben. A B fázis következik.

B fázis. Megoldjuk a P_2 -t.

B1. Ha a P_2 -nek nincs véges optimuma, akkor a (3)-nak sincs.

B2. Ha a P_2 optimális megoldása \bar{x} olyan, hogy $c_1^T \bar{x} \geq \bar{y}_0 - c_2^T \bar{y}$, akkor (\bar{x}, \bar{y}) a (3) optimális megoldását képezi. Ha $c_1^T \bar{x} < \bar{y}_0 - c_2^T \bar{y}$, akkor u_r a P_2 duálisának optimális megoldása új feltétellel bővíti a P_1 -et. Így az A fázis következik.

B3. Ha a P_2 -nek nincs lehetséges megoldása, akkor u_r (ahol u_r a P_2 duálisának megoldása, azaz az $\{u|u^*A_1 \geq c_1, u \geq 0\}$ halmaz extrémális pontja) segítségével egy feltétellel bővítjük a P_1 -et, u_r segítségével pedig még egy feltétellel bővítjük P_1 -et (ahol u_s az $\{u|u^*A_1 \geq 0, u \geq 0\}$ kónusz extrémális iránya). Ezután visszatérünk az A fázisra.

Az ismertetett particionálási eljárás folyamatábrán is szemléltethető. (1. ábra)

A P_1 problémával kapcsolatban érdemes felfigyelni a következő sajátosságokra:

a) a 0—1 értékű y_k ($k=1, 2, \dots, n_2$) változók mellett y_0 nem korlátos változót is tartalmaz,

b) y_0 együttthatója pozitív vagy nulla minden \leq feltételben,

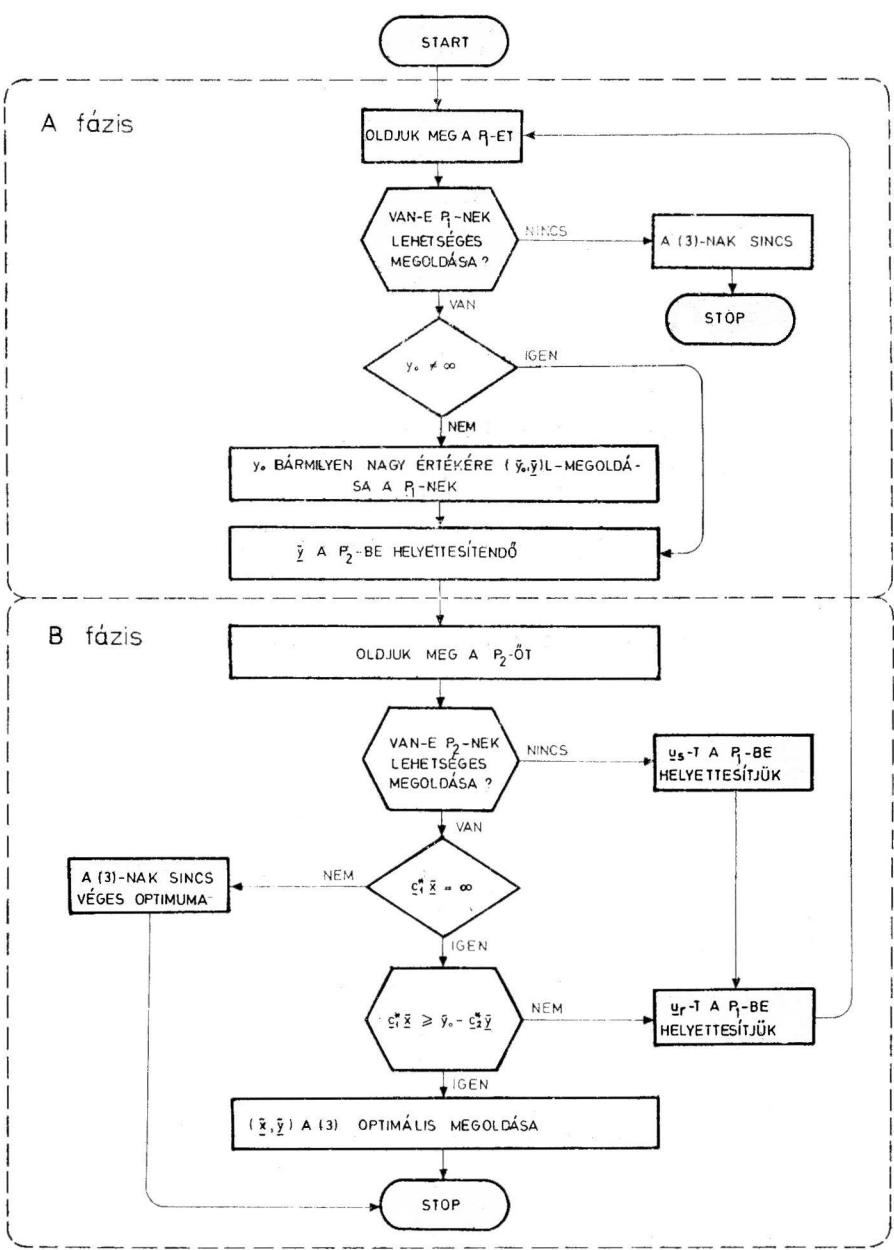
c) a célfüggvény nem tartalmaz egyetlenegy 0—1 értékű y_k változót sem,

d) ismételtlen megoldásra kerül ugyanaz a probléma egy vagy két feltétel hozzáadásával.

A P_2 probléma közönséges lineáris programozási probléma, amely a szimplex módszerrel minden nehézség nélkül megoldható.

A vegyes egészértékű feladatok megoldására számos módszer létezik. A feladatok jellegétől függően adott esetben a metszési és kombinatorikus

1. ÁBRA

módszerek közül kell kiválasztani a megfelelőt. Mindezek a módszerek működnek a particionálás végrehajtása nélkül is. Egyedüli kivétel a módosított filter módszer, amely a feladat Benders szerinti particionálását is magába foglalja. Mégis célszerű a megismert particionálási eljárásra támaszkodva megoldani a vegyes egészértékű feladatokat. Előnyei a következők:

a) nagyobb méretű feladatoknál remény van rá, hogy ily módon hamarabb jutunk eredményhez — kevesebb az elhasznált gépidő és kisebb a memóriaigény,

d) amikor a nemfolytonos, tehát P_1 feladat megoldásáról van szó, csupán egyetlen — jelen esetben y_0 -val jelölt — folytonos változó fordul elő (P_1 probléma a tulajdonsága szerint). Habár alkalmazni kell a vegyes egészértékű feladatok megoldására szolgáló algoritmust, ez mégis egyszerűbb az eredeti feladat megoldásánál,

c) a P_1 probléma d) tulajdonsága már önmagában véve is előnyt jelent,

d) nem győzzük eleget hangsúlyozni, hogy milyen nagy könnyűés a szakember számára a P_2 probléma megoldhatósága a szimplex módszerrel, amely általában megtalálható a számítógépek programkönyvtárában.

A számítástechnikai hatékonyság természetesen attól függ, hogy milyen gyorsan lehet a P_1 és P_2 feladatokat megoldani, és mindezt hányszor kell megismételni. Elsősorban P_1 probléma mérete a korlátozó tényező. Néhány nagyobb feladat tapasztalatai kedvezőek. Közgazdasági alkalmazásoknál (például termelési-beruházási feladatoknál) az egészértékű változók száma viszonylag alacsony a folytonos változókéhoz képest. Az ilyen típusú feladatok esetében nagy előnnyel jár a particionáló eljárás alkalmazása.

ÖSSZEFOGLALÁS

Amikor a matematikai programozási feladatokat megoldandó algoritmusok jóságáról esik szó, akkor elsősorban azoknak számítógépre programozhatóságát vizsgálják. Egy algoritmus ugyanis annál jobb, minél kisebb memóriaigénnyel és minél rövidebb idő alatt old meg egy adott típusú feladatot. A Benders-féle particionálás használatakor is ez a cél. Konkrét számítástechnikai tapasztalatok főleg a vegyes egészértékű feladatokkal vannak. Ezek azt mutatják, hogy nő az algoritmusok hatékonysága, ha a feladatokat előzőleg particionáljuk.

További kutatások tárgyát képezi a többi matematikai programozási algoritmus hatékonyságának megállapítása számítástechnikai vizsgálattal alkalmazva a Benders szerinti felbontást.

Felhasznált irodalom

1. Krekó Béla: Optimumszámítás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
2. Kovács Béla: A diszkrét programozás kombinatorikus módszerei. Bolyai J. Matematikai Társulat, Budapest, 1969.
3. Forgó Ferenc: Nemkonvex és diszkrét programozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
4. Mészáros Katalin: A filter eljárásra épülő algoritmus számítástechnikai vizsgálata. Magiszteri dolgozat, Szabadka, 1982.

Rezime

Značaj primene particioniranja sa posebnim osvrtom na celobrojne — mešovite probleme

Kada je reč o efikasnosti algoritma za rešavanje problema matematičkog programiranja, onda se prvenstveno misli na to, da li su algoritmi pogodni za programiranje na računaru. Efikasnost algoritama se određuje na osnovu potrošenog računarskog vremena i na osnovu zahteva za memorijskim prostorom. Što je manje računarsko vreme potrošeno, i što je manji zahtev za memorijom, s tim je odgovarajući algoritam bolji. Isti cilj je istaknut prilikom korišćenja particioniranja prema Bendersu. Konkretno iskustvo na računaru postoji sa celobrojno — mešovitim problemima i pokazuje porast efikasnost tih algoritama, ako se koristi Bendersovo particioniranje.

Analiziranje mogućnosti povećanja efikasnosti ostalih algoritama korišćenjem Bendersovog particioniranja zahteva daljnja istraživanja.

Resumee

Die Bedeutung des Gebrauchs der Partitionierung mit besonderen Hinblick auf die vollzählig-gemischten Probleme

Wenn man über die Effektivität der Algorithmen zur Lösung der Probleme der mathematischen Programmierung spricht, dann denkt man zunächst auf die Frage, ob die Algorithmen zur Programmierung der Rechenmaschine entsprechen. Die Effektivität der Algorithmen wird auf Grund der verwendeten Rechenzeit und der zur Bearbeitung gebrauchten Zeit, festgestellt. Je weniger man Rechenzeit braucht und je weniger die Nötigkeit der Memorien ist, desto Besser ist das Algoritmus. Das selbe Ziel ist bei dem Gebrauch der Partitionierung laut Benders vorgelegt. Es gibt konkrete Erfahrungen der Rechenmaschine mit vollzählig-gemischten Problemen und es ist die Erhöhung der Effektivität der Algorithmen festzustellen, wenn man die Partitionierung von Benders benützt.

Analyse der möglichen Vergrößerung der Effektivität anderer Algorithmen, durch die Nützung der Partitionierung von Benders, ist noch zu untersuchen.

Szilágyi Gábor

MOJAK ARANKA A KERÁMIAVILÁGBAN —

A KERAMIKUSNŐ RETROSPEKTÍV KIÁLLÍTÁSA ÉS A KISHEGYESI
KERÁMIAMŰHELY HUSZONÖTÖDIK ÉVE ALKALMÁBÓL

Szabó István és Verona Aranka leánya 1932. október 5-én Gunarason született, s itt is fejezte be az elemi iskolát. 1948-ig Topolyán gimnáziumba, majd 1950-ig Szabadkán vegyészeti középiskolába járt. 1950-ben felvették az Újvidéki Iparművészeti Középiskola kerámia tagozatára, melyet Baranyiné Zlata Markov vezetett, Matuska Ferenc és Simon Pál temerini gerencserek, a tagozatműhely mestereinek segítségével. Aranka 1955-ben diplomázott. Petar Mojak szintén ennek az iskolának a grafikai szakán szerzett oklevelet, és 1956-ban Kishegyesen, ahol Aranka az elemi iskolában tanított, családot alapítottak. Az év végére az iskolaműhelyben, Petar terve alapján, elkészült az égetőkemence. 1958-ban, a katonai szolgálat után Petar is az elemi iskolában kezdett dolgozni mint politechnikai oktató. A Mojak házaspár az oktatói munka mellett művészi alkotómunkával egybekötött kerámiatermelésre akarja kihasználni az iskolaműhelyt.

Dévecs Imrének, a topolyai járás művelődésügyi osztálya és az akkor már nyolc esztendeje működő topolyai művésztelep vezetőjének a javaslatára, valamint Molnár Géza iskolaigazgatónak a támogatásával a Mojak házaspár 1959 nyarán, az iskolai szünet alatt megszervezi és vezeti az első művészi alkotómunkát az Ady Endre Általános Iskola műhelyében.

Mojak Aranka keramikus és *Petar Mojak* grafikus, továbbá *Kosta Đorđević-Kokan*, okl. keramikusművész és *Kalmár Ferenc* szobrász kerámiai munkáinak az elkészültével létrejött a *keramikusok első művésztelepe Jugoszláviában*. A kishegyesi művésztelep valójában egy időszakos kerámia szimpozium, amelyet társadalmi eszközök felhasználásával, meghívott keramikusok és képzőművészek tartanak, felhasználva az általános iskola műhelyében levő fazekaskorongot és az égetőkemencét, valamint a fizetett gerencsér kiségitő korongolását.

1962-ben a Mojak házaspár Újvidékre költözik, ahol Aranka elvégzi

a Tanárképző Főiskola képzőművészeti osztályát. Sremska Kamenicán, családi házukban van kerámiaműhelyük és műtermük.

*

A vajdasági és az újvidéki művelődési érdekközösségek anyagi támogatásával, a belgrádi Iparművészeti Múzeum, az újvidéki Modern Képzőművészeti Galéria és a szabadkai Képzőművészeti Találkozó 1983 második felében bemutatják Mojak Aranka gyűjteményes kiállítását, amelyet augusztus 30-án nyitnak meg Belgrádban, majd októberben a Matica srpska galériájában, Újvidéken. Szabadkán a retrospektív kiállítás a munkásegyetem kiállítási termében látható október 26-ától november 9-éig. A kiállítás anyagát 82 kerámia képezi.

A gyűjteményes kiállításnak egyöntetű, közös katalógusa van, melyet a belgrádi Iparművészeti Múzeum megrendelésére az újvidéki Forum nyomda 1000 példányban készít el.

A katalógus formátuma 20×24 cm, kétszínű fedőlappal, 36 oldallal. Az életrajz és a művészi tevékenység adatai mellett 82 alkotást felölelő műtárgylista és 22 reprodukció illusztrálja.

Mojak Aranka alkotásairól és művészetéről Svetlana Isaković, a belgrádi Iparművészeti Múzeum tudományos munkatársa mond véleményt a katalógus előszavában, mivel ő válogatta össze a kiállítás anyagát. A katalógus szövege szerbhorvát, magyar és angol nyelven ismerteti Aranka művészi tevékenységét.

Ennek a kiállításnak a bemutatása és katalógusa jelentős esemény, mert Mojak Aranka 50. életévének a betöltése alkalmából, huszonöt esztendő munkásságáról ad átfogó összegezést és lehetővé teszi művésztének felmérését és kiértékelését. Művelődéstörténeti szempontból teljesen indokolt, sőt szükséges az alkotó tevékenység ilyen jellegű felmérése, az alkotóknak és műveiknek a számbavevése, kiértékelése és nyilvános bemutatása, mert ezáltal rendszerezzük képzőművészeti életünk periódusait és így nem lesz hézagos képzőművészeti kultúránk történelmi mozaikja.

Az évről évre rendezett egyéni és közös kiállításokon, mind itthon, mind külföldön, a művészeknek mindig csak az egy-két év alkotómunkájába kapunk bepillantást, míg a gyűjteményes kiállításon, egy retrospektív anyag átfogó képet nyújt az alkotó egyéniségéről; felmérhetjük fejlődésének szakaszait, művészi kibontakozását, művészetének tartalmi és formai fejlődését; képet kapunk mesterfogásairól, az önerő és a külső hatások viszonyáról. Egy ilyen keresztmetszet tanulmányozásával és kiértékelésével, több objektív és szubjektív tényező figyelembevételével lehet csak egy alkotó helyét és szerepét meghatározni.

A kortársvélemény, ha valós tények alapján is formálódik, egy bizonyos fokig mindig szubjektív, ellenben a konkrét adatok és események leírásával, felsorolásával és dokumentálásával nagyban elősegítjük egy későbbi felmérés és kiértékelés tárgyilagosságát.

*

Mielőtt rátérünk Mojak Aranka tevékenységének és kerámiáinak a vizsgálatára, vessünk néhány pillantást a kerámiavilág kifejlődésének azokra a mozzanataira, melyek a hazai kerámia szempontjából, úgy hiszem, eléggé jelentősek. Továbbá, fel kell eleveníteni a jugoszláv kerámia kialakulásának néhány eseményét, valamint a felszabadulás utáni képzőművészeti élet kifejlődését Vajdaságban.

A kerámia művészetének kialakulása

Az agyagművesség, mint az egyik legrégebb kézműves mesterség, az első, kézzel való formálásoktól és korongolásoktól az ősi kultúrák idején, a mai gyáripari modern termelésig, az öntésig és préselésig, megmaradt állandó jellegénél. A kerámia tartalmi és formai lényege mindig azonos marad, az ember szolgálatában áll, mint használati edény, kultikus vagy dísz tárgy, építészeti vagy ipari kellék, mint tevékenység, termelési forma, gerencsérmesterség és művészet.

A kerámia tárgyai, elkészítési módjuk alapján, állandóan fejlődnek, tökéletesednek. Kerámia a szárított agyag, az egyszer égetett *agyagcserép* vagy *terrakotta*, az *ólommázás cserép* (a népi fazekasság terméke), az *ónmázás cserép* (majolika, fajansz) a fémoxidokkal színezett és lüsztermázás kétszer égetett agyagtermék.

A *kőcserép* (magas hőfokon égetett, sómázás termék) és a *porcelánok* a kerámia egy különálló egységét képezik.

A kerámiai technikák állandóan fejlődnek az agyag alapszínének megváltoztatásával, öntőfölddel vagy festőfölddel, alkalmazott engobe-os eljárástól a pyrogránit vagy a legfinomabb kőedény és porcelán tárgy elkészítéséig.

A fazekasmesterség révén a kerámia elterjedt a földkerekség minden részén. Az ónmázás cserép ősi keleti technika és a mórok által Észak-Afrikán, Spanyolországon át jut el Itáliába, ahonnan Faenza, a híres kerámiaváros nevével, fajansz néven terjed el egész Európában.

A Kárpát-medencébe a fajanszot Mátyás király hozatta be azokkal az olasz mesterekkel, akik létrehozták a híres budai kerámiaműhelyét. Később, a XVI. században a Nyugat-Európából és Itáliából emigráló anabaptisták (újkeresztények) között élő fazekasok és kerámiamesterek terjesztik a fajanszot, melyet *habán kerámiaként* ismer a világ.

A XVIII. és XIX. században sok habán kerámiaműhely létezik és ezek nagy hatással vannak a Kárpát-medence fazekasmestereire. A habán kerámia, fehér, sárga, kék és lila színezetű, növényi és madaras díszítéssel, amelyet sgraffitós megoldással is készítenek.

Az általános fejlődéssel a leghíresebb mesterműhelyekből kifejlődik a fajansz gyáripára is. Ilyen termelőhely *Holics* (1750—80 között van a virágkora), *Tata* (1758, majd 1924-től kőedénygyár), *Csáva*, *Buda*, *Gács* és *Kisbér*. Népi fajanszok *Stomfán*, *Pongyelokban*, Bolerázon, Sobotistén (itt van a habánok fő fészke) és még sok más helyen készülnek.

Az angol kőedénygyárak (itt fedezik fel a fehér agyagból készülő ólomházas kőedényt és egyben a nyomtatott díszítést) hatására a Kárpát-medencében a XIX. század végéig 38 kőedénygyár létesül. Ebben az időben Krapinán (1815) és Zágrábban (1847) kőedény- és porcelán-gyár, Karlovacan pedig (1866—1889) kályhagyár működik.

Az ismertebb kőedény- és porcelángyárak: *Herend*, *Hollóháza*, Pécs (Zsolnay-gyár), Városlód, Brassó és a többiek mellett kályhagyárak és porcelánfestődék ontották a kerámiatermékeket.

A műhelyek és gyárak igénye alapján fejlődnek ki az agyagipari szakiskolák. Vidékünkhöz legközelebb a hódmezővásárhelyi Agyagipari Gyakorlóműhely létesül 1898-ban és 1907-ig működik, a vásárhelyi fazekasokat gyűjti egybe, akik itt megtanulták az ecsettel való festést is.

A Tisza menti fazekasmesterek, a többi névtelen gerencsérrel együtt északi és nyugati, keleti és déli hatás alatt a folyadéktartó edényeket (fazekak, palackok, korsók, butellák, köcsögök és kancsók, bögrék és csészék), főzőedényeket (lábas és üst formájú edények), tálakat és tányérokat, gyertyatartókat, mécseseket, itatókat és virágcserepeket készítenek.

A pécsi Zsolnay-gyár a pyrogránit felfedezésével, lehetővé teszi a díszítő épületkerámia meghonosodását a mi vidékünkön is. A kerámia és az építészet szintézisével a kerámia az utcák, a terek, és a parkok díszévé vált. Példaként említhetjük a szabadkai Képzőművészeti Találkozó színházát, az egykori Raichle-palotát, (épült 1903—1904-ig Raichle J. Ferenc vajdasági műépítész tervei alapján), továbbá a szabadkai városháza (1908—1912) épületét, melyeknek kerámia díszei és a palicsi park nagy kék vázája a pécsi Zsolnay-gyárban, pyrogránitból készültek.

A XIX. század utolsó évtizedében a gazdasági fejlődés és a történelmi események új fejlődési irányt szabnak a kerámiaiparnak és ezáltal a fazekasmesterség is háttérbe szorul. A XX. században az ipari dömpingáru. — a japán és német porcelán — egyrészt elnyomja a fazekasmesterséget, másrészt rákényszeríti a gerencséreket, hogy a falusi piacokon és vásárokon olcsón árulják termékeiket. Az első világháború után Vajdaságban is megjelennek a zaječari, niši, piroti meg a kruševaci gerencsérek, a Duna, Dráva, Száva menti fazekasok mellett a Vardár, Morava és Nišava menti gerencsérek is idevándorolnak. Gerencsér céhek léteznek Varazdon, Eszéken, Pozsegán, Koprivnicán, Križevcin, Karlovácon és a zagorjei Jerovecen és Bedenecen. Szlovéniában a ribnicei, komendi és titovci, Boszniában a livói, doboji, bihaći, travniki és Gornji Vakuf-i fazekasok ismertek.

A szegény népréteg az olcsó fazekasmunkákat, míg a polgárság a kőedény- és porcelángyárak gépekkel készülő termékeit vásárolja.

A vásárokon a gerencsérek valószínűleg a szakmai ismereteket is megbeszélték, s Vajdaság területén a magyar népi kerámia mellett megjelentek más nemzetiségek fazekasedényei is. Valószínű, hogy az a piroti fazekasmester, aki az engobe-mázat Magyarországról szerezte be még az első világháború után is, valahol kapcsolatba került dél-dunántúli szak-

társával, s erre mi 1968-ban, majd 1972-ben derítettünk fényt Togyerás József szabadkai keramikussal.

Az Első Országos Kerámia Triennálé szervezése alkalmával utasításomra és felkérésemre Togyerás József és Kalmár Ferenc szobrász elutaztak Pirotnba, hogy az ottani múzeum segítségével felkeressék a környék fazekasmestereit és válogassanak tőlük agyagedényeket a triennálé kiállítására, mivel itt Szabadkán, a művészkerámiák mellett Jugoszlávia különböző vidékeiről a népi kerámia válogatott példányait is bemutatjuk.

A piroti fazekasmester a szabadkai művészekről az iránt érdeklődik, hogy ők használják-e engobe-ázáshoz a varulját, valamilyen fehér agyagot, amit az ő nagyapja is Dél-Magyarországról kapott. Érdeklődött, hogy a szabadkai keramikusok járnak-e Magyarországra, és ha igen, akkor szerezzenek be neki is ilyen varulját. Megígérték neki, hogy az ottani keramikusoktól megtudják, milyen fehéragyag ez a titokzatos varulja, amellyel a piroti gerencsér szerint nagyon szép fehér díszeket lehet festeni az edényekre, de használható öntőföldként is. Ők azóta se tudnak hozzájutni ilyen csodás csontfehér színű engobe-hoz.

1972-ben, amikor a szabadkai keramikusokkal átmentünk a pécsi Második Országos Kerámia Biennáléra, megkérdeztük a Zsolnay-gyár keramikusaitól, hogy ismernek-e valamilyen varulja agyagot, amelyet szerbiai gerencsérek valahonnan Dél-Dunántúlról kaptak. Sajnos, az ottani kollégák nem ismernek ilyen nevű fehér földet, amellyel cserepet lehet festeni. Térképen keresgélünk valamilyen hasonló nevű helyiséget, mert a piroti mester azt mondta, hogy Varuljáról kapták a varulját; ők neveztek el így ezt a titokzatos fehér agyagszerű festőföldet. A térképen Pécshez közel találtam egy Váralja nevű községet. Nem maradt más hátra, mint elkocsikázni Váraljára, s megérdeklődni, hogy lakik-e a faluban idősebb gerencsérmester. Csak olyan válaszokat kaptunk, hogy a faluban nem él gerencsérmester. Élt egy mester, de ő már régen meghalt és csak lánya él ott Váralján. Mikor felkerestük, elmesélte, hogy igen, az ő édesapja gerencsér volt és valójában bányászták a fehér földet, amit ő, a leánya is folytat és vagonszámra szállítják még az 1950-es évek alatt is a hódmezővásárhelyi kerámiagyárba. Arra is emlékszik, hogy az apja a két háború között szerb fazekasoknak is szállított fehér agyagot. Nagyon megörültünk, hogy nyomra akadunk és legnagyobb csodálkozásunkra a fazekasmester lánya felkínálta, hogyha akarunk, vigyünk magunkkal ebből a csodás agyagból. Nem voltunk restek, kimentünk az agyagbányába és megtöltöttünk három zsákot. Az agyagbánya egy domboldalon volt, a sárgás agyagban egy selymes fényű, csontfehér réteg, 25—30 cm vastagságú szalag kígyózott hosszan a domboldal húsában. A naplementében mindez igen lenyűgöző képet nyújtott, amit színes diafilmre le is fényképeztem.

A titokzatos „varulja” titkát tehát sikerült felfednünk. Valószínű, hogy a magyar „a” hang a szerb mester fülének úgy tűnt, mint az „ú” hang és ebből a kavarodásból a fonetikus új szó így születik meg. A

selymes fehér váraljai agyag pedig így kerül újból Jugoszláviába. A szabadkai keramikusok pár hét múlva már fehérmázás kerámiákat mutogatták.

Mindez azt bizonyítja, hogy milyen egyszerű utak, kapcsolatok vannak a kerámiavilágban. Az etnográfusok valószínűleg nagy kérdőjeleket írnak szakértekezésük anyagába, amikor a piroti fazekasedények mázanyagát tanulmányozzák. Mindenesetre így most már tudjuk, hogy a szabadkai keramikusok hagyatékaiba hogyan került a kerámiákra a váraljai agyag. A Pirot—Váralja gerencsérkapcsolat Szabadka—Pécs keramikusművészeinek az együttműködésével folytatódik, amelyet a vajdasági és a dél-dunántúli keramikusok közös kiállítása Pécsen és a siklósi Nemzetközi Kerámia Szimpozion anyagának az 1974-ben megrendezésre kerülő szabadkai Országos Kerámia Triennálén való bemutatása koronáz. A vajdasági keramikusok szereplése a siklósi kerámia szimpozionon és a magyarországi keramikusok részvétele az arandelovaci Kerámia Világa elnevezésű nemzetközi szimpozionon az alkotók kapcsolatát eredményezi. Később a kecskeméti Nemzetközi Kísérleti Kerámia Stúdió fogadja a szabadkai keramikusokat, a Stúdió keramikusai pedig a szabadkai Képzőművészeti Találkozó grožnjani alkotóházában és az ottani galériában szerepelnek.

Mint ennek a kapcsolatnak egyik hídverője és szervezője úgy értékelem, hogy a nemzetközi kapcsolat fejlesztése mellett, az eddig megtartott művész- és kiállításcserék a kerámiavilágot gazdagítják. A művészek találkozása, barátkozása és kollegiális tapasztalatcseréje pedig hozzájárul alkotómunkájuk és művészetük fejlesztéséhez.

*

Jugoszláviában a vidékenként gazdag fazekasmesterségek mellett kevés művész foglalkozik kerámiával. Az ország keleti részeiben gerencsérműhelyek működnek, míg a nyugati részben a kerámia és porcelánipar kezd kifejlődni (Čeplje, Gotovlje, Kamnik, Novo Mesto, Bedekovcina, Križevci, Rijeka), Vajdaságban a fazekasmesterek mellett csak cserép- és téglagyárak léteznek.

Szlovéniában a modern kerámiaművészet úttörője France Kralj (1895—1960) szobrászművész, aki 1926 és 1945 között vezet kerámiaiskolát. A ljubljanei ipari középiskolában a kerámiaosztályt 1930-ban nyílik meg, 1931-ben pedig Dekor néven egy majolikaüzem létesül. Dana Pajnic Orazem (1906) foglalkozik még kerámiával.

Horvátországban Hinko Juhn (1881—1940) vezeti be 1921-ben a kerámiaszakot a zágrábi Képzőművészeti Akadémián; Blanka Duzane (1908) pedig 1934-ben lesz a zágrábi ipariskola kerámiaszakának vezetője. Kerámiával még Tomislav Krizman (1882—1955) és a csáktornyai Lujo Bezeredi (1898) foglalkozik, aki 1929-ben Zágrábban és 1939-ben Belgrádban rendez először önálló kerámiakiállítást.

Szerbiában a modern kerámia atyja Ivan Tabaković (1898—1977).

1930 és 1937 között, megszakításokkal Újvidéken él, majd 1938-ban a Belgrádi Iparművészeti Iskola tanára lesz, ahol a kerámiatagozatot is vezeti. 1925-ben részt vesz a nemzetközi díszítőművészet párizsi kiállításán, majd 1929-ben Barcelonában állít ki. 1926-ban Zágrábban, 1934-ben Zágrábban és Belgrádban rendez önálló kiállítást. 1937-ben a párizsi vilákiállítás jugoszláv pavilonjában Baranyi Károllyal kerámiapannókat készítenek és ezekért megkapják a kiállítás nagydíját, a Grand-prix-t.

Tabaković mellett Dušan Janković (1894—1950) és Katarina Pezer (1905—1977) foglalkozik kerámiával és még néhány szobrász és festő, akik Radomir Stefanović és Mimo Lazarević kerámiaműhelyében készítenek kerámiákat.

Vajdaságban Baranyi Károly (1894—1978) és neje, Zlata Markov (1906) a modern kerámia megalapozói. 1934-ben együtt rendezik meg első kerámiakiállításukat Újvidéken.

A második világháború a kerámiavilágban is nagy pusztítást végez. Más műkincsekkel együtt rengeteg kerámia tűnt el örökre.

*

A népfelszabadító háború győzelmével és az új forradalmi átalakulás megindulásával a művészetek is új társadalmi helyzetbe kerülnek. Művészi szakközépiskolák és akadémiák létesülnek; a művészek egyesületekbe tömörülnek és megalakul a jugoszláv képzőművészek és iparművészek szövetsége. Elindul egy mozgalmas képzőművészeti és iparművészeti élet, egy igen aktív alkotói folyamat, amely a pozitív értékű hagyományokra támaszkodva és a nagyvilágban történő eseményekre figyelve, igyekszik megteremteni saját autonóm világát, hogy szerves alkotórésze lehessen az egyetemes művészetnek.

Belgrádban 1948-ban megnyílik az Iparművészeti Akadémia, melynek kerámiatagozatát Ivan Tabaković vezeti egészen 1966-ig és az első generáció tagjaival: Bancov Weber Lucia (1927), Miloš Branković (1925), Kosta Đorđević (1927), Dušan Mihailović (1922), Bratislava Milikić-Košuta (1926), Đorđe Rosić (1922) és az autodidakta Velimir Vukičević (1914) keramikusokkal elindítják a modern szerb kerámiaművészetet.

Újvidéken 1948-ban megalakul az Iparművészeti Középiskola, melynek kerámiatagozatát Baranyiné Zlata Markov (1906) vezeti 1960-ig és útnak indítja a vajdasági keramikusok első generációját, Ivan Jandrićot (1931), Sinkovics Erzsébetet (1934), Mojak Arankát és másokat.

A felszabadulás után megalakul a vajdasági képzőművészek önálló egyesülete, de pár év után beolvasszják a szerb képzőművészek egyesületébe, az ULUS-ba és tovább csak mint ennek az alapszervezete létezik. Az iparművészek pedig csak 1956-ban alapítják meg a szerb iparművészeti egyesület (ULUPUS) vajdasági alosztályát, melynek Zlata Markov lesz az első elnöke. A művészeti életnek ez a központosítása,

amely az új tagok felvételére is kiterjed, sokáig gúzsba köti a képző- és iparművészeti élet fejlődését.

Forradalmi átalakulásunk nagyjelentőségű döntésével, a munkásönigazgatás elindításával minden téren kezdetét veszi egy decentralizációs folyamat, amelynek a művészeti élet terén legjelentősebb eseménye a művésztelepek alapítása — Zentán 1952-ben, Topolyán 1953-ban, Bécsein 1954-ben, Écskán 1956-ban, Rumán 1958-ban és Kishegyesen 1959-ben. Ezzel a vajdasági képzőművészeti élet megszűnt a központilag ütemezett művészet függvénye lenni, sőt a művésztelepi mozgalom új irányt ad az egész jugoszláv képzőművészetnek.

A művésztelepeken lehetőség nyílik a szabad alkotói kibontakozásra, a kísérletezésre és ennek bemutatására a művésztelepek kiállításain. Itt nincsen zsüri vagy magasabb rangú csoport általi szakmai felelősségre vonás. A baráti és közösen kialakított vélemény, a kollégialis viszony, a tapasztaltabb és tekintélyesebb művészek baráti viszonyulása a fiatal és kezdő alkotók iránt, más régiók művészeinek a megismerése és az együttes fellépés a kiállításokon, olyan adottságok a művésztelepeken, a szobrászati és kerámia szimpozionokon, amelyek közkedveltté tették ezeket a művésztalálkozókat.

Ma már nyugodtan állíthatjuk azt is, hogy a művésztelepek tesznek legtöbbet a modern művészet népszerűsítéséért és a képzőművészeti kultúra fejlesztéséért.

A vajdasági képzőművészet számára a művésztelepi tevékenység jelentős tényező. A művésztelepi műalkotás-gyűjtemények és galériák bizonyítják ezt. Az alkotó táborozásokon résztvevő művészek közül sokan itt találják meg művészi állásfoglalásukat, mondanivalójukat és formanyelvüket.

A kerámiavilágban ez alatt az idő alatt sok minden történik. Több hazai és külföldi kerámiakiállítás kerül megrendezésre. Az első kiállítások egyike Lujo Bezeredi csáktornyai önálló kiállítása; 1951-ben és 1952-ben Zlata Markov állít ki kerámiákat az újvidéki közös kiállításokon; Zágrábban 1952-ben kerámia-plasztika kiállítás nyílik, Londonban pedig megrendezik az első jugoszláv kerámiakiállítást. 1954-ben a belgrádi Iparművészeti Múzeum megrendezi az első országos kerámiakiállítást. 1955-ben Ivan Tabaković rendez önálló kiállítást Belgrádban; Rovinjban is nyílik kerámiakiállítás; Karlovácon a horvát kerámia kiállítása látható és a jugoszláv művészek szerepelnek az A.I.C (Académie Internationale de la Ceramique) által rendezett cannesi fesztiválon. 1956-ban rendezik meg a modern horvát kerámia bécsi kiállítását, majd 1957-ben Belgrádban és Újvidéken bemutatásra kerül a Szerb Iparművészet című kiállítás; 1959-ben Ivan Tabaković rendez önálló kiállítást Zágrábban. 1959 nyarán Kishegyesen négy művész találkozik, hogy kerámiát készítsen. Így lesz még egy művésztelep Vajdaságban és ezzel Mojak Aranka művészi kibontakozása is elkezdődik.

Mojak Aranka művészi tevékenységének szakaszai

A *tanulóévek* alatt, az iparművészeti középiskolai oktatásban a hangsúly a kerámiaplasztika és a festett fajanszlapok készítésére esik. A használati tárgyak készítéséhez szükséges formatervezéssel kevésbé foglalkoznak, mivel nincs kapcsolat a kerámiaipar és az itt folyó oktatás között. Az iparművészeti kánon helyett a képzőművészeti célkitűzések állnak a nevelőmunka homlokterében; a szobrászkodás kap központi helyet a domborművek és a kerámiafigurák modellálásával. A forgótestek készítése korongolással, a két gerencsérmeister kézügyesítő gyakorlatai révén sem válik a tanulók fő foglalkozásává a szakmában. A belgrádi akadémia kerámiatagozatán is ugyanilyen a helyzet. Mindez döntő hatással van az új keramikus nemzedék alkotómunkájának kialakulására.

Az eddig megrendezett országos kerámia triennálékon igen hiányos az iparművészeti jellegű kerámia. A kiállítók zöme, az idősebb generációtól kezdve a fiatal korosztályig, nem az ipar számára tervez, hanem egyedi példányokat állít elő. A kerámiaplasztika van túlsúlyban minden kiállításon. Erről a problémáról mindegyik kerámia kiállítás katalógusának az előszava említést tesz. Az ipar nem támaszt igényt, a közízlés pedig csak a tálak, tányérok, vázák, kerámiapannók kisebb méretei iránt érdeklődik. Tömegcikként csak a kerámiabrossok és medáliák kelendők. Mindig felvetődik ugyanaz a kérdés, hogy az iparművészeti oktatásban miért nem szorgalmazzák jobban az iparilag sokszorosítható kerámiapéldányok tervezését, a használati edények, tárgyak, kályhacsempék, falburkolatok és más építészeti díszkerámiák formatervezését. A felelet mindig ugyanaz: az ipar nem igényli. Így továbbra is tekintélye csakis a kerámiaplasztikának van.

A rangos kerámiaszemléken is a díjakat mindig a kerámiaplasztikák nyerik el. Ezért kerámiaplasztikánk évről évre fejlődik és mind nagyobb eredményeket mutat fel, mind a hazai, mind a külföldi kiállításokon.

Mojak Arankánál már az iskolaévek alatt megmutatkozott, hogy formaérzéke és alkotói képzelete a szobrászkodás felé hajlik, mert nem hat rá az útmutató, naiv majolika festegetés. Diplomálás után készít ugyan festett kerámialapokat, melyekből asztallapokat rak össze; csinál festett falitányérokat és díszített vázákat, de formaérzéke a forgótestek készítése mellett az agyagtömeg gyúrásában, annak hengerléssel, lapítással és nyújtással való modellálásában lel nagyobb örömet és az így nyert elemekből ösztönös megérzéssel építi domborműveit és szoborhatású kerámiaplasztikáit.

Mojak Aranka az iskola elvégzése után igen sokszor megfordul a Baranyi házaspár műtermében, de önállósági ereje kihúzza ebből a bűvkörből, s az eredeti és sajátos megoldások felkutatására ösztönzi kíváncsi természetét. Azt hiszem, hogy a született tehetségnek az egyik főbb ismertetőjele.

A már említett gazdasági igény hiányában, mint a többi művészi alkotómunkára képzett egyén, Mojak Aranka is csak a pedagógiai munka

területén kaphat állandó állást mint általános iskolai szakelőadó. A képzőművészeti nevelés, a régi módszerek némi változtatásával, még igen kezdetleges. A sematikus rajzolás, színes ceruzarajz, díszítőelemek, népi motívumok festegetése ecsettel és vízfeskékkel, a tiszta és pontos munkával megvalósított szépség a legfőbb oktatási és nevelési feladat.

Elképzelhető, hogy mekkora újdonságot és merészséget jelentett az „agyagsár” megjelenése a kishegyesi mintaiskola vadonatúj tantermének fényesre lakkozott iskolapadjain. Az általános iskolai tanulók bevonása a kerámiavilágba egy teljesen új nevelési és oktatási célkitűzés a képzőművészeti nevelésben. Úgy tudom, hogy az akkor egyedülálló példa volt Vajdaságban, de lehet, hogy hazánkban is.

Mojak Aranka mint fiatal előadó ezen a téren is merészen vállalja a kísérletezést. Már 1956 végén begyűjtják a fával fűthető új kerámia-kemencét, kiegészítik a tanulók és előadóik első agyagmunkáit. Nagy esemény ez, mert új idő új szellemével indul el egy új generáció. Ez a kötetlen, szabad, de céltudatos alkotómunka meghonosítása az oktatásban és nevelésben.

Dévícs Imre (1922—1971) járási tanügyi hivatalával az egész járás területén új iskolákat építtet és a lelkes fiatal, szocialista érzelmű tanítógárdával megkezdte a modern oktatást és nevelést még a távol eső tanyai iskolákban is. A gunarasi általános iskola falait éppen úgy díszíti művészi falikép, mint a topolyai iskolák külső és belső terét, mert a topolyai művésztelep egyik fő feladatául a modern képzőművészet közkinccsá tételét tűzte ki, és az új képzőművészeti nevelés fejlesztését mind a gyermekek, mind a felnőttek körében.

A kishegyesi általános iskola új épületében, 1956-ban Ács József festőművész egy 320×730, Miloš Bajić belgrádi festőművész pedig egy 220×220 meg egy 320×730 cm-es freskót készít. Ez a tény, hogy a topolyai művésztelep már negyedik éve működik és hogy elkezdte pionír munkáját a képzőművészet és az építészet szintézisének megvalósításáért, olyan légkört teremt, amely alkalmat ad minden olyan kezdeményezés és akció elindítására, amely a modern képzőművészet népszerűsítését és fejlesztését kívánja elérni.

Mojak Aranka ebben a térben és időben, ilyen feltételek mellett, egy megfelelő légkörben kezdi el pedagógiai és művészi tevékenységét. Olyan lét formálja alkotói tudatát, amely kívánja és megköveteli az újat.

Petar Mojak (1933) már az iparművészeti középiskolában azon dolgozik, hogy a művészek a nyár folyamán az iskola műhelyében emlékek és dísz tárgyakat készítsenek. Kishegyesen újra felveti ezt a gondolatot, hogy az iskolaműhely égetőkemencéjét is fel lehet használni olyan egyedi példányok sorozatgyártására, amelyeket művészek készítenek. Az így elkészített kerámiákat Vajdaság egész területén, de az ország más vidékein is lehetne forgalmazni. Mindehhez forgóeszközre van szükség, melyet Petar Mojak a járási népbizottságtól vár, ahonnan ígéretet is kap, de a pénz nem kerül elő, valószínűleg azért, mert egy másik elképzelés is létezik. Dévícs Imre célkitűzése a művésztelepi mozgalom kiszélesítése

volt, és mivel a pénz egy kasszában van, nem marad más hátra, mint az egész kezdést a topolyai művésztelep segítségével megvalósítani. A művésztelepi mozgalom a képzőművészeti élet demokratizálását szeretné megvalósítani, és ezt úgy kívánja elérni, hogy a művészek mellett a telep munkájának irányítását végző tanácsstagok helyi közéleti dolgozók legyenek, hogy a közös program alapján küzdjenek a községben az anyagi javakért.

1958-ban a Mojak házaspár részt vesz a topolyai művésztelep táborozásán és itt igen sok szó esik a kerámiaműhely beindításáról. Petar Mojak a tanulók segítségével egy termelőmunkán alapuló műhelyt akar létrehozni, amelyet feltehetően később egy kisebb üzemmé szándékozik fejleszteni. Dévics Imre kishegyesi származású, ott élnek a szülei és ő is gyakran hazajár, tehát érthető, hogy a kishegyesi kibontakozást szívügyének tartja és a helybeli vezetőkkel és közéleti munkások támogatásával egy újabb művésztelep létrehozása mellett dönt, ahol meghívott művészekkel, kéthetes táborozáson, kerámiákat és köztéri alkotásokat, kerámiai faliképet, murális alkotásokat készítenek majd terrakottából és fajanszban. Ezek a kerámiaműhelyben készülnének a Mojak házaspár segítségével.

Dévics 1959-ben levelet ír Mojakékknak, melyben felkéri őket, hogy készítsék elő a műhelyt, mert a nyár folyamán be kell indítani a munkát. A művészek, Kosta Đorđević (1927) belgrádi keramikusművész, aki Ivan Tabaković tanítványaként diplomázik a belgrádi Iparművészeti Akadémia kerámiatagozatán 1955-ben, Kalmár Ferenc (1928) szabadkai szobrász, aki az Újvidéki Tanárképző Főiskola képzőművészeti osztályán diplomázik, valamint a Mojak házaspár a topolyai Művésztelepre kapnak meghívót, tehát mint ennek a művésztelepnek a résztvevői dolgoznak az iskolaműhelyben. A korongolást Mojak Aranka és Kosta Đorđević végzi. Kerámiamaszkokat, vázákat, tányérokat és kisplasztikákat készítenek. Ács József (1914) festőművész is megpróbálkozik azzal, hogy elképzelését kerámiában realizálja. 1959 nyarán a topolyai ipari középiskola murális mozaik kompozícióját Miloš Bajić (1915) belgrádi festőművész készíti el, Ács pedig egy sgraffitót valósít meg, majd Kosta Đorđevićyal az iskolaépület fényteraszának szintézisét oldják meg. Ács a fizika tudományából merít témát, murális, keramitlapokon megoldott kompozíciójához; Đorđević a fűmezőbe ágyaz egy víztócsa formájú mélyedést, sekély medencét, melynek a falait és az alját nagyobbra tördelt keramitlapocskákkal fedi be. A medence közepén, a szökőkút keramoplasztikája Odüsszeusz bolyongását jelképezi. Az ég, a föld, a tűz és víz, a fény és árnyék, merevség és a mozgás remek szintézise ez, egy szűk kis épületterben.

Az új motel épületében is Đorđević kerámiamaszkjainak a fríze övezi Ács sgraffitóját. Tehát már az első évben megvalósulnak Dévics Imre tervei — örök értékű szintézist valósít meg a művésztelep léte.

A Kishegyesen készült kerámiákat 1960. április 24-étől 30-áig a művésztelep első kiállítása mutatja be az általános iskola előcsarnokában.

A művésztelep első kiállításán Mojak Aranka három dísztányért, négy virágvázát, egy maszkot, két hamutartót, egy kerámiafigurát és három fémasztalkát állít ki. Az asztalka lapjait motívumos fajanszlapok képezik. A kiállítás katalógusa egy igen szegényes, háromrészes. leprello, melynek első oldalán Aranka egy vázlata látható.

Mojak Aranka 1959-ben Becsén az első önálló kiállítását is megtartja. Ennyi mozgalmas és látványos esemény jelentős egy kezdő, fiatal alkotó számára, mert úgy érzi, hogy egy távlatos jövő előtt áll, amelyben kellő szerepet vállalhat a művészet fejlesztésében. 1960-ban a Mojak házaspár és Kalmár Ferenc mellett a kishegyesi kerámia találkozóra meghívást kap Radmila Radojević (1929) belgrádi festőművész, Dévics Imre neje, továbbá Togyerás József (1930), aki szintén az újvidéki iparművészeti iskolában diplomázott, a díszletfestészeti osztályon, de ez után kerámiával kezd foglalkozni, valamint Deák Ferenc. az Újvidéki Iparművészeti Iskola kerámiaszakán diplomázott fiatal alkotó. Ő Ács Józseffel készít keramitlapokból egy nagyméretű pannót a pacséri általános iskola külső falára, majd pár évvel később egy szabadkai lakóépület belső falát is együtt dekorálják. A Mojak házaspár pedig a feketicsi egészségház falaira készít kerámia applikációt. Mivel a telep résztvevői közül csak Aranka tud korongolással forgóttesteket készíteni, s mivel egyedül nem győzi a munkát, így a telepre meghívást kap Simon Pál gerencsérmeister is, hogy segítsen a szükséges formákat készíteni, melyeket a többi résztvevő alakítgat és mázaz, s utána kíváncsian lesik, hogy milyen csodát művel mindezzel az égetőkemence.

A telepen folyó munkához a szervező agyagot és különféle mázakat biztosít, s fizeti a gerencsérmeister munkáját. 1960-ban a telep anyagi kiadásait már a kishegyesi község népbizottsága fedezi.

1961-ben a Mojak házaspár, Radmila Radojević, Togyerás József és Kalmár Ferenc kap meghívást a kishegyesi telepre. Kalmárral a telepre jön neje Magdolna is, aki a Szabadkai Tanítóképzőben szerzett oklevelet. A tanítóképző képzőművészeti csoportjának tagjaként kezd foglalkozni modellálással, és itt, a kishegyesi telepen kezd el kerámiákat készíteni. Az itt készült munkáit a telep kiállításán is bemutatják, s így ő is a kishegyesi táborozásokkal formálódik keramikussá és saját műhelyében fejleszti ki formanyelvét. A népmesék világához hasonló naivitással adja elő mondanivalóját.

Az 1961-es kiállításon Mojak Aranka már több nivós kerámiát készít, melyek közül egy, a *Madár* a retrospektív kiállításon is jelen van, mint a kiállításanyag egyik legrégebb darabja. Ezen a 39 cm-es vázatesten egy csőszerű kosárfül hidalja át a vázanyílást, amely egy madárfejben végződik. Ez a zöldesbarna mázas kerámia, tisztán az alkalmazott kerámia kódexe alapján készült, de már ezen is fellelhetők a Mojak-kerámiák sajátosságai.

1961-ben Togyerás József rendez önálló kiállítást Belgrádban, amely a telep számára is eredmény, mert nemcsak egyik tagjának szaktekin-télyét növeli, hanem a kerámiaműhely létét is igazolja.

Ebben az évben a vajdasági művésztelepek megteszik a kellő előkészületeket az első decennium jubiláris kiállításának a megrendezésére. Zomborban pedig megalakul a *Képzőművészeti Ősz* (Likovna jesen, Sombor), mint a leendő országos jellegű kiállítások intézménye. Ezzel tovább erősödik Vajdaság képzőművészeti élete, a tartomány művészetének összekapcsolása az ország képzőművészeti kultúrájával, és ez is elősegíti a mai jugoszláv művészet legújabb alkotásainak a megismerését.

1962-ben Szabadkán létrejön a *Képzőművészeti Találkozó mint a művésztelepek leendő országos szemléinek intézménye*, melynek megbízott igazgatója *Dévics Imre* lett. A szabadkai munkásegyletem keretében pedig *Szilágyi Gábor* (1926) vezetésével megkezdí működését a *Stil elárúsító galéria*. Mindkét intézmény keretében lehetőség nyílik a kishegyesi kerámiaműhelyben készülő alkotások rangosabb bemutatására. A Kishegyesen készült kerámiák így többször láthatók a telep szabadkai kiállításain, a Stilben pedig évről évre mind többen vásárolják őket. Tény az is, hogy egy ilyen kerámiabolt megnyitásáról az első pillanattól kezdve szó van Kishegyesen is, a keramikusok táborozásain.

A Mojak házaspár mellett 1962-ben is vendége a műhelynek a Kalmár házaspár, a Dévics házaspár és Togyerás József, na meg a gerencsérmeister, aki a résztvevők kérelme és elképzelése alapján készíti tömegesen a különböző formájú forgótesteket, edény- és vázaformákat, tálatkat és tányérokat, melyeket a jelenlevők alakítanak és díszítenek tovább. Ebben az évben *Mojakék Kishegyesről Újvidékre* költöznek és ezzel Aranka irányító tevékenysége a kerámiműhelyben is véget ér. A szervezést Dévics Imre és a Művésztelep tanácsának az elnöke, *Oláh Béla* helybeli kultúrmunkás veszi át, a telep technikusai munkájába pedig Togyerás József segít bele, majd a következő években a műhelyvezető szerepét a kishegyesi *Fekete Edit* (1944) veszi át, aki ugyancsak az Újvidéki Iparművészeti Iskolát fejezi be (1965) és ő kerül Aranka helyére az általános iskolába.

1963-ban *Ana Bešlić* (1912) és *Mira Marković-Sandić* (1924) belgrádi szobrászok, *Kalmár Ferenc*, a *Dévics házaspár*, *Togyerás József* és a szabadkai *Szabó Ferenc gerencsérmeister* vesz részt a kishegyesi kerámiatelep munkájában. Mojak Aranka távol marad. A kiállítás szeptember 8-ától 15-éig volt nyitva Kishegyesen. A katalógusban nincs műtárgylista, így nem lehet megállapítani utólag, hogy milyen kerámiák kerültek bemutatásra. A csoportban Togyerás rendelkezik a legtöbb technológiai tapasztalattal. A többi résztvevő csak kísérletezéseket folytat és ismerkedik a kerámiai eljárásokkal.

A művésztelepi elszállásolás és ellátás nem oldódik meg az első öt esztendő alatt, és ezek a mostoha körülmények a mai napig fennmaradtak.

Vessünk egy pillantást arra is, hogy mi minden történik ez alatt a kerámia világában, csak úgy nagy vonalakban követve a kortársak tevékenységét és a nevezetesebb eseményeket.

A felszabadulás utáni idők első keramikusgenerációjának a tagjai alko-

tásaikkal a hazai kiállítások mellett a külföldön rendezett rangos kerámiaszemléken is megjelennek.

Ivan Tabaković, Velimir Vukičević és Đorđe Rosić 1959-ben Faenzában és Ostendében állítanak ki. Ostendében Tabaković és Vukičević ezüstérmeket kapnak. A jugoszláv keramikusok egy csoportja az A.I.C. 1960-ban Genfben és 1962-ben Prágában rendezett kiállításán is részt vesz. Jugoszláviában a szerbiai ULUPUS, a horvátországi ULUPUH és a szlovéniai DLOS iparművészeti egyesületek kiállításain minden évben növekszik a kiállító keramikusok száma. 1958-ban az ULUPUS belgrádi és zrenjanini kiállításán a keramikusok is szerepelnek. Ebben az évben *Lujo Bezeredi* szülővárosában, Csáktornyán, 1959-ben pedig *Ivan Tabaković* Zágrábban és *Jovan Običan* (1918) Londonban rendez önálló kiállítást.

1960-ban *Baranyi Károly* és *Zlata Újvidéken*, *Olivera Galović* (1923), aki 1964–65-ben részt vesz a kishegyesi táborozáson is, Belgrádban és Párizsban; 1961-ben Ivan Tabaković Ljubljanában, *Togyerás József* pedig Belgrádban rendez önálló kerámia kiállítást. Ebben az évben Belgrádban egy kerámiaemléktárgy kiállítást is rendeznek.

1962-ben *Lujo Bezeredi* Zágrábban, Tabaković Belgrádban és Zrenjaninban, *Baranyi Károly* és *Zlata Újvidéken* és Belgrádban tartanak önálló kiállítást. A kritika ebben az évben nagy örömmel üdvözli két fiatal tehetség megjelenését a kerámiavilágban *Nebojša Delja* (1934) építész és *Olga Vujadinović* (1936) keramikusművész személyében, akik az iparművészeti akadémia befejezése után megrendezik az első önálló kerámia kiállításukat. Mind a ketten már 1963-ban megjelennek a faenzai kiállításán. *Olga Vujadinović* az A.I.C. prágai nemzetközi kerámiaszemléjén ezüstérmeket kap. Munkáik az új szintézisű kerámia formák és a kerámia felépítésében hoznak fordulatot.

Vajdaságban *Ljubiša Petrović* (1926) festőművész, az iparművészeti iskola tanára kezd kerámia készíteni és már 1965-ben aranyérmeket kap Faenzában.

1963-ban Belgrádban az enteriőrök egyedi példányainak a kiállításán és Újvidéken az ULUPUS jubiláris tárlatán találkozunk kerámiaakkal.

1964-ben *Mojak Aranka* újból szerepel a kishegyesi kerámiai művésztelepen, ahol még *Ana Bešlić*, *Mira Sandić*, a *Đevics házaspár*, *Togyerás József* és *Fekete Edit* mellett *Svetlana Antić* (1940) újvidéki autodidakta iparművész és *Olivera Galović-Protić* (1923) belgrádi festőművész (kerámiával is foglalkozik) *Szabó Ferenc gerencsér* közreműködésével dolgoznak. Kishegyes után a kiállítást Szabadkán is bemutatjuk.

1965-ben *Aranka* ismét távol marad Kishegyesről. Ott *Ana Bešlić*, *Olivera Galović*, *Kalmár Ferenc*, *Fekete Edit*, a *Đevics házaspár*, *Togyerás József* és *Szabó Ferenc* dolgozik.

1966-ban *Kalmár Ferenc* és *Magdolna*, *Mojak Aranka*, *Nemes Fekete Edit*, *Mira Sandić*, *Radmila Radojević* és *Togyerás József* dolgoznak a topolyai *Bakos Mihály gerencsérrel*, aki ettől az évtől kezdve minden

évben korongol a telepen. A kishegyesi kiállítás után a művésztelepen készült kerámiákat bemutatja a szabadkai Képzőművészeti Találkozó téli szalonja is.

1967-ben az előző év résztvevői mellett a telep munkájában részt vesz *Nebojša Delja* belgrádi művész, aki az előzőleg Vrnjačka Banján megtartott szimpóziumon is jelen volt. A szabadkai Képzőművészeti Találkozó az első országos kerámiaszemle megszervezésére készülve Kishegyesen és Szabadkán bemutatja a művésztelep tizedik tárlatát.

1968-ban kezd el dolgozni a kerámiaműhelyben *Ivan Jandrić* szabadkai keramikus. Mojak Aranka és a többi részvevő lázasan készül az Első Országos Kerámia Triennálé szabadkai kiállítására. A kezdeményező bizottság meglátogatja a keramikusokat. Ivan Tabaković, a bizottság elnöke nagy reményeket fűz a kerámiatelep továbbfejlesztéséhez.

1969-ben A. Bešlić, O. Galović, M. Sandić, Nemes Fekete Edit, Kalmár Magdolna, Mojak Aranka és Togyerás József mellett a telep munkájában először vesz részt Baranyi Károly és Zlata Markov. Ennek a táborozásnak a kiállítása Kishegyes után Szabadkára kerül. Mojak Aranka kerámiaplasztikai, a *Madár* és a *Kék-fehér madarak* elnevezésű munkái a kiállításon erős plasztikai hatásukkal kiválnak a többi munka közül.

Ezzel pedig le is zárul a kishegyesi kerámiatelep első tíz esztendeje, illetve a vajdasági keramikusok kibontakozásának ideje — a céltudatos kezdet, az önerővel hajtott, kitartó és folyamatos munka, a kezdeti sikerek és az évről évre növekvő eredmények korszaka. Ez alatt a keramikusok létrehozzák és felszerelik műtermeket és a művésztelep kísérletezések és szakvélemények mellett mindenki a saját műhelyében folytatja a kerámia csodák felfedését és a nehezen szerzett tapasztalatok gazdagítását.

A kishegyesi telepen alkotott munkáik közül Radmila Radojević és Togyerás József már 1965-ben és 1968-ban részt vesz kerámiáival a faenzai nemzetközi kiállításon. Togyerás 1968-ban Moszkvában is szerepel egy jugoszláv közös kiállításon.

A Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesülete Újvidéken 1965-ben megrendezi *Forma* néven, első közös kiállítását, amely ettől kezdve a vajdasági iparművészek legrangosabb seregszemléje lett. A Forma kiállításai és díjai a keramikusok számára a művészi munka rendszeres tartományi szemléjét és elismerését jelentik.

A Forma I. Kiállításán Zlata Markov Baranyi kapja az Arany Forma díjat és 1966-ban, a II. Kiállításán Mojak Aranka és Ljubiša Petrović meg Togyerás József kap Arany Forma díjat. Mojak Aranka ezen a tárlaton a *Pihenő Madár* és a *Madarak közt* kerámiaplasztikákkal, a *Tüzes ló*, a *Vidám ló* és a *Madár* dísztányérjaival szerepel.

A Forma III. Kiállításán, amelyet az egyesület Pozsonyban rendez meg 1967-ben, Aranka egy kerámiaplasztikával vesz részt.

Az 1968-ban megrendezett Országos Kerámia Triennálé első kiállításán Szabadkán Mojak Aranka az 1967-ben készült *Hal*, 40 cm-es kerá-

mia domborművét és az 1968-ban készült *Két Madár* c. 48—38 cm-es kerámiaplasztikáit állítja ki. A Triennálé nagydíját Nebojša Delja kapja.

1969-ben Aranka először állít ki a belgrádi Októberi Szalon kiállításán.

Szerintem, a tanulóévek után, a kishegyesi kerámiatelepen az első tízesztendő kísérletezésekkel és a telep kiállításain felmutatott eredményekkel, a Forma első három tárlatán való szerepléssel, az Arany Forma díj elnyerésével, az Első Országos Kerámia Triennálé kiállításán való fellépéssel, egy külföldi kiállításon való részvétellel befejezettek tekinthetjük Mojak Aranka alkotómunkájának első, beérési szakaszát, melyben kialakul sajátos formanyelve, eredeti és különálló keramikus látványvilága. Ezt bizonyítja az 1970-ben Újvidéken tartott önálló kiállítása, amely tulajdonképpen sommázza kreativitását, kimutatja munkáiban az összefüggőséget és stílusegységet.

*Látványvilágának kibővülése, a formanyelv művességének
tökéletesedése és a művészi kvalitás átlényegülése
a hetvenes évek elejétől máig.*

A kerámiai művésztelepeken és szimpoziumokon való részvétel továbbra is egyik döntő tényező alkotómunkájában.

1970-től kezdve minden évben részt vesz a kishegyesi kerámiatelep munkájában.

1974-ben a siklói Nemzetközi Kerámia Szimpozion, 1977-ben az arandelovaci Kerámia Világa Nemzetközi Szimpozion, 1982-ben pedig a Lendavai Művésztelep munkájában vesz részt.

A nemzetközi kerámiai szimpozionokon való részvétel azért jelentős a művészek számára, mert ezeken a munkajellegű összejöveteleken a kerámiakészítéshez szükséges anyagok és felszerelések lehetővé teszik a kísérletezéseket, a tökéletesebb munkát. A közös szakmai légkör olyan alkotói folyamat létrejöttére ad alkalmat, amelyben a kölcsönhatás, tudatos vagy észrevétlen formában összetevője a kísérletezésnek; új forma- és elemkialakításokkal, agyag, máz, faktúra és szín új módon való felhasználásával gazdagodik a szakmai tapasztalat és mesterségbeli tudás. Mindez új remekművek létrejöttét eredményezheti. A különböző nemzetiségű művészek találkozása pedig a kerámiavilág új eszméinek szabad árnyalását segíti elő.

A siklói szimpozionon Mojak Aranka Marina Sujetova-Kostić (1941) vajdasági keramikusnővel együtt dolgozik több fiatal magyarországi művésszel (Ambrus Éva, Benkő Ilona, Eöry Miklós és Galócsy Edit) és a többi külföldi, a bolgár (Saska Baleva), a cseh (Hana Cervenkova), a török (Hamye Colacolu), a moldvai (Nikolaj Kocsofán), és a keletnémet (Marika Sängerlaub) művészekkel. Aranka itt találkozik a magyar modern kerámia egyik megteremtőjével, *Gádor István* művészmesterrel, aki

mikor megtekintette a munkáit, azt mondta, hogy valamikor ő is úgy építette kerámiáit, mint Aranka, és hogy jó úton halad.

A siklói szimpozionon az előző esztendőben Kalmár Magda és Togyerás József is részt vett, ami azt jelenti, hogy a kishegyesi művésztelep oszlopos tagjai itt ismerik meg közelebbről a modern magyar kerámiát, valamint a pécsi Zsolnay-gyár sajátos kerámia anyagát a pyrogránitot és az eozin-mázt, továbbá a jól munkálható városlódi vörös agyagot.

A gazdagon felszerelt kerámiaműhelyben, ahol többféle kályha áll a művészek rendelkezésére, Mojak Arankának három alkotása készül el. A *Mesemadár* egy 45×50 cm-es mázas, pyrogránit plasztika, a *Nővény és Madár* kompozíció 38×46 cm-es, valamint *A Madár és a Hal*, 57×90 cm-es kerámiaplasztika mázas fazekasanyagból készült.

Mojak Aranka ezen a szimpozionon is sajátos hangú kerámiákat alkot és kiforrott egyéniségként szerepel, akinek saját mondanivalója, megfelelő nyelvezete, kellő szakmai fogásokkal rendelkező formavilága van.

A szimpozion kiállításán beszélgettem néhány keramikussal, Schrammel Imrével, Garányi Józseffel, Fürtös Györggyel, Török Jánossal, valamint Csenkey Éva és Rombáry Ferenc művészettörténészekkel, akik Mojak Arankát és Marina Sujetova Kosticót a nagyrabecsülés jelzőivel illetik.

A szabadkai keramikusok az 1968-ban létesített *Pécsi Országos Kerámia Biennálé* kétévenként megrendezett kiállításain, majd később az 1978-ban megalakult kecskeméti Nemzetközi Kísérleti Kerámia Stúdió és a Kecskeméten megrendezésre kerülő Országos Szilikátipari Formatervezési Triennálé révén ismerkednek és kerülnek közvetlen kapcsolatba a kortárs modern magyar kerámiaművészetrel.

A szabadkai keramikusok közül *Ivan Jandrić* (1931) a kecskeméti Stúdióban 1982-ben, *Vékony Lajos* (1946) pedig 1983 nyarán dolgozik.

A vajdasági keramikusok személyes ajánlatomra és a szabadkai Képzőművészeti Találkozó révén jutnak ezekre a szimpozionokra, a magyarországi keramikusok Majoros Hedvig, Ambrus Éva és Fürtös György pedig az arandelovaci nemzetközi kerámia szimpozionra. Arandelovácson a művészi tanácsnak 1978 óta vagyok a tagja.

Az *arandelovaci Kerámia Világ Nemzetközi Szimpozion* 1976-ban alakul meg a Márvány és Dallamok Országos Művészeti Manifesztáció keretében, melynek 1965, ill. megalapítása óta Aleksandar Đonović az igazgatója. Ennek az országos manifesztációnak a keretében tevékenykedik a Beli Venčac (Vencsáci Fehérmárvány) szobrász-szimpozion is. A kerámia szimpozionnal Ivan Tabaković, Đorđe Rosić és Svetlana Isaković a fő mozgatója. A szimpozion vezetősége egy gazdag programot ad ki, amely a kerámia minden területét felöleli, az alkotómunkától a forgalmazásig, de a gyakorlatban csak a hazai és külföldi keramikusok munkajellegű összejevetelei és a kiállítások valósulnak meg. Az arandelovaci szimpozion 1974 óta minden Triennálén szerepel és Szabadkán meg Belgrádban is jelentősen hozzájárul a kiállítások kvalitásának az emeléséhez. Nemezszer az Arandelovácson készült kerámia kapja a triennálé díját.

Mojak Aranka a Kerámia Világa VII. Nemzetközi Szimpozionján, 1977 nyarán vesz részt és több kerámiaplasztikát készít, melyek közül a *Kerámiaplasztika* 57 × 51 cm-es, a *Növény és Hal* 68 × 70 cm-es mázas kerámiákat az Országos Kerámia Triennálé IV. Kiállítása mutatja be. A kerámiai szimpozionokon kívül Aranka szerepel 1974-75-76-ban a Topolyai Művésztelep táborozásain és kiállításain, 1982-ben pedig a Lendvai Nemzetközi Művésztelep vendége és kiállító művésze.

A művésztelepi kiállítások mellett Mojak Aranka a hetvenes években számos jelentős *hazai és külföldi kiállításon* szerepel munkáival. 1970-ben kiállít a belgrádi Májusi Szalon kiállításán és ettől kezdve rendszeresen szerepel a szalon tárlatain. 1971-ben az *Engedelmesség* 56 cm-es, a *Nagy Hal* 25 cm-es, a *Barátok* 50, és az *Anya* 48 cm-es majolika szobraival szerepel a *Forma IV. Kiállításán*. Ebben az évben a kishegyesi kerámiatelepen a Baranyi házaspár, Kitka Maja, Nemes Fekete Edit, Sinkovics Erzsébet, Togyerás József és az először résztvevő Vékony Lajos (1946) keramikussal dolgozik együtt. A telep táborozását Dévics Imre már nem látogatja meg, súlyos beteg és az év utolsó napján el is húnyn. A telep felveszi a nevét és ezzel állít örök emléket egyik legtöbb segítséget nyújtó alapító tagjának.

1971-ben Aranka Topolyán rendez önálló kiállítást és több alkotásával szerepel a Képzőművészeti Találkozóban a Nemzetközi Nőnap alkalmából rendezett magyarországi és jugoszláv művésznők közös kiállításán.

1972-ben Újvidéken és Zrenjaninban rendez önálló tárlatot.

1973-ban nagy aktivitást fejt ki. Újvidéken és Szabadkán Petar Mojakkal, Topolyán pedig Ács Józseffel együtt rendeznek kiállítást, abból az alkalomból, hogy *megkapta a Nagypáti Kukac Péter Díjat*. Részt vesz az újvidéki Szalon és a belgrádi Októberi Szalon kiállításán; a vajdasági és dél-dunántúli keramikusok pécsi közös tárlatán a *Kagylós Vénusz* (40 × 38 cm), *Kentaur pár* (28 × 38), *Halas tál* ($\Phi = 37$ cm), *Kagylós tál* ($\Phi = 37$ cm) kerámiáit állítja ki, a vajdasági művészek pozsonyi kiállításán pedig a *Zöld figura* (70 cm) és a *Felszállás előtt* (44 cm) alkotásaival szerepel. A vajdasági művésztelepek húszéves tevékenységét dokumentáló kiállításon a szabadkai Képzőművészeti Találkozóban a *Tányér* ($\Phi = 26$ cm) egy ragadozó madár festett alakjával, és a *Hal* (32 × 46 cm) kerámiaplasztika alkotásaival szerepel, amelyek a hatvanas évek termékei. Részt vesz a topolyai és becsei művésztelepek kiállításain is.

1974-ben a belgrádi Májusi Szalon, az Újvidéki Szalon, a Prištinában rendezett kiállítás mellett részt vesz a *Forma V. Kiállításán* a *Bagoly* (35 cm), a *Leány* (67 cm), a *Madár* (46 cm), és a *Hal* (22 cm) kerámiaplasztikáival.

Ebben az évben kerül sor a *II. Országos Kerámia Triennálé* megrendezésére. Az anyagi feltételek biztosítása, valamint az átfogó szervezés végett, a belgrádi Iparművészeti Múzeum igazgatójának, Miloš Jevtić-

nek és Szilágyi Gábornak a javaslatára, közös erővel tartották meg Szabadkán és Belgrádban az országos kerámia szemlét. A tény, hogy a fővárosban is látható a triennálé kiállítása, valamint, hogy az Iparművészeti Múzeum is vásárol kerámiákat, növeli a rendezvény tekintélyét és a művészek érdeklődését. Ezen a triennálén a művészek egyéni fellépése, valamint a jugoszláv kerámia szimpozionok, a kishegyesi, arandelovaci és reseni kerámiatelepek mellett, a siklói Nemzetközi Kerámiai Szimpozionon is részt vesz. Ez a magyar és jugoszláv modern kerámiának az első, együttes nagy találkozója. A magyarországi keramikusok művei mellett több neves európai keramikus alkotása is látható a kiállításon. A siklói szimpozionra Mojak Arankának a mázas pyrogránitból készült *Mesemadarát* hozták el Pécsről. A kishegyesi telep gyűjteményében a *Hal* (40 cm) és a *Madár* (44 cm) van, míg egyénileg az *Oroszlán* (39 cm), a *Fej és hal* (38 cm), valamint a *Ketten* (72 cm) kerámiaplasztikáit állítja ki.

A Triennálén bemutatott kerámiák utólagos kölcsönhatását éveken át ki lehet mutatni. Hogy csak egyetlen példával éljek, Ambrus Éva (1941) fiatal magyarországi keramikus *Rózsák könyve* elnevezésű művének a hatására több vajdasági keramikus alkalmazza a kerámia rózsácskákat. A kiállításon a siklói anyag az új magyar modern kerámiáról nyújt keresztmetszetet. A *Gádor István* (1891), *Gorka Géza* (1894) és *Kovács Margit* (1902) képezte fiatal gárda tagjai: *Ambrus Éva* (1941) falburkolatai, *Benkó Ilona* (1937) edényei, *Borsody László* (1938) applikációi, *Cserkovszky Árpád* (1931) kerámiaszobrai, *Eöry Miklós* (1934) falburkolatai, *Fürtös György* (1934) vidám hangulatú kerámiaplasztikái (Fürtössel együtt valósítjuk meg a szabadkai Triennálé és a pécsi Kerámia Biennálé kapcsolatát), *Garányi József* (1928) kompakt formái, *Gorka Livia* (1925) mázas kerámiái, *Janáky Viktor* (1933) térplasztikái, *Majoros János* (1928) és *Hedvig* (1930) nagyméretű faliképei, *Minya Mária* (1946) edényei, *Nádor Judit* (1934) modern formái, *Német János* (1934) plasztikái, *Schrammel Imre* (1933) strukturás kerámiái, *Urbán Teréz* (1936) figurái, *Véguvály Gyula* (1935) faliképei bizonyítják, hogy „újító generáció folytatja a magányos utakon indult életpályákat” és a műveket. Belgrádban is nagy figyelmet kelt az új-magyar kerámia. Állítom, hogy a siklói gyűjteményben — formai, tartalmi s művészi értékben —, teljesen egyenrangúan állnak Mojak Aranka, Kalmár Magdolna, Marina Sujetova Kostić és Togyerás József kerámiái.

1975-ben Aranka részt vesz a vajdasági keramikusok közös kiállításán, Arandelovacon, melyet a Kerámia Világa szimpozionja alkalmából rendez az ottani vezetőség. Kiállít még a belgrádi Májusi Szalon és az újvidéki Szalon tárlatán.

1977-ben a *III. Országos Kerámia Triennálén* Belgrádban és Szabadkán a *Kos* (28 × 45), a *Madár és a napraforgó* (52 × 52) kerámiaplasztikáit és a kishegyesiekkel pedig a *Hal-Tányér* ($\Phi = 37$ cm) majolikáját állítja ki. A *Madár és a napraforgó* c. kerámiája, amely ezen a Triennálén szerepel, a mai napig számomra Aranka egyik legtökéle-

tesebb alkotása. A komponálás, a felületek megdolgozása, a stilizáció jellege, a színek és a formák ereje egy kompakt kerámiaszobrot alkot.

Belgrádban, a megnyitón több eminens keramikus, Mirjana Isaković (1936), Stajejić Branislav (1936), Velimir Vukićević (1914) és dr. Katarina Ambrozić műtörténész, az I. Triennálé egyik fő szervezője, aki Szabadkára hozta Picasso kerámiáit is, elismerőleg szól Aranka kerámiáiról.

1976-ban az újvidéki és a szabadkai kiállítások mellett Aranka munkái eljutnak Faenzába, a nemzetközi kerámia kiállításra, ahol Mihail Kopilkov leningrádi, Enewa J. Wana szófiai, Marquina Fernando nyugatnémet keramikusok a hozzá hasonló gondolatú keramikusok.

1978-ban Aranka Újvidéken és Hódmezővásárhelyen önálló kiállítást rendez. A vásárhelyi tárlaton Petar Mojak képei mellett 18 kerámiaplasztikát, 7 érmet állít ki, amelyek 1973 és 1976 között keletkeztek.

Részt vesz még a Szarajevóban rendezett *Egyedi Műtárgyak Triennáléján*, a Kerámia Világa Nemzetközi Szimpozion kiállításán Arandelo-vacon, valamint egy maribori tárlaton.

1979-ben a vásárhelyi önálló kiállítása Zentára kerül. A belgrádi Iparművészeti Múzeumban a *Szerbiai Modern Kerámia* kiállítására Svetlana Isaković műtörténész az *Ember és a madár* (1966 — 40 cm), *Madarak* (1968 — 45 cm), *Madár a fejen* (1973 — 48 × 45 cm), a *Kakas* (1976 — 45 × 55 cm), a *Kos* (1977 — 28 × 45 cm) és a *Madár és a napraforgó* (1977 — 52 × 52 cm) kerámiaplasztikáit állítja ki. Ezen a tárlaton is meggyőző erővel hatnak Aranka sajátos kerámiaszobrai. A katalógus előszavában Svetlana Isaković kiemeli, hogy „Szerbiában a kerámia előretörésében sajátos szerep jut a kishegyesi kerámiatelepnek, melynek egyik fő alapítója (szervezője) Mojak Aranka.” (ford. Sz. G.) Én szűkösnek találom ezt a véleményt a vajdasági kerámiáról, dehát addig, míg nem lesz egy alapos tanulmányunk, az ilyen és hasonló véleményeket el kell néznünk. A műtörténészek klánja pedig elnézi egymásnak a nem eléggé tudományos hozzáállást, sőt a melléfogásokat is.

A *Forma VI. Kiállításán* Aranka a *Madár* elnevezésű 39 × 48 cm nagyságú kerámiáját és a *VII. Kiállításán* a *Madár* (36,5 cm), a *Virág* (36 cm) és a *Hal* (669 cm) kerámiáit mutatja be. A *Sremska Mitrovica-i és az újvidéki szalon kiállításán* láthatók a legújabb kerámiái, de közülük az olaszországi Gualdo Taddinibe is küld.

Az 1980. évvel Mojak Aranka elkezdte alkotó tevékenységének harmadik évtizedét. A piráni, zrenjanini és verbászi galériában, a Počiteljben, Újvidéken és Zimonyban közös kiállításokon szerepel alkotásaival. A IV. Országos Kerámia Triennálé szabadkai és belgrádi kiállításán az Iparművészeti Múzeumban és a Száva Központban, az UNESCO Világkongresszusa alkalmából, Mojak Aranka a *Madár I.* (42 × 50 cm) és a *Madár II.* (46 × 47 cm) mázas kerámiákkal vesz részt. A Triennálé anyagából kiválasztott kerámiákból egy komplett kiállítás nyílik a *Kecskeméti Művelődési Otthonban*, melyet az ottani *Nemzetközi Kísérleti Kerámia Stúdió* közreműködésével valósítunk meg. Így sikerül fel-

venni a kapcsolatot a Kecskeméten alapított *Szilikátipari Formatervezési Triennáléval*. Gyergyádesz Lászlóval, a Bács-Kiskunmegyei VB. Művelődési Osztálya képviselőjével és Probstner János keramikussal, a Stúdió vezetőjével, megtervezük a kecskeméti Triennálé anyagának bemutatását a szabadkai Képzőművészeti Találkozóban és a vajdasági keramikusok részvételét a Stúdióban. Hiszem, hogy ez a kapcsolat egy újabb lehetőség a keramikusok együttműködéséhez. A szakszerűen és gazdagon felszerelt, jól berendezett Kerámia Stúdió kiváló lehetőséget nyújt a kerámiai technológia fejlesztésére. Ivan Jandrić és Vékony Lajos után Mojak Arankának is el kell jutnia ebbe a Stúdióba, mert az ő kísérletező hajlama itt nagyban kibontakozhat.

A Vajdasági Kultúra Napjai Párizsban elnevezésű rendezvény keretében a képző- és iparművészeti kiállításon Mojak Aranka kerámiaja is jelen van. A következő 1981-es esztendőben pedig ugyanilyen rendezvény keretében Bécsben is kiállít.

1981-ben a belgrádi Jugoszláv Néphadsereg Otthon rendszeres tematikus kiállítására, a Népfelszabadító harc a művészetben tárlatra készít kerámiákat, amelyekért díszoklevelet kap. A *Forma VIII. Kiállításán* is az egyik kerámiaja ebből a témakörből való, a *Véres rege* (45 × 35 cm), míg hármat a *Virágciklus*ból állít ki. A népfelszabadító harc és forradalom a vajdasági képző- és iparművészek alkotásaiban c. kiállításon, melyet a zrenjanini Modern Képtár rendez és mutat be Écskán és Szabadkán, Aranka ugyancsak közszemlére teszi alkotásait. Részt vesz még az újvidéki, belgrádi és szabadkai októberi kiállításokon is.

1982-ben a Szabadkai Találkozó szabadkai és szegedi kiállításán szerepel kerámiáival a *Virág-ciklus ötödik* (h = 33 cm) és tizedik példányával (h + 38 cm). Kiállít még az Újvidéki Szalon tárlatán, továbbá férjével, Petar Mojakkal Versecen rendeznek tárlatot.

1983-ban ismét az Országos Kerámia Triennálé kiállításán látjuk alkotásait Belgrádban és Szabadkán; a *Madár és Virág* (67 × 32 cm), a *Virág* (30 × 40 cm) kerámiáit egyénileg, a *Madár és hal* (40 × 32 cm) kompozícióját a kishegyesi Dévics Imre Kerámia Művésztelep kollektívájában mutatja be. A *Forma IX. Tárlatán*, Újvidéken a *Madár és Virág* (67 × 32 cm) és a *Virág* (30 × 40 cm) elnevezésű plasztikáit állítja ki. Valószínű, hogy a legtöbb idejét nagy retrospektív kiállításának az előkészítésére fordítja, mely ennek az évnek a második felében kerül a nagy nyilvánosság elé.

Ezzel befejezem Mojak Aranka művészi tevékenységének időrendi felsorolását. Sajnos, nem áll módunkban felsorolni mindazokat a Mojakműveket, amelyeket ezeken a hazai és külföldi kiállításokon bemutatnak. A *tizenöt egyéni* és közel *száz közös kiállításon* bemutatott kerámiáit a kiállítások katalógusainak műtárgylistái és reprodukciói dokumentálják. Ez a néhány, amelyet itt felsorolunk csak vezérfonalként húzódik végig művészi tevékenységének szerteágazó eseményei között.

Mojak Aranka egyéni kiállításairól, a kollektív tárlatokon kiállított kerámiáiról igen sok írás jelenik meg, melyeknek a rendezése, a bibliog-

ráfiai adatok megjelentetése nélkülözhetetlen egy átfogó dokumentálásánál.

Egyéniségéről és munkáiról legtöbbet Ács József, Đorđe Jović, Miloš Arsić, Slobodan Sanader és Svetlana Isaković ír.

Néhány idézet ezekből az írásokból:

„Szalag stílusú kerámiái a középkori épületszobrászatra emlékeztetnek.” (Ács József)

„A tárgy megformálásánál állandóan arra törekszik, hogy a tömeg szobor minőséget kapjon, habár nem kifejezetten szobrászi elemekkel kezeli azt. Gondol az anyagra és a kompozíciós elemekre, s az így keletkező különbözetet valamilyen, nem egészen meghatározott rendszerű formába kapcsolja. Igaz, hogy Mojak Aranka a formát alakítva és a tömegek elhelyezésével, a teljes kontextust tekintve nem alkot teljesen új formákat. Ezek a kisplasztikában többé-kevésbé ismertek. Ő azonban a régi formákat új tartalommal telíti.” (Đorđe Jović)

„Élve az eddig meghódított kerámia-építésnek agyagszalagokból a felületek és színek ritmikus kombinálásából álló eljárásával, formanyelvét perforálással és bevágásokkal, résekkel gazdagítja és ezekkel a résekkel drámai fény-árnyék hatásokat ér el; úrrá lesz tehát azon az eszköztáron amelyeknek segítségével képessé válik kifejezni a tudatában lezajló drámai folyamatokat. Ezzel a tökélyig fejlesztett eljárással az is lehetővé válik számára, hogy a lehető legalkalmasabb módon, figuráinak a képzettársításra épülő összekapcsolásából, a különböző élőlények meghökkenítő szimbiózisából, hol fantasztikus, hol meg groteszk formákat teremtsen. Bár megtartja a reális állat- és növényformák iránti érzékét, alakjukat mégis csaknem teljesen kritikussá varázsolja, és így fokozatosan behatol a mítoszteremtés körébe.” (Svetlana Isaković)

Ezeket a megállapításokat valójában elfogadhatjuk.

Mojak Aranka olyan szobrász, aki a kerámia elemeivel, azok megformálásával és felépítésével, a műalkotás igényével egyedi kerámiaplasztikát alkot. Szerintem van még valami, amit nem hallgathatunk el Mojak Arankának a munkásságával kapcsolatban. *Aranka alkotó egyénisége Petar Mojakéval párhuzamosan, térben és időben együtt indul, fejlődik és válik kiforrott művészi alkattá.* Művészetük egy keramikus és festő munkásságának az ötvözete, az egyenrangú és önálló alkotók együvé tartozásából kialakult kreativitás, hasonlatos szemléleti és érzelmi azonosságon alapuló megnyilvánulásokkal.

Petar Mojak anatómiai szerkezetű alakos képein a test izomplasztikájával drámai hatást ér el, és valószínű, hogy a szűkített színskálák, a zöldeskék és terrakottás, tónusos modullálások ezt még fokozzák. Az üregek és a domborulatok plasztikus hatásai és egymásba fonódásai képezik kompozícióinak fő jellegzetességét. A szürrealista kataraklizmus, a deformált alakzatok, a Vég Kezdetek, a Megsemmisülés és az Önmarcangolás elnevezések, az általános értelemben vett emberi szenvedések kifejezői. A Mojak-stílust tehát az egymásba fonódó elemek tömbszerűsége,

a tompított egyszín dominancia, a lágy fokozatú tónus- és valeurkülönbségek jellemzik.

Mojak Aranka kerámiái ennek a grafikus és festői szemléletnek a legközelebbi rokonai, csak nála az alakzatok vagy a kompozíciók olyan plasztikus elemekből épülnek, amelyek a kerámiavilágból valók. A fonalas vagy csőszerű test folyondár vagy szeletelt alakzataiból, a különböző szélességű és vastagságú agyagszalag vagy pánt, csavart vagy meanderizált menettel formált részletekből a különböző forgástestek alakzataiból, a gyűrű, a henger, üreges gömb, kúp vagy tölcser különböző textúrájú, horpasztott, domborított vagy lyuggatott formáiból vagy ezeknek a formáknak a szeleteiből és részeiből szerkesztett, felépített szobor-test kerámiaszoborrá válik. Magának a kerámia anyagának a tulajdonságai és önkifejező ereje, valamint az említett kerámia elemek teszik ezt, vagyis az anyag és az elemek a plasztikát kerámiává teszik, a formai megjelenítés pedig a kerámiának szoborjellegét ad. Mojak Aranka szobrász énjének igényével, de kerámiái elgondolás és szaktudás alapján építi kerámiaplasztikáit. Ezért a színeket is nem a festői hatások, hanem a plasztikai értékek felfokozása miatt használja fel, hogy a függőlegesen vagy vízszintesen elhelyezett lapon vagy tálformába helyezett domborművei minél nagyobb plasztikai értékeket kapjanak. Kerámiáinak témavilágát a látott és elképzelt növényi elemek, ágak, levelek, virágok, termések vagy állatok — házi- és vadállatok, halak meg madarak képezik. Az ember is kedvenc témája. Vagy önállóan jelenik meg — leány, anya, gyermek —, vagy állatokkal, mint azok gondozója, esetleg csoportban ábrázolja, amikor valamilyen eseményt akar elmondani.

A Mojak házaspár művészetében a valóság eltorzul; a reális fogalom irreális megoldással új tartalmat és formát kap. Meggyőződéssel állítom, hogy nem egy tudatos és tervszerű közös kiállításról van szó, hanem két együtt élő és alkotó ember közös világának egyirányú, de önálló úton haladó művészetével találkozunk. Az átsugárzások csak fokozzák az egyéni értékeket. Nem a csillag és egy bolygó viszonya ez, hanem két önálló gondolat és érzés egyirányú pályamozgása vetítődik elénk.

Vegyük szemügyre Arankának az *Oroszlán* kerámiaszobrát. Az oroszlán csak azzal oroszlán, hogy jellegzetes testrészei alapján építi fel az alakját. Van feje, sörénye (egyik fő jelleg), négy lába, törzse és farka, de mindezeket kerámiái formaelemekkel oldja meg, pántokkal, az égetési követelmények üregeivel, a fark és a sörény virágkehelyszerű végződéseivel teljesen dekoratívvá válik; az égetéssel és mázazással majolika kerámiaszobor lesz.

A vajdasági művészet pozsonyi kiállításán 1973-ban Aranka *Zöld figurája* (70 cm magasságú) nagy hasonlatosságot mutat a Petar egyik festményén levő figurával, amely ugyanezen a tárlaton szerepel. A Petar képén levő figura testszerkezete éppen úgy épül fel, mint Aranka kerámiaszobra. Aranka és Petar alkotásai kiegészítik egymást és így együtt

csak megerősítik művészi állásfoglalásukat és mondanivalójukat. Együttes fellépéseiken a szürrealizmus világában való közös barangolásaikról kapunk bizonyosságot.

Mojak Aranka kerámiáinak anyaga a fazekasagyag, amelyet 950 Celsius-fokon éget; mázas kerámiák, majolikák, dombormű és szoborszerű kerámiaplasztikák.

Retrospektív kiállításának anyagát elemezve, Svetlana Isaković műtörténész a katalógus előszavában azt latolgatja, hogy vajon mi készíteti Arankát arra, hogy „... a hetvenes évek elején tudatosan feltárja eredeti vonásait, és az állataihoz és növényeihez fűződő kezdeti realista felfogását a fantasztikum határait súroló formavilággá lényegítse át”. Isaković azt állítja, hogy „elképzzelhető, hogy két tényező játszott közre ebben a folyamatban”, és pedig „a belgrádi keramikusok iskolájának az a törekvése, hogy Szerbia művészeinek széles körében felszabadítsa a korábbi kötöttségekkel gátolt figuratív alkotóképzetét” ... (?), meg hogy „volt benne elegendő emberi és művészi bátorság ahhoz, hogy hátat fordítson korábbi szépségeszményeinek és utána már tudatának legmélyebb rétegeiből merítse művészetének drámai erejét” ...

Én azt állítom, hogy Mojak Aranka munkásságában, az első alkotástól kezdve a mai napig, jól felismerhető egy sajátos folyamatosság. Mesterségbeli fogásai évről évre tökéletesebbek, művészi elmélyülése pedig egységes fejlődési szakaszokat mutat. Soha nem zárkózik el a nyilvános fellépésektől, minden jelentős hazai kerámiai manifesztáción jelen van, és szerintem egészen normális, hogy a kerámiavilág tartalmi és formai áramlatai iránt, mint minden vérbeli alkotó, nem indifferens és érzéketlen. Kutató-keresgélő énje nem fél felhasználni olyan elemeket, amelyekkel egyéni világát és kifejezőmódját gazdagítja. Meri ezt tenni, mert biztos saját nyelvezetének erejében és annak megújításával és tökéletesítésével nem veszíti el nyelvezetének eredetiségét, és ez nem változtatja meg a mondanivalót sem. Továbbá — Aranka a realitástól a misztikus felé törekszik az első kinyilatkozása óta; hogy mélyebbre hatolt a misztikus szférákba, szerintem ezt az eredményezi, hogy napról napra nagyobb fontosságot tulajdonít a kerámiai lényegnek, mint a tartalmi mondanivaló érthetőségének. Az anyag önkifejező ereje alkotásról alkotásra, újabbnál újabb megjelenésében veti elé a megmunkálás, a kiművelés folytán létrejövő újdonságokat, és ezekből a tapasztalatokból sarjadzik az újabb fogás, majd pedig ezekkel az új fogásokkal jobban ki tudja fejezni a lényegét, tehát növekszik az alkotás kerámiai értéke.

Az anyag és a munka, a tárgy és a művéség dialektikus összefüggése határozza meg az alkotó helyzetét és azt a viszonyt, amely az alkotó embert újabb tudatos, vagy ösztönös lépésre vagy lépésváltoztatásra ösztökéli.

Mojak Aranka tehát nem a „belgrádi keramikusok iskolájának a törekvései” és „elegendő emberi és művészi bátorsága” alapján fordít hátat korábbi szépségeszményeinek és lényegíti át realista felfogását a fantasztikum határát súroló formavilággá, hanem a rendszeres, állandó és

kitartó kreatív munka és a kerámiavilág áramlatai által vezéreltetve éri el mindazt, amit művei mutatnak. Nem fordíthat háttal, hisz törésmentes folytonosságot látunk tevékenységében.

Valószínű viszont, hogy a *belgrádi keramikuskok iskolája* sem egy, a valóságtól független erő. Ez az iskola is, mint a többi tényező, olyan adottság, amely egy meghatározott, valós tér és idő szüleménye, melynek a kerámiavilág gazdag táptalajába nyúlnak a gyökerei. Ennek a kerámiavilágnak pedig, munkái alapján, munkáinak művészi értékei révén Mojak Aranka is egyik egyénisége, a kerámiatalaj erős művelője, aki a visszahatás továbbfejlesztő erejével is tisztában van. Íme ennyit erről. A retrospektív kiállítás anyagából, amelyet Svetlana Isaković és a Mojak házaspár az 1961-től 1983-ig keletkezett alkotások közül állít össze, az elmondottak bizonyításául a következő kerámiákat emelem ki: *Madár* (1961), *Ember madárral* (1966), *Vörös madár, Fekete hal* (1968), *Anya* (1970), *Oroszlán* (1973), *Kos* (1973), *Íjász* (1973), *Leány* (1974), *Kakas* (1976) *Virág* — több változata (1976—1980 között), *Madár a jejen* (1977), *Macska* (1978), *Páva* (1978), *Elefánt* (1978), *Gyerekek* (1979), *Bagoly* (1980), *Madár és virág* (1983). Ezek mellett igen hatásosak a *csillagképek* reliefjei, amelyeket 31 cm átmérőjű táltormák domborulataira applikál, valamint a már említett *Napraforgó és madár* elnevezésű kerámiaplasztikája. A minden idők témái mellett Aranka úgy is szerepel, mint elkötelezett alkotó, aki hajlandó társadalmi, forradalmi és kulturális témakörből feladatot vállalni és megoldani.

A gyermekirodalom országos szemléje, a Zmaj Játékok tiszteletére készíti el gyermekfiguráit és a mesevilág ismert állatfiguráit. Ezek megoldásánál játékos, könnyed viszonyulást láthatunk és díszítéseivel egészen szecessziós megoldásokat teremt.

A jugoszláv forradalom és felkelés negyvenedik évfordulója alkalmából több kerámiát, figurális kompozíciót készít, és azokat alkalmi kiállításokon mutatja be. *A sebesültek, Menetoszlop, Menekülés a börtönből, Véres rege* drámai tartalmát bábjátékszerű megjelenítéssel oldja meg, az alakok aránya, stilizálása engem a bábjfigurákra emlékeztet.

Az író és költő kortársak alkotásainak kerámiai megfogalmazását igen eredményesen végezte el; munkái mentesek az illusztratív jellegtől, szerintem szinte kiegészítik a költői meglátásokat, érzelmeket és utalásokat.

Jovan Jovanović-Zmaj, Fehér Ferenc két verse és Miroslav Antić Vajdaság (Vojvodina) c. verse öltött kerámiatestet, amelyeket Aranka mestersen alakított ki agyagérzékkelő ujjáival. *Az én falum* (Fehér Ferenc verse alapján) egy expresszionista remekmű, amelyben Aranka szabad utat adott a terrakotta önkifejező erejének, amely rusztikumával a paraszti sorsot és a falusi életet érzékelteti. Egy feszülő erő teszi monumentálissá ezt a kerámiát.

Itt az irodalmi magyarázat indokolt, de úgy találom, hogy kerámiáinak leírásakor a legtöbben irodalmi mondanivalóval szólnak Aranka munkáiról, és néha, vagy legtöbbször ez úgy néz ki, mintha ezek lennének Aranka kerámiáinak a legfőbb értékei. Például így hangzanak ezek

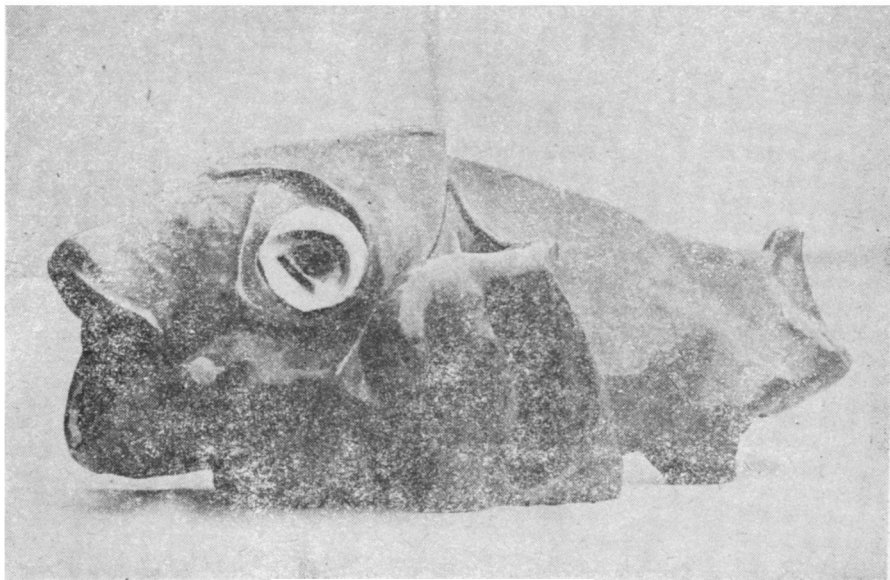
a meghatározások: „... az unokáját dédelgető nagymama alakja magával ragadó” ... „barlangszerűen üreges részletei a szívkamrák rejtelmességeire is utalnak. A szeretet belülről jön és tiszteletet teremt.” stb. Habár maga Aranka is legtöbbször a tartalomról kezd beszélni, és azt magyarázgatja, hogy mit akar kifejezni, pedig bizonyos vagyok benne, hogy tisztában van munkái kerámiai jellegeinek az értékeivel, mert elsősorban azok sokoldalú felhasználására fordítja a legtöbb gondot. Sokat gazdagította a felületek textúráit is, és újabban ez mind erőteljesebben kezd jelentkezni a munkáin. Ezt egy munkájáról készült részlet-fotóval illusztrálom.

Valószínűleg egy új korszak hajnalának vagyunk a szemtanúi és együtt várjuk az égetett föld, a máz és a tűzjátéknak újabb csodáit, a mesteri kéz legújabb műveit.

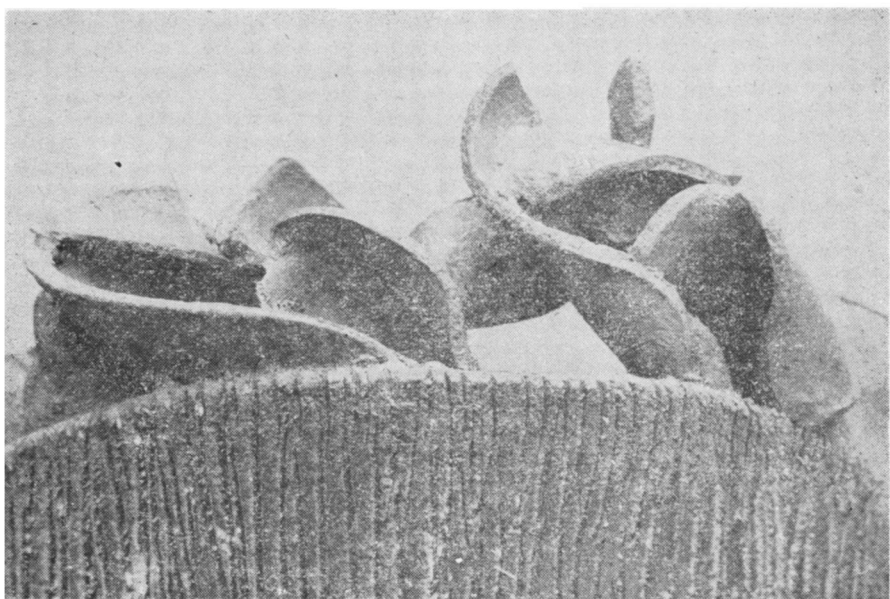
Mojak Aranka eddigi munkásságáért több elismerésben részesül. Két évi munkája után 1958-ban megkapja a *kishegyesi község díját*. Az első szakmai elismerést az *Arany Forma díja* jelenti, 1966-ban. Az *újvidéki Modern Képtár* 1968-ban részesíti elismerésben. 1969-ben a kishegyesi Művésztelep tízesztendős jubileuma alkalmából megkapja az újvidéki *Forum díját*, 1973-ban pedig a *Nagyapáti Kukac Péter díjat* Topolyán. 1980-ban az újvidéki Szalon díjazza, Belgrádban pedig 1981-ben *díszoklevelet* kap a Jugoszláv Néphadsereg Otthonától. Az elismerések lényegét Svetlana Isaković így tömöríti kiállításának a katalógusában: „Mojak Aranka, mellőzve a gyors és felületes hatásokat és a mindenáron való tetszelgés igényét, teljes komolysággal és a legfőbb célra összpontosítva, a jugoszláv kerámiaművészet kivételes és öntörvényű alkotójává vált. A technikai eljárásban és a művészi látomásban egyaránt megnyilvánuló, hangsúlyozott eredetisége és eddig megvalósított munkái révén Mojak Aranka tisztességgel kivívta magának azt a megbecsülést, amely méltán megilleti.”

Befejezésül el kell mondani, hogy Arankát 1980-ban, ismét a kishegyesi Dévics Imre Kerámiatelep élére állítják. Ez elismerés, de elvárás is. Kívánatos, hogy egy ilyen alkotó kortársaival összefogva továbbvigye a 25 éves tradícióval rendelkező művésztelepet. Az anyagi termelés társultmunka-szervezetével továbbfejlesztve a kerámiakultúrát meg kell szervezni a művészek és az ipari termelés kapcsolatát. A vajdasági kerámiaipar kishegyesi, kikindai és kanizsai üzemében az épület és funkcionális kerámia mellett kísérleti műhelyekben a formatervezéstől a művészi kerámia sokszorosításáig ki kell dolgozni a technológiai eljárás menetét és az elárusítás útjait. Közösen kell gondot fordítani a káderképzésre mind közép, mind pedig felső fokon. A gerencsérmesterekre éppen olyan nagy szükség van, mint a kreatórokra. A Szabadkai Kerámia Triennálé és az Iparművészeti Egyesület Kerámiaosztálya is mindezt szem előtt tartja. Vajdaságnak egy szakképes művészgárdája van, melynek tagjai otthon és külföldön is bizonyítanak. A közös akció az egyén fejlődését is jelenti, aki nem állhat félre a jövő és a kerámiavilág gazdagításakor.

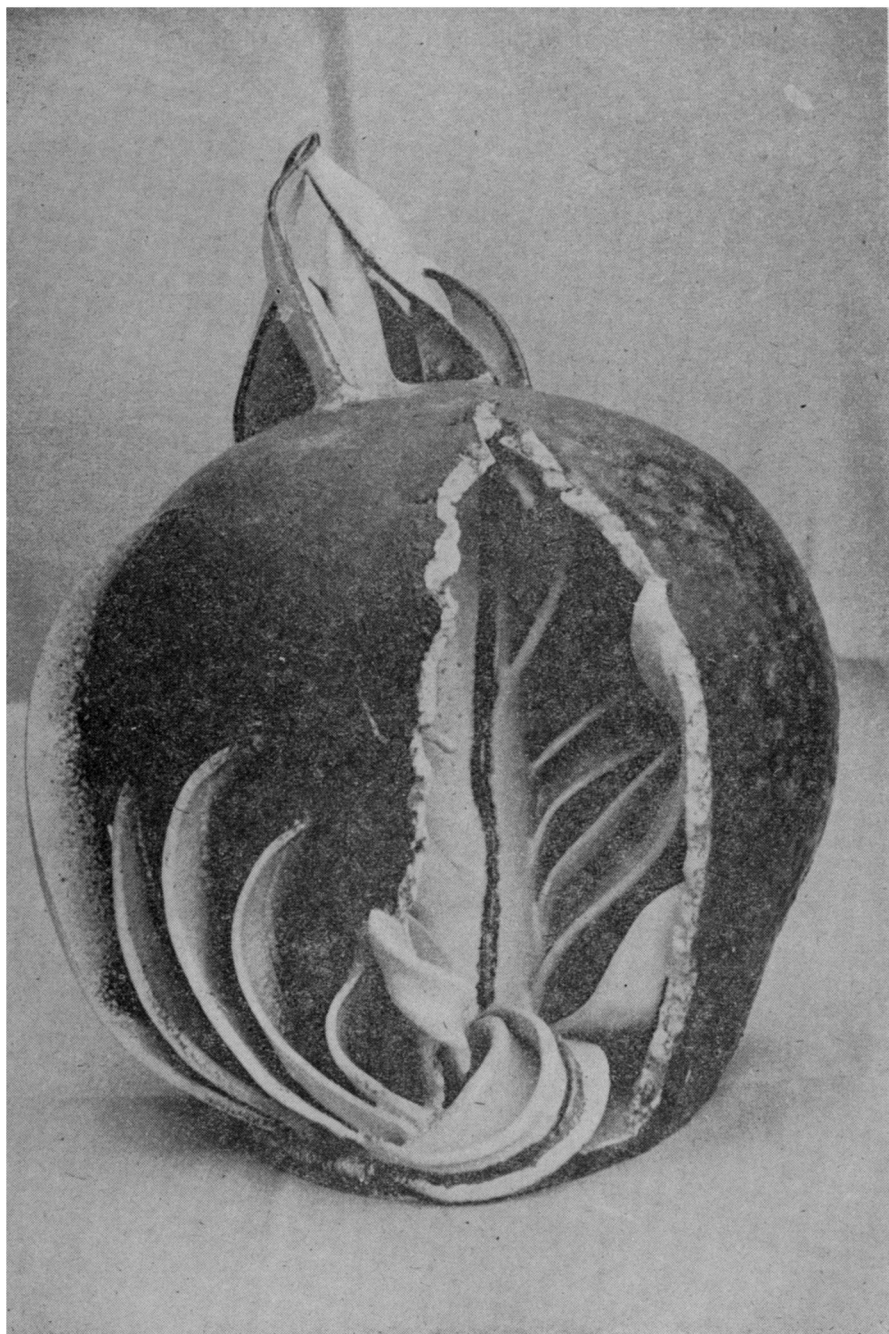
A retrospektív kiállítás és egy gazdag művészi eredmény alapján a továbbfejlődés amulettjére nyugodtan rátehetjük Mojak Aranka port-róját.

ZOLD HAL (1970)

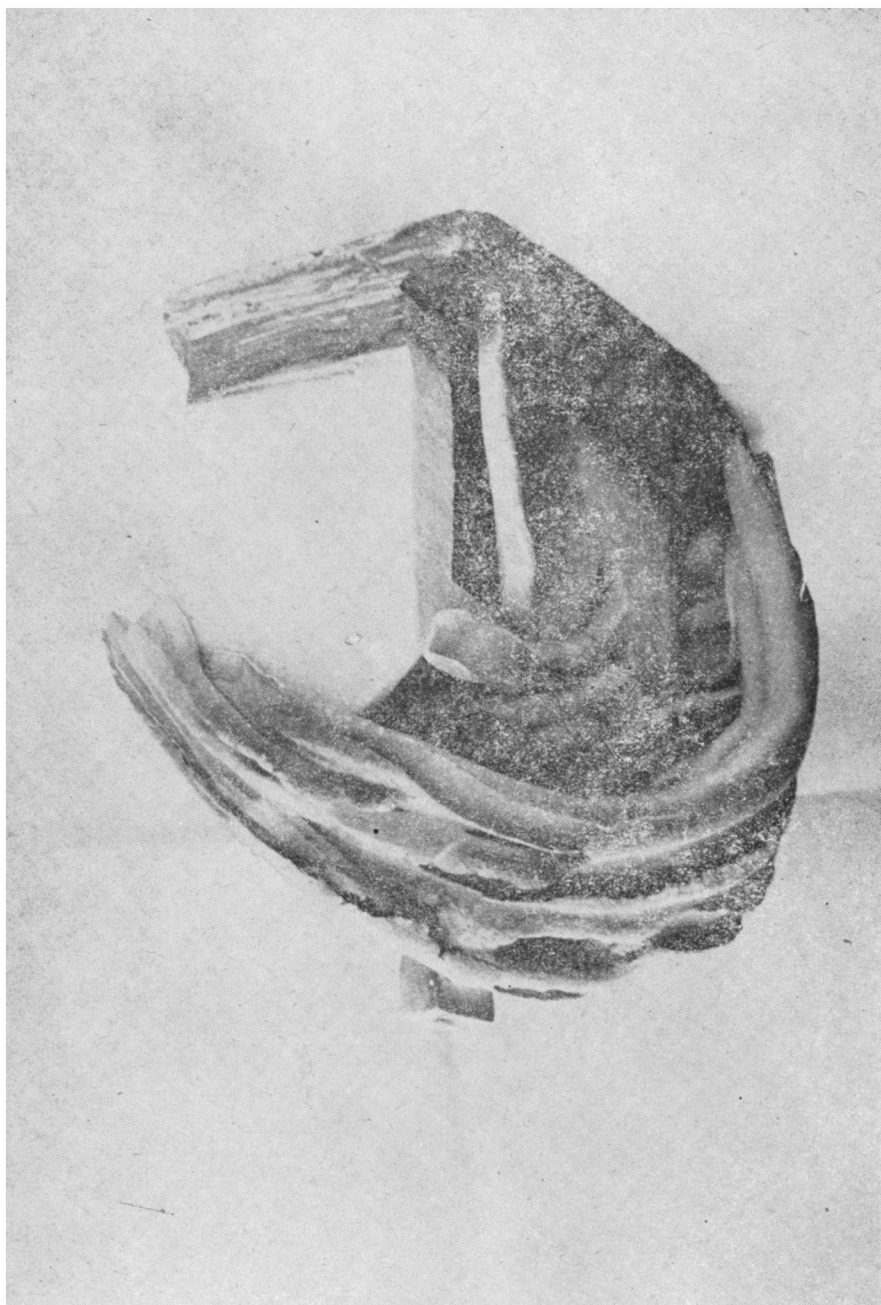
RÉSZLET (1980)

VIRÁG (1980)

SEBESÜLTEK (1981)

AZ ÉN FALUM (1983)

MADAR (1966)

Rezime

Aranka Mojak u svetu keramike

Autor, Gabor Siladi piše o razvoju keramike, stvaralaštva A. Mojak i Umetničke kolonije keramičara „Imre Devič” u Malom Idošu, povodom dvadesetpete godišnjice rada kolonije i umetničke aktivnosti A. Mojak kao i održavanja njene retrospektivne izložbe, koju je priredio i prikazao Muzej primenjene umetnosti u Beogradu, u saradnji sa Galerijom savremene umetnosti u Novom Sadu i Likovnim susretom u Subotici, u drugoj polovini 1983. godine.

Napis počinje sa kratkom biografijom A. Mojak. Rođena 1932. godine u Gunarašu, gde je završila i osnovnu školu, ona diplomira 1955. godine na keramičkom odseku Škole za primenjenu umetnost u Novom Sadu. Keramički odsek je osnivala i vodila Zlata Markov Baranji do 1960. U 1956. godini se udaje za Petra Mojaka i prime stalno zaposlenje u Ogljednoj osnovnoj školi u Malom Idošu, gde je u nastavu likovnog vaspitanja, možda prva u Vojvodini i Jugoslaviji, uvela izradu keramike. Pored nastavnog rada, bračni par Mojak izgrađuje keramičku peć u školskoj radionici, gde su u saradnji sa I. Devičem (1922—1971), počev od 1969. godine organizovali prvi skup umetnika za izradu keramike u Malom Idošu.

Razvojni put A. Mojak je povezan sa razvitkom UK keramičara i Siladi, kao poznavalac likovnog života u Vojvodini, hronološki prikazuje najznačajnije etape u razvoju keramičkog stvaralaštva A. Mojak i organizacije rada u koloniji.

Siladi prvo daje kratak osvrt na razvoj keramike na panonskoj niziji u dodiru sa grnčarstvom Balkana, keramičkim zanatstvom i industrijom Zapada. Navodi konkretan primer saradnje pirotskih grncara sa grnčarima Južnog Zadunavlja Mađarske, i piše o tome, kako na istom putu, posle četiri decenije umetnici uspostavljaju međusobnu saradnju.

Siladi u stvaralaštvu A. Mojak iskazuje dve etape, onu prvu od 1959. do 1970., od osnivanja kolonije do I. Trijenala keramike u Subotici, odnosno to je prva decenija njezinog rada. U prvoj etapi ona izlaže na izložbama keramičke kolonije u Malom Idošu, na izložbama udruženja, prve, druge i treće Forme u Novom Sadu, na trećoj dobija i Zlatnu Formu. Učestvuje na Prvom jugoslovenskom trijenalu keramike u Subotici 1968. i na Oktobarskom salonu 1969. godine u Beogradu. U ovom periodu izgrađuje svoj keramički svet i način keramičkog izražavanja. Pravi keramoplastike sa skulpturalnim intencijama ali sa isključivo čistim keramičkim formama.

Druga decenija obuhvata period od 1970. godine do danas, u kojoj A. Mojak dozreva kao stvaralac, sa autentičnim keramičkim svetom, sa mnogo originalnih rešenja i vrednim umetničkim kreacijama.

Dalje izlaže na izložbama UK Mali Idoš, učestvuje u radu keramičkog simpozijuma u Arandelovcu i Šiklošu, u Mađarskoj. Boravi u UK Bačke Topole i Lendave. Izlaže na svim manifestacijama keramike u Vojvodini, učestvuje na izložbama Forme, Majskog i Oktobarskog salona ULUPUS-a, na oktobarskim salonima u Beogradu, Novom Sadu i Subotici. Izlaže na međunarodnoj keramičkoj smotri u Faenzi i Gualdo Tadiniju, u Italiji. Učestvuje na svakom trijenalu keramike u Subotici i Beogradu, kao i na izložbama savremene umetnosti Vojvodine u Parizu, Bratislavi i Beču. Održala je 20 individualnih izložbi a učestvovala je ukupno na oko 100 kolektivnih izložbi. Siladi je naveo sva dela koja je izlagala na izložbama Forme i Trijenala keramike, kao i one koja je prikazala u inostranstvu. To je navedeno radi prikazivanja kontinuiteta u temi i obradi na ovim renomiranim smotrama.

Povodom uvodne reči Svetlane Isaković u katalogu njene retrospektivne izložbe, Siladi polemise sa stavom S. Isaković da A. Mojak pod utiskom beogradske keramičke škole i na osnovu sopstvene ljudske i umetničke hrabrosti menja svoj keramički svet do granice fantastike. Siladi smatra da je to rezultat jednog kontinuiranog rada i razvoja i dijalektičkog odnosa keramičke materije, intenzivnog rada i stalne prakse, što je kao prava kreatorka sve više dozvoljava da dođe do izražaja suština same keramičke materije i tehnologije, koje ona vešto i autentično pretvara u svoje umetničke ciljeve, pa negde dozvoljava da je oni nose zajedno sa svim spoljnim uticajima koje ona i registruje, ali svi ti spoljni uticaji ne menjaju njezinu umetničku viziju i njen keramički izraz.

Tako je to i sa beogradskom keramičkom školom. Ni ona nije bogom data neka samostalna sila, koja samo zrači i deluje. I ona je nastala na praksi i teorijama keramičkog sveta u koji spada i vojvođanska pa i sva ostala keramika ove zemlje i celog sveta. Tek ovako mogu takve institucije da postoje i da deluju kao uticajni faktori, putem vaspitanja i obrazovanja. Povezanost mlađe i stare generacije putem keramičkih simpozijuma i manifestacija donosi međusobna prožimanja i obogaćuje ceo keramički svet.

Na kraju su navedena priznanja i nagrade, koje je A. Mojak dobila. Sumirajući značaj njene umetnosti, Siladi zacrtava osnovne ciljeve njenih kreativnih i društvenih obaveza u unapređivanju keramičke kulture.

Aranka Mojak in der Welt der Keramik

Der Verfasser, Gabor Szilagy, schreibt über die Entwicklung der keramischen Schaffung von A. Mojak und der Künstlerkolonie der Keramiker „Imre Devics“ in Mali Idoš, anbelang der 25 jährigen Tätigkeit der Kolonie und der künstlerischen Aktivität von A. Mojak, sowie der Erhaltung ihrer retrospektiven Ausstellung, die das Museum der angewandten Kunst in Beograd, in Gemeinschaft mit der Galerie der Zeitgemässen Kunst in Novi Sad und mit dem Treffpunkt der Darstellenden Kunst in Subotica in der zweiten Hälfte des Jahres 1983 vorbereitet und dargeboten hat.

Der Artikel fängt mit der Biographie von A. Mojak an. Geboren 1932 in Gunaraš, wo sie die Volksschule beendet hat, hat sie im Jahre 1955 an dem keramischen Abteil der Schule für Angewandte Kunst in Novi Sad, diplomiert. Dem keramischen Abteil hat Zlata Markov gegründet und geführt bis 1960. Im Jahre 1956 heiratet sie Peter Mojak und übernimmt die ständige Beschäftigung in der Mustervolksschule in Mali Idoš, in der sie als Lehrerin der Darstellungserziehung, womöglich als erste in der Vojvodina und in Jugoslawien, die Bearbeitung der Keramik, eingeführt hat. Neben der Erziehungsarbeit erbaut dan Ehepaar Mojak den keramischen Ofen in der Schulwerkstatt, wo sie in Zusammenarbeit mit I. Devics (1922—1971) im Jahre 1959 dan erste Treffen der keramischen Künstler in Mali Idoš, organisiert haben.

Der Entwicklungsweg von A. Mojak ist mit der Entwicklung des Vereins der Keramiker verbunden und Szilagy, der Kenner des Darstellungslebens in der Vojvodina, zeigt in chronologischer Reihe dei wichtigsten Etappen in der Entwicklung der keramischen Schaffung von A. Mojak und der Arbeitsorganisation in der Kolonie.

Szilagy gibt zunächst einen kurzen Hinweis auf die Entwicklung der Keramik in der pannonischen Ebene, in Verbindung mit dem Hafnertum, im Balkan und mit dem keramischen Handwerk und Industrie im Westen. Er gibt als konkreten Beispiel die Mitarbeit der Hafner aus Pirot, mit den Hafnern des südlichen Donau-Gegends von Ungarn und schreibt darüber, wie die Künstler auf den selben Wege vier Jahrzehnten gegenseitiger Zusammenarbeit, schafften.

Szilagy zeigt, in der Schaffung von A. Mojak zwei Etappen, die Erste von 1959 bis 1970; von der Gründung der Kolonie, bis zur ersten Triennale der Keramik in Subotica. Das ist die Zeit der ersten Zehn Jahre ihrer Arbeit.

In der ersten Etappe stellt sie ihre Arbeiten auf den Ausstellungen der Keramischen Kolonie in Mali Idoš, sowie in den Ausstellungen der ersten, zweiten und dritten Forums, in Novi Sad, aus Im dritten Forum, bekommt sie sogar die goldene Auszeichnung. Sie beteiligt sich auf der ersten Triennale der Keramik in Subotica 1968 und des Oktobersalons in Beograd 1969. In dieser Periode, arbeitet sie ihre keramische Welt und die Methoden ihrer keramischen Ausdrucksweise aus. Sie macht Keramoplastiken, mit skulpturalischen Intentionen aber in rein keramischen Formen.

Die zweite Etappe enthält die Periode von 1970 bis heute, in der A. Mojak, als Schöpferin der autentischen keramischen Welt ausreift, mit vielen originellen Lösungen und wertvollen künstlerischen Kreationen.

Sie stellt auch weiterhin in Mali Idoš, aus. Sie beteiligt sich in der Arbeit der Keramische Symposien in Arandelovac und in Siklos in Ungarn. Sie ist zuständig in Bačka Topola und Lendava. Sie stellt in allen Manifestationen in Vojvodina aus, beteiligt sich in den Formausstellungen der Salone von Mai und Oktober, des ULUPUS in Beograd, Novi Sad und Subotica. Sie ist Teilnehmerin in der internationalen Parade der Keramik in Faienzi und in Gualdo Tadini, in Italien. Sie beteiligt sich auf jeder Triennale der Keramik in Subotica und in Beograd, sowie auf der Ausstellung der zeitgemässen Vojvodinaer Kunst in Paris, Bratislava und Wien. Sie hat zwanzig individuelle Ausstellungen und beteiligt sich an rundum hundert gemeinsamen Ausstellungen. Szilagyí zählt alle Werke auf, die auf den Ausstellungen und Triennalen ausgestellt wurden, sowie die im Ausland vorgezeigt sind. Das würde neben der Kontinuität, in Thema und Bearbeitung an diesen renomierten Manifestationen vorgelegt.

In Hinsicht der Ausführungen von Svetlana Isaković, im Katalog ihrer retrospektiven Ausstellueg, polemisiert Szilagyí mit dem Hinweis von S. Isaković dass A. Mojak unter dem Einfluss der Beograder Keramikschule wäre und dass sie af Grund der eigenen menschlichen und künstlerischen Tapferkeit Ihre keramische Welt, bis zur Grenze der Fantastik führt. Szilagyí ist der Meinung, dass das Resultat einer kontinuierten Arbeit und Entwicklung ist, sowie, eines dialektischen Verhältnisses der keramischen Materie, der intensiven Arbeit und ständiger Praxis, da sie als richtige Schöpferin, immer mehr erlaubt hat, dass das eigentliche Sein der keramischen Materie und technologie zum Ausdruck kommt. Sie hat diese sehr geschickt und autentisch in ihre künstlerische Ziele umgewandt und erlaubt dabei manchmal, dass sie gemeinsam mit den äusseren Wirkungen, die sie registriert hat, beeinflusst wird. Diese äusseren Wirkungen ändern nicht ihre künstlerische Vision und keramische Ausdrucksweise.

So ist das auch mit der keramischen Schule von Beograd. Sie ist auch keine von gottgegebene selbstständige Kraft, die nur leuchtet und wirkt. Sie is auch aus der Praxis und den Theorien der keramischen Welt vom Westen geboren, sowie die vojvodinaer, und alle andere Keramik dieses Landes und der ganzen Welt. Nur so können diese Institutionen bestehen und wirken, als wirkende Faktoren, durch Erziehung und Schulung. Die Bindung der alten und neuen Generation, durch keramische Manifestationen, bringt gegenseitige Bindung mit sich und bereichert die ganze keramische Welt.

Zum Schluss werden alle Erkenntnisse und Preiskrönungen vorgebracht, die A. Mojak bekommen hat. Szilagyí summiert die Bedeutung ihrer Kunst; bezeichnet die Grundlagen ihrer kreatrischen und gesellschaftlichen Verpflichtungen in der weiteren Entwicklung der keramischen Kultur.

Tóth Lajos

AZ OKTATÁSFEJLESZTÉS ÚTJAI ÉS TÁVLATAI

AZ IRÁNYÍTÁS TÖKÉLETESÍTÉSE

Az utóbbi három és fél évtizedes időszakban oktatási rendszerünk és az oktatásirányítás rendszere komoly változásokon ment keresztül. Ebben a munkámban elsődlegesen az oktatásirányítás főbb jellegzetességeivel, egyes kulcskérdéseivel, fejlesztésének, tökéletesítésének lehetőségeivel és irányvonalával kívánok foglalkozni és az oktatási rendszer átalakulásának modelljét vázolom fel.

Az irányítási rendszerben bekövetkezett mélyreható változásokat mindenekelőtt az a törekvés sugallta és táplálta, hogy egyrészt összhangba hozzák a politikai, társadalomigazgatási rendszerünkkel, másrészt képessé tegyék alapfunkcióinak betöltésére, hogy ne maradjon le az e téren végbemenő változásoktól, ne válják a fejlődés esetleges kerékkötőjévé, hanem olyan erő sugározzék belőle, amely előbbre visz — a haladást szolgálja. Habár az ilyen pozitív törekvések megvalósítása elé sokszor gyülemlettek kisebb vagy nagyobb akadályok, egy göröngyös úton haladva előre értük el a mai szintet, amelynek jó oldalai és hiányosságai, működésének fogyatékoságai, valamint kihasználatlan erőforrásai egyaránt világosak előttünk. Az oktatás társadalmasítása, a társadalom széles köreinek (képviselőinek — küldötteinek) bevonása az oktatás irányításába, kétségtelenül ezt a rendszert eléggé bonyolulttá tette, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy egy igen összetett és nagy rendszer — az oktatás — irányításáról, igazgatásáról van szó.

Oktatásirányítási rendszerünket és működését, hatékonysági fokát meglehetősen nehéz összehasonlítani más országok irányítási rendszerével, hiszen azokat a mienktől eltérő társadalmi-politikai rendszerek és eszmék határozzák meg. Eléggé nehéz e rendszer működését összehasonlítani (országunkon belül) a társadalmi tevékenységek más ágazataiban (az egészségügyben, államigazgatásban stb.) kialakult irányítási rendszerekkel is, mivel mindegyik a társadalmi-politikai rendszer függvénye, egy ilyen összehasonlítás feltehetően nem mutatna ki nagyobb arányú lemaradást az oktatásirányítás terén. Bizonyos fokú lemaradás viszont

könnyen érzékelhető, megállapítható, amikor a szükségletekből és lehetőségekből, különösen pedig ha az oktatás rendkívül nagy társadalmi jelentőségéből indulunk ki. Ezt már részben egy előző tanulmányomban, az igazgatás főbb, egymással összefüggő és kölcsönhatásban levő, komponenseinek feltárásával és értékelésével alátámasztottam. (Oktatásirányítás — oktatásfejlesztés. Létünk, 1981/5. szám) Ez a tanulmány jó részt arra épül, annak a folytatása.

Az oktatásunkban a távolabbi és a közelmúltban végbemenő változások, amelyek rendszerint meghatározott reformmozgalomhoz kötődtek és az oktatásfejlesztést kellett (vagy kellett volna) szolgálniuk, elősegíteniük, *leginkább korrekatív jellegűek voltak*. Túlnyomórészt a meglévő helyzet javítására irányultak, de időnként a spontaneitástól sem voltak egészen mentesek. Az utóbbi időben, egyelőre inkább csak mint óhaj és követelmény, a jövőbe látáson és gondosan kimunkált fejlesztési stratégián alapuló, ún. preventív jellegű fejlesztés megvalósulásának körvonalai, valamint az oktatási rendszer nagyobb fokú adaptivitására és optimalizálására irányuló törekvések is mindinkább előtérbe kerülnek. Hatékonyabb, gyorsabb kibontakozásukat és megvalósításukat az elavult nézetek és álláspontok gyakran még érezhetően gátolják.

Ennek és más, sokszor az oktatási rendszeren kívül álló tényezők és gátló okok következményeképpen az oktatásirányítás rendszerében nem valósult meg a szükséges integráció, a részek és komponensek közötti összekapcsolódás. A rendszer működésében — a szabályozásban, tervezésben, koordinációban stb. — még mindig elég sok a túlhaladott elem, a zavaró körülmény, gyakran jut kifejezésre a gazdaságosság hiánya. Ebből kifolyólag és a tapasztalathiány miatt az irányítás nem lehet eléggé *hatékony*, ami hatással van az egész oktatási rendszer, de különösen a szakirányú oktatás hatékonyságára és fejlődési ütemére. Ha pl. az egyes jó akciók és intézkedések véghezvitelében, amelyek az oktatónevelő munka színvonalának emelésére irányultak, a hangsúlyt inkább a „kimenetre” (outputra) helyezték volna, ezek az erőfeszítések sokkal eredményesebbek lehettek volna. A kialakult helyzet, az elért szint és a felmutatott eredmények hagyományos, több tekintetben elavult, egyoldalú taglalása és értékelése is sok homályos és kétes értékű elemet vitt be az oktatásirányításba, ami sokszor a technobürokratikus felfogások és módszerek termőtalajává vált.

Az irányítás fórumainak, intézményeinek sokasága, a döntéshozatalban gyakran tapasztalható lassúság és a hatalom központjainak kialakulása az irányítási rendszer működését nehezéssé tette. Mivel a tudomány alkalmazása sem volt kielégítő — általában hiányzott az irányítás tudományos megalapozása, a rendelkezésre álló tudományos vívmányok szelektív és hatékony felhasználása —, így csak lassan tudtunk előrehaladni az egyes kulcskérdések megoldásában (a munka értékelésének tudományos megalapozásában, az iskola öngazgatású átalakulásában stb.). A nagy horderejű akciók megindításának előkészítő fázisában ritkán került sor a javasolt megoldások és elgondolások előzetes, kísérleti

úton történő kipróbálására. Ehelyett az ésszerűtlen, frontális kísérletezés veszélye lebegett sokszor felettünk.

Ezekben a folyamatokban és változásokban sok pozitív vonás és törekvés is felfedezhető. Az oktatási rendszer tökéletesítésére és az oktató-nevelő munka fejlesztésére irányuló törekvések sok újat és „jobbat” hozdottak magukban. Az irányításnak jelentős része volt oktatásunk nagyarányú fejlődésében. Legújabb reformmozgalmunk célkitűzései és törekvései közül külön kiemeljük az oktatás és a munka világának összekapcsolására kifejtett erőfeszítéseket, amelyek végeredményben arra irányulnak, hogy az oktatási rendszer a társult munka rendszerének szerves részévé váljék.

Az e téren megtett út, az oktatásirányítás eddigi fejlődése, valamint az oktatás távlati alakulása egy igen határozott követelményt tár elénk: *szükségünk van, és a közeljövőben még nagyobb szükségünk lesz az oktatásirányítás egy korszerűbb és hatékonyabb rendszerére, amely az eddiginél nagyobb mértékben biztosítja az oktatás egyenletesebb, gyorsabb, dinamikusabb fejlődését — fejlesztését.* Feltétlenül szükség van a fejlesztés preventív jellegének kibontakozására, amely a valóságos társadalmi követelményeken, elvárásokon, s a rendelkezésre álló tudományos eredményeken alapszik és a *jövő felé irányul.* A nagyobb hatékonyságra való orientáció szintén korszerűsödésének szerves részévé válik.

Az oktatásirányítás ilyen átalakulása, optimalizációja mélyreható változásokat és határozott akciókat igényel. Mindenekelőtt szükség van *fejlesztése, tökéletesítése főbb irányvonalainak a meghatározására.*

Oktatási rendszerünk önigazgatású átalakulásával összhangban arra kell törekedni, hogy az irányítás rendszerét is minél nagyobb mértékben áthassa az önigazgatás szelleme, a teljes demokratizmus, és hogy működésének legfőbb hajtóereje és irányítója a munkásosztály és a dolgozók érdekeinek szolgálata legyen. Hogy hatékonyabbá válhasson, integráltabbá kell válnia. Működését jobban kell a *gazdaságosság és ésszerűség elvére* alapozni, ami majd lehetővé teszi, hogy kisebb energiával és a rendelkezésre álló eszközök céltudatosabb felhasználásával eredményesebben járuljon hozzá az oktatási rendszer hatékonyságához. Ez magában foglalja, illetve feltételezi a hatáskörök ésszerűbb felosztását, a korszerű munkaszervezést, a széles körű együttműködést, valamint koordinációt, elsősorban az irányítás rendszerében és az egész oktatási rendszerben — vízszintesen és függőlegesen egyaránt.

Ezzel párhuzamosan jobb együttműködési és kommunikációs kapcsolatokat kell kiépítenie más társadalmi tevékenységekkel és igazgatási rendszerekkel.

Az irányítás egyik legfontosabb komponense: *a rendszer működésének szabályozása.* Ezen a téren komoly változásokra, előrehaladásra van szükség. Minél előbb el kell érni a külső és belső szabályozás közötti (nagyobb) összhangot, és ezáltal csökkenteni vagy teljesen kiküszöbölni az oktatási rendszer működésében észlelhető zavarokat. Ilyen zavarokat

okozhat (s okozott) maga az irányítási (igazgatási) rendszer is, amely gyakran feleslegesen és az iskolák öngazgatási helyzetével (önállósággal) ellentétben avatkozott be (törvényes és egyéb előírásaival) azok életébe és munkájába. Ez többek között gátolta az egyes alrendszerek (oktatási szervezetek) önfejlesztő rendszerré való válását.

A fejlődés felvázolt irányai szükségessé teszik az irányítás stílusának és módszereinek és az egyes, vezetői funkcióban levő személyek viselkedés- és viszonyulásmódjának a megváltoztatását, demokratizálását. A „fentről jövő” és többször eléggé merev előírások helyét fokozatosan a tudományosan megalapozott ajánlásoknak, alternatív megoldásoknak és a hatékonyabb, közvetlen és közvetett segítségnyújtásnak kell felváltaniuk. Bizonyos, korszerűbb értelemben vett, s az együttműködés szellemével áthatott „hierarchiára”, vertikális függősége természetesen az irányítás rendszerében a jövőben is szükség lesz. A tartományi és köztársasági irányítási szervek elsődleges feladata lesz továbbra is a szélesebb értelemben vett társadalmi érdekeket képviselni és azoknak érvényt szerezni.

Az oktatásirányítás fejlesztésének keretei között már a közeljövőben várható, hogy sor kerül a *számítógépek* alkalmazására az adatok tárolásában és feldolgozásában a különböző diagnózisok és prognózisok elkészítésében, az oktató-nevelő intézmények korszerű modelljének kialakításában, egyes konkrét problémák megoldását szolgáló javaslatok elkészítésében stb. Ezáltal nagyobb lehetőség nyílik a tudományos vívmányok regisztrálására és felhasználására.

A fontos és sürgős feladatok közé tartozik a megfelelő *tájékoztató-dokumentációs központok* kialakítása az igazgatási szervek keretei közt működő szakszolgálatokban. Egy ilyen központ megszervezése célszerű volna nemcsak köztársasági és tartományi szinten, hanem országos szinten is, egy országos oktatásfejlesztő intézet kereteiben. Ez lehetővé tenné az általános és közös, főleg rendszerbeli jellegű és az oktatáspolitikai kialakításával kapcsolatos kérdések egységes tanulmányozását és megoldását, hozzájárulna a hatékonyabb köztársaság- és tartományközi együttműködéshez, a közös kiadói tevékenység fellendítéséhez, a tantervek összehangolásához, valamint a rendelkezésre álló tudományos és szakmai erők összpontosításához, jobb kihasználásához.

A köztársaságokban, tartományokban és a községekben ilyen központokat a pedagógiai intézetekben lehetne kialakítani (részben ilyesmi létezik már sok helyen). Ezek támaszkodhatnak a statisztikai intézetek szolgálataira, a megfelelő igazgatási szervek irányában pedig a szervíz, az adat- és információtároló és nyújtó szerepét töltenék be.

Ezekben a központokban, illetve szakszolgálatokban különleges feladatokra képzett szakemberekre van szükség, s a jövőben még inkább szükség lesz, akiknek gazdag szakkönyvtár áll majd rendelkezésére. Az ilyen központok kialakítása egyben fontos fordulópontot jelenthet a pedagógiai intézetek szükség szerű átalakításában. Képessé téve magukat

az elmélyültebb szakmai (pedagógiai) munkára, növekvő szerepet vállalhatnak magukra az oktatási-nevelési szervezetek fejlesztésében.

Jelentős változásokra, korszerűsítésre van szükség az összes öngazdálkodási és vezetési szerv, valamint szakszolgálat munkájában. A jövőben mind nagyobb szerephez juthatnak a különböző, állandó és időleges bizottságok, munkacsoportok, amelyeket meghatározott kérdések tanulmányozására, elemzésére, alternatív megoldások kidolgozására, dokumentumtervezetek kimunkálására alakítanak. Különösen megnövekszik majd a teamekben folyó munka jelentősége, mert ez lehetővé teszi a legjobb szakemberek és tudósok bevonását és a gazdaságos munkamegosztást. Ezáltal a résztvevők nagyobb felelősséget vállalhatnak az egyes fontosabb kérdések megoldásában, a tervezésben — az irányításban, ami arra készíti őket, hogy a legújabb tudományos vívmányokat a legmegfelelőbbben alkalmazzák, és egyben újabb tudományos kutatásoknak legyenek a kezdeményezői.

Az ilyen szervezettel rendelkező munka, és általában az oktatásirányítás színvonalának emelése megköveteli, hogy köztársasági, tartományi, sőt egyes szakterületeken még szövetségi szinten is témakörök szerinti nyilvántartást vezessenek a rendelkezésre álló ismertebb szakemberekről és tudósokról, hogy ennek alapján mindenkit olyan kérdések tanulmányozására és megoldására alkalmazzanak, ahol legnagyobb segítséget tudnak nyújtani.

Általában minden szerv és testület munkájába minél több szakértelmet kell bevinni, munkájukat minél nyilvánosabbá tenni és az egyéni és kollektív felelősségre alapozni.

Mindehhez feltétlenül szükség van egy korszerű, fejlett *tájékoztatói rendszerre* és jó, sokoldalúan képzett, gyakran két diplomával rendelkező, vagy legalábbis két szakmai területen jártas *szakemberekre*.

A vezetői funkcióban levő személyek és részben a szakszolgálatokban dolgozó szakemberek személyiségének fontos jegyei közül kiemeljük: a széles látókört, tárgyilagosságot, a részek összekapcsolásának képességét, nyíltságot és felelősségérzetet. Őket a legjobb szakemberek soraiból kell választani. Az ilyen funkciókra legkevésbé alkalmasak a karrieristák, akik könnyen változtatják nézeteiket, álláspontjaikat, arra törekedve, hogy mindig a „napi politikához”, avagy „feljebbvalójuk” véleményéhez igazodjanak.

Ezért a *káderpolitikában* következetesebben kell meghatározott kritériumokat, magasabb mércéket alkalmazni. Nekünk elsősorban olyan vezetőkre van szükségünk, akik magukénak vallják az öngazdálkodáson alapuló irányítási modellt, akik képesek az öngazdálkodási viszonyokba beilleszkedni.

A vezetők szerepét és jelentőségét a mi irányítási rendszerünkben nem szabad sem lebecsülni, sem túlbecsülni. Ők a kezdeményezői a különböző akcióknak, mozgalmaknak, és fontos szerepük van a döntések, határozatok, általában az oktatáspolitikai megvalósításában. Személyes kvalitásuk, nézeteik, álláspontjaik (hozzáállásuk) — hatáskörük és befolyá-

suk „súlyától” függően — kisebb vagy nagyobb mértékben rányomják bélyegüket az oktatás fejlődésére egy meghatározott területen. Hiányos képezésük vagy technobürokratikus mentalitásuk (felfogásmódjuk), még a kollektív irányítás feltételei között is, rossz hatással lehet, akadállyá válhat az egyes öngazgatási szervek és szakmai testületek munkájában. Akadályozhatja az alkotói hozzáállás kibontakozását, valamint a felmerült problémák gyorsabb, hatékonyabb megoldását. Így az egész fejlődés — fejlesztés kerékkötőjévé válhatnak. Ez még nyomatékosabb érv, amely amellet szól, hogy a meglevő, feladatát színvonalasan ellátó vezetők mellé minél több tehetséges, alkotásra képes vezetőt és szakembert kell oktatásirányítási rendszerünkbe bevonni és a megfelelő helyre állítani.

Az alkotószellem és a demokratizmus szabad kibontakozása feltételezi, hogy az oktatásirányításból távolítsuk el a rövidlátást, a bezárkózottságot, a technobürokratizmus maradványait, amelynek hordozói mindig saját (sokszor téves) elgondolásaik megokolására törekednek, sőt van, amikor a tudományt is ennek a szolgálatába kívánják állítani.

A hatékonyabb oktatásirányításhoz, amely a jövő helyes alakítását célozza, bátor elgondolásokra, jövőbe látásra, nagyobb önbizalomra és megbízható irányítókra van szükség.

Oktatásfejlesztésünk főbb céljai és stratégiai irányai

Az elmúlt közel négy évtizedes időszakban hosszú utat tettünk meg és nagy erőfeszítések árán igyekeztünk kilábalni a kulturális elmaradottságból. A fejlődés üteme, az új létrehozása igen dinamikus volt. Ennek eredményeképpen kialakult a fejlett oktatási rendszer, amely több mint négy és fél millió fiatal és felnőttet ölel fel: egy hatalmas hadsereget — a lakosság ötöd részét foglalja magában. Ha az oktatás fejlődését társadalmi fejlődésünk prizmáján keresztül szemléljük, jobban érzékelhetjük jelentőségét — miért tartozik a kiemelt társadalmi tevékenységek sorába.

A fejlődés ezen a téren, természetesen, nem lehetett teljesen egyenletes. Sok akadályt és nehézséget kellett leküzdeni. Szocialista építésünk első évtizedeiben mindez igen nehéz körülmények között folyt.

A további fejlődés-fejlesztés céljainak és stratégiájának a meghatározásánál, kialakításánál több fontos mozzanatot és szempontot kell figyelembe venni. Elsősorban azt, hogy az oktatási rendszer bármely részének, fokozatának a lemaradása akadályozza az egész rendszer fejlődését. Ezért a fejlődés egyenletesebb és összehangoltabb megvalósítása céljából figyelmünket mindenekelőtt a kulcskérdésekre, a legidősebb problémákra és a rendszer működésének gyengébb pontjaira kell összpontosítani, oda, ahol lemaradás tapasztalható, ahol a hatékony cselekvésre, a változtatásra, tökéletesítésre a legnagyobb szükség van. Az általánosabb, az ún. rendszerbeli kérdésekből indulunk ki.

*Oktatási-nevelési rendszerünk tökéletesítésének
lehetséges modelltervezete*

A hetvenes évek közepén (Vajdaságban és a Horvát SZK-ban) megindított reformmozgalom kialakította a nyolcosztályos általános iskolára épülő 2 + 2-es rendszerű középfokú szakirányú (hivatásirányú) oktatási rendszert, amelynek komoly hiányosságaira már a reform első éveiben, különböző irányból, sokszor rámutattak. A középfokú szakirányú oktatásnak (szakmai képzésnek) sem az első fázisa — az egységes középiskola —, sem a második fázisa — a hivatásirányú oktatás III. és IV. osztálya — nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A sajtóságos „kis gimnáziummá” alakult egységes középiskola nem épült be az elvárásoknak megfelelően a szakirányú oktatás rendszerébe, és a pályorientációban, pályairányításban, és pályaválasztásban sem töltötte be kielégítően a neki szánt szerepkört.

A hivatásirányú oktatás, amely az oktatási központokban folyik, több vonatkozásban sem felel meg a korszerű szakképzés követelményeinek, és ezáltal a társult munka és a gazdaság igényeit sem tudja kielégíteni. Sok, senki által nem igényelt, részben „kigondolt” profilú „szakembert” képzett (és képez), akiknek gyakran hiányos a gyakorlati felkészítése, a megfelelő jártasságok, készségek kialakítása és a különleges képességek fejlesztése nélkül maradnak. A gyakorlatban több alapelvet — mint pl. az átjárhatóság, a horizontális és vertikális összekapcsolás elvét — tévesen vagy nem eléggé következetesen alkalmaztak, és a társult munka, főleg a termelő munkaszervezetek sem foglalták el az őket megillető helyet, és nem vállalták a nekik szánt szerepkört — a kádertervezéstől kezdve egészen a gyakorlati oktatás megszervezéséig.

Ezért Vajdaságban már évekkel ezelőtt többé-kevésbé megegyeztek a vélemények az oktatási rendszerben szükséges változtatásokról, illetve az oktatási rendszer tökéletesítésére irányuló követelmények szorgalmazásáról. Elsősorban a szakirányú oktatás egységesítését, a két fázis szorosabb összekapcsolását és az általános műveltséget nyújtó közismereti tantárgyak egyenletesebb elosztását sürgették a négyéves oktatási időszak folyamán.

Azóta már, az 1983-ban megszavazott új, illetve korrigált, átdolgozott törvény (A nevelésről és oktatásról szóló törvény) jogi alapot nyújtott az ilyen elgondolás megvalósításához. Emellett, egyelőre kísérleti alapon lehetőség nyílt a háromosztályos szakiskolák megnyitására, amelyekben az első három szakképzettségi fokon lehet szakképesítést szerezni. Ez az elgondolás, próbálkozás hasonlít a valamikori hároméves időtartamú szakmunkásképző középiskolákhoz, amely az ipari tanulók iskolájából nőtt ki.

A törvény ilyen értelmű módosítása és a nemrég foganatosított intézkedések, amelyek a középfokú oktatás integrációjára irányultak, az eddigi fogyatékoságokat vannak hivatva kiküszöbölni, tehát főleg korrekatív jellegűek. Jogosan merül fel a kérdés, hogy egy részleteiben kimun-

kált, az eddig megtett út mélyreható elemzésén alapuló koncepció szerves részét képezik-e ezek a lépések, rendszerbeli változtatások és intézkedések. Enélkül, hosszabb távon lehetetlen egy minden tekintetben korszerű oktatási-nevelési rendszert kialakítani.

Régóta foglalkoztat már ez a nagyon is bonyolult és a fejlett, valamint a fejlődő országokban igen időszerű kérdés. Ezen a téren több változást éltem át, és lehetőségeimhez mértén éberem figyelem, követem a más országokban végbemenő vagy tervezett rendszerbeli változásokat — a különböző átfogó oktatási reformok koncepcióját, irányultságát.

Az ilyen összetett és nagy horderejű, a társadalmi fejlődés szempontjából igen jelentős kérdések megoldásában *a saját lehetőségeinkből és szükségleteinkből* kell kiindulnunk. Nálunk egy szocialista köztársaság és tartomány sem rendelkezik teljes mértékben az összes alapvető feltételekkel, különösen az annyira fontos tudományos erővel és intézetekkel (természetesen, még kevésbé rendelkeznek ezzel a kisebb köztársaságok és a tartományok, bár az ilyen erők nagysága nemcsak a köztársaság nagyságától függ), amelyek egy átfogó, elsősorban a technológiai fejlődésre alapozódó, mélyreható változásokat magával hozó reform megvalósításához feltétlenül szükségesek. Ezzel a feladattal szembe kell néznünk, és már most, értékes tapasztalatainkat felhasználva, felkészülhetnénk rá. Szakaszos megvalósítására a nyolcvanas évek második felétől kerülne sor. Így készítenénk elő oktatási rendszerünket *a huszonegyedik századba való átmenetre*. Ebből természetszerűleg adódik, hogy az oktatási rendszer tökéletesítését hosszú távú feladatként kell felfogni.

Mi az oktatás reformját permanens folyamatként szemléljük, ezért e következő reformmozgalmat is a mostani folytatásának kell tekinteni.

A legjobb, optimális, távlati megoldások után kutatva, kiindulópontunk és fő tájékozódási támpontunk csak globális nevelési célunk lehet, miszerint mi minden polgárunknak biztosítani kívánjuk: *az általános műveltség szilárd és széles körű alapjait, valamint társadalmunk embereszményével összhangban a harmonikus személyiségfejlődés lehetőségeit*. Ezzel egyidejűleg kötelességünk, hogy társadalmi közösségünk minden tagját *képesítsük a munkára, tágabb értelemben vett társadalmi funkciójára — az öngazgatásra*, vagyis mindenkinek, adottságainak, hajlmainak megfelelően nyújtsunk meghatározott *szakképesítést, és kellő alapot a társadalmi-politikai életbe való aktív bekapcsolódásra*.

Manapság Európa-szerte, és a fejlettebb Európán kívüli régiókban mind több országban térnek át a tízosztályos kötelező (általános) iskoláztatásra. A reform előkészítő fázisában nálunk is létezett egy ilyen elgondolás. Okulva ennek a frontális kísérletnek a tapasztalatain, és szem előtt tartva körülményeinket, lehetőségeinket, a köztársaságok és tartományok között fennálló jelentős kulturális különbségeket, arra a következtetésre jutottam, hogy egy ilyen megoldás nálunk a közeljövőben nem volna célszerű.

A következő modellt, illetve annak két változatát tartom elfogadhatónak: Az első változat szerint — 8 + 1 + 3 — az eddigi nyolcosztá-

lyos általános iskola és kétéves egységes középiskola helyett *kilencéves időtartamú kötelező képzést* vezetnénk be: az első nyolc osztály az általános képzést szolgálná, a kilencedik osztályt pedig a pályaeorientáció és a pályaválasztás funkciójába állítanánk, és egyben a szakmai képzés előkészítő fázisa lenne. A technikai képzés és a termelőmunka, valamint a választható tantárgyak nagy szerephez jutnának ebben az osztályban. Az általános képzésből a szakmai (szakirányú) képzésbe való átmenet így sokkal természetesebbé válna.

Az erre épülő középfokú szakirányú oktatás hároméves és bizonyos esetekben (amikor az V. szakképzettségi fokot is felölelné) három és fél vagy négyéves időtartamú volna, amelynek minden fázisa befejezett ciklust alkotna, de egyben a következő fázishoz nyújtana megfelelő alapot. Az egyes képzési profilok jellegének és az oktatás irányultságának megfelelően határoznák meg, hogy az egyes képzési ciklusokban mire helyezték a hangsúlyt: a munkára való képesítésre vagy a továbbképzésre való előkészítésre. Ez az árnyaltos hangsúlykülönbség főleg az oktatás, illetve a tanulók differenciálásában, a választható tantárgyak és a kiegészítő tananyag lehetőségében jutna kifejezésre (az egységes tananyagot minden tanuló elsajátítaná).

A másik — változat — 8 + 4 —, amelyet Vajdaságban már lényegében elfogadtak, a négyosztályos középiskola volna. A szakmai képzést itt is meghatározott fázisok, illetve ciklusok szerint szerveznék. Ez a változat sem jelentené az előző oktatási rendszerre való visszatérést, hiszen belső szerkezete, tagozódása sokkal korszerűbb lenne, viszont kialakítása, az első változathoz viszonyítva (mivel kevesebb szerkezeti változtatást igényelne), valamivel egyszerűbb, „fájdalommentesebb” volna. Ez csak legfeljebb egy átmeneti megoldásnak (modellnek) fogadható el. Mindkét változatban a nyolcosztályos általános képzés a legalább egyéves iskoláskor előtti rendszeres nevelésre épülne.

A szakirányú oktatás mindkét változata lehetővé tenné, hogy azok a tanulók, akik nem rendelkeznek a szükséges feltételekkel, és semmilyen ambícióik nincsenek a szakképesítés III. és IV. fokozatát megszerzezzék, az általános iskola nyolcadik osztálya után mindjárt (az említett pályaeorientációs fázist az I. osztályban „átugorva”) legalább egyéves szakmai képzésben részesüljenek: megszerzezzék a szakképesítés I. vagy II. fokozatát. A továbbtanulás lehetősége, természetesen, előttük sem zárulna le; a munka mellett, bizonyos „különbözeti” vizsgák útján képesítést nyerhetnek összetettebb munkák végzésére is.

A lényeges előrehaladás abban nyilvánulna meg, hogy a szakirányú oktatással minden fiataalt — a földműveseket is — felölelnének: *a 9 éves rendszeres munka előtti tanulás mindenki számára kötelező volna.* Így szélesebb lehetőségeket lehetne biztosítani a különböző profilú kisiparosok képzésére is. Végeredményben tehát azt kívánjuk elérni, hogy *minden állampolgárunk, de különösen az ifjú nemzedékek, a munkába álláskor, munkaviszony-létesítésekor megfelelő szakmai képzettséggel rendelkezzenek.* A szükséges végzettséget (diplomát) nem formális okok-

ból kell megkövetelni — ami nálunk igen gyakori! — hanem társadalmi szükségletből — egy műveltebb és a munkában sokkal termékenyebb társadalom víziójától ösztönözve.

A szakmai képzés a jövőben mindinkább magában foglalja majd a rendszeres továbbképzést és átképzést. Az utóbbit bizonyos szakmák „kihalása”, illetve új szakmák születése teszi szükségessé. Ezt a tudományos-technológiai forradalom s külön az elektronikában és az atomerő felhasználásában bekövetkező forradalmi változások vetítik elénk, s erre a szakmai képzésnek idejekorán fel kell készülnie.

Mindez arra utal, hogy egyre nagyobb szükség van az egyéni óhajok és lehetőségek, valamint a társadalmi szükségletek és elvárások közötti összhang létrehozására. A „tanuló társadalom”, amely kialakulóban van, szükségessé teszi az állandó továbbképzést, szakmai — és emberi, személyiségbeli — tökéletesedést, amelynek gazdagodó formái, szélesedő lehetőségei nem mindig végződnek majd diplomaszerezéssel, hanem az élet, a munka szerves részévé válnak.

Ezért halaszthatatlanul hozzá kell látnunk *egy rugalmas, az újabb követelményekhez gyorsan alkalmazkodó, korszerű képzési, és külön szakmai képzési rendszer kialakításához*, amely a mostaninak a tökéletesítéséből és mélyreható átalakításából fog kinőni. Ez, természetesen, magában foglalja *a felsőoktatást is*, az egyetemeket is, amelyek ősi falait a reform hullámai inkább csak kívülről verdesik, és csak helyenként jutnak át a „réseken” és idéznek elő némi változást. Itt a legnehezebb változtatni, itt van a legnagyobb szükség új koncepciók kidolgozására és a fejlesztési stratégia hosszú távú kialakítására.

Ezek a már megindított folyamatok és a további nagy horderejű, jórészt gyökeres változások nem lehetnek csak az oktatásfejlesztés ügye és feladata. Nagyobb mértékben kell mindebbe bevonni a munka világát, a többi társadalmi tevékenységet, elsősorban a társult munka termelő szféráját.

A szakirányú oktatási szendszer (illetve alrendszer) tökéletesítésének, korszerűsítésének csak néhány fontosabb komponensét (modelltervezetét) vázoltuk fel. *A fejlesztés koncepciójának részleges kimunkálásához országos szinten kellene hozzálátni*, az összes rendelkezésre álló szakmai és tudományos erők bevonásával. Ezzel a koncepcióval nemcsak a rövid- és a hosszú távú rendszerfejlesztést kellene felölelni, hanem a képzési profilok és tartalmak kérdését, valamint az egyes fokozatokon átalakuló oktatási-nevelési szervezetek (intézmények) működését — modelljeit is.

Komoly, mélyreható változásokra nemcsak az oktatási rendszerben van szükség, *hanem a rendszer működésében is*. Iskoláink mai típusai a régi hagyományokra épülve, sok tekintetben elavultak. Új szervezeti formákra, intézményes modellekre van szükség, amelyek a pozitív hagyományokat és időálló hagyatékokat is magukban foglalják, felhasználják. Az ilyen irányú változások közül csak néhányat említek.

Már legalább egy évtizede hangoztatott, és ma is időszerű igény és követelmény, hogy az *iskoláskor előtti nevelést*, illetve annak intézményeit, az oktatási-nevelési rendszer szerves részévé kell tenni, és a fokozatosan kötelezővé váló, legalább egyéves előkészítő fázist szorosan össze kell kapcsolni, úgyszólván „beleágyazni” az általános képzés első ciklusába.

Mostani reformmozgalmunk alig érintette az *általános iskolát*, holott ott is komoly változásokra, átalakulásra van szükség. Kiindulópontul azt kell elfogadnunk, hogy az eddigi, túlnyomórészt csak „oktató” iskola helyébe *nevelés-központú, nevelő-oktató iskolát kell kialakítanunk*, amely a következő ciklusokra tagozódik:

— kezdő ciklusra (amely magában foglalja az óvodai nevelést és az általános iskola első két vagy három osztályát), a készség- és szokásrendszer, valamint az információszerzés alapjait lerakó szakaszra,

— a 4. (esetleg már 3.), 5. és 6. osztályt felölelő alapozó ciklusra, és

— a 7. és 8. osztályt felölelő orientáló és bizonyos szempontból differenciáló ciklusra.

Külön kiemelem az orientáló ciklus (vagy szakasz) jelentőségét, mert elsősorban az jelentené az újat, a korszerűbbet az általános iskolában. Ezt a tanulók sokoldalú megismerésére, fejlődésük rendszeres követésére, az oktatás nagyobb fokú individualizálására, valamint a munkára nevelés, általában a nevelőmunka növekvő intenzitására, hatékonyságára kellene alapozni. Ezáltal nemcsak a pedagógusok ismernék meg jobban tanítványaikat, hanem az iskola is segítené a szülőket gyermekeik jobb megismerésében, és végeredményben maguk a tanulók is jobban megismernék önmagukat: reálisabban mérnék fel adottságaikat, lehetőségeiket, hajlamaikat, képességeiket, a tanulásban kifejezésre jutó teherbíró képességüket — személyiségfejlődésük főbb irányultságát. Így a szülők és tanulók részéről egyaránt könnyebb lesz összhangba hozni az egyéni óhajokat a lehetőségekkel. Többek között világossá válik, kik nem alkalmasak a nagyobb értelmi képességeket és erőfeszítéseket igénylő, összetettebb munkára — túlnyomórészt értelmiségi pályára, viszont kézügyességük, motoros és szenzoros képességeik a megfelelő, kevésbé összetett szakmákra alkalmassá teszik őket.

Az orientációra épülne a tanulók fokozatos *differenciálódása*, ami egyben a pályorientáció, illetve pályairányítás kezdetét jelentené. Ehhez egyes választható tantárgyak és tanfolyamok mellett szükség volna a termelőmunka megszervezésére az oktatásnak ebben a fázisában.

A kilencedik osztály a többség számára ezeknek a folyamatoknak a továbbvitelét, kiegészítését képezné azzal, hogy ott (a felvázolt első változat szerint) a hangsúlyt a pályairányításra, pályaválasztásra és némileg a szakmai képzésre való előkészítésre helyeznék.

Az ilyen jellegű átalakulás, fejlesztés, az *iskola új, korszerű modelljének kialakítása* egy egész sor mélyreható változást von maga után:

— tevékenységének struktúrájában,

— életének és munkájának, külön az oktató-nevelő munkának a szer-

vezeti felépítésében, amely az egésznapos benntartózkodáson, foglalkozáson alapszik,

- az óra- és tantervekben, nevelési tervekben,
- a tanulók és a pedagógusok helyében és szerepében,
- a munka értékelésében,
- az öngazgatási szervek munkájában és az iskola pedagógiai vezetésében,
- a szülők növekvő szerepében és bevonásában,
- az iskola és társadalmi környezetének kapcsolatrendszerében, erőssödő interakciójában,
- az iskola és a tudomány kapcsolatában, közeledésében stb.

Az ilyen változásokra sor kerül a *középiskolákban is*, sőt ezen a fokozaton, általában a szakirányú oktatásban még mélyebbre ható modellbeli átalakulásra lehet számítani.

A kiindulópontot ehhez az *oktatási központok* képezik, amelyek kialakulása a hatvanas évek elejére nyúlik vissza. Egy új típusú oktatási intézményről van szó. Továbbfejlesztésük, korszerűsítésük fontosabb irányai (részben feltételei) a következők:

- homogenitásuk biztosítása, amit úgy lehet megvalósítani, hogy munkájuk egy vagy két alapszakmára való káderképzésre összpontosuljon (egy átmeneti időszakban helyenként még az ún. vegyes típusú központoknak is lehet létjogosultsága),

- a szakképzés minden fajtájának és formájának felölelése (beleértve a továbbképzést, átképzést, specializációt is), a fokozatok szerinti képzés bevezetése — a permanens képzés elvével összhangban,

- az alapvető pedagógiai funkciójuk mellett nagyobb mértékben kell eleget tenniük szélesebb társadalmi és szociális funkciójuknak,

- a társult munkával, az oktatáson kívüli munkaszervezetekkel való együttműködésük és kapcsolatrendszerük bővítése. Amikor a helyzet erre megéri, a szakképzés egyes formáit és fokozatait a termelői munkaszervezetekben és a gazdaságon kívüli tevékenységekben (egészségügyi- és kultúrközpontokban) is meg lehet majd szervezni.

Nagyságukat illetően, az 500—8000 tanulót (és 25—35 tanulócsoportot) ölelnének fel, akik egy-egy program köré „koncentrálódnának” s ez egyben megvalósíthatóvá tenné a szükséges szakszolgálatok és a korszerű iskolavezetés megszervezését is.

Lényegében mindez azonban csak forma és irányelvekbe foglalt lehetőség: a hangsúly inkább a működtetésen, a rendszer és az alrendszerek működésében, tevékenységrendszerében és irányultságában bekövetkező változásokon, a tartalmi és módszerbeli változásokon, fejlesztésen van, ami egy külön tanulmány tárgyát képezheti.

Rezime

Putevi i perspektive razvoja obrazovanja Usavršavanje sistema upravljanja

U prvom delu svog rada autor polazi od složenosti i veličine sistema obrazovanja s kojim je veoma teško upravljati. U vezi sa sistemom upravljanja, koji predstavlja podsistem u odnosu na sistem kojim se upravlja, osnovno je pitanje: uolikoj meri je on poluga razvoja koja „vuče napred“ ili pak kočnica razvoja — uolikoj meri odgovara svojim osnovnim funkcijama i društvenim očekivanjima.

U tom svetlu razmatra tokove dosadašnjeg razvoja i preobražaja sistema upravljanja obrazovanjem, nastojavši da ističe njegove bitne karakteristike, pozitivne i negativne strane, prepreke u njegovom razvoju, koje su se odražavale na celokupan razvoj obrazovanja i koje se često korene u shvatanjima ljudi (u ostacima tehnobirokratizma i dr.). Na osnovu toga ukazao je na puteve i pravce razvoja koje će nas dovesti do veće demokratičnosti, potpunije samoupravnosti i višeg nivoa racionalnosti i efikasnosti u upravljanju obrazovanjem.

U drugom delu raspravlja o osnovnim strateškim pravcima razvoja obrazovanja i u okviru toga daje bitne konture savremenog modela osnovnog i srednjeg obrazovanja u dve varijante ($8 + 1 + 3$ i $8 + 4$), koji može da predstavlja polaznu osnovu za dublji, korenitiji preobražaj — sveobuhvatnu, smišljenu pripremljenu reformu obrazovanja. To će nas dovesti do jednog savremenog, elastičnog, adaptibilnog sistema obrazovanja u kojem će svi mladi i odrasli — po principu permanentnosti obrazovanja — pronaći svoje pravo mesto — svoje mogućnosti za što potpuniji razvoj svoje ličnosti.

Autor na kraju insistira na izradi jednog jugoslovenskog koncepta strategije razvoja obrazovanja za čiju realizaciju valjalo bi koncentrisati sve raspoložive stručne i naučne potencijale.

Resummee

Wege und Aussichten der Bildungsentwicklung Die Vervollkommung des Verwaltungsystems

Im ersten Teil seiner Arbeit, geht der Verfasser von der Kompliziertheit und der Grösse des Bildungsystems ab, das schwer zu verwalten ist. Anbelang des Verwaltungsystems das eigentlich in Hinsicht auf das System das man verwaltet, ein Teilsystem bildet, stellt sich die grundlegende Frage: wie weit ist es ein Hebel, der nach vorne zieht, oder eine Bremse der Entwicklung — wie fern entspricht es den gesellschaftlichen Erwartungen.

In dieser Beleuchtung untersucht Er die Wege der bisherigen Entwicklung und Veränderungen des Verwaltungsystems der Erziehung in dem er die wichtigsten Charakteristiken unterstreicht, die positiven und negativen Seiten, Hemmungen in der Entwicklung, die sich auf das ganze Bildungssystem abgezeichnet haben, usw. die Hemmungen die sich in der Auffassung der Menschenwurzeln (im Überbleibsel der Technokratie usw.). Auf diesen Grund zeigt er uns die

Wege und Richtungen, die uns zu stärkerem Demokratismus, zur vollständigerer Selbstverwaltung und höheren Nivo de rationellen und effektiven in der Bildungsverwaltung führen.

Im zweiten Teil des Artikels, bearbeitet der Verfasser die grundlegende strategische Richtungen der Bildungsentwicklung und gibt in diesem Rahmen die wichtigsten Konturen des zeitgemässen Modells der grundlegenden und mittleren Bildung, in zwei Grundarten, (8+1+3, und 8+4) die einen Ausgangspunkt zur tieferen und gründlicheren Veränderung — zu einem vollkommenen und durchgedachten Reform — der Bildung führen kann. Das führt uns zu einem zeitgemässen elastischen, adaptiven Bildungssystem, in welchem die Jungen und Erwachsenen, auf Grund des permanenten Bildungsystems, ihren richtigen Platz und die Möglichkeiten der je vollkommenerer Entwicklung ihrer Person finden werden.

Der Verfasser insistiert zum Schluss auf der Ausarbeitung eines jugoslawischen Konzeptes der Strategie der Entwicklung der Bildung, zu dessen Realisation man alle zur Verfügung stehende fachliche und wissenschaftliche Kräfte mobilisieren sollte.

Szöllősy Vágó László

A NÉP MŰVELÉSÉTŐL
A NÉPMŰVELÉSIG

IRODALMI ÉLŐŰSÁGUNK, AZ ÉLETJEL NEGYEDSZAZADOS JUBILEUMA

Azt mondják, a kiejtett szó, az elmondott mondat nem kötelez, legalábbis nem annyira, mint a fehéren fekete, vagyis a leírt szó. A nyomtatott betű, a vers, az elbeszélés, a regény önmagáért tanúskodik. A nyomtatott könyv, a folyóiratban megjelent írás maradandóbb.

De így van-e ez minden esetben?

A népmesék, a népdalok minden írott betű nélkül is ránk maradtak. A színpadon tolmácsolásra kerülő írói mű is erőteljesebben hat, mint az írott betű. Az irodalom jelesei között mindig voltak, akik rámutattak az újságok, folyóiratok, írásművek nagyon is rövid életére, csak ezért, mert ezek az írások nem adtak feleletet számtalan olyan kérdésre, amire a kor embere választ várt.

Ezek után természetes és érthető, hogy nem a kifejezési mód, az eszköz a lényeg, hanem az időszerű megnyilvánulás az alapvető, a döntő. Az élőszó éppen úgy kötelez, mint a leírt szó. Különösen akkor, ha az élőszó az időszerűség felelősségérzetével a leírt szavakat kelti életre...

Huszonöt év előtt elhangzott szavakat idéztünk fentebb: Urbán János mondta ki őket az Életjel első számán, 1958. október 28-án, az Életjel megálmodóinak azt a törekvését igyekezve igazolni, hogy élőszóval kívánnak olvasótábort toborozni az irodalomnak, népesebb közönséget a tárlatoknak, a hangversenyeknek, színházi előadásoknak... És a nemes szándék, a sokakat összefogó, sokféleképpen egyet-akarás, a javíthatatlan optimizmus fenntartotta az élőűjságot. Fenntartásához néha elég volt a spontán alkotókedv, de sokkal többször a dacos csak azért is. Sok nagy, messzire sugrázó siker visszhangját őrzik az évkönyvek, de voltak hullámvölgyek is, nemegyszer kellett megküzdenie az Életjel létezését jelentő maroknyi entuziasztának a semmittevésbe torkolló közönnyel, felülemelkedni a semmitmondó hányaveti vállveregetés keserű utóízén.

A kiinduló elképzelések, az induláskor megfogalmazott célkitűzések logikai tengelyét az akkor időszerű művelődéspolitikai törekvések ké-

pezték. Tekintettel arra, hogy a marxista művelődéstudomány a művelődési folyamatot elsősorban gazdasági-társadalmi meghatározottságúnak és kollektív-környezeti indíttatásúnak tekinti, nem lehet érdektelen az Életjel negyedszázados jubileumának apropóján végigtallózni az élőúj-ság művelődéstudományi vonatkozásain, múlt, jelen és jövő relációiban.

A koronként és társadalmanként kialakult kulturális színvonal, melyet az adott társadalom mérceként állít egyedei elé, nem csupán kulturális, hanem politikai és ideológiai kérdés is. Ezt példázza korunkban is megfigyelhető, egymásnak homlokegyenest ellentmondó értelmezése. A régebbi nézet szerint a műveltség: állapot, amely a művelődési értékek megismerésével és elsajátításával érhető el, mivel — úgymond — az elsajátított kulturális értékek értékesebbé teszik elsajátítójukat, az embert is — fejlesztik képességeit, gondolkodását, esztétikai és erkölcsi tudatát. (A műveltségi szint egyúttal a társadalmi rétegződésnek is egyik kritériuma volt; az uralkodó osztály művelődési monopóliuma vajmi kevés esélyt adott az „alsóbb” osztályoknak a felemelkedésre, e művelődési monopólium veszélyeztetésére.) A korábbi, statikus szemlélettel szemben az új értelmezés a műveltséget folyamatnak tekinti, amelyben sem a műveltség tartalma, sem a műveltségi szint nem lezárt, a műveltségben mutatkozó különbségek csak fokozatiak, nem pedig abszolút értelemben vehetőek, és a művelődési folyamat dinamikája határozza meg a viszonylagos lemaradás kiegyenlítését.

A társadalmi kultúra javainak a munkások legszélesebb tömegei által történő aktív elsajátítása és saját osztálycéljaikra való felhasználása a munkásosztály felszabadításáért folytatott osztályharc egyik fő területe és egyik leghatásosabb eszköze volt és maradt. „A tudás hatalom” jelszavára épülő munkásművelődés úgyszólván egyidős a munkásmozgalommal. A munkásmozgalom ugyanis már kezdeti szakaszában felismerte, hogy közvetlen és távolabbi céljai eléréséhez nem elég csak a gazdasági és politikai kizsákmányolást felszámolni; szét kell törni azokat a szellemi és kulturális béklyókat is, melyekkel az uralkodó osztály szellemi nyomorban tartja a dolgozó tömegeket.

A modern munkásművelődés első próbálkozásaival az utópista szocialistáknál találkozunk, alapjait pedig az angol chartista munkásmozgalom rakta le. A „public hall”, a könyvtárral és a közös összejövetelre alkalmas, előadásokra, vitákra, ünnepekre, szórakozásra használt termekkel rendelkező művelődési ház (munkásotthon) szolgált mintául később az uralkodó rétegek köréből kiinduló népművelési törekvéseknek is. Éppen ezért a mai értelemben vett munkásművelődés — népművelés a tőkés termelési viszonyok kialakulása idején jelentkezik. Ez nálunk a múlt század vége és a századforduló évei. Társadalmi meghatározója a gyors ütemű fejlődés és az ezzel együtt járó urbanizálódás; ennek történelmi-társadalmi következményeként jelentkezik az az ellentmondás, hogy a városba özönlő proletariátus tömegeinek a kapcsolata a falun még élő népművészettel megszakad, a magasabb rendű városi (polgári) művészettől-művelődéstől viszont elzárták. Az ellentmondásosság felszá-

molására két irányból indul kezdeményezés: kissé utópisztikus színezettel a haladó felfogású művészek és értelmiségiek részéről és jól felismert osztályérdekből a szervezett munkásmozgalom felől. A művelődési egyletek, munkás- és népkönyvtárak, a munkás tömegsajtó, a párt- és tömegszervezeti tanfolyamok, esti munkásiskolák, az amatőr színjátszás és kórusmozgalom stb. gyakorlata nálunk (és szerte a világon) sok tekintetben a német szociáldemokraták kulturális küzdelme példáján terjedt el, honosodott meg.

Az 1907-ben Pécsen megtartott I. szabadnevelési kongresszus például a népművelés feladatául teszi a szórakoztatás mellett azt is, hogy „fejlessze a munkások viszonyát a művészetek iránt”. A nép nevelése a nemesebb szórakozásokra című előadás külön foglalkozik a színjátszó, a zenei és a képzőművészeti amatőrizmussal. Szabadkán már korábban, a századforduló éveiben (1898-ban) elkezdődött egy ilyen népművelő-közművelődési tevékenység. A Szabad Líceum, Milkó Izidor, Loósz Sándor és Toncs Gusztáv vezetésével és irányításával két évtizeden át működött kisebb-nagyobb megszakításokkal. Tevékenysége irodalmi, művészeti, politikai, gazdasági tárgyú ismeretterjesztő előadások és viták szervezésében nyilvánult meg.

Jóllehet a szabadkai munkásmozgalom — és munkásművelődés — történelmi, szociográfiai, művelődéstörténeti összefoglaló feldolgozása még nem készült el, a rendelkezésre álló forrásokból, egymástól függetlenül megjelent visszaemlékezésekből, újságcikkekből és monografikus írásokból nem nehéz olyan következtetést levonni, hogy itt is hasonló folyamatok játszódtak le, mint országszerte annyi felé. Miután a munkásmozgalom már a kezdet kezdetén felismerte a munkásművelődés—népművelés óriási lehetőségeit a tudatformálás, az ideológiai képzés tekintetében, a gyors egymásutánban alakuló munkás művelődési egyesületek, könyvtáraikkal, kórusaikkal, színjátszó csoportjaikkal és számtalan más szervezeti formájukkal, századunk első évtizedeiben nemcsak a kulturális és művészeti, hanem az eszmei-politikai nevelésnek is központjaivá váltak, az illegalitás idején pedig a betiltott Kommunista Párt rajtuk keresztül fejtette ki erkölcsi és politikai hatását is a tömegekre, miáltal az osztályharc nem lebecsülendő értékű sejtjeivé váltak. Ez az a történelmi-társadalmi háttér, mely felől könnyen felismerhető összefüggések vezetnek az Életjel létrehozásáig: a Népkör haladó ifjúsági szakosztályának és a diktatúra éveiben a munkásdalárdát is magába ötvöző iparosdalárdának egykori tagjai, valamint sokan a régi hidasok közül is közreműködtek az élőújság megteremtésében. Közben azonban művelődési vonalon (is) történt egy és más.

A népfelszabadító háború idején úgyszólván minden katonai alakulatnak megvolt a maga művelődési csoportja, melynek feladata a harcokra és a felszabadított területek lakosságára egyaránt kiterjedő kulturális-felvilágosító munka volt. A kiadó tevékenység mellett rendkívül szerteágazó művelődési munka folyt a színjátszó csoportokban, ének- és zenekarokban, szavalókórusokban. Az ilyen jellegű munkának ked-

vező klímát jelentett a felszabadulás utáni évek, a nagy ifjúsági munkavállalások időszaka: gomba módra szaporodtak a különféle ifjúsági, szakszervezeti, falusi és városi művelődési egyesületek; ekkor alakult ma is működő amatőr együttesünk java része. A korra jellemző művelődéspolitikai koncepció háttérében az az igény állt, hogy a korábbi művelődéspolitika mostohagyerekeinek, a dolgozók tömegeinek segítségére lenni a magasabb műveltség megszerzésében, amiből az osztálytársadalmak uralkodó osztályai az elnyomott osztályokat törvénytörően kirekesztették.

A közismert és általánosan elfogadott dialektikai törvényszerűség (a lassú mennyiségi változások gyors, ugrásszerű minőségi változásokat eredményeznek) ezen a területen is érvényesült: a nép művelésében elért eredmények alapállás-változást tettek — nemcsak lehetővé, hanem szükségessé. Ennek eredményeként az ötvenes évek végén — valahogy éppen az Életjel indulása idején — változik az alapkoncepció: a korábbi kultúraközpontú felfogást az emberközpontú felfogás váltja fel, ami a passzív szemlélődéssel szemben az aktív elsajátítást, a receptív befogadás helyett az alkotó alkalmazást helyezi a célkitűzések élére. (Csakis ily módon biztosítható, hogy a dolgozó ember a művelődési központ szereplőjévé és meghatározójává lépjen elő korábbi pozíciójából, mely őt a fogyasztó szerepére degradálta.) Ebből a szempontból vizsgálva, jól felismerhető az Életjel tevékenységének két olyan jellegzetessége, mely az említett új koncepcióból ered, és amely nem szólamokban, hanem az élő-újság negyedszázados gyakorlatán keresztül nyilvánul meg, egyszer kifejezettebb, máskor kevésbé kifejezett formában. Az első jellegzetesség: nem csupán kulturális eredmények közvetítése a cél (aktív) előadó és passzív) befogadó között, hanem ennél sokkal több — a kultúrával mint eszközzel nevelni azokat, akik vonzási körébe kerültek; az egyszeri látogatót éppúgy, mint a rendezvényről rendezvényre ellátogatót vagy a rendszeres közreműködőt. A másik, hasonlóan fontos jellegzetesség a művelődés lényegének újszerű értelmezéséből ered: a tevékenységnek a rendezvények és a résztvevők számszerű adataival kimutatható eredmények helyett a szemléletben, a magatartásban bekövetkező változásokat célzó eredményekre kell irányulnia.

Ez idő tájt (a hatvanas évek első felében) került be a köztudatba az a felfogás, mely szerint az amatőrizmus, mint a művészetekkel való foglalkozás, idejét múlta és szükségtelen. Ha egyáltalán van létjogosultsága — hirdették — csak az lehet, hogy valamiféle művészetpótlékot nyújtson azoknak, akik „még nem nőttek fel az igazi művészet befogadására”. Mert a művészi alkotás szabadsága, az eszmei semlegesség, a politikamentes kultúra ürügyén újra visszaszavargott hozzánk az elit- és a tömegkultúra fogalma. A tömegkultúrát — sajnos — lassan-lassan alacsonyabb értékű kultúrává degradálták: ahelyett, hogy közönségüket emelték volna arra a szintre, ahol a kultúra alkotó résztvevőivé, elsajátítóivá válhattak volna, ezek az álművészek — egyének, együttesek, sőt intézmények is — a könnyebb (és „kifizetődőbb”) utat választva,

a kereslet-kínálat törvényére hivatkozva a legolcsóbb ízlés kielégítésére specializálódtak, megfelelkezve arról, hogy a szellemi javak cseréjében a kínálatnak van meghatározó szerepe.

Értelmetlen dolog volna tagadni, hogy egyeseknek jobban tetszik a giccs, a ponyva az igazi művészi értéknél, hogy vannak olyanok, akiket más népek kultúrája egyáltalán nem érdekel, annyira tele vannak saját kultúrájuk nagyságának imádatával. Viszont a műalkotásban való öröm nem velünk született adottság, hanem a társadalmi környezet — elsősorban a család és az iskola (a nevelés) — hatására kialakuló, szerzett tulajdonság. Más szóval: ha valakit kielégít a giccs, a ponyva, ez azt jelenti, hogy a nevelés nem jutott el odáig, hogy értelmileg és érzelmi-
leg felkészítse az esztétikai ítéletalkotásra, az esztétikai értékek befogadására. És mivel a műveltség hiányosságát általában nem magunkon, hanem másokon szoktuk észrevenni, az ilyen emberek rendszerint rendkívül elégedettek is önmagukkal.

Az eddig elmondottak szükségessé teszik, hogy szót ejtsünk az esztétikum megközelítéséről.

A marxizmus klasszikusainak tanítása szerint az ember viszonya az őt körülvevő világhoz sokoldalú. Ennek a viszornak egyik lényeges eleme az esztétikai viszonyulás, a valóság esztétikai megismerése, elsajátítása. Ez viszont (az esztétikai elsajátítás) elképzelhetetlen anélkül, hogy benne lenne a közvetlen élmény hatása. Más szóval: ahhoz, hogy egy kulturális termék maradandó hatást gyakoroljon az emberre, a kettőjük közötti találkozásnak esztétikai élmény formájában kell végbemennie. Az esztétikai élmény összetettségét bizonyítja, hogy nem korlátozódhat az érzelmi szférára: a megismerést követően kerülhet sor az érzelmi, az erkölcsi stb. azonosulásra. Az azonosulás valószínűségét és intenzitását természetesen fokozza az alkotásban (reprodukálásban) való aktív részvétel. És itt jutottunk el az Életjel tevékenységének egy újabb dimenziójához: lehetővé teszi a cselekvő részvételt, az alkotó kapcsolatot a művészettel azok számára is, akik — habár szeretik a művészetet — nem választották (nem választhatták) hivatásul, és ezen túlmenően: a művészi alkotásban való részvétel mellett másokat is esztétikai élményhez juttatnak. Mert jóllehet vitathatatlan, hogy napjainkban az esztétikummal való találkozásnak számtalan lehetősége kínálkozik — az oktatási, illetve művelődési intézmények hálózata, a tömegkommunikációs eszközök —, de az Életjel jellegéből adódik, hogy eszközrendszerének sajátosságainál fogva hatása amazokénál hatványozottabban érvényesülhet; nem helyettesítheti ugyan azokat, de nagyszerűen alkalmas arra, hogy kiegészítse hatásukat.

Az iskola által biztosított lehetőségeknél például jóval változatosabb, rugalmasabb tevékenységi formákat kínál a valóság esztétikai elsajátítására az emberi lét megkülönböztetett területein. Még jelentősebb — és ez nemcsak az iskolával, hanem a tömegkommunikációs eszközökkel való összehasonlításban is érvényes —, hogy az elsajátítás folyamatában nem csupán a befogadásra, hanem az alkotásra is ösztönöz. Ez az új minőség,

amit az Életjel nyújtani tud, és aminek nyújtására negyedszázada tudatosan törekszik. Hadd támasszuk ezt alá néhány sokatmondó adattal: a 25 év mérlege csaknem ezer előadás, mintegy ötezer részvevővel és közel kétszázezres nézőszámmal, valamint az Életjel Miniatűrök 38, az Életjel Könyvek 29 és az évkönyvek 3 címszava, melyek 25 ezer kötettel gazdagították az utóbbi másfél évtized hazai könyvtermését. Ezek az adatok — és még inkább a mögöttük rejlő élmények — teszik az Életjelt Szabadka művelődési jelenének és jövőjének meghatározó tényezőjévé.

Rezime

Od širenja kulture do kulturnog uzdizanja

25-godišnjica Usmenog književnog časopisa „Életjel”

U jesen 1958. godine objavljen je prvi broj usmenog književnog časopisa „Életjel” u Subotici. Stvaraoci časopisa i oni, koji su se oko njega kasnije okupili, stavili su sebi u zadatak, da stvore publiku književnosti, a takođe i izložbama, koncertima, pozorišnim predstavama, snagom žive reči, u neposrednom kontaktu sa publikom.

Polazna koncepcija, ciljevi formulisani na samom početku delatnosti usmenog književnog časopisa odražavaju glavne pravce tadašnje kulturne politike, a razvojni put „Életjel”-a takođe je u paraleli sa zbivanjima u našem kulturnom životu. Stoga autor teksta, u obradi četvrt-vekovne delatnosti usmenog književnog časopisa konstantno vrši upoređenja teoretskih postavki (kulturoloških i socioloških) sa jedne, a realizovane prakse sa druge strane, u opsegu velikih vremenskih dimenzija.

Sumirajući 25-godišnjicu delatnost „Életjel”-a — blizu 1.000 priredbi, sa skoro 5.000 učesnika i oko 200 hiljada posetioca, a takođe i izdavačka delatnost sa 70 naslova i oko 25 hiljada primeraka — autor smatra osnovanom konstataciju, da je „Életjel” postao jedan od determinirajućih faktora sadašnjosti i budućnosti kulturnog života Subotice.

Resumee

Von der Kulturverbreitung bis zur kulturellen Erhöhung

Der 25-ste Jahrestag der mündlichen Zeitschrift „Életjel”

Im Herbst des Jahres 1958 erschien die erste Nummer der mündlichen Zeitschrift „Életjel” in Subotica. Die Gründer der Zeitschrift und die, die sich später mit ihr verbündeten, haben sich die Aufgabe gestellt, das Publikum der Literatur, sowie auch der Ausstellungen, Konzerte und Theatervorstellungen, Kraft der lebendigen Wörtern, in direktem Kontakt mit der Publikum, zu schaffen.

Die Anfangskonzeption, die Ziele, die bei dem Anfang der mündlichen Literatur-Zeitschrift gestellt wurden, zeigen die Hauptwege der derzeitigen Kulturpolitik. Der Entwicklungsweg des „Életjel“ ist jedoch in der Parallele mit den Geschehnissen in unserem kulturellem Leben. Der Verfasser des Artikels stellt daher, in der Zeitschrift, Vergleiche der theoretischen Thesen (kulturellen und soziologischen), mit der konkreten Praxis in grossen zeitlichen Dimensionen, vor.

Die 25 jährige Aktivität des „Életjel“ summierend, und zwar annähernd 1000 Vorstellungen und mit etwa 5000 Teilnehmern und fast 200.000 Besuchern, sowie die Publikationstätigkeit die 70 Titeln und etwa 25.000 Exemplare enthält, wird vorgezeigt. Der Verfasser hält die Konstatation begründet, dass „Életjel“ einer der determinierenden Faktoren der Gegenwart und des Zukunfts des kulturellen Lebens von Subotica ist.

DOKUMENTUM

Hamdija Pozderac

A NEMZETI KÉRDÉS ÉS A JUGOSZLÁV KÖZÖSSÉG MEGTEREMTÉSE

Minden népnek megvan a maga nagy történelmi pillanata, sorsfordulója, mely új idők eljövetelét jelzi, történelmi pillanata, mely az új kor előtt nyitja meg a kapukat. E természetes történelmi folyamat során, a radikális változások következtében minden parciális, mesterségesen keltett, vagy objektíve előállt ellentmondás és nézeteltérés elveszíti jelentőségét, a különbségek meghaladottá válnak, s helyükbe a történelmi jelentőségű újítások lépnek. A progresszív eszmék a népalkotó erejét serkentik, hisz elérik a társadalom érett magatartásának azt a fokát, mely már lehetővé teszi ezen eszméknek a gyakorlatban történő realizálását is. Az eszmék reális léte és tartalma alapvető és tartós értékévé válik. Számunkra az AVNOJ második ülése jelenti azt a történelmi pillanatot, amikor egy elavult kor a végéhez ért, és elkezdődött egy új, amikor azok az eszmék és elképzelések, melyek keservesen törtek előre a történelem során, végre életre keltek, társadalmi gyakorlattá váltak, és ezzel a népek együttélésének új alapjait fektettük le. Mindazok a progresszív eszmék, melyek az úgynevezett jugoszlávság gondolatára vonatkoztak, és melyek Križanićtól kezdve mint pozitív tapasztalatok halmozódtak fel, e nagy forradalmi tett előzményeit jelentették, a későbbi szocialista fejlődésünk pedig az AVNOJ-határozatokért folytatott harc lényegi megnyilatkozása, azért az AVNOJ-határozatokért, melyekből a minél következetesebb és teljesebb alkalmazásukra vonatkozó új tapasztalatok is sarjadnak.

E találkozónknak és vitánknak éppen ezért nem csak ünnepi és jubileumi jellege van. A negyvenéves évforduló alkalom arra, hogy fejlődésünknek ezen a fokon elméleti és eszmei-politikai szempontból összegezzük mindazt, amit az eddigiek során megtettünk, illetve nem tettünk meg azért, hogy az AVNOJ-határozatok társadalmi valóságunkká váljanak.

Ez az értekezés a jugoszláv föderatív szocialista közösség értelméről és jelentőségéről szóló téma kidolgozásának kísérlete. A közösségi gondolat ugyanis az AVNOJ-határozatokból nőtt ki, és a tudatos forra-

dalmi akció, valamint az objektíve meglévő történelmi, gazdasági, politikai ideológiai, kulturális és egyéb tényezők közötti kapcsolat megszületését jelentette. Ha mindez nem is kötődne évfordulóhoz, az értékelést akkor is serkentené azoknak az AVNOJ-határozatoknak és politikai rendelkezéseknek a jelentősége, melyek a testvériség—egység gyakorlatát és elvét, a nemzetek és nemzetiségek szuverén egyenjogúságát, a szocialista öngazgatásnak mint a munkásosztály, a dolgozók közössége közvetlenül gyakorolt hatalmának az elvét foglalják magukba. Annál is inkább, mert a megkérdőjelezésükre irányuló próbálkozások a nemzetiburzsoá ideológia alternatíváin — melyeket a népfelszabadító forradalom az igazságos és szabad társadalom megvalósítása felé haladó győzedelmes előretörése során oly határozottan vetett el — vagy a szocializmusnak, a nemzetiségi kérdésnek és a föderatív felépítésnek a dogmatikus-etatista felfogásán alapszanak.

Az ilyenfajta megközelítés a forradalom és a nemzetek viszonyának korszerű kritikai elemzését követeli, annak a viszonynak, mely nem csupán az önálló objektív tényezők közötti kapcsolat kifejeződéséként jött létre, hanem a forradalmi mozgalom megvalósítóinak a saját nemzetük tényleges társadalmi lényé megismeréseire irányuló törekvéseként, azért, hogy azonosulhassanak vele, és hogy egyesíthessék mindazokat a társadalmi erőket, melyek a szocialista forradalomban a történelmileg feltételezett vágyaiknak és érdekeiknek megvalósításához vezető eszközt látják, egyben azt is bebizonyítva ezzel, hogy mint mozgalom, a legszélesebb társadalmi-politikai alappal rendelkeznek. Az osztály- és nemzeti lét dialektikájának következetes értelmezésével, a jugoszláv forradalom alapvető követelményeinek tekintette a szociális és a nemzeti felszabadítás szoros egységét, melynek eredményességétől forradalmi programjainak történelmi sikere és igazolása is függött. Ebből eredően forradalmunk értelme az volt — és az is maradt —, hogy a társadalmi emancipációt — melynek alapja a proletariátus osztályérdekeinek és a nemzeti emancipációnak a szoros összefüggése — olyan forradalmi úton valósítsa meg, melyben a proletár osztályérdek és a nemzeti érdek eljut a dialektikus szintézisig, mely egy több nemzetiségű országban történelmi szükségszerűségnek bizonyult.

Az a tény, hogy a népfelszabadító háború a testvériség-egységnek egy lehetséges platformján, a több nemzetiségű realitás determinizmusa, és a megoldatlan nemzeti viszonyok közepette is politikai forradalmat valósított meg, és ezzel egyidőben a forradalmi program keretében a tényleges nemzeti emancipáció is kifejezésre jutott, a nemzeti és az osztályérdekek szintézisének konkrét társadalmi-politikai megvalósulását jelentette. Mindez a jugoszláv nemzeteknek és nemzetiségeknek, a népfelszabadító háborúban és forradalomban létrehozott demokratikus föderatív közösségének megszületésével valósult meg, melyet — geopolitikai és történelmi értelemben — a burzsoá-monarchikus Jugoszlávia két évtizedes léte előzött meg.

Amíg a Jugoszláv Királyságot a fasiszta előrenyomulás és a felgyü-

lemllett belső ellentmondások — melyek közül a legkifejezettebb a nemzeti- és az osztályelnomás volt — teljesen aláásták, addig a demokratikus föderatív Jugoszlávia a hatalmas áldozatokat követelő népfelszabadító háborúban és forradalomban született, kifejezve a munkásosztály akaratát, valamint a nemzeteknek és nemzetiségeknek az emancipáció iránti igényét. Szinte ugyanazon a területen, a lakosságnak ugyanazzal az összetételével, egy új államközösség létrehozásakor megtestesültek a társadalmi-politikai erők és megvalósult a nemzeti felszabadulás álma, melyek hatása ma is nagy a nemzetek és nemzetiségek történelmi együttélése terén.

Noha népeink ugyanazzal, vagy megközelítőleg ugyanazzal az etnogenezissel, hasonló kulturális hagyományokkal, történelmi sorsfordulókkal rendelkeznek, mégis nagy megosztottságban élték át az évszázadokat, nemegyszer egymással is szembefordulva. Századunkba fáradtan és kismimmizetten léptek, nemcsak anyagi, de szellemi szempontból is. Az évszázadok során felgyülemlett bonyodalmak és komplikációk, valamint a régi világból ránk maradt tudati és a gyakorlati életben jelentkező balasztok miatt a délszláv országok olyan balkáni provinciává süllyedtek, mely kulturális elmaradottságtól terhes, és képtelen a modern civilizációba történő integrálódásra.

A délszláv nemzetek egyesítéséről, egy egységes ország megteremtéséről többféle elképzelés volt: a monarchikus elképzelésektől az úgynevezett Balkán-, illetve Duna-menti föderációig. Párhuzamosan az ilyen elképzelésekkel jelentkeztek az ellentétes törekvések is, melyeknek célja volt mindannak az elválasztása, lerombolása, elkülönítése és szétmorzsolása, amit létrehoztak.

Hangsúlyozni kell, hogy mai nemzeteink már akkor megtették az első határozott lépéseket a továbbfejlődésük irányába, amikor a jugoszláv együvé tartozás gondolata és az ebből eredő, különböző tartamú programok még meg sem születtek. E gondolatnak és programnak a fejlődése minden nép esetében különös és karakterisztikus folyamat, hisz mind-egyik, elfogadva és magáévá téve a jugoszlávság gondolatát, beleszötte abba saját nemzeti programját is. Ebből eredően érthetővé válik, hogy az első világháború következményeinek verifikálásakor különös hangsúlyt kapott a nemzeti kérdésekhez való viszonyulás, mely egyben a társadalmi-politikai kérdések teljességét is magába foglalta.

A jugoszlávság gondolata és a vele párosult mozgalom szociális-politikai koncepció tekintetében ellentmondásos volt, mivel az az egység, melynek megvalósítására törekedtek, csupán valós és létező nemzeti individualitások közösségeként képzelhető el. A jugoszláv államközösség, mely 1918-ban a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság formájában alakult meg, kétféle párhuzamos szociális-politikai törekvés következményeként jött létre: egyfelől a szerbeknek, a horvátoknak, a crnogoraiaknak, a macedónoknak, a szlovéneknek és a muzulmánoknak természetes, magától értetődő, történelmi jellegű törekvéseként, hogy egy olyan közös államba tömörüljenek, mely elég erős lesz ahhoz, hogy megvédje őket a

külső ellenségtől, másfelől pedig, hogy ez az állam lehetővé tegye a béke, harmonikus fejlődést és a kölcsönös közeledést. E folyamatokkal egyidőben jelentkezik a nemzeteken belül a burzsoáziának azon igyekezete is, hogy ezeket a törekvéseket saját, szűk osztályérdekeinek és céljainak rendelje alá. Az akkori történelmi körülmények közepette vezető politikai erőként az a burzsoázia jelentkezhetett, mely mögött a legerősebb és a legfejlettebb politikai és állami szervezetek álltak — a horvát, a szlovén és különösen a szerb burzsoázia, mely a szerb népnek a felszabadulásért vívott közös küzdelmei során szerzett tekintélyét is kihasználta arra, hogy a népi hármasság tézise alapján egy egységes államot hozzon létre.

A jugoszláv állam keletkezésének folyamatát — az első világháború alatt, valamint közvetlenül azt követően — végigkísérik ezek az ellentmondások, hisz az akkor domináló polgári politika értelmében az etnikai és a nyelvi rokonság alapul szolgált a jugoszláv nemzeti unitarizmus antidemokratikus és hegemonista tartalmának, akár ortodox változatában, akár az uralkodó burzsoázia kompromisszumainak tételeiben. A nemzeti egyenlőtlenség politikájával néhány nép nemzeti identitásának tagadásával olyan szituációt teremtettek, melyben a nemzeti kérdés elsőrendű politikai kérdéssé és társadalmi-történelmi problémává vált, és ezek megteremtették az újonnan létrejött ország politikai, gazdasági, kulturális és eszmei életének alapvető ellentmondásait.

A föderalizmus koncepciója — mely a policentrikus jugoszláv állam életében mindvégig jelen volt — csupán oly módon válhatott valósággá, ha Jugoszlávia sajátos történelmi törekvésekkel és érdekekkel rendelkező népeinek összességére épül. Mivel azonban egyes jugoszláv nemzetek létét nem ismerték el, és mivel a föderalizmusnak minden egyes változata a korona abszolút szuverenitását kérdőjelezte volna meg, így a nemzeti unitarizmus eszméje és gyakorlata vált uralkodóvá, melyet azután más ideológiák is támogattak, mint amilyent a burzsoázia ultranacionalista része hirdetett, melynek lényege a jugoszláv állam domináns nemzeti központjai közötti dualista, illetve trialista kompromisszumos hatalmi megosztás realizálása volt. E kompromisszumos megoldást siettetik a szeparatista törekvések is, melyek a jugoszláv állam megalakulása óta jelen vannak, és amelyek az állam széttűzéséről vallott elképzelések mindegyikében fellelhetők.

A vezető burzsoá körökben a centralizmus és a föderáció kérdése körüli konfliktusok külső megnyilatkozásaiban bármennyire is hevesek voltak, a két világháború között működő számos polgári párt azonos pozícióját és osztály-politikai szerepét lényegesen nem változtatta meg. Valamennyi alapvetően a társadalmi konzervativizmus pozícióján állt. Ezen belül, különösen a kapitalista gazdasági rendszer válságának kiéleződése során kifejezésre jutottak az erősen fasiszta orientációjú áramlatok is. Kétségtelen, hogy ilyen társadalmi alapokon a föderalizmus is a munkásosztály és a parasztság széles rétegeinek kizsákmányolása tekintetében az érdekszférák felosztását jelentette volna.

A burzsoá alapokon nyugvó föderalista törekvések árnyoldala az 1939-es Cvetković—Maček-egyezmény nyomán mutatkozott meg igazán. Ezért az unitarizmus kritikája mellett a jugoszláv kommunista mozgalom részéről jelentkező bírálólat a polgári föderalizmus tervezetét és törekvését is sújtotta, amelyekből nemcsak a jugoszláv nemzetek elismerése terén jelentkező következetesség hiányzott, de a politikai élet demokratizálásának készsége is. Ehhez a forradalmi jellegű bírálathoz szükség volt arra, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt a jugoszláv államközösség nemzeti kérdéseit illetően marxista, tudományosan megalapozott, reálpolitikai alapokra helyezkedjen.

Hogyan került be a marxista alapokon valorizált nemzeti kérdés a Jugoszláv Kommunista Párt elméleti, stratégiai és taktikai alapelveibe?

A Jugoszláv Kommunista Párt a nemzeti kérdéshez való forradalmi viszonyulását, egyáltalán az e téren jelentkező sajátos politikáját a szervezeti kiépítés politikai harcainak végtelenül összetett és nehéz körülményei között formálta és fogalmazta meg. Ezek a körülmények kevés időt hagytak arra, hogy a társadalmi kérdések összességéről, beleértve a nemzeti kérdést is, alapos, koherens elméleti koncepciót építsen ki, És bár a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság szociálpolitikai rendszerével szemben határozottan tagadó álláspontot képviselt, kezdetben ő is elfogadta a nemzeti egységről szóló hivatalos doktrínát, összhangban a burzsoázia „egy ország — egy nemzet” elméletével, melynek az új államban kellett volna realizálódnia. A nemzetek társadalmi létének ilyen fajta meg nem értése, a nemzeti-felszabadítási törekvések politikai jellegének lebecsülése a Jugoszláv Kommunista Pártnak a nemzeti mozgalmaktól és programoktól való elszigetelődését eredményezte.

A Jugoszláv Kommunista Párt nézeteinek és álláspontjainak alapos revíziója során — melyre az 1923 és 1928 közötti években került sor — magáévá tette a felismerést, miszerint a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság komplex társadalmi-politikai konfliktusainak nem csupán a burzsoázia és a proletariátus kibékíthetetlen szociális és osztályellentéte a okozója, ennek sokkal nagyobbak a dimenziói, hisz magába foglalja a nagyszerb burzsoázianak és szövetségeseinek a nemzetekre és nemzetiségekre gyakorolt nyomását is. A polgári ideológiai értelmezések nagy hányadával szemben a Jugoszláv Kommunista Párt kiemelte és hangsúlyozta a szerb, a horvát, a szlovén, a macedón, a crnagorai és végül a muzulmán nép nemzeti létének reális voltát. Ezzel az alapállással összhangban, hangsúlyozták, hogy a nemzeti kérdést immár lehetetlen megoldani az alkotmány föderatív értelemben vett revíziójáért vívott politikai harc keretében, annak végső megoldását csupán a munkásosztály felszabadításáért vívott harc hozhatja meg. Ez egyben a nemzetek és nemzetiségek emancipációs törekvéseinek az elismerését is eredményezte, továbbá annak a törekvésnek az elismerését, melynek lényege egy föderatív állam létrehozása az egyenjogúság és a szabad fejlődés biztosítása érdekében.

A Jugoszláv Kommunista Párt kiindulópontja a népek közötti viszony

helyes kiépítését illetően az önrendelkezési jog teljes mértékű elismerése volt, beleértve az elszakadásra való jogot is. A nyelv és az egyéb sajátosságok révén egymással rokoni kapcsolatban levő, ám történelmileg önálló és szuverén nemzetek elismerésének alapelve nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az adott körülmények közepette, különösen a külső nyomás hatására, a XX. század húszas éveiben létrejöjjön a meglévő jugoszláv államnak mint burzsoá terméknek a megsemmisítéséről szóló elmélet, mely a Kommunista Párt politikai proklamációiban afféle végletként jelentkezett, s a nemzetek önrendelkezési jogát az ellenforradalmi és reakciós államtól való kötelező elszakadással egyenlítettte ki. Ez a tézis lényegi mivoltában ellentmondott a nemzetek valós érdekeinek és azzal fenyegetett, hogy a kommunisták politikai programjának a kompromittálásához vezet. Az ilyen álláspontok kialakításában nagy szerepe volt a Kommunista Internacionálé vezetősége részéről gyakorolt nyomásnak is, mely az első világháborút követő versailles-i békeszerződéssel létrehozott rendszernek a felszámolására törekedett. A Kommunista Internacionálé a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságot is versailles-i produkciónak tekintette. Ily módon a Jugoszláv Kommunista Párt 1928-ban megtartott negyedik kongresszusának programja hangsúlyozza a szlovén, a horvát, a Crna Gora-i, a makedón önálló állam létrehozására irányuló harc szükségességét, valamint az albánok és a magyarok önrendelkezési jogának elismerését, mely megfelelő módja a monarchikus rezsim megsemmisítésének, és ezen keresztül egyben előfeltétele is az immár egyenjogú nemzeteknek egy balkáni vagy Duna menti föderációba történő újbóli egyesítésének.

Ez az extrém nézet azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a Kommunista Pártot elváltatja a jugoszláv nemzetek életének valós folyamataitól. Már abban az időben is megfogalmazódott a kérdés, vajon e program összhangban van-e a reális helyzettel, mindenekelett a nemzetek törekvéseivel és érdekeivel, akik az önrendelkezés jogát elsősorban az egyenlő és egyenjogú nemzetek közösségének megalapítását biztosító követelményként és jogként értelmezték.

Az eszmei-politikai érettségnek egy magasabb fokán, eljutnak annak felismeréséhez, hogy az önrendelkezési jog magába foglalja az egyenjogú közösség létrehozásának jogát is, és a Jugoszláv Kommunista Párt a harmincas évek közepe táján felülvizsgálta korábbi nézeteit és alapelveit. A párt a gyakorlat és az irányvétel szempontjából már 1934-től, de különösen 1937 után a forradalom és a nemzet kérdése terén új tapasztalatokra tesz szert, melyek lehetővé teszik számára a harc stratégiájának és taktikájának, a politikai céloknak és a célok megvalósításához vezető útnak a meghatározásához szükséges független és önálló elméleti felismerések kidolgozását. A tapasztalatszerzés során megfigyelhető egy fejlődési vonal, amelynek elemei Đuro Đakovićnak a frakciókra vonatkozó bírálatából — melynek lényege, hogy mindkét frakció egyesíti magában a nemzeti mozgalmakhoz való passzív viszonyulást —, továbbá a pártnak az állam válságos helyzetében betöltött aktív szerepkörére

vonatkozó tézisből — melyet Josip Broz javaslatára 1928-ban a zágrábi kommunisták értekezletén fogadtak el — erednek. Ezek az előzményei a párt nemzeti kérdésekre és a nemzeti mozgalmakra vonatkozó széles körű aktív politikájának, melyet később a pártpolitika új irányvonala-ként fognak kidolgozni. Ezen belül világosan fogalmazódott meg az elképzelés, melynek értelmében a munkásosztály demokratikus és haladó erőinek egyesítésével közvetlenül is vezető szerepet vállal a nemzetek életében és a nemzeti mozgalmak irányításában. A nemzeti kérdés ennek során egyre inkább olyan egyetemes érvényű kérdéssé válik, mely immár nemcsak a burzsoáziát és a parasztságot, hanem átfogó problémaként az egész társadalmi struktúrát érinti. Ezen az úton jutott el a Jugoszláv Kommunista Párt ahhoz a fontos stratégiai-politikai pozícióhoz, melyen belül a nemzeti kérdés megoldását már a szocialista forradalom szerves részének tekintette.

A Jugoszláv Kommunista Párt keretein belül 1935-ig zajló, a nemzetekről, a nemzeteken belül és a nemzetek közötti folyamatokról szóló vitákat minden kétséget kizáróan a Szovjetunióban létrehozott megoldások, valamint Sztálinnak a forradalom és a nemzetek közötti viszonyra vonatkozó nézetei befolyásolták, azok a nézetek, melyek a nemzetek közötti viszony pusztá szemlélete alapján alakultak ki, míg a bennük rejlő forradalmi lehetőségekre — melyekre a munkásosztály számíthatott — a nemzeti önrendelkezésért vívott harc alapján következtettek. Ezzel a nemzeti kérdés, mint az osztályharc kerete, háttérbe szorult, és szinte figyelmen kívül hagyták a lenini figyelmeztetést, miszerint a forradalom számára a legnagyobb veszélyt a nemzet bizalmának elvesztése jelenti. 1935-től azonban, pontosabban a spliti plénumtól, Parović beszámolójától kezdve a Jugoszláv Kommunista Párt egyre inkább azon fáradozik, hogy a nép közvetlen vezetéséről szóló elhatározás stratégiáját megvalósítsa, kitartva továbbra is az önrendelkezés elve mellett. Kifejezte Jugoszlávia nemzeteinek azon érdekeit — melyek megvalósítására egyedül a kommunista párt volt képes — hogy az autoritárius centralizmus és a hegemonizmus ellenében közösen vívják ki szabadságukat, és hogy e szabadságot együttesen védjék meg a közeledő fasiszta agressziótól. A nemzeti felszabadítási mozgalmak élére állni, forradalmi és nemzeti felelősséget vállalni — ez volt az új politikai elképzelés, az új politikai irányvétel lényege, mellyel összhangban megszületett a Szlovén Kommunista Párt és a Horvát Kommunista Párt megalakításának ötlete, valamint megnyílt a Macedón Kommunista Párt megalakításának távlata is.

A pártpolitika új irányának koncepciója szorosan kötődött a népfront-hoz, melyet úgyszólván föderatív értelemben vívtak a nemzeti területeken, és külön az egységes Jugoszlávia területén is. Ugyanakkor hangsúlyozták (Tito a szerbiai elvtársakhoz 1936-ban írt levelében szövelt erről), szükség van a nemzetek és a nemzeti kisebbségek demokratikus erőinek együttes harcára ahhoz, hogy az egyenlő jogokkal rendelkező nemzeteknek és a történelmi tartományoknak — Vajdaságnak és Bosz-

nia-Hercegovinának — az új föderatív alapokon történő egyesítését megvalósíthatják. A Jugoszláv Kommunista Párt Tito vezetésével gyakorlati tevékenysége terén új forradalmi koncepciót, új eszméket és elveket juttatott érvényre. Erre a gyakorlati tevékenységre épült azután a felszabadító harc és a szocialista forradalom szükségszerű összekapcsolásának a felismerése is, melynek során a nemzeti kérdés a forradalom szerves részévé vált, és nem csupán a forradalom reális és potenciális szövetségeseire vonatkozó taktikai kérdésévé. Ennek következtében a JKP KB 1937-ben közzétett kiáltványában hangsúlyozták: meggyőződésük, hogy a nemzetek együttes harca során megvalósított önrendelkezési jognak a tartós és szabad közösség megteremtése lesz a következménye, hisz a proletár- és nemzeti érdekeknek az ilyen forradalmi összekapcsolása biztosítani fogja a közös országban a kiharcolt szabadságnak és egyenlőségnek a megvalósítását.

Ily módon lehetővé vált, hogy Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek elkövetkező föderatív közössége megkapja a második, a „proletariátus uralmának” keretként, társadalmi vonatkozásaiban legmélyebb tartalmát. 1937-től kezdve a Jugoszláv Kommunista Pártnak a föderatív Jugoszláviára vonatkozó koncepciója elválaszthatatlan egyfelől a centralizmus és a ráépülő unitarizmus, másfelől a szeparatizmus bírálattól. A párt mindvégig következetes volt abban a meggyőződésében, hogy a polgári ideológia mindkét terméke egyforma nagy veszélyt jelent a Jugoszláv közösség fennmaradására.

A párt ideológiájának érlelődése, a valós történelmi körülményekhez és folyamatokhoz történő idomulása — melyre 1937 és 1940 között került sor — az ötödik országos értekezleten kapta meg végső politikai és szervezeti formáját, mely egyértelműen igazolta, hogy kommunista mozgalmunknak már akkor megvolt az alapvető, a nemzeti kérdések többségére, valamint a jugoszláv társadalom ezzel kapcsolatos társadalmi-politikai ellentmondásainak tisztázására vonatkozó, kiépített, elméletileg, gyakorlati-politikailag kidolgozott álláspontja. A Jugoszláv Kommunista Párt, mely ebben az időben már végleg konszolidálódott és a népfront, valamint a forradalmi-demokratikus mozgalom mozgóerejévé vált, képes volt egyfelől meglátni az összefüggést a nemzetközi helyzet és a fasiszta fenyegetés között — mely ekkor már a világ nemzetei és nemzetiségei számára a legfőbb veszélyt jelentette —, másfelől pedig a régi Jugoszlávián belüli nemzeti különbségeket. Kész volt szembeszállni — a nemzeti felszabadítás politikájának affirmációja szellemében — a fasiszta agresszióval és a hazai burzsoáziával is. Így került be a nemzeti kérdés, mint elsőrendű elméleti és politikai kérdés forradalmi mozgalmunk stratégiájába és taktikájába.

Forradalmunk alapvető orientációja — a nép erejére és kezdeményezésére, a világhoz való viszonyának megformálásakor a forradalom szuverenitására történő támaszkodás — lényegében elválaszthatatlan a Jugoszláv Kommunista Párt nemzeti politikájától, valamint a forradalom és a nép közötti kapcsolat koncepciójától. Alapelvei értelmében ez a

munkásosztálynak és forradalmi pártjának a népek önrendelkezési jogának elismerése és következetes betartása érdekében vívott politikai küzdelme, melynek legfontosabb politikai megnyilatkozása a Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei testvériségének, egységének és egyenjogúságának megvalósításáért vívott harcban jut kifejezésre. Társadalmi vonatkozásban ez a munkásosztálynak a nemzeti életben, valamint a jugoszláv nemzetek közösségében elfoglalt vezető szerepéért folyó küzdelem volt, de küzdelem folyt azért is, hogy a nemzeti lét végre konstituálódjon.

A meglévő jugoszláv államközösség létezésének értelme történelmileg 1941 áprilisában, a Jugoszláv Királyság megszállásakor és feldarabolásakor vált nyílt kérdéssé. A választ a JKP kezdeményező és aktív magatartása adta meg. Hisz mint a munkásosztály forradalmi pártja, melynek felszabadító eszméje szociális és nemzeti vonatkozásaiban is immár affirmálódott nemzeteink és nemzetiségeink körében, egyáltalán nem fogadta el azt az állapotot, melyet a fasiszta megszállók a hazaárulók segítségével létrehoztak.

A fasiszta agresszió és a nyomában jelentkező erőszak végsőkéig kiélezte a nemzeti kérdést. Kiélezte még ott is, ahol a megszállók a nemzeti felszabadítás jelszavait hangoztatták (Horvátországban, Macedóniában, Crna Gorában, Kosovón) de különösen feszült volt a helyzet azokon a területeken, ahol a quisling-kormányok fasiszta példaképük eszmei és gyakorlati magatartásától bátorítva — genocídiummal és egyéb erőszakos cselekedetekkel — az úgynevezett etnikailag tiszta államot kívánták megalapítani. Mint az egyetlen olyan szervezett politikai erő, melynek jugoszláv karaktere és integritása a megszállást követően nem jutott a jugoszláv állam sorsára, a JKP a konszolidációjáért vívott korábbi harca során kidolgozott és létrehozott nemzeti viszonyokra vonatkozó forradalmi elméletét most igyekezett továbbfejleszteni és a gyakorlatban alkalmazni.

A Jugoszláv Kommunista Párt rámutatva a monarchikus rezsim katasztrófájának sokféle eredőjére, a jugoszlávság eszméjébe új társadalmi és politikai tartalmakat vitt azzal, hogy a munkásosztálynak, a parasztságnak és a progresszív értelmiségnek — mint a jugoszláv közösség társadalmilag döntő fontosságú tényezőjének — a forradalmi szövetségét igyekezett kiépíteni, megmutatva ezzel a perspektívát, melynek értelmében a nemzetek és nemzetiségek újonnan kialakult közössége történelmileg merőben új arculattal fog rendelkezni, egyenjogú, szabad, testvéri népek közösségévé válik, a proletárok, a parasztok, a dolgozó emberek hazája lesz. Az ilyen jellegű, jugoszláv közösségért folytatott harcnak döntő szerepe volt abban, hogy a felszabadító háború és a forradalom a jugoszláv nemzeti közösségekben sikeres volt.

A népfelszabadító háború közvetlen gyakorlata során, a fegyveres erő és a népi hatalom megteremtésekor, a megszállók és segítőtársaik ellen vívott harcban, mind a közvetlen akciók, mind a hosszabb távú tervek megvalósítása esetében a kommunista párt a nemzeteket és nemzetisé-

geket a testvériségre szólító politikai jelszóval mozgósította. E jelszó híven tükrözte a forradalmárok harci készségét, hisz a testvériség-egység a népfelszabadító háború kiteljesedésének és eredményességének, valamint az új államközösség megalakításának és népuralmi hatalomként történő továbbfejlesztésének első és alapvető feltétele volt.

A népfelszabadító mozgalom katonai és politikai szervei a felkelés első napjától kezdve szorgalmazták a néphatalom kiépítését, serkentették annak munkáját és fejlődését. Ezzel bebizonyosodott, hogy az összetett forradalmi folyamatok közepette nincs szigorú határ a hatalomgyakorlás katonai, politikai és egyéb formái között, különösen akkor, ha a forradalmárok és az őket követő széles társadalmi rétegek érdekei oly szorosan megegyeznek.

A népfelszabadító bizottságoknak hatalmi szervként történő minősítésében fordulópontot jelentett Josip Broz Titónak a horvátországi főparancsnoksághoz, a Bosanska Krajina-i operatív parancsnoksághoz, a IV. körzet operatív parancsnokságához írott levele, melyben a népfelszabadító bizottságokat többé már nem ideiglenes katonai szervként emlegeti, és hangsúlyozza, fejlődésüknek ez az ideiglenes szakasza már meghaladottá vált. Nem csupán arról van szó, hogy a népfelszabadító bizottságok létének elismerése nem a felszabadított területek megtartásától vagy elvesztésétől függ, hanem az ideiglenes jelleg megszüntetéséről, továbbá arról, hogy „felszámoltuk a régi hatalmi formákat és e mostani forma, melyet a forradalom hozott létre, már a jövő hatalmi struktúrájának a csírája”.

Az új hatalmi rendszer stabilitásának és megalapozottságának hangsúlyozásával rámutat arra, hogy 1942 őszén a népfelszabadító mozgalom tevékenységének középpontjában a jugoszláv fronton belüli erőviszonyokban végbement változások törvényesítésének gondolata állt, azoknak a változásoknak, melyek 1941 augusztusából erednek, amikor Tito már a forradalom népuralmi rendszerének, a népfelszabadító bizottságoknak a megalapítását latolgatta.

1942 őszén a népfelszabadító mozgalom vezetőségének a megváltozott katonai, politikai és nemzetközi viszonyokról készült elemzését követően 1942. november 26-án és 27-én Bihácson sor került az AVNOJ első ülésére, amely — mint azt az AVNOJ megalapításáról és szervezeti kiépítéséről szóló rezolúció is leszögezte — a jugoszláv népek általános politikai képviseletének létrehozását jelentette. A népfelszabadító mozgalom szociális és nemzeti programjáról, a népek szabad, testvéri közösségében megvalósuló boldog jövőről szóló elképzelések és megfogalmazások adtak hírt. Ezzel a jugoszláv nemzeteknek és a külföldnek is megmutatták, hogy a népfelszabadító háború a régi polgári rendszerhez képest jelentős nemzeti, szociális, demokratikus-politikai változásokhoz hoz. A „forradalmi közgyűlés”, a legmagasabb politikai testület a munkásosztálynak, a parasztságnak, az értelmiségnek, a kis- és középpolgári rétegek hazaszerető részének, a nemzeteknek és nemzetiségeknek a képviselőiből jött létre, szervezeti alapját pedig a felszabadított

és a megszállt területeken létrejött népfelszabadító bizottságok képezték, melyek a forradalmi hatalom alapsejtjeiként az új társadalmi erők érdekeit fejezték ki. Törekvéseik az AVNOJ-on és a néphatalmi és -uralmi jelleggel rendelkező népfelszabadító bizottságokon, a népi szuverenitás szervezetein keresztül állandó ösztönzést, védelmet és megvalósítási lehetőséget kaptak.

Magát a jugoszláv népek általános politikai képviselőként feltüntetve az AVNOJ a megszállók ellen vívott harcban az antifasiszta és hazaszerető erők egyesítésének szükségességét szorgalmazta és — a nép és a népfelszabadító mozgalom fegyveres erőinek támogatásával — a népfelszabadító mozgalom legfelsőbb politikai testületévé vált, mely — a népfelszabadító mozgalom egyéb szervezeteivel — egyebek között a Jugoszláviában végbement formális-jogi változások legalizálásáért, azoknak külföldön történő elismeréséért is küzdött.

Az AVNOJ-dokumentumokból eredő alapvető elhatározásokat a néphatalom szervezeteiben is alkalmazták. Így a Bihaći Köztársaság is, mely Bosznia-Hercegovina és Horvátország egy részén jött létre és lakosságát szerbek, horvátok és muzulmánok alkották, a népfelszabadító mozgalom valódi jellegét öltötte magára. Területén több mint 900, egységes szervezetbe foglalt népfelszabadító bizottság működött, melynek munkáját a forradalom politikai és katonai szervezetei irányították, és ezzel nemcsak Jugoszláviában, de az egész megszállt Európa területén a legnagyobb és legszervezettebb szabad területet jelentette. Az AVNOJ létrejöttét megelőzően és azt követően is a felszabadított területeken összjugoszláv jellegű rendezvényekre került sor: a partizánorvosok kongresszusára, a pravoszláv egyházfők közgyűlésére, a Nők Antifasiszta Frontjának első országos értekezletére, az Egyesült Antifasiszta Ifjúság első értekezletére. Az AVNOJ végrehajtó bizottsága — hatáskörökre bontva — akciókat indít a gazdasági élet és a közlekedés megújítására, a gazdasági rendszabályok kiegyenlítésére, a szociális és egészségügyi védelem megszervezésére, az oktatás és a művelődési élet újraélesztésére; megalapítják a Népfelszabadító Háború Színházát és kidolgozzák a Népegyetem szabályzatát. A gyakorlati élet és az emberi tudat háborús körülmények közötti kezdeti átalakulásának ez az intenzitása egyben a népfelszabadító mozgalom szociális és politikai alkotóerejét is igazolja, mely biztosítékot nyújtott a forradalmi program legfőbb pontjainak megvalósítására.

Egészen 1943 őszéig, a nemzetek önrendelkezési jogának korábban kidolgozott koncepciója nem nyert államjogi megfogalmazást, bár a népfelszabadító mozgalom résztvevőinek és a társadalmi erők számára — melyek részéről messzemenő támogatást kapott — egyértelművé vált, hogy az önrendelkezési jogról vallott nézetek megfelelnek a kommunista mozgalom által a harmincas évek óta hirdetett felfogásnak. A felszabadító hadsereg, a főparancsnokságok kiépítése (az 1941-es stoliceai tanácskozás eredményeképp) és az egyéb nemzeti és tartományi vezetőségek 1941-ben történt megalakítása is a jövőben létrejövő föderáció

alapjait jelentette. Az a körülmény, hogy ezek a változások az AVNOJ első ülésén jogi formában nem nyertek legalitást, kizárólag a nemzetközi viszonyoknak, elsősorban pedig a szövetségeseknek tulajdoníthatók, akik ebben a pillanatban, különböző okoknál fogva nem tudtak elfogadni egy ilyen megoldást.

A föderációnak a népek önrendelkezési joga alapján történő létrehozásáról szóló elv lényegét nem kellett az AVNOJ Jajceban megtartott második értekezletén sem külön taglalni. Az AVNOJ Jugoszlávia föderatív berendezéséről szóló határozata a jugoszláv népek szuverenitásának megvalósítását jelentette. A nemzetek számbavétele során számba vették azokat a politikai területeket is, melyek a föderáció egyenrangú részeivé válnak, és amelyeken keresztül a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúsága biztosítást nyer. Ily módon a népfelszabadító háborúban létrehozott föderáció szinte önmagáért beszél.

A Jugoszláv Kommunista Párt, bizonyos mértékben a Szovjetunióval létrehozott hasonló megoldások hatására, de főképpen saját tapasztalatai alapján, valamint az országban uralkodó valós etnikai és politikai helyzet következtében már korábban is, de a népfelszabadító háború során kifejezetten afelé hajlott, hogy a föderáció elemeinek meghatározásakor, nem kizárólagos elvként, de nagymértékben vegyék figyelembe az etnikai elveket is. Elfogadták egyes történelmi tartományok önállóságának elvét is, hisz az „önállóságról” szóló elképzelés mélyen a lakosság tudatában élt.

Szorosan kötődik ehhez az is, hogy még közvetlenül az AVNOJ második ülését megelőzően sem voltak Bosznia-Hercegovinának a jugoszláv föderáción belüli helyével kapcsolatos nézetek kellő mértékben tisztázottak — még a népfelszabadító mozgalom vezetőinek körében sem. Mivel a jugoszláv föderációt mint államközösséget kizárólag az etnikai elvek figyelembevételével kívánták létrehozni, az AVNOJ második ülése határozattervezetének kidolgozói között — lévén Bosznia-Hercegovina többnemzetiségű terület — többen képviselték azt az álláspontot, hogy autonóm, ne pedig föderális státust kapjon, és hogy vagy a föderális Szerbiához, vagy közvetlenül a föderációhoz tartozzon. Ezek az „ahány nemzet, annyi föderális egység”, mechanikusan felfogott elvet képviselték, melyet a történelmileg megformált geopolitikai egységről vallott nézet elfogadását követően azonnal elvetettek. A geopolitikai egységről vallott nézet lényege, hogy e területen belül több egyenrangú nemzet — muzulmán, szerb és horvát — él együtt, sajátos politikai problémák közepette, és a népfelszabadító háború eddigi folyamatának egyedi vívmányaival rendelkeznek.

A Bosznia-Hercegovinát alkotó három nemzet és számos nemzetiiség tagjai a népfelszabadító háború és forradalom során egységesen az együttélés mellett döntöttek, és hangsúlyozták, hogy a nemzeti és a vallási különbségek nem jelentenek akadályt az új alapokon történő szociális integrálódás esetében. Ezeket az elveket, melyek osztály és nemzeti jellegű komponenseket foglalnak magukba, következetesen alkal-

mázták a Mrkonjić Grad-i Bosznia-Hercegovina Területi Népfelszabadító Antifasiszta Tanács első ülésének munkájában, és belefoglalták azokat az ülés határozataiba is. Ezen az ülésen a jugoszláv föderáció részeként megalakult a föderális Bosznia-Hercegovina.

Ezekből az elvekből és határozatokból, valamint a népfelszabadító háború és forradalom Bosznia-Hercegovinában elért eredményeiből kiindulva az AVNOJ-ülésszak résztvevői elvetették a doktrínérek és a tiszta nemzeti államközösségről vallott nézet híveinek szuggesztíóit és követeléseit, s a föderális Bosznia-Hercegovinát elismerték a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia egyenjogú tagjának.

A jajcei AVNOJ-határozatok államjogi tekintetben is kifejezték a katonai és politikai erőviszonyokban a forradalmi erők javára bekövetkezett változásokat, és szilárd alapokat teremtettek Jugoszláviának, mint demokratikus elvekre épülő államnak a létrehozásához. E szilárd alapok a népfelszabadító mozgalomból, a szövetségesek katonai stratégiájának fontos tényezőjéből eredtek, továbbá a néphatalom hatásos rendszeréből, mely a Demokratikus Föderatív Jugoszláviának, mint „a népfelszabadító bizottságok államának” a tartalmi lényegét fejezte ki, valamint a demokratikus, az emancipációt elősegítő politikai és társadalmi folyamatokból, melyek a forradalom lendülete során egyre inkább kifejezésre jutottak.

Azzal, hogy az AVNOJ mint általános politikai testület államjogi formát kapott, alkotmányosan is megerősítették az új hatalomnak a burzsoá rezsimmel történt forradalmi szakítását, a népfelszabadító háború és forradalom eredményeinek elismerését, illetve megszilárdították az új Jugoszlávia nemzetközi helyzetét is. Az ezt követő események bizonyították, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt az igen összetett és ellentmondásos belpolitikai és nemzetközi helyzet közepette is megtalálta a messzemenő történelmi eredményeket is magában hordó, demokratikus, forradalmi hatalom nemzetközi elismeréséhez vezető utat.

A jajcei AVNOJ-határozatok politikai-deklaratív jellegűek, hisz a népfelszabadító háború és forradalom során kialakult helyzetet konstatálják, de ugyanakkor konstitutív jellegűek is, mert a már kiépített néphatalmi rendszert a legfőbb hatalmi szervvé emelik. Mivel ezek a határozatok a forradalom által létrehozott új politikai viszonyokból erednek és a népfelszabadító hadsereg, valamint a Jugoszláv Partizán Egységek főparancsnokságának minden korábbi határozatával, továbbá az AVNOJ Végrehajtó Bizottságának a forradalom korábbi szakaszaiban hozott határozataival megerősítést nyertek, és ezzel egyben a korábbi államberendezéssel minden kapcsolat megszakadt, így, ha formálisan még nem is, de a Jugoszláv Királyság belpolitikájával is megtörtént a szakítás. Másfelől, a jugoszláv állam föderatív alapon történő berendezéséről szóló határozatokkal nem szűnt meg Jugoszláviának, mint a nemzetközi jog részesének nemzetközi-jogi kontinuitása, hisz az AVNOJ eleget tett minden olyan követelménynek, melyet a nemzetközi

jog, az Atlanti Charta és az ENSZ Alapokmánya előír. A föderatív berendezésről szóló határozattal azonban nem dolgozták ki végleges pontossággal a föderális egységek helyzetének kérdését. Erre az AVNOJ második és harmadik ülése közötti időben, az 1943-as jajcei tanácskozáson elfogadott alapelvekkel összhangban történő alkotmányos-jogi megformálásakor került sor. Ezzel a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek a népfelszabadító háború és forradalom során a jugoszláv demokratikus, föderatív, szocialista államközösség formájában következetesen érvényesítették a nemzetek önrendelkezési jogainak az elvét, beleértve az elszakadásra való jogot is, hisz ez a demokrácia egyik legalapvetőbb elve. Forradalmunknak és legfőbb vívmányainak — beleértve a jugoszláv állam tartós alapjait is — ez adja meg sajátos demokratikus jellegét.

Az AVNOJ-határozatok nemzeteinknek és nemzetiségeinknek az egyenlőség és az egyenjogúság alapján történő egyesüléséért vívott harc egy szakaszának a befejezését jelentik, nemzeteinknek és nemzetiségeinknek, akik a forradalom tüzeiben bizonyították egyesülési szándékukat, és először harcoltak együtt kivétel nélkül valamennyien az életnek ugyanazokért az értékeiért, eszméiért és elveiért. Az egyesülés és a közösségi lét anticipálása most nem a nagyhatalmi nyomás alapján történt — mint korábban —, hanem az ezt megakadályozni igyekvő erővel vívott harc során valósult meg. Csak a dolgozó népnek és vezető pártjának, a Jugoszláv Kommunista Pártnak a harca során oldódhattak meg az osztály- és nemzeti ellentétek, a Demokratikus Föderatív Jugoszláviának mint önigazgatású nemzeti közösségnek a megteremtésével. És a népfelszabadító mozgalomnak, a forradalmi erő frontjának az AVNOJ-határozatokat követő izmosodása ma is tart, igazolva azt, hogy a határozatok megfelelnek országunk nemzeti és nemzetiségi érdekeinek, helyénvalóságuk tehát tartósnak bizonyult.

A forradalmi, az AVNOJ-vívmányok és tapasztalatok azt bizonyítják, hogy egyetlen nemzetünk sem tudta, és nem tudja még ma sem elszigetelten, az összjugoszláv távlatok, a testvéri nemzetekkel és nemzetiségekkel vívott közös harc nélkül megoldani lényegbevágó egzisztenciális kérdéseit. E közös harcnak és törekvéseknek az eredményei a köztársaságok és tartományok, a saját önigazgatói és társadalmi-politikai közösségek, melyek felelősséggel tartoznak mind saját, mind az egész jugoszláv közösség fejlődéséért.

Az AVNOJ szellemében, szavakban és tettekben is valóra vált mindaz, ami századokon át ott élt az egyszerű ember tudatában — függetlenül nemzeti vagy nemzetiségi hovatartozásától —, hogy szabadságban és békében éljen, testvériségben és egyenjogúságban egy szocialista közösségben, mely egzisztenciájának és képességei kiteljesítésének a biztosítását jelenti. Ezért az AVNOJ-elvekre épített összjugoszláv közösség nem absztrakció és nem pragmatikus politikai konstrukció. Forradalmi harc terméke és vívmánya, a társadalmi ember élete és valósága, akinek emberi jellege és ereje éppen az osztály és nemzeti érdekek dialektikus

egységes, az osztály és nemzeti emancipáció összefüggő jellege által nyilvánvalóvá válik.

Mint ahogy Jugoszláviában minden egyes nemzet és nemzetiség szabadsága feltétele az együttes szabadságnak, testvériségnek és egyenjogúságnak, ugyanúgy egyetlen nemzet vagy nemzetiség afirmációja sem képzelhető el az együttes fejlődés és afirmáció nélkül. Értelmi, lényegi és eszmei szublimációja ez annak a jugoszláv közösségnek, amely egyben a történelmi és egzisztenciális lét biztosítója is, garanciája nemzeteink és nemzetiségeink sokoldalú fejlődésének. E közösségnek az alapját az öngazgatású termelési viszony jelenti, mely biztosítja és fejleszti a munkásosztály és a dolgozók hatalmának gazdasági, kulturális, politikai és eszmei előfeltételeit, azon dolgozókat, akik ily módon szembeszegülhetnek mindenfajta partikularizmussal.

Mák Ferenc fordítása

Dušan Dragosavac

AZ IDŐSZERŰ NEMZETI ÉS NEMZETKÖZI PROBLÉMÁK AZ AVNOJ NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN

Az AVNOJ törvényesítette szocialista forradalmunknak a JKP programja alapján létrejött eredményeit. Ez részét képezte egy folyamatnak, mint ahogyan háború utáni alkotmányaink is az AVNOJ határozataiban megfogalmazott forradalmi fejlődésnek és kontinuitásnak az alkotóelemei.

Mind a JKSZ programja, mind pedig eddigi alkotmányaink méltányosan foglalkoztak a munkás- és osztályjelleggel, a nemzeti kérdéssel, tehát szociális és nemzeti vonatkozásokkal egyaránt.

A mai értelemben vett nemzetek kialakulásáig az elméletben és a gyakorlatban különböző nézetek konfrontálódtak, kezdve a polgáriaktól a szocialistákig, a nemzetek közötti megértés és egyetértés hirdetőitől a sovinszta és rasszista elméletekig. Számptalan könyvet és tanulmányt írtak a nemzetekről. A szakirodalom nagy része a XIX. századot a nemzetek századának tartja, amelyhez szorosán kötődik a feudalizmus felszámolása, a francia és más polgári forradalmakhoz fűződő modern nemzeti egység gondolata.

Világméreteken ez még inkább vonatkozhatna a huszadik századra, illetve az európai burzsoá gyarmattartó országok elnyomása alatt élő népek nemzeti felszabadító mozgalmaira, amelyeket a munkásmozgalom nemegyszer részesített támogatásban.

A nemzeti kérdés a jelenlegi körülmények között is — mind a kapitalista, mind a szocialista országokban — kiéleződhet és még mindig időszerű a kommunista pártok körében és a munkásmozgalomban, amelyek szintén eltérő álláspontot és gyakorlatot érvényesítenek.

Különböző nyugati funkcionista teoretikusok szerint a nemzet legfontosabb jellemzője az állampolgárok politikai közösségét képező állam. Elismerik a legnagyobb nemzet dominanciáját, igazságtalanul viszonyulnak a kisebb népek, nemzetiségek, nemzeti kisebbségek etnikai csoportok gondjaihoz.

Hasonló szemléletet képvisel számos kelet-európai szerző is, amikor a nemzet legfontosabb jellemzőjének az állami és politikai rendszert

tekinti. A szocialista nemzet fogalma tulajdonképpen a legnagyobb nemzet dominanciájának védelmét jelenti számukra.

A nemzeti kérdés és a nemzetek közötti problémák azért is időszerűek, mert a lakosság viszonylag jelentős része nemzetiségileg vegyes lakosságú államokban él. A mai fejlődés következtében mind tarkább képet mutat a lakosság összetétele.

Ez még inkább kielezi a nemzetek, a nemzeti egyenjogúság, a tolerancia, az együttműködés, az együttélés és az internacionalizmus helyénvaló megítélésének kérdését.

Mi a történelmileg adott korszerű nemzetből indulunk ki: érvényesülésének és a nemzetek közötti együttműködésnek a kérdését a munkáspártok csak akkor oldhatják meg eredményesen, ha a marxizusból, a munkásosztály történelmi érdekeiből indulnak ki.

Együttműködésük alapfeltétele a nemzeti egyenjogúság. A marxisták éppen ezért folytatnak harcot a burzsoázia és intézményei, illetve mindazok ténykedése ellen, akik türelmetlenséget szítanak és ellentéteket támasztanak a népek között.

A nemzeti kérdés a mi számunkra, társadalmunk számára is időszerű. Még vannak olyan erők, amelyek az objektíve adott feltételek, a társadalom nemzeti összetétele és rétegződése alapján, az osztályjelleg és a nemzetközi erőviszonyok közepette is megkísérelnek manipulálni az elmaradott tömegek egy részével, s nemcsak a múltban, hanem manapság is más nemzeteket hibáztatnak minden nehézségért. A nemzetek fejlődését külön-külön is méltányló marxista nemzetszemlélet alapját a nemzeti egyenjogúság és az egyenjogú nemzetek kapcsolatteremtése képezi.

Minden egyes ország gazdasági és társadalmi viszonyai döntő szerepet játszanak a nemzeti viszonyok helyes megoldásában, a nemzetközi munkásmozgalom internacionalizmusának érvényesítésében és a felszabadító mozgalmak kapcsolatában. A munkásmozgalomban a marxista nemzetszemlélet mellett szociáldemokrata, sztálinista és más nézetek és gyakorlat is jelen van a nemzeti kérdés megoldásában. A szociáldemokraták és a sztálinisták a tömbpolitikát támogatva mind elméletben, mind gyakorlatban egy-egy nép vagy nemzet szuverenitásának a korlátozása mellett foglalnak állást. Ezzel ellentétben a valódi értelemben vett marxisták a haladó mozgalmak, pártok és országok teljes egyenjogúságát és szuverenitását szorgalmazzák.

A klérus képtelen belenyugodni a szekularizációba — az egyház és az állam, az egyház és a közoktatás szétválasztásába —, továbbra is illetékesnek tartja magát világi kérdésekben, beleértve a nemzeti kérdést is, türelmetlenséget szít a nemzetek között és a szocializmus különböző válfajait támogatja.

Még haladó, szocialista orientációjú emberek, sőt kommunisták sem mindig közelítenek helyesen a nemzeti és a vallási kérdésekhez. Egyesek szerint különböző állami intézkedésekkel mindez könnyen és gyorsan megoldható; mindent ideiglenesnek, átmenetinek tartanak, sőt mi

több a vallást azonosítják a nemzet fogalmával, ami lényegében véve a klérusnak kedvez. Hisz amennyire reakciósak a különböző háborúk, olyannyira reakciósak a hívők és ateisták összetűzései is.

A munkásmozgalom még hosszú időn át szembesül ezekkel a kérdésekkel, ezért érdemes velük mind elméletileg, mind gyakorlatilag foglalkozni. Megoldásuk a szocializmus fejlődésétől, a munka társításától és a munkán alapuló jövedelemszerzéstől függ, hiszen ez határozza meg korszerű értelemben vett nemzetünk érvényesülését, egyenjogúságát, internacionalizmusát és az osztályszempontból jogfosztott, nemzeti elnyomás alatt élő népekkel való együttműködését.

Ez a lényege tömbellenes el nem kötelezett politikánknak és a fejlődő országok felszabadító mozgalmaival való folyamatos együttműködésünknek.

A fejlődés meghatározott szintjén a társadalmi szükségletek, a termelőerők fejlődése, a munkamegosztás, a piac, az etnikai, kulturális, gazdasági és politikai tényezőkkel együttesen járult hozzá a korszerű nemzetek kialakulásához. A mai értelemben vett nemzet polgári fejlődés eredménye, amely a kapitalizmus időszakában változásokon ment át, de nem szűnt meg a tőkés társadalommal együtt. A nemzetté válás nagyjelentőségű az integráció szempontjából, amely ekkor már sokkal szélesebb, mint a feudalizmusban, s nemcsak a nemzeti, hanem a nemzetközi szférákra is kiterjed, kihatással van a nemzetközi munkamegosztásra, a nemzetközi piaci viszonyok fejlődésére, az országok nyitottságára és együttműködésére. A nemzeti tudat, a kultúra, a technika, a technológia és a kereskedelem gyors fejlődésnek indul, s így a nemzetek mellett mindinkább kifejezésre jutnak a nemzetközi tényezők. A feudális elszigeteltséghez képest fokozott mérvű a fejlődés és a kapcsolatteremtés. A korszerű nemzeti államok — vonatkozik ez mind a kapitalista, mind a szocialista társadalmakra — a nagymérvű anyagi és szellemi fejlődés ellenére is viszonylag zárt társadalmak. A mai társadalmi fejlődés gazdasági és kulturális téren egyaránt gyorsabb változásokat, fokozottabb nemzetközi munkamegosztást, az emberek és eszmék dinamikusabb áramlását teszi szükségessé. A szuverenitás kialakulásával nemzetközi és nemzeti méretekben is növekszik a kölcsönös függőség, fokozódik a munkamegosztás. A felívelő fejlődés nemzetközi téren szükségesszerűvé teszi a nyitást, a különböző tevékenységi területek kapcsolatteremtését.

Az általános fejlődés megköveteli, hogy a különböző társadalmi és politikai berendezésű országok a jelen égető társadalmi kérdéseinek megoldása érdekében intenzív tevékenységet fejtsenek ki a békés egymás mellett élésért. Korunk legsürgetőbb gondja a szuverenitás, az autonómia, a kapcsolatteremtés és az integráció.

Mindezt a termelőerők jelenlegi szintje és eredményes továbbfejlesztésük teszi elkerülhetetlenné, de magával vonja ezt maga a tudományos-műszaki forradalom is. A hatalmas infrastruktúrális létesítmények stb. szükségesszerűvé teszik az eszközök, a tudomány és a technika nagymérvű

koncentrációját. A munkamegosztás világméretű továbbfejlesztése kihátással volt és lesz a nemzetgazdaságra. A fejlődés két egymással párhuzamos és szoros kapcsolatban álló folyamat kibontakozását teszi szükségessé: egyrészt a népek szuverenitásra és autonómiára való törekvését, másrészt pedig egymáshoz közeledését és integrálódását. Minderre kedvező hatással van a hagyományos gyarmatbirodalmak összeomlása és a szocializmus fejlődése, amely világszerte mindinkább a tömegek eszméjévé és társadalmi gyakorlatává válik. Ezek a folyamatok döntő fontosságúak a mai világ alapvető ellentmondásainak és ellentéteinek — a fejlettek és a fejletlenek közti hatalmas különbségek, a nagymérvű gazdaság és a nyomorral határos szegénység — feloldása szempontjából. Ezeknek a problémáknak a megoldását mind a fejlettek, mind a fejletlenek békés fejlődési törekvései kilátásba helyezik, különösen pedig a szocialista irányvétel fejlődése teszi szükségessé, de érdekében áll minden egyes ország munkásosztályának és dolgozóinak is. Döntő fontosságú a kultúra, a technológia, a tudomány és általában véve a társadalmi tudat továbbfejlődése szempontjából is, beleértve mindazt, ami haladó és a munkásosztály történelmi érdekét képezi. A mai társadalmak fejlődése törvényszerűen a népek szuverenitása és autonómiája irányában hat, miközben egyre nyitottabbá válnak és fokozódik az egymáshoz való közeledésük. Ez kihatással van az egyenjogúság, de a kölcsönös függőség és felelősség tudatosodására is. Az ember, az áru és az eszmeáramlás egyre jobban felgyorsul. A nemzetek és az országok egyre nyitottabbakká válnak. Egyes országok, egyes területek vagy vidékek elzárkózása nem más, mint a múlt maradványa. A jövő az egyenjogúságé, a nyitottságé, az egymáshoz közeledése és az integrációs folyamatoké.

A népek szuverenitása, egyenjogúsága, kapcsolatteremtése és integrálása egyetemes emberi értékévé válik. Minden nép érdeke figyelmet érdemel, függetlenül nagyságától, fejlettségétől és társadalmi-politikai rendszerétől. Az új sikeres harcot folytat a régivel, számtalan társadalmi, gazdasági, politikai és egyéb ellentmondást és érdeket küzdve le. A mai világ még telítve van megrázkódtatásokat előidéző nemzeti, vallási, osztályjellegű és egyéb ellentétekkel. Kisebb-nagyobb háború, forradalmak, ellenforradalmak mennek végbe, nyílt vagy leplezett kizsákmányolás folyik. Ma az osztályellentét — az elnyomottak és az uralmon levők, a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentét — a legkiélezettebb minden osztálytársadalomban. A fejlettebb országokban — amellet, hogy kizsákmányolják a fejletleneket — ez a kérdés kevésbé kiélezett, de ugyanakkor rendkívül fontos kérdésnek számít az irányítás és a munka kapcsolata. A mai világ égető gondja a kizsákmányolás felszámolása, ami történelmi fejlődésünk legfőbb céljai közé tartozik. A népek és nemzetek egymáshoz közeledése még mindig osztálykeretek között megy végbe, s ez rendkívül megnehezíti a kedvező folyamatok kibontakozását. Az egész folyamatra két ellentétes törekvés jellemző. Egyrészt a szabad, független népek harcot folytatnak az általános egyenjogúságért, az osztálytársadalom és a nemzeti elszigeteltség túlhaladásáért, más-

részt viszont az imperialista és egyeduralmi törekvések egyenlőtlen viszonyokat szorgalmaznak. Mindenképpen az előzőeké a jövő, az utóbiak pedig — még ha jelenlétük meghatározó is — egyre anakronikusabbá és kilátástalanabbá válnak. Mindez az egyes országok és a mai világ társadalmi-gazdasági, politikai, kulturális és egyéb erőviszonyaiból következik. Ilyen körülmények között a kiutat a munkásosztály harcában, minden egyes ország és nemzet kizsákmányolt és jogfosztott, de haladó erőiben kell keresnünk, mégpedig abból a marxi álláspontból kiindulva, hogy a népek közötti kizsákmányolás felszámolásának a kizsákmányolás egy-egy népen belüli megszüntetése az előfeltétele, mert csak ez vezethet a népek egyenjogúságához, kölcsönös pedig közeledéséhez és integrálódásához. Csak ily módon küzdhető le az osztály- és nemzeti kizsákmányolás, a gazdasági, politikai, eszmei, kulturális és egyéb hegemonizmus mind az egyes nemzeteken és országokon belül, mind pedig nemzetközi téren. A kedvező átalakulások máris nyilvánvalóak, intenzitásuk következtében világméretű folyamatokká válnak. A marxista ideológiára alapozott osztályharc mellett, hogy a munkásosztály történelmi érdekét képezi, egyben nemzeti és internacionalista, autonóm és kölcsönviszonyban álló folyamat. A másik, a tőkés állami és etatista változat elmélyíti a válságot, nem oldja meg a problémákat és nagy veszéllyel jár mind a békére, mind az emberi haladásra nézve. A nemzetek közötti közeledéshez, kapcsolatteremtéshez és integrációhoz rendkívül fontos a munkásosztály szempontjain alapuló marxista nemzettudat. A nemzeti, s így a nacionalista tudat is még túl erősen érezteti hatását korunk társadalmában. Az előző — ha marxista szempontból valorizáljuk — pozitív, mert alapjában véve az emberiség és a népek szabadságát és egyenjogúságát tartja szem előtt. A másik viszont reakciós, a kizsákmányolás, a dominancia és az egyenlőtlenesség forrása. A kapitalizmus fejlődése során létrejött korszerű nemzetek túlhaladására nem kerül sor a szocialista forradalom győzelmével. A társadalmi problémák nem a mai társadalmak nemzeti jellegéből adódnak, hanem a jelenlegi nemzetek osztályszerkezetéből. A mai értelemben vett nemzetek kialakulása óta a nemzeti kérdést illetően kétféle nézet érvényesül.

Az egyik a polgári világnézet, amely a feudális társadalmi rend elleni harc idején, a nemzeti és nemzetközi piaci viszonyok kialakítása során pozitív szerepet játszott, de a kapitalizmus fejlődése során egyeduralmi törekvéseivel, a nemzeti türelmetlenség szításával és sovinizmusával nemegyszer népiáshoz vezetett.

A másik a munkásság marxista világnézete, amely saját nemzetén belül folytat küzdelmet az egyenjogúságért, a kizsákmányolás felszámolásáért, a tolerancia érvényesítéséért, a népek és a nemzetek internacionalizmuson alapuló egyenjogú kapcsolatteremtéséért. A munkásosztálynak és élcsapatának a jelenlegi fejlettségi szinten az a történelmi feladata, hogy a marxista ideológiai érvényesítésével megváltoztassa mindazokat a társadalmi viszonyokat, amelyek kizsákmányoláshoz, hegemoniához vezetnek, s hogy olyan viszonyokat alakíthasson ki, ame-

lyek megszüntetik a nemzeteken belüli és a nemzetek közötti elnyomatást. Mindaz, amit az emberek valamely nemzet tagjaiként tudományos, kulturális, vagy egyéb területen értek, nemcsak nemzeti, hanem általános emberi vonatkozásban is értéknek számít. Ezek az eredmények nemcsak egy nép körében, hanem nemzetközi méretekben is felszámolják a mitikus és maradi társadalmi tudatot. A haladó erőkre hárul az a történelmi feladat, hogy a népek és a nemzetek egyenjogúsága, szabadsága és szuverenitása alapján támogassák és előmozdítsák egymáshoz való közeledésüket és társulásukat. Az integráció feltétele az emberek és a népek szabadsága és egyenjogúsága, az osztályok túlhaladása. A kultúra, a technika és általában véve az emberi eredmények társadalmi rendszertől függően szolgálhatnak reakciós vagy haladó erőket, törekvéseket. A fasizmus példázza legjobban, hogy miként válik a rasszista céloknak alárendelt kultúra egy reakciós politikai elmélet és gyakorlat kifejezőjévé, hogy csap át a saját ellentétébe, a barbárság legszélsőségesebb változatába. A fasiszta „kulturális” intézmények és a fasiszta „kulturális munkások” hatalomra kerülésük idején mindent megtettek, hogy elfogadtassák a fajelméletet, és mind elméletileg, mind gyakorlatilag alárendeljék magukat egy olyan reakciós érdeknek, amely a durva erőszakban és a különböző nemzetiségű embermilliók halálában csúcsosodott ki.

Mivel a nemzet reális társadalmi és történelmi kategória, ezért a nemzeti értékek, az egyenjogú és kölcsönös kapcsolatban álló nemzetek marxista értékmérője lehet. Minden nemzet körében és nemzetközi téren is harcot kell folytatni az elmaradott, reakciós és sovinizista nézetek ellen, amelyek gyanút keltenek más nemzetek iránt, másoknál mindent rossznak tartanak, képtelenek felfedni a haladó erőket, még ha azok túlsúlyban is vannak. Minden sovinizmus elleni küzdelem, amely elhanyagolja a nemzeti érzéseket, a kulturális és a gazdasági életet, a nyelvet és a többi nemzeti értéket, jóindulata ellenére is csak illúzió, a marxista nemzetszemlélethez semmi köze sincs. A történelem azt bizonyítja, hogy a sovinizmus a tényleges nemzeti értékek érvényesítésével és a marxizmuson alapuló reálpolitikával minden nemzet körében eredményesen leküzdhető. Egy olyan több nemzetiségű közösségben, mint Jugoszlávia, igen lényeges, hogy egyetlen nemzet vagy nép emancipációja se kerüljön összeütközésbe más nemzetekével, sem pedig az ország egységével. Aligha engedhetjük meg egyik vagy másik népnek, vagy nemzetnek, hogy bizalmatlan legyen a többi, vagy az egész ország iránt, mert ilyen esetben nem az illető nemzet vagy a munkásosztály érvényesüléséről van szó, hanem sovinizmusról. A haladó erőknek a munkásosztály és a nép egyenjogúságát, szabadságát, kapcsolatteremtési és integrációs törekvéseit szem előtt tartva itthon és a nagyvilágban egyaránt állandó harcot kell folytatniuk mind a hegemonizmus, mind a szeparatizmus, mind pedig az elzárkózás ellen. A társult munkában dolgozók egyenjogúságának, a nemzetek és a nemzetiségek egyenlőségének, a társadalmi-politikai folyamatok és a szocialista demokrácia fejlődésének, a népek egymáshoz való közeledésének, a burzsoá kizsákmá-

nyolás, a monopol jellegű igazgatás és az osztálytársadalom túlhaladásának legfontosabb anyagi, társadalmi és politikai előfeltétele a társadalmi tulajdon és az öngazgatás.

Mindannyiunk számára ismeretes az a régi igazság, hogy a külpolitika tükrö a belpolitikának, s a kettő egyazon politika két oldalát képezi.

A szocialista Jugoszlávia és a Jugoszláv Kommunista Szövetség külpolitikája az egyenjogúságon, autonómián, a szuverenitáson alapuló belpolitika és a haladó forradalmi felszabadító mozgalmakkal való együttműködés eredménye. A Kommunista Szövetség az egyenjogúság harcosa, s nemcsak az országhatáron belül, de regionális és nemzetközi méretekben is a világ tömbökre való felosztása ellen és a demokratikus nemzetközi viszonyok kialakításáért küzd. Lényegében véve a termelőszeközök társadalmi tulajdonára, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek öngazgatására és társult munkájára épülő jugoszláv belpolitika képezi a különböző népekkel, országokkal, pártokkal kialakított kapcsolatokat, egyenjogú és demokratikus viszonyok alapját. Az aktív és békés egymás mellett élésnek, az el nem kötelezett politikának, a Kommunista Szövetségnek, az összes munkás-, kommunista- és forradalmi párttal, valamint felszabadító mozgalommal való együttműködésnek a lényege abban a vitathatatlan igazságban rejlik, hogy csak szabad és egyenrangú nemzetek, országok valósíthatnak meg eredményes együttműködést szabadság és egyenrangúság alapján, s integrációjukat nem korlátozzák sem a tömb-, sem pedig az államhatárok.

A marxisták a mai értelemben vett nemzetet a történelmi fejlődés meghatározott szintjén létrejött gazdasági, osztályjellegű, etnikai, nyelvi, kulturális stb. közösségnek tekintik. Éppen ezért oldják meg manapság eredményesebben a nemzeti kérdést a haladó felszabadító és szocialista mozgalmak.

Lényeges dolog egyes országokon belül és országok között pontosan elhatárolni a nemzetet a nacionalista vonatkozásoktól, mert ez rendkívül fontos az internacionalizmus, a nemzetközi munkásmozgalom és általában a felszabadító mozgalmak közötti szocialista szolidaritást illetően.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség és a többi szervezett szocialista erő számára igen lényeges a szocialista öngazgatás kiépítése, a forradalom továbbfejlesztése, nemzeteink és nemzetiségeink afirmációja, ill. a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek azon tudatának a kialakítása, hogy az élet és a munka terén valamennyiüket csak a közös érdekek vezérelhetik, valamint mindazoknak az együttműködési formáknak a szorgalmazása, amelyek nemcsak a népek sajtóságos, de egész hazánk közös szocialista előrehaladását is szolgálják.

A nemzeti kérdés marxista értelmezése szerint a nemzetek nemcsak autonómiával és szuverenitással rendelkeznek, hanem nyitottak is. A JKSZ egyértelműen kimondta, hogy a nemzeteket nem lehet egyetlen vonatkozásukban — így gazdasági téren sem — korlátozni. Amíg lesznek mai értelemben vett nemzetek, lesznek nemzeti, illetve a mi körül-

ményeink között köztársasági és tartományi gazdasági szférák. A termelőerők és a technológia korszerű fejlődése, az objektív gazdasági törvényszerűségek, a gazdaságosság követelménye, a nemzetek közötti együttműködés és együvé tartozás a társultmunka-szervezetek megfelelő munkamegosztásának kialakítását sürgetik, mégpedig nemcsak egy-egy köztársaságon és tartományon, hanem az egész országon belül, s ezáltal a nemzetgazdaságok között is. Mindez szükségszerűvé teszi a munka- és eszköztársítást, ugyanis nagyobb gazdasági kezdeményezésekre enélkül nemcsak a köztársaságokban és tartományokban, hanem az egész országban sem kerülhet sor, ami viszont alapját képezi az eredményes gazdasági és politikai együttműködésnek is.

A kizsákmányolás felszámolásának alapját képező társadalmi termelőeszközök és az állam szerepének társadalmasítása egyben nemzeteink és nemzetiségeink testvériségének és egységének az előfeltétele is. A munkának az ország egész területére kiterjedő társítása és egységesítése szoríthatja háttérbe a munkaeszközök állami, polgári és csoporttulajdonát, a tartományi és köztársasági tőkét. A nemzeti, köztársasági és tartományi gazdasági szférát illető szemléleti különbségekkel kapcsolatosan két Marxra hivatkozó álláspontra hívnám fel a figyelmet. Az egyik a nemzeti kérdést gazdasági kérdésnek tekinti, amely nélkül a nemzet csupán kulturális autonómiára szűkülne le, ahogyan azt az osztrák marxisták megfogalmazták.

A másik szerint a mi körülményeink között nincs értelme nemzetgazdaságról beszélni, mivel szocialista nemzetközösséget alkotunk, amely nemzetiségileg igen vegyes.

Ezeknek a nézeteknek az egyoldalú és teljességet nélkülöző értelmezése akár szeparatista vagy unitarista jellegű nacionalizmushoz vezethet. Ha az első alapján a köztársasági, illetve tartományi tőkéből kiindulva tagadjuk a termelőeszközök társadalmi jellegét, akkor álláspontunk szeparatista lehet Jugoszlávia irányában, unitarista és egyeduralmi törekvésű a köztársaságokon és a tartományokon belül. Ha a második szerint a nemzetet tagadó elvont internacionalizmusból indulunk ki, akkor az unitarizmushoz és egyeduralmi törekvéshez vezet. Ilyen egyoldalúan értelmezve sem az egyik, sem a másik alapján nem lehet áttekinteni a népek és a dolgozók szuverenitását és egyenjogúságát vagy kapcsolatba hozni az osztályjelleggel a nemzetivel. Ezek az állami vagy polgári tulajdon alapján kialakult nézetek alkalmatlanok a társadalmi tulajdon lényegének és összegezésére, nem mutatnak rá a szocialista állam valódi jellegére sem, amelyet úgy kellene megszervezni, hogy az öngazgatás fejlődésével elhaljanak hagyományos funkciói és társadalmasodjon a politika is. Leginkább a magántőke, az állami és csoporttulajdon, s a nekik megfelelő ideológia eredményezi a népek és nemzetek szuverenitásának a dolgozók szuverenitásával való összetévesztését. Ez nem az osztály- és a nemzeti jelleg kapcsolatát és humánus szintézisét biztosító társult munkából, a népek és a nemzetek szuverenitásának egységéből indul ki.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség marxizmuson alapuló programja számára a soknemzetiségi jelleg és a nemzetgazdaság nem ellentétes kategóriák, mert a társadalmi termelőeszközök nem egyének, nem is csoportok, sőt nem is a legnagyobb nemzetek tulajdonját képezik, hanem az emberi és nemzeti emancipáció anyagi alapját. Mindenki számára azonos módon kell hogy biztosítsák a munkában és az igazgatásban való részvételt, a nemzetek és a népek egyenjogúságát. A nemzeti egyenjogúság anyagi alapja azonos módon van jelen minden társultmunka-alapszervezetben, helyi közösségben, községben, tartományban, köztársaságban és a szövetségben. Csak a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök alapján integrált gazdasággal szüntethetjük meg a régi burzsoá és etatista tulajdonviszonyokat. Ez vezethet a nemzeti és a többi előjog megszüntetéséhez. Ilyen értelemben a nemzetgazdaság kifejezés nem a legnagyobb, a legfejlettebb nemzet vagy nemzetiség tartományi vagy köztársasági tulajdonjogi kategóriája. Igaz azonban, hogy jelenleg még létezik olyan etatista és tulajdonjogon alapuló állami, köztársasági és tartományi tőke, amely — többek között — az integrációval ellentétesen hat. Ezt az egész ország munkájának és eszközeinek a társításával és integrálásával kell túlhaladnunk.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja és a JSZSZK alkotmánya alapjaiban meghatározta, hogyan haladhatjuk túl egyes csoportok birtoklási monopóliumát, sőt az egyes nemzetek, köztársaságok és tartományok monopóliumát is. Szocialista öngazgatású társadalmi rendszerünkben a nemzetgazdaságok nem a legnagyobb nemzet vagy nemzetiség, illetve tartomány vagy köztársaság tulajdonát képező állami gazdaságok. A régi tulajdonviszonyok még igen jelentős maradványai tanúsítják, hogy a szocializmus Jugoszláviában nem eléggé fejlett. Az öngazgatás fejlődésével a nemzetgazdaság mindinkább a munkaszervezetek, társadalmi-politikai közösségek dolgozóinak, az ország nemzeteinek és nemzetiségeinek közös gazdaságává válik, s így mindenki egyenlő alapon veheti ki a részét az irányításból, de egyenlőek lesznek a szocialista öngazgatás egységes rendszeréből következő egyéni és társadalmi érdekeket szolgáló kötelezettségek is. Mindennek a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a jogokat, de az állampolgárok, a nemzetek és nemzetiségek kötelezettségeit is meghatározó társadalmi igazgatás képezi az alapját.

Hazánk szocialista politikai rendszere olyan szakaszba érkezett, amikor háttérbe kell szorítani a tőkés viszonyok minden szinten — jelenleg különösen a köztársaságokban és a tartományokban — kifejezésre jutó negatívumait, az állami bürokrácia jogainak hangsúlyozását; a munkásosztály történelmi érdekei és az egyenjogúságon alapuló integrációs folyamatok mellőzésére irányuló törekvéseket. Amint az integrációs folyamatok a társult munka talajára kerülnek, gyengülni fog mind az állami, köztársasági, tartományi és szövetségi etatizmus, ami leginkább a szocializmussal ellentétes zártság túlhaladására hivatott szocialista öngazgatású politikai rendszer fejlődése szempontjából lényeges. Ha sor

kerülne a nemzeti, illetve köztársasági, tartományi és regionális határok közé való bezárkózás fokozására, akkor ez a szocializmus végét jelentené.

Mivel a jugoszláv társadalom még osztályjellegű és viszonylag fejletlen, a Kommunista Szövetség és a többi szervezett szocialista erő útján mindent meg kell tenni az osztályjellegű kizsákmányolás és a nacionalista szemlélet túlhaladásáért, hogy a nemzetek egyenjogúságának érvényesülésével egyre közelebb kerüljenek korszerű értelemben vett nemzeteink és nemzetiségeink.

A szocialista öngazgatású társadalmi rendszer fejlődése magával vonja az ország nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságának, testvériségének és egységének a magasabb szintre emelését is. Létrejönnek annak a feltételei, hogy mindenki egyenjogúan vegyen részt az államigazgatásban, függetlenül attól, hogy melyik nemzetről vagy nemzetiségről, kisebb vagy nagyobb népcsoportról van-e szó, hisz a marxisták számára a nemzetek és nemzetiségek jogainak és kötelességeinek esetében nem a létszám a döntő, hanem az egyenjogúság humánus elve. Méltányolnunk kell Leninnek azt a nemzeti egyenjogúsággal kapcsolatos nézetét, hogy a kisebbségek nemzeti egyenjogúságát jobb elsózni, mint sóltanul hagyni.

A nacionalisták mindent a polgári nemzetállamban, az államiságban látnak, a munkásosztály, a dolgozók és a kommunisták pedig a szocializmusban. Az állami funkciók társadalmazása, valamint az összes nép és nemzet államigazgatásban való egyenrangú részvétele által elhaló szocialista állam azonos jogokat és kötelezettségeket biztosít valamennyi polgára számára, s ez még jobban kidomborítja minden nemzet és nemzetiség munkásosztályának a dolgozók történelmi érdekei megvalósulásában betöltött szerepét. Az ezzel kapcsolatos félreértések, az államnak és az államiságnak a munkásságtól és az osztályjellegtől való elhatárolása ideológiai és politikai rövidzárlatra vall.

Ugyanilyen zavar támad az objektív társadalmi ellentmondásokat kifejező társadalmi és osztályellentéteket illetően. Ezeknek az ellentéteknek nagy része a tényleges helyzetet tükrözi, s a tudomány, a kultúra, az ideológia és a politika mindennapi gyakorlatában hordozóik is vannak. Az osztályharc és társadalmi eredményei a jövőben is a tényleges erőviszonyoktól függnék, tehát a Kommunista Szövetség és a többi szervezett szocialista erő rátermettségétől, attól, hogy mennyire képesek ezt a folyamatos harcot a szocializmus, az öngazgatás fejlődésének érdekébe állítani. Ezt a küzdelmet nem lehet egyenes vonalúan felfejleszteni. Nem viheti sikerre sem a puszta empirizmus, sem pedig a szocializmustól, a forradalomtól és az öngazgatástól elvonatkoztatott ideológia és tudomány. Az osztályellentéteknek nem kell túlzott jelentőséget tulajdonítani, de a lebecsülésük is veszélyekkel jár. Már viszonylag hosszabb ideje jelen van ez a gyakorlat és ezek a nézetek. Éppen ezért van szükség a társadalmi erők helyes megítélésére, egymáshoz való viszonyuk kiértékelésére és a munkásosztály történelmi érdekeinek az érvényesítéséért folytatott eszmei-politikai harcra, a termelőeszközöknek és a politikának

a társult munka és az öngazgatás fejlesztése útján való társadalmosítására.

A Jugoszláv Kommunista Szövetségnek folyamatosan szembe kell helyezkednie minden olyan törekvéssel, amely valamely országot, nemzetet vagy pártot nemzetközi viszonylatban vagy az országon belül a többihez képest előtérbe helyez. Különböző nemzetek vagy nemzetiségek kommunistáinak az egymással való szembeállítás, illetve egyesek favorizálása enyhén szólva olyan avantgardizmus, amely lehetővé teszi a nacionalizmus behatolását a Jugoszláv Kommunista Szövetség soraiba. Jugoszlávia kommunistái egységes fegyveres forradalmuk és szocialista országépítésük közös programja alapján számoltak le mind a múltban, mind manapság az osztályellenséggel, a nacionalizmussal, mégpedig mindenki a maga területén, a saját környezetében: közös összefogással pedig a JKSZ-ben. De tény az is, hogy sem külön-külön, sem pedig közösen nem sikerült végérvényesen felszámolni a nacionalizmust.

A Jugoszláv Kommunista Párt, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetség a kommunistákat mindig a nép részének tekintette és annak alapján ítélte meg őket, hogy milyen tekintélyük van környezetükben, de ugyanakkor azt az álláspontot képviselte, hogy a kommunistáknak egyik vagy másik nemzet tagjaiként való kiemelése beszűkíti egyéniségüket és tevékenységüket. Úgy véli, hogy a nemzeti hovatartozásukat hangsúlyozók könnyen engedményeket tehetnek a nacionalizmusnak, sőt a rabjává is válhatnak.

A saját környezetük és nemzetük érdekeiért küzdő kommunistáknak a Kommunista Szövetség programja és a marxizmus elvei alapján kell munkálkodniuk az összes dolgozó, minden nemzet és nemzetiség egyenjogúságának és szabadságának a megvalósításáért. Nincs olyan köztársaságunk, tartományunk, vagy vidékünk, ahol tevékenységével ne lenne jelen valamely nemzetünk vagy nemzetiségünk egy-egy kommunistája, s ugyanez vonatkozik köztársaságainkra, tartományainkra, hazánk egészére és az egységes Jugoszláv Kommunista Szövetségre. Az osztályellenség ellen küzdve mindannyian a szocialista társadalmi rendszer fejlesztésén munkálkodnak. Éppen ezért ahogyan nincs értelme a kommunistát elkülöníteni saját népétől, illetve nemzetiségétől, attól a környezettől, ahol él és dolgozik, ugyanúgy nem volna értelme annak sem, hogy bármely társadalmi-politikai és államközösség helyi, nemzeti keretek közé zárkózzon és a kommunistákat a szocializmusért folyó harc munkás- és osztályjellegétől elkülönítve csak a nemzeti vonatkozásokat helyezze előtérbe vagy fordítva. A mi körülményeink között a nemzetek és a nemzetiségek csak az öngazgatás, a marxizmus és az osztályszemlélet alapján, az öngazgatású szocializmust építve érvényesülhetnek. A gyakorlat mind a világban, mint Jugoszláviában az bizonyítja, hogy az anyagi fejlődés — lett légyen a szocialista jellegű is — nem szorítja háttérbe a nemzeti kérdést, hanem éppen ellenkezőleg, a társadalmi fejlődés a mai körülmények között fokozott mértékben hoz felszínre egyes nemzeti vonatkozásokat, mindenekelőtt azért, mert fel-

lelhető az osztályjellegű kizsákmányolás és egyenlőtlenség. Ezért a JKSZ számára mind a múltban, mind manapság a nemzeti kérdés megoldásának az volt az egyik legfontosabb feltétele, hogy azt át kellett hatnia a munkásosztály történelmi érdekeinek. A szocializmus fejlődése lehetővé teszi a nemzetek közötti káros konfrontációt és a különböző nemzetiségű és közösségbe tartozó kommunisták közötti ellentétek áthidalását, s a rendelkezésre álló erőknél a szocializmus szolgálatába állítását. Ha mindezt elhanyagoljuk, akkor súlyos gondok merülhetnek fel például annak kapcsán, hogy népszavazáskor ki minek vallja magát; ki hogyan használja a nemzeti jelvényeket; hogy miként viszonyulunk egyes kiemelkedő személyiségek állásfoglalásaihoz, a nyelvi kérdéshez stb.

Minden valamirevaló tudományos eredmény és tudós, kultúra és kultúrmunkás, irodalom és író, forradalmár, valamely forradalom vagy osztály eszmei irányítója — ha ténylegesen nagyot alkotott — a regionális, nemzeti és államhatárok fölé emelkedik. Mindaz, ami valamely nemzet kultúrájában, tudományában értékes, az nemzeti vonatkozásait érvényesítve egyben Jugoszlávia rangját is emeli a világban. Egyenesen káros és lehetetlen volna a nemzeti értékeket kiszűrni hazánk és a világ tudományából, kultúrájából és forradalmi változásaiból. Éppen ellenkezőleg, állandóan nyitottnak kell lenni, eredményeinket bíráló elemzéseknek kell alávetni, s ugyanilyen bírálóan kell viszonyulni másokhoz is. Ha ezekhez a problémákhoz megfelelő szakszerűséggel, az emberi és nemzeti egyenjogúság figyelembevételével közelítünk egy több nemzetiségű közösségben, ha a társadalmi problémákat nemcsak szakmai és tudományos szempontból, hanem a humánus szemszögéből is megítéljük, akkor nem lehetnek áthidalhatatlan akadályok, függetlenül attól, hogy az illető közösség tagjai azonos, hasonló vagy más nyelven beszélnek-e, hogy egymás között milyen mértékben vegyültek el, vagy milyen kulturális örökséggel rendelkeznek.

Sajnos, a mi társadalmunk sem mentes a nacionalista, sőt rasszista jelenségektől, amelyek azokban a válságos pillanatokban ütnek fel a fejüket, amikor lanygul a politikai és párttevékenység. A nacionalisták ilyenkor igyekeznek sötét céljaik szolgálatába állítani egyes tudományágakat, különösen a történelmet, a néprajzot, a régészetet, a nyelvészetet, a hit-tudományt stb. Beigazolhatják akárhányszor, hogy hova és melyik nép telepedett le először, honnan eredezteti magát valamely nép vagy nemzetiség, attól még reakciónak számít minden olyan törekvés, amely a faj, a nemzet, a földrajzi térség „megtisztítására”, etnikailag „tisztá” lélettér létrehozására stb. törekszik. A Kommunista Szövetség és a többi szervezett szocialista erő a tudományos munka és az alkotótevékenység szabadságának biztosítására törekszik, mert csak maga a szigorúan vett tudomány szolgálhatja humánus céljait. Ugyanakkor nemcsak a tudomány, hanem a dolgozók és az egész nép alapvető érdeke, hogy megakadályozza a nacionalizmus mindennemű történelmi, régészeti, néprajzi, nyelvészeti vagy egyéb formában történő térhódítását.

Szocialista öngazgatású társadalmunk alapvető meghatározója, hogy

önigazgatóként minden dolgozó, állampolgár teljesen egyenrangú, függetlenül attól, hogy mely néphez vagy nemzetiséghez tartozik, népe honnan veszi tényleges vagy kigondolt eredetét, vagy hogy milyen uralkodói voltak a történelem folyamán. Égető kérdésünk és hosszú távú feladatunk, hogy a valamikor természetes vagy féltermészetes gazdasági viszonyoktól függetlenül munkahelyet biztosítsunk valamennyi dolgozónk és a felnövő nemzedékek számára, továbbfejlesszük nemzeti, öngazgatói és állampolgári egyenjogúságon alapuló szocialista öngazgatói rendszerünket, s általában véve fejlesszük dolgozóink szocialista demokratikus viszonyait. Ennek a folyamatos tevékenységnek különösen munkába álláskor kell kifejezésre jutnia, vagy amikor a dolgozó új környezetbe kerül, hogy ott ideiglenesen vagy tartósan megtelepedjen.

Szintén időszerű feladat az ország különböző vidékeinek egyenrangú fejlesztése és a termelőerők gazdaságosabb területi megoszlása, természetesen a nemzeti, köztársasági és regionális egyenjogúság figyelembevételével. Ki kell küszöbölnünk mindazokat a körülményeket, amelyek nyomást gyakorolhatnak az emberek lakóhelyének, foglalkoztatásának megváltoztatására, különösen a nem gazdasági jellegűeket, s ezzel egyidőben változásokat kell eszközölni a társadalom szerkezetében, hogy mindenkor és mindenütt szabad mozgásteret és egyenjogúságot biztosítsunk állampolgáraink számára. Főleges problémát csinálni abból, hogy valamely népet vagy nemzetiséget teljesen vagy részben dolgoz fel valamely kiadvány, elfogadhatatlanok az ezzel kapcsolatos, egymástól igen eltérő mércék. Mindezt eszmei-politikai szempontból problematikus emberek teszik, mert csak ilyenektől származhat az az elmélet, hogy egyes nemzetiségeinknek Jugoszlávián kívül van az államuk, az egyes köztársaságainkban kisebbségben levő népeinknek pedig más köztársaság a hazájuk.

Minden téren szembe kell helyezkednünk az ellenséges jelszavakkal, beleértve az „avantgarde” jellegűeket is, mert valójában csak reakciónak minősíthetjük őket, ha valamely köztársaság vagy tartomány, nemzet vagy nemzetiség megerősödését hirdetik egy másik vagy az egész jugoszláv közösség kárára.

Már a Kommunista kiáltvány kimondta, hogy a forradalom szempontjából az a lényeges, hogy a munkásosztály megdöntse a burzsoá rendszert és megszerezze a politikai hatalmat. Már akkor világos volt, hogy a munkásállam, a proletárdiktatúra lényege az, hogy kinek a hatalmáról van szó, melyik osztály kerül uralomra. Ezzel kapcsolatban idézzük a *Kommunista kiáltványt*:

„Amilyen mértékben megszűnik az egyik egyén kizsákmányolása a másik által, olyan mértékben szűnik meg az egyik nemzet kizsákmányolása a másik által. A nemzeten belüli osztályellentéttel együtt a nemzetek egymással szembeni ellenséges magatartása is eltűnik.”

Szocialista forradalmunk következtében túlhaladottakká váltak az országon belüli határok. Jugoszláviát állandó jellegű szocialista társa-

dalmi-politikai berendezésű államközösségnek tekintjük. Ugyanis minél következetesebben fejlesztjük egyenjogúságot és összetartást biztosító szocialista öngazgatású társadalmi rendszerünket, annál szilárdabb lesz hazánk.

Pártunk tevékenysége elsősorban a termelési viszonyok megváltoztatására és a termelőerők fejlesztésére kell hogy irányuljon. Szocialista forradalmunk továbbfejlesztése, a munkásosztály történelmi érdekeinek érvényesítése és a szocialista öngazgatás fejlődése a jelenlegi hazai társadalmi és politikai erőviszonyok közepette, de világviszonylatban is a szubjektív szocialista erők szervezettségétől, eszmei-politikai és akcióegységétől függ.

Szocialista társadalmunkban a munkásosztály még nem vált minden nemzet és nemzetiség, illetve az egész ország vezető erőjévé. A termelőerők és a termelési viszonyok még nincsenek olyan szinten, hogy automatikusan a munkásosztály egységéhez, nemzetek és nemzetiségek testvériségéhez és egységéhez vezetnének. Ellenkezőleg, még mindig fellelhetők azok az osztálytársadalmi és államtulajdonosi maradványok, területi felosztásra összpontosító, etatista és technokrata szemléletek, amelyek háttérbe szoríthatják munkásosztályunk történelmi érdekeit és a jugoszláv társadalom szocialista jellegét. A Kommunista Szövetségnek a forradalom továbbfejlesztése során állandóan a régi maradványok leküzdésére kell törekednie, mert, ez a feltétele, hogy a munkásosztály élcsapataként osztályhelyzetét érvényesítve minden egyes nemzetünk és nemzetiségünk sajátos és közös érdekeit képviselje. Szocialista forradalmunk fejlődésének elsőrangú feladata munkásosztályunk társadalmi, gazdasági és politikai egységének a kialakítása, mégpedig a munka- és eszköztársítás, az áru, az emberek, az eszközök, a kultúra és az eszmék szabad áramlása útján. Amennyiben ez a folyamat nem bontakozik ki, akkor ez egyben megkérdőjelezi a Kommunista Szövetség avantgarde jellegét és történelmi feladatát is.

Mindennemű nemzeti elnyomás és hegemónizmus felszámolásának feltétele, hogy a forradalmi fejlődés az osztálytársadalom túlhaladására irányuljon. A köztársaságok és a tartományok viszonyát nemegyszer antagonisztikussá tevő, a különböző öngazgatási és nemzeti érdekek összeegyeztetését megnehezítő állami tőke a forrása a még felmerülő nemzetek közötti problémáknak és a nacionalizmus időnkénti veszélyes politikai térhódításának. Csak a termelőeszközök kapitalista vagy állami tulajdonának a következetes túlhaladásával juthatunk el a nacionalizmus felszámolásához, a testvériség és egység megszilárdításához, az országon belüli egyenlőtlenségek kiküszöböléséhez. A jugoszláv társadalom még nem minden téren vált szocialista társadalommá, mert a termelőeszközök társadalmi jellege még csak kialakulóban van. A társadalmi szektor munkája és munkaeszközei még nincsenek kellő mértékben tárítva, még mindig megvan, és még sokáig létezni fog a magánszektor, amely alkalmas a kapitalista viszonyok felújítására, tehát nemcsak a régi maradványaival, hanem annak az újratermelődési lehetőségeivel is

számolni kell. Az ország anyagi és társadalmi fejlődésének nem minden formája jutott el olyan fejlettségi fokra, hogy lehetővé tenné a nemzeti kérdés egyik vagy másik — ma már történelmi múltként kezelhető — vonatkozásának feltárását.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja a marxizmusból, a munkásosztály történelmi érdekeiből és a nemzeti egyenjogúságból kiindulva úgy véli, hogy a nemzeti egyenjogúság napjainkban egyike a leglényegesebb társadalmi céloknak és a békeharcnak. Csak egyenjogúság alapján lehet eredményes együttműködést kialakítani a népek között és egymáshoz közelíteni őket. A nemzeti egyenjogúság igen fontos szerepet tölt be a demokrácia fejlődésében, az embereknek a szocializmus megvalósítására irányuló törekvésében és általában véve a nemzetek és nemzetiségek gazdasági, kulturális, politikai és egyéb területen kifejezésre jutó progresszív kapcsolatteremtésben. A népek önnön uralkodó osztálya általi kizsákmányolásának a túlhaladása hangsúlyozott szerepet tölt be a szabad, egyenjogú emberek és népek kapcsolatteremtésében. A népek szuverenitása az egyenjogú és sokoldalú együttműködés mellett kölcsönös függőséget is jelent. Függetlenségen, egyenjogúságon és szabadságon alapuló együttműködést csak közös érdekek alapján lehet létrehozni. Minden egyenjogú tényezőnek érdekében áll a kölcsönös kommunikáció és a társadalmi élet minden területére kiterjedő együttműködés. Az egyenjogúság szöges ellentétben áll a gyámkodással, az atyáskodással és az alárendelt viszonyokkal.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség a politikai, gazdasági és egyéb területeken érvényesülő függetlenség tudatában úgy véli: egy ilyen kapcsolat minden nép és ország számára lehetővé teszi, hogy a kölcsönös együttműködés, az egyenjogúság és a kölcsönös megértés alapján bontakozzon ki, s ez jellemezze a bilaterális és multinacionális kötődéseket is. Az egyenjogúság szocialista emberi és nemzetek közötti szolidaritást jelent mind az országban, mind pedig nemzetközi téren a különböző népek és nemzetek szocialista, munkás- és nemzeti felszabadító mozgalmával.

Függetlenségen — nemzetközi téren — egyenjogú társadalmi és nemzeti viszonyokat értünk. A szocializmussal ellentétben állnak mindazok a törekvések, amelyek következtében valamely nép, nemzet vagy ország másokra kényszeríti akaratát vagy érdekeit. A függetlenség és az egyenjogúság manapság egyben a határok nyitottságát, a kapcsolatteremtés felvételét, az egymáshoz közeledést is jelenti, ugyanis ez vezet a népek és egyének érdekeinek egyenjogúságon alapuló — nyelvtől, társadalmi, nemzeti, kulturális és egyéb sajátosságoktól — független összefonódásához.

A társadalmi haladáshoz és a szocializmus építéséhez azonos módon képes hozzájárulni minden nép. A kommunisták az emberek, a nemzetek és a népek önállóságáért és függetlenségéért küzdve mind az országban belül, mind nemzetközi téren harcot folytatnak az elszigetelődés, a partikularizmus ellen.

Hazánk kommunistái döntő ellenállást tanúsítottak a fasizmussal szemben, és sikeresen megvédték nemzeteink és nemzetiségeink állampolgári és nemzeti érdekeit, részt vettek az antifasiszta front harcaiban; és bekapcsolódtak az antifasiszta koalícióba. Amikor hazánk nemzetinek és nemzetiségeinek kommunistái 1948-ban ellenállást tanúsítottak Sztálin politikájával szemben, az egy olyan hegemonista törekvéssel való szembehelyezkedés volt, amely károsan hatott a szocializmus fejlődésére. A sztálini politika döntően kihatott egyes országok Sztálint követő kommunistáinak az elzárkózására és a szocialista országoknak a szomszédekhez való viszonyára, valamint a világban elfoglalt helyére. Ez a politika védekező állásba kényszerítette a kapitalizmussal szemben mindazokat az országokat, amelyekben győzedelmeskedett a szocialista forradalom. Ez a politika a népek, a szocialista országok függetlenségének tagadását jelentette, és a különböző politikai rendszerű országok békés egymás mellett élésének el nem ismerését hirdette.

A sztálinizmus még a szocializmust építő népek egymáshoz közeledésének és kapcsolatteremtésének a legelemibb feltételeit is veszélyeztette. Függetlenül attól, hogy a munkásságra, a proletár internacionalizmusra hivatkozott, lényegében teljesen ellentétben állt azzal. Hatalmas károkat okozott a szocializmusnak. Tagadta a szocializmus kiépítésének különböző lehetőségeit, minden tekintetben szegényebbé tette a szocializmust. A sztálini politika egy időben a III. Internacionálé útján kényszerítette elméletét és gyakorlatát a kommunista pártokra, majd a második világháború befejeztével a Tájékoztató Iroda által igyekezett folytatni és kiterjeszteni ezt a politikát a szocialista országok egymás közötti kapcsolatára is.

Sztálinnak a Jugoszláv Kommunista Pártra és a szocialista Jugoszláviára gyakorolt nyomása mindazoknak a szocialista demokratikus elveknek a mellőzésében jutott kifejezésre, amelyek egy szocialista társadalom legfontosabb jellemzői. A sztálinizmus felszámolása a szocializmus újjászületését hozta magával. A sztálinizmus felszámolásához való határozatlan viszonyulás és egyes szocialista országoknak a többi szocialista ország belügyeibe való katonai és egyéb beavatkozása, valamint a különböző kommunista pártokra gyakorolt nyomás nagy károkat okozott a szocializmusnak.

A szocialista országoknak és a kommunista pártoknak szocialista értékrendjüket kell szembeállítaniuk a kapitalizmussal és általában a kizsákmányoló rendszerekkel. Ennek sikere pedig attól függ, hogy mennyire alapul az egyenjogúság figyelembevételén, minden egyes nemzet, kommunista párt és szocialista ország sajátosságainak az elismerésén.

Az említett gyakorlattal szembeni ellenállás mindig is forradalmi volt. A szocialista forradalom és maga a szocializmus olyan haladó társadalmi folyamat, amely egyidejűen osztály-, nemzeti és nemzetközi jellegű.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid időn belül nemzetközi elismerésben részesült a sztálinizmussal szembeni kiállásáért. A sztálinistáknak az a törekvése, hogy ezt a politikát „nemzeti kommunizmusnak”

bélyegezzék, nagyhatalmi törekvéseikből következett és minden szempontból antimarxista. Vereséget szenvedett Sztálinnak az a kapitalista mintára kialakított elmélete, hogy a szocialista országok és a kommunista pártok egymás közötti viszonyának az erős államok hegemoniáján kell alapulnia. Ezen még számos kommunista és munkáspárt, illetve szocialista állam nem tette túl magát. A kapitalizmus egyenlőtlen viszonyokat alakított ki a nagyok és a kicsik, fejlettek és fejletlenek között, ami kizsákmányolással jár. A szocializmusnak mindezt túl kell haladnia, tehát le kell küzdenie a sztálinizmus negatív maradványait, mert azok alapjában véve az osztálytársadalom, a kizsákmányoló osztályok tartozékai.

A Jugoszláv Kommunista Párt és a Jugoszláv Kommunista Szövetség ereje abban mutatkozott meg, hogy helyesen mérte fel a történelmileg szükségszerű haladó irányvételt, marxista elemzés alá vette, majd forradalmi gyakorlatát kialakítva gazdagította a marxizmust. A sztálinizmus hibái a marxizmustól való eltávolodás következményei. Beigazolódott, hogy a sztálinizmus még hatalma csúcspontján is mély válságban volt. A Jugoszláv Kommunista Szövetség mind a múltban, mind a jelenben az egyenrangú együttműködés híve, beleértve a világ összes haladó erőivel kialakított szocialista és internacionalista szolidaritást. Hazánk sikraszáll a különböző országok és mozgalmak kölcsönösségén alapuló egyenjogú együttműködéséért, az aktív békés egymás mellett élésért.

A munkásosztály és az ország nemzeti érdekei nem engedhetik meg, hogy Jugoszlávia engedményeket tegyen a reakciós, fasiszta, fajgyűlölő és sovinszta rezsimeknek vagy erőknek. Éppen ezért állandóan ellentétben áll a reakciós eszmékkel és törekvésekkel. Kommunista Szövetségünk és az egész ország bilaterális és multinacionális együttműködést alakított ki az egyenjogúság alapján valamennyi haladó országgal, mozgalommal és párttal. Jugoszlávia mint tömbön kívüli el nem kötelezett ország az Egyesült Nemzetek Szervezete útján élénk regionális és bilaterális együttműködést folytat nagyszámú országgal, kormánnyal, számos párttal és mozgalommal. Mindennek az volt, és marad a feltétele, hogy az egyenjogúságon alapuljon, s nem a forma, hanem a tartalom a döntő.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség és a szocialista Jugoszlávia számára elfogadható minden olyan bilaterális és multinacionális együttműködés, amely egyenjogúságon alapul, az összefogást, a békeharcot és a szocializmust szolgálja. Függetlenül attól, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt egyes időszakokban előnyben részesítette az együttműködés egyik vagy másik formáját, ezt nem kizárólagosságból tette. Mindig is a felszabadító mozgalmak, a szocialista erők megerősödésének, a világbéke és a haladás ügyének lényegét tartotta szem előtt.

Kommunista Szövetségünk aktív résztvevője volt az európai kommunista pártok 1976-ban megtartott berlini értekezletének, mert az általános társadalmi haladás ügyét képviseli. Nem vett részt viszont egyes

európai kommunista pártoknak az 1980-ban Párizsban megtartott értekezletén, mert az a tömbpolitika árnyékában zajlott le.

Az előző nagy visszhangra talált világszerte és kedvező hatással volt a kommunista és munkáspártokra. Az utóbbi úgy múlt el, mintha meg sem tartották volna. Pártunk, a Jugoszláv Kommunista Szövetség a saját marxista programja és a JSZSZK alkotmányából kiindulva alakítja ki külpolitikai tevékenységét és nyilvános alapokra helyezett együttműködését a világ haladó pártjaival és mozgalmaival.

A JKP számára mi sem volt természetesebb 1948-ban, mint a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága levelének és a Tájékoztató Iroda határozatának, valamint a Jugoszláv Kommunista Párt válaszainak a közzététele. Ezzel szemben a kommunista pártok többsége hosszú időn át szinte sehol sem tette közzé a JKP választ az említett levélre és határozatra, sem pedig a Jugoszláv Kommunista Párt egyéb dokumentumait. Ez arra utal, hogy a sztálinizmus rabjaként, védekező állásba helyezkedve szemet hunytak a valótlanságok és a vádaskodások felett, de machiavellista politikájuk előbb-utóbb csődöt mondott.

A Jugoszláv Kommunista Szövetségnek a munkásmozgalmakkal kialakított együttműködése és a JSZSZK külpolitikája egyre nyitottabbá teszi pártunkat és szocialista közösségünket. Mindez ellentétben áll az egoizmussal, a nemzeti bezárkózással, szűkkeblűséggel és az országnak a világtól, a Kommunista Szövetségnek pedig a munkás és felszabadító mozgalmaktól való eltávolodásával.

Hazánk és a JKSZ éppen ezért nem válhatott sohasem elszigeteltté.

Elszzerű és haladó bel- és külpolitikájával, a forradalom fejlesztésével jelentős helyet vívott ki magának az emberiség haladó erői között. Együttműködésre törekedett szomszédainkkal, függetlenül attól, hogy milyen a társadalmi berendezésük. Jelentős tényezőjévé vált a balkáni, a földközi-tengeri, az európai és általában véve a világ biztonságának és békéjének.

Mivel az egész balkáni térség nemzetileg és etnikailag igen vegyes képet mutat, így Jugoszláviában és a vele szomszédos országokban is különböző nemzetek és nemzetiségek élnek, illetve a polgári terminológia kifejezésével élve „nemzeti kisebbségek”, amelyet a szocialista frazeológia is átvett.

A szocialista Jugoszláviától — egy népfelszabadító háborúval és szocialista forradalommal a múltjában — teljesen idegen, hogy egyik nép elnyomja a másikat. Hazánk kommunistái hatalmas erőfeszítéseket tettek — s erre a jövőben is szükség lesz — annak érdekében, hogy Jugoszlávia minden nemzete és nemzetisége azonos jogokat élvezzen, azonos feladatai és kötelességei legyenek, függetlenül attól, hogy szlávok, vagy sem, kisebbek vagy nagyobbak, többé vagy kevésbé fejlettek. Ilyen értelemben Jugoszlávia számára lényegtelen, hogy milyen létszámú egyik vagy másik nemzet vagy nemzetiség, de az is, hogy ki milyen nemzetiségűnek vallja magát. A szocializmust következetesen építő ha-

zánkban teljesen lényegtelen, hogy hány nemzet alkotja, mekkora az egyes nemzetek és nemzetiségek létszáma.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség és a Szocialista Jugoszlávia vezetősége következetesen síkraszáll az emberi jogokért, a népek, a nemzetiségek, illetve „nemzeti kisebbségek” jogaiért mind a szomszédos országokban, mind pedig világszerte. A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja határozottan ellenzi a határok megváltoztatását, valamilyen „kisebbségi kérdés” megoldása érdekében. Közismert, hogy mennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ezt legalább formálisan „elfogadják” a Helsinkiben megtartott együttműködési és biztonsági értekezleten. Sok idő kell még ahhoz, hogy ez az elvszerű álláspont a gyakorlatban mindenütt érvényesüljön.

Kommunista Szövetségünk sohasem teheti függővé egyik-másik nemzetünk vagy nemzetiségünk jogait és kötelezettségeit attól, hogy miként viszonyul egy szomszédos ország valamely nemzetünkhöz vagy nemzetiségünkhöz. Függetlenül attól, hogy a szomszédos országok kormányai milyen politikát folytatnak nemzetiségeik, illetve „nemzeti kisebbségeik” iránt hazájukban, Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek — azok dolgozóinak, termelőinek — egyenlőknek kell lenniük.

A Kommunista Szövetségnek az volt, és marad az álláspontja, hogy a jelenlegi világ mind összetettebbé, oszthatatlanabbá válik. A Jugoszláv Kommunista Szövetségnek létérdeke a világ felszabadító mozgalmainak és szocialista erőinek sikere. Harcukat maximálisan segíteni kell. A világméretű haladáshoz akkor járulhatunk a legnagyobb mértékben hozzá, ha Jugoszláviában fejlődik a szocializmus.

A nemzeti, állampolgári és emberi egyenjogúság szempontjából nem az állam és az önmagáért való államiség jelentős, hanem a hatalom munkásjellege.

Amióta a társadalom osztályokra bomlott, az államok osztályjellegűek, amióta pedig létrejöttek a korszerű nemzetek, az államok osztály- és nemzeti jellegűek. Minden államra az a legjellemzőbb, hogy melyik osztály érdekeit képviseli. Ettől függnek nemzetközi és belviszonyai. A JKSZ számára a tényleges hatalom a munkásosztály történelmi érdekein, a kizsákmányolás, az egyenlőtlenség és az elnyomatás felszámolásán alapul. A forradalom legfőbb célja az osztálytársadalom túlháladása. Ezért a Kommunista Szövetség számára nemcsak a hagyományos állami funkciók társadalmasítás útján való felszámolása fontos, hanem az osztályok elhalása és felszámolása is. A munkásosztály elsődleges történelmi feladata, hogy felszámolja az osztálytársadalmat, beleértve saját osztályjellegét is. A korszerű körülmények között osztályeszközként funkcionáló állam mind a múltban, mind a jövőben a hatalmon levő osztály érdekeit szolgálja.

Osztályszempontból minden állam meghatározott osztály diktatúrája, s ennek következtében a szocialista állam a proletariátus diktatúrája. A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja a munkásosztály történelmi érdekét: az állam és az osztályok elhalását tartja szem előtt. A mi szo-

cialista államunk szervezete és tevékenysége a társadalmi termelőszeközök, a különböző tevékenységi területeket és irányítást egyesítő termelési viszonyok védelmét és érvényesülését szolgálja. Az osztályellenesség, az antikommunisták és a nacionalisták a polgári állam előnyeit hangsúlyozva támadják szocialista öngazgatású társadalmunk társadalmi rendjét és munkásjellegét.

Jugoszláviában a köztársaságok és a szövetség viseli magán az állam és a társadalmi-politikai közösségek jegyeit. Egyes köztársaságaink a területükön legtömegesebben élő népről, mások pedig földrajzi tájegységről kapták nevüket. Mindannyiuk közös jellemzője, hogy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság egyenjogú alkotóelemei. Mivel a nemzetek léte olyan realitás, amivel számolnunk kell, ezek a területi egységek szocialista és nemzeti jellegűek is, de az ott élő összes nemzet és nemzetiség egyenlő jogokat élvez.

Manapság már egyes polgári államokban is magas fokú a nemzeti türelem. A szocialista államokban a polgáriakhoz képest nemcsak hogy magas fokú a nemzeti türelem, hanem osztályszemléletük lényegét is képezi, mert az egész rendszer a közvetlen szocialista demokrácia fejlesztésére irányul. Mivel a proletárdiktatúra nevében még a bürokrácia gyakorolja a hatalmat, amely elnyomja a polgári, felszabadító, de különösen a szocialista forradalom demokratikus eredményeit, ezért a munkásmozgalomban időszerűvé vált az államiság az emberi szabadság és demokrácia kérdése. Számos kommunista párt lemondott a proletárdiktatúráról. Egyesek magukévá tették a polgári demokrácia folyamánként létrejött többpártrendszert, amelynek nagy előnyei vannak a különböző katonai, fasiszta és diktatórikus jellegű rendszerekkel szemben. Egyesek viszont érintetlenül hagyják a polgári társadalom alapjait, amelyek lényege a népek belső és egymás közötti kizsákmányolása. Egyes kommunista pártok — pontosabban szólva, vezetőségük — viszont azt hangoztatják, hogy „ösznépi államukkal” túlhaladták a proletárdiktatúrát. Ezzel valójában tagadják az állam osztály- és nemzeti jellegét. A „népi állam” általános kifejezéssel napirendre térnek az osztály- és nemzeti problémák felett. Proletárdiktatúra és a munkásosztály történelmi érdekeinek érvényesítése helyett a bürokrácia gyakorol diktatúrát a munkásosztály felett különböző karizmatikus személyiségekkel az élén, amelyek közül egyesek — a forradalom stabilitása és folyamatossága jegyében — már most kinevezik utódaikat is.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja és hazánk alkotmánya nemcsak — illetve nem elsősorban — az államformából, sem pedig a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak politikai rendszerének módszeréből és szervezeti formájából indul ki, bár ez is lényeges számára.

A szocializmusnak az átmeneti időszakban az államiság mellett a hatalom társadalmi és osztályjellegéből kiindulva társadalmi vonatkozásokot is kell tartalmaznia. A hangsúlyt mindinkább az öngazgatáson alapuló társadalmi-politikai közösségekre kell helyezni, mert ez fejezi ki a

szocialista állam osztályjellegét, amely egyrészt a munkásosztály történelmi érdekeit szolgálja, másrészt egyenjogúságot biztosít a társadalmi termelőeszközökkel dolgozók és az irányítók számára. A szocialista öngazgatás fejlődésének legfontosabb célja a szocialista demokrácia, a nemzeti és egyéb téren kifejezésre jutó egyenjogúság megvalósítása. A szocialista államnak az a feladata, hogy védelmezze és fejlessze a termelőeszközök társadalmi jellegét, a lakosság társadalmi, nemzeti és személyi jogait. Ezzel egyidőben le kell küzdenie a kizsákmányolást, a hegemonista törekvéseket, a fajgyűlöletet és a sovinizmust.

A Jugoszláv Kommunista Párt, illetve Kommunista Szövetségünk számára nem képezett áthidalhatatlan akadályt, hogy a marxizmusból kiindulva túlhaladottnak tekintse a marxizmus klasszikusainak egyes, a nemzeti kérdéssel kapcsolatos megállapításait, és hogy kijavítsa saját hibáit, tévedéseit. A marxizmust nem dogmának tekint, hanem folytonosan fejlődő tudománynak, aminek következtében a politikai rendszer módszerei és szervezetsége az adott társadalmi körülményekből következik, illetve azok által feltételezett, bár az országok és az egyes időszakok társadalmi osztályai és erői nem egyértelműen határozzák meg, s így elkerülhetetlen különbségek mutatkoznak. Ha valamely országban kedvezőek a politikai rendszer formái, módszerei és szervezetsége, akkor ezek gazdagítják a szocializmust, mint ahogyan a szocializmus fejlődése is kedvező kihatással van minden egyes ország haladó erőinek a megerősödésére.

A JKSZ marxista programja szempontjából rendkívüli jelentősége van egy olyan politikai rendszernek, amelyben a munkásosztály vezető szerepet tölt be, a többi osztállyal és réteggel egyenrangúan építi a szocializmust és gyakorol hatást az osztálynélküli társadalom kialakulásához vezető termelési viszonyokra. Egy szocialista ország kommunista pártjának egészen mások a feladatai, mint egy polgári állam kommunista pártjának. Már Marx és Engels is hangsúlyozta a munkáspártok polgári parlamentekben betöltött szerepének jelentőségét. Nem tekintették ezt szocializmusnak, de úgy vélték, hogy egyes szocialista elemek ily módon is elősegíthetik a társadalom fejlődését. A marxisták már régtől fogva letisztázták, hogy a szocializmus mind forradalom, mind evolúció útján létrejöhet, és egyik lehetőséget sem kell abszolutizálni vagy lebecsülni. Egyetlen párt, sőt egyén sem teheti csupán azt, amit akar, hanem csak azt, amit a realitások megengednek.

A Kommunista Szövetség programja nem viszonyult kizárólagosan a szocialista politikai rendszer különböző formáihoz és a szocializmus építésének eltérő módjaihoz. Méltányolja az eltérő történelmi, társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális feltételeket, a tradíciót, a szokásokat stb. Gazdag gyakorlati tapasztalataink vannak a forradalmat és a forradalmi rendszerek különbözőségét illetően. Egyes társadalmak polgárháború, mások népfelszabadító háború, ismét mások pedig békés vagy viszonylag békés politikai harcok következtében jöttek létre. Különbségek mindig is voltak és lesznek a fejlettek és a fejletlenség, az ál-

talános elmaradottság ellen küzdők között. Nemcsak a múltban, de a jövőben is különbségek lesznek az olyan politikai rendszerek között, amelyekben a munkásosztály lassú fejlődés útján jutott el a szocializmus építéséig, és amelyekben a munkásosztály forradalmi harcok árán szerezte meg a hatalmat. Ugyanilyen különbség van a fejletlen és a gazdag forradalmi hagyományokkal rendelkező fejlett munkásosztály osztályharca között is. Ez szükségszerűen vezet a szocializmus építésének különböző formáihoz és útjaihoz, beleértve a nemzeti kérdés megoldását is.

Lényeges eltérés mutatkozik a nemzeti kérdés megoldásában például egy olyan országban, amelyben már korábban is jelen volt a nemzeti türelmesség és a népek aktív békés egymás mellett élése, és egy olyan társadalom között, amelyben jelentős szerepet kapott a sovinizmus, gyakorlattá vált a népirtás, amelyet csak forradalmi változással lehetett felszámolni, s mindezt követően a teljes egyenjogúság kialakítására törekszik. A szocialista forradalmak és a világméretű kibontakozó felszabadító mozgalmak következtében különböző formában jutottak kifejezésre a nemzeti kérdés megoldását és a különböző politikai rendszerek fejlesztését célzó politikai küzdelmek.

Az állam helye és szerepe társadalmi rendszerenként változik. A polgári társadalomban az állam a burzsoázia eszköze, a kialakult helyzet fenntartását szolgálja. A szocialista társadalmi rendszerben — szerepének társadalmisítása következtében — elhalásra van ítéelve. Az a feladata, hogy védelmezze a többnyire államosítással társadalmi tulajdonba került termelőeszközöket. Mellesleg, a marxi elmélet szerint az államosításnak kellene a proletárállam utolsó önálló ténykedésének lennie. Ennek számos országban — beleértve Jugoszláviát is — kedvezőtlen következményei lettek, ugyanis az államosítást követően kialakult az államigazgatási apparátus által irányított állami tulajdon. Mindez kedvezőtlen hatással volt a társadalmi viszonyokra, a szocialista demokráciára, s így a nemzetek közötti viszonyra és a szocialista szolidaritásra is.

Az államalkotó nemzet az etatista rendszerek találmanya, s egyben a szocialista országok és a kommunista pártok közötti egyenlőtlen viszonyok forrása. Az etatizmus háborúhoz vezethet a szocialista országok között, katonai és egyéb beavatkozást válthat ki egy, vagy egy csoport szocialista ország részéről. Valamennyiünk számára ismeretesek a Varsói Szerződés egyes tagállamainak és más szocialista országoknak az ilyen beavatkozásai. Ilyen problémákkal szembesülnek egyes nyugati szocialista kormányok is. A hegemoniára való törekvés kiélezi a viszonyokat, háborúba sodorja az országokat és a népeket. A szocialista, illetve kommunista kormányok katonai intervenciói és háborúskodásai arra utalnak, hogy vannak még hegemonista, sovinszta és rasszista törekvések. Az, hogy Jugoszláviában is gondot okoznak, sőt bizonyos időszakokban kiéleződnek a nemzetek közötti viszonyok és a nemzeti kérdés, azzal magyarázható, hogy továbbra is jelen vannak és reprodukálódnak a régi viszonyok, nem eléggé fejlett a társadalom, nincsenek kellő mértékben társítva a termelőeszközök, alacsony fokú a munka- és eszköztársí-

tás. Az államkapitalizmus különböző elemeinek jelenléte kedvezően hat a politikai élet nacionalista jelenségeire, ezek az elemek szabály szerint akkor erősödnek meg, amikor az általános helyzetet ország- vagy világszerte válság jellemzi, különösen pedig amikor a politikai erők nem állnak történelmi feladatuk magaslatán, hanem az etatista társadalomszemlélet rabjaivá válnak.

Mivel az állam az osztálytársadalom produktuma és az uralkodó osztály eszköze, ezért a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában a munkásosztály is igényt tart rá.

A szocialista forradalom nem szünteti meg az államot, mert nem áll módjában felszámolni sem az osztályokat, sem az osztályellentéteket. A szocialista társadalmak az államot eszközként használják fel a megdöntött kizsákmányoló osztállyal és a külső ellenséggel szemben. Államosítja a termelőeszközöket, viszont igen lényeges, hogy társadalmasításukra a kizsákmányolás túlhaladásával kerüljön sor, hogy öngazgatási termelési viszonyok alakuljanak ki, és hogy megkezdődjön az állam szerepének társadalmasítási folyamata. A gyakorlat beigazolta a szocialista állam szükségszerű elhalásával, illetve a funkciói társadalmasításával kapcsolatos marxista elméletet, valamint azoknak az anarchista elképzeléseknek a marxista bírálatát is, amelyek az állam megszüntetését, egy kispolgári-utópista illúzió alapuló „össznépi állam” létrehozását és az osztály nélküli demokrácia lehetőségét hirdették.

Külső és belső osztályellentétei miatt a korszerű osztálytársadalmi viszonyok eredményeként létrejött állam nem szűnik meg, hanem elhal, illetve társadalmasodnak funkciói. Ez egy olyan folyamat, amely a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet egész időszakát jellemzi. Ebben az időszakban a szocialista állam jelentős, de időszakonként eltérő szerepet tölt be. Igen lényeges, hogy az egész időszakban a munkásosztály történelmi érdekeit, mindenekelőtt a nemzeti és nemzetközi kizsákmányolás felszámolását szolgálja, ami egyben valamennyi nemzet és nép alapvető érdeke. Ez is bizonyítja, hogy az osztály és nemzeti érdek milyen szoros kapcsolatban áll egymással.

A szocialista forradalom célja egy osztály nélküli kommunista társadalom létrehozása, aminek érdekében eszközként használja fel a szocialista államot. A szocialista forradalom a termelőeszközök társadalmasítása útján fejleszti az öngazgatást. Összekapcsolja a termelést és az irányítást, közvetlen szocialista öngazgatást alakít ki, és fejleszti a népek egyenjogúságát. Amennyiben a szocializmus eredményesebben szorítja háttérbe az osztályjellegű kizsákmányolás elemeit, a szocialista állam hatalmi szerepe is csökkenni fog. Mindinkább a szocialista társadalom védelmi tényezőjévé válik, amely a szabad dolgozók, állampolgárok, nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságán, a politikai rendszer intézményeinek irányításába — beleértve az államirányítást is — való bekapcsolódásán alapul.

Hazai tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a termelőeszközök társadalmasítása és az átfogó öngazgatás a szocialista társadalom megszilár-

dulásához vezet. Az említett folyamatok nélkül újratermelődnének a polgári és etatista elemek, pangás következne be, és fellazulnának a társadalmat összetartó erők. Az állami funkciók gyengülése vagy erősödése az osztályellentétek erősségétől és a külső nyomástól függ. A szocialistaellenes erőkkel való eredményes szembeszállás legfontosabb feltétele az összes állami funkció társadalmazása. Az állam elhalási folyamata elsősorban nem a Kommunista Párt szubjektív akaratától, hanem mindenekelőtt a szocialista viszonyok fejlődésétől és a szocializmus társadalmi-gazdasági erőinek megizmosodásától függ. A Jugoszláv Kommunista Szövetség és a többi szocialista tényező legfontosabb feladata a szocializmus fejlesztése, a különböző osztály-, nemzeti és egyéb ellentétek folyamatos felszámolása.

A régihez való ragaszkodás és a dolgok voluntarista elhamarkodása egyaránt káros. Mind az egyik, mind a másik komoly kérdéseket vet fel és kárt okoz a forradalomnak. Forradalmunk fejlődése beigazolta, hogy állandó harcot kell folytatnunk a szocialista állam működésében felmerülő fenti két káros irányzat ellen.

Harcolnunk kell egyrészt a szocialista állam, s így a proletárdiktatúra ellen is támadást intéző, állítólag liberális, valójában pedig kapitalista és kispolgári törekvések ellen, amelynek a polgári ellenforradalom ellen küzdő munkásosztály gyengítése a célja. Másrészt viszont meg kell akadályoznunk, hogy az állam hatalmi tényezővé váljon a munkásosztály és a társadalom felett, mert ez gyengítené a munkásosztályt és a szocialista társadalomnak az állami politikára gyakorolt hatását.

Mivel társadalmunk osztályjellegű, még nagyon sokáig számolnunk kell az említett két irányzat jelenlétével. A kapitalizmus elemei, a tőkés és bérvizonyok a burzsoá restauráció és az ellenforradalom támasztékai, az államkapitalizmus elemei pedig erősítik az etatizmust. Mindkét irányzat gyengíti a szocialista demokráciát, tompítja a marxista társadalombírálat életét. Egy több nemzetiségű közösség esetében a kapitalista és etatista törekvések képezik a nacionalizmus gyökerét. Mindkét törekvés gyengíti a munkásosztálynak az osztály nélküli társadalom megvalósítására irányuló szocialista harcát. Mind az egyik, mind a másik nehézségeket támaszt, lelassítja a társadalmi termelőerők fejlődését és a termelési viszonyokat.

Kommunista Szövetségünk mint forradalmi szervezet nem riadhat vissza az ellenforradalmi erőktől, a szocializmust építve állandó harcot kell folytatnia minden kizsákmányolási törekvés ellen. A Kommunista Szövetség hol az egyik, hol a másik törekvéssel szembesül, de igen gyakorta mindkettővel, függetlenül attól, hogy milyen hangsúllyal vannak jelen a polgári vagy etatista elemek, illetve a velük kapcsolatos állami jelleg. Mindkét törekvés elhanyagolja a társult munkát és annak a politikai rendszerben betöltött szerepét, háttérbe szorítja öngazgatású társadalmi-politikai közösségünk tényezőit, megerősíti a nacionalista erők jelenlétét, amelyek többnyire szeparatista, irredenta és unitarista törekvéseket képviselnek. Nem ritka eset, hogy mindez egyszerre jelentkezik

tartományi, köztársasági vagy szövetségi szinten. A nem mindig pontosan körülhatárolt tőkés és etatista törekvések igyekeznek a vezető politikai erőket elkülöníteni a munkásosztálytól és a dolgozóktól, negatív hatást gyakorolnak a különböző osztály- és nemzeti ellentétek megoldására, az öngazgatási érdekek körülhatárolására törekvő szocialista erőkre.

Az ország osztályszerkezete, viszonylagos gazdasági, politikai és kulturális fejletlensége és a világhelyzet — különösen a válság kiéleződésekor — kedvez a belső ellentétek elmérgesedésének. A szubjektív tényezők eszmei-politikai elmaradottsága, a bürokrácia és a technokrácia befolyása kedvező hatással van a kapitalizálódás, a privilégiumok különböző formáira. Mindez kedvezőtlen hatással van a közvetlen szocialista demokrácia és az öngazgatás fejlődésére, és elősegíti az államkapitalista viszonyok fejlődését. A hazai és a világszerte érvényesülő társadalmi és osztályviszonyok ugyanolyan hatással vannak Jugoszlávia szocialista fejlődésére, mint ahogyan a maga módján hazánk szocialista fejlődése is hozzájárul a világban végbemenő változásokhoz.

A szocializmus fejlődéséhez kapcsolódik hazánk valamennyi nemzetének és nemzetiségének, valamint a szocialista közösségünkhöz való tartozás tudatának, a jugoszlávsnak az érvényesülése. A jugoszlávság fogalma körül mind a múltban, mind manapság viták vannak, mert ez a kifejezés több jelentésű. A mi körülményeink között egy meghatározott társadalmi-politikai és államközösséghez, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasághoz való tartozást jelenti. A szocialista társadalmi-politikai és államközösség itt azt jelenti, hogy egy többségében délszlávok lakta állami területről van szó. De mivel ez szocialista társadalmi és politikai közösség, valamennyi területén élő nemzet és nemzetiség állami és társadalmi közössége, függetlenül attól, hogy kinek az ősei telepedtek meg előbb ebben a térségben. A szocialista Jugoszláviában a hangsúly a munkásosztály hatalmán, az országban élő valamennyi nép osztálytársadalmi maradványainak túlhaladásán van, mert csak ez lehet a feltétele a népek közötti kizsákmányolás és a felsőbbrendűségi törekvések kiküszöbölésének. Ez képezi a szocialista Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi patriotizmusának alapját. Szocialista patriotizmusuk, nemzeti érvényesülésük, egyenjogúságuk és internacionalizmusuk az ország nemzeti és nemzetiségi testvériségének és egységének a jelszávaiban fogalmazódik meg.

A közbeszédben gyakran hangzik el az a kifejezés, hogy „jugoszláv szocialista patriotizmus”. Ezen a fogalmon elsősorban azt értjük, hogy a szocialista Jugoszlávia egyenjogú nemzetek és nemzetiségek dolgozóinak és állampolgárainak a közössége. Pontosabban szólva a következőképp fogalmazhatnánk: a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság nemzeteinek és nemzetiségeinek szocialista patriotizmusa.

A Jugoszlávia és a jugoszlávság kifejezés a történelem folyamán különböző tartalmakkal telítődött, kezdve a forradalmi népfelszabadító jellegtől, egészen a maradi pánszlávizmusig. Éppen ezért lényeges Jugoszlávia számára a progresszív és a reakciós tényezők elkülönítése. Fej-

leszteniünk kell a szocialista tényezőket, mert azok az állampolgárok, a nemzetek és nemzetiségek szabadságát tartják szem előtt.

A régi Jugoszlávia polgári rendszerének az osztályellentétek és a nemzeti kérdés volt a legnagyobb betegsége. Az egy-egy népen belül érvényesülő kizsákmányolás és egyenlőtlenség eredményezte a nemzetek közötti egyenlőtlenséget. A JKP a munkásosztály marxista érdekeiből kiindulva jutott el a nemzeti egyenjogúság érvényesítéséhez, bár voltak ezzel kapcsolatban téves elképzelések is. Nehezen alakult ki és szilárdult meg az a helyénvaló nemzetiségi politika, amely elismeri az individuális sajátságokat, az egyenjogúságot, beleértve az elszakadásra való jogot is. Pártunk küzdelmet folytatott az egyenjogúságért és az egységért, hogy a népek önrendelkezési jogával ne élhessenek vissza a nacionalisták. Az egyenjogúságért folyó harc során a Jugoszláv Kommunista Párt fokozatosan megnyerte minden nemzetünk és nemzetiségünk bizalmát, s a felszabadító mozgalomba tömörítette őket az új, szocialista Jugoszlávia megteremtéséért. A történelem folyamán a nemzetek együttéléséért, egyenjogúságáért és az öngazgatásért folytatott szocialista harcnak olyan egyéniségei voltak, mint Svetozar Marković, Dimitrije Tucović stb. Célkitűzéseik megvalósítására a népfelszabadító harc és a szocialista forradalom teremtett lehetőséget. A szervezett szocialista erőeknek, a szocializmust építve, ezt állandóan tovább kell fejleszteniük. Érdemes megemlíteni, hogy az önrendelkezés és az elszakadás elvét csak a nacionalisták hangsúlyozták, akikkel a JKP-nek, illetve a Kommunista Szövetségnek és az egyes népeknek különállóan és együttesen is le kell számolniuk.

A népfelszabadító háború és a háború utáni országépítés során megerősödött a szocialista Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek az a törekvése, hogy az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek szocialista államközösségben és társadalmi közösségben éljenek. A gyakorlat beigazolta, hogy erre az egységre csak akkor kerülhet sor, ha fejlesztjük valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk nemzeti és osztályérdekeit, egyenjogúságát.

Az egység és az egyenjogúság legeredményesebben a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a társult munka és az öngazgatás, valamint a szocialista öngazgatású demokrácia alapján érvényesül. A szocialista Jugoszlávia ebben a térségben csak az egyenjogú és szuverén népek állami és társadalmi-politikai közösségeként jöhetett létre és fejlődhetett eredményesen. Éppen ezért a Jugoszláv Kommunista Szövetség arra kötelezi tagságát, hogy állandóan öröködjön ezen elvek fölött.

A JSZSZK nemzetei és nemzetiségei egyenjogúságát egy, a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló egységes politikai, gazdasági és társadalmi rendszer képezi, amelyből öngazgatási, politikai, kulturális és egyéb jogok, a gazdaság és a piac egysége, egységes külpolitika, általános honvédelem és társadalmi önvédelem következik. Ebből magától értetődően következik a szocialista szolidaritás, a termelőerők egyenletes és hatékony elosztása. Minden nemzetünk és nemzetiségünk egyik leg-

fontosabb érdeke, hogy az ország minden vidékén leküzdjük az elmaradottságot.

A köztársaságok és a tartományok, illetve az ország összes vidékének kedvező fejlődése kifejezésre jut az egész ország gazdasági eredményeiben, és lényeges előfeltételét képezi a Kommunista Szövetség marxista nemzetiségi politikájának. Az egyenjogúság nem lehet csupán jogi-formai, bár ez a vonatkozása is lényeges. Az egyenjogúság biztosítását anyagi alapokra kell helyezni.

A társadalmi tulajdonban levő eszközök érvényesítésével, a társadalmi újratermelés birtokbavételével — beleértve a dolgozók és a lakosság állami tevékenységét is — válik valóra a teljes nemzeti és emberi egyenjogúság. Nem lehet szabad az a nemzet vagy az a nemzetiség, amelynek dolgozói jogfosztottak, mint ahogyan az a dolgozó sem lehet szabad, akinek nemzete vagy nemzetisége nem élhet jogaival.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja az öngazgatást közvetlen szocialista demokráciának és a dolgozók egyenjogúságának tekinti, amely igen lényeges előfeltétele a szocialista szolidaritásnak, a szocialista internacionalizmusnak, a szocialista Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi testvériségének és egységének. Ez teljesen összhangban van a mai világ haladó törekvéseivel. Az egyenlőtlenség, az egyeduralmi törekvések a szűk körű egoizmus és partikularizmus káros minden nemzet és nemzetiség, minden köztársaság és tartomány, valamennyi dolgozónk és az egész szocialista Jugoszlávia számára. Ha lehetővé tennénk kifejlődésüket, akkor nem lenne ilyen határozott a belső osztályellenséggel szembeni fellépésünk és a világ reakciós erőivel szembeni kiállásunk.

Az unitarizmus, a szeparatizmus és az irredentizmus szocialista közösségünkben sohasem válhat a nép érdekévé. Ezek különösen akkor válnak veszélyessé, amikor beférkőznek a Kommunista Szövetségbe s annak vezetőségébe, mert alkalmatlanná teszik a KSZ vezetőségét arra, hogy eredményesen oldja meg a társadalmi-gazdasági és egyéb problémákat.

A napjainkban, különösen köztársasági és tartományi, de egyéb szinten is kifejezésre jutó állami tőke és tőkés viszony gyengíti a szocialista demokráciát, és kiélezi a nemzetek közötti viszonyokat.

A bürokrácia és a nacionalisták egy öngazgatástól mentes államiságot próbálnak elfogadtatni, és ez megnehezíti a gazdasági és egyéb gondok eredményesebb leküzdését. Hazánk nemzeteinek és nemzetiségeinek szocialista patriotizmusa, szocialista nemzettudata valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk dolgozóinak az öngazgatásán és teljes egyenjogúságán alapul és a humanitás szocialista szintéziseként jött létre.

Minden nemzetünknek és nemzetiségünknek hozzá kell járulnia a JSZSZK valamennyi nemzetének és nemzetiségének a társult dolgozóit felölelő, szocialista öngazgatáson alapuló termelői közösségek erősítéséhez és a közösen kialakított szocialista érdekek érvényesítéséhez. Ez teszi lehetővé a közös szocialista tudat és szocialista szolidaritás kialakítását.

Ezek együttvéve alkotnak egészet, bármelyikük abszolutizálása reakciós nacionalizmushoz vezet.

A JKSZ programja — a forradalom továbbfejlődésének szükségszerűségéből kiindulva — számba vette a forradalom eredményeit és távlatokat nyitott, lehetővé tette, hogy a „nemzeti kisebbség” kifejezést egy tartalmában is megváltozott fogalom, a „nemzetiség” váltsa fel, amely továbblépést jelentett a nemzetiségi politika elméletében és gyakorlatában. Forradalmunk sohasem tette függővé nemzetiségeink helyzetét a szomszédos vagy egyéb országokkal fenntartott államközi és politikai kapcsolatainktól.

Nemzeteink és nemzetiségeink gondjai, egyenjogúságuk, testvériségük és egységük még hosszú időn át időszerű marad. Ezekkel kapcsolatosan rendszeres marxista megbeszéléseket kell tartani és tovább kell fejleszteni szocialista gyakorlatunkat. Állandóvá kell tenni a nemzeti kérdéssel, az állammal és az államisággal kapcsolatos megbeszéléseket. Az életben és a társadalomtudományokban semmit sem lehet abszolút értelemben véghezvinni. Teljesen bizonyos, hogy a nemzeti és az államisággal kapcsolatos kérdés mindaddig lesz, amíg nemzetek és államok léteznek. Tehát természetes az is, hogy minden elméletnek és gyakorlatnak különböző értelmezései is lesznek, hogy időről időre kisebb-nagyobb konfúzió is előadódik. A Kommunisták Szövetségének mint forradalmi politikai szervezetnek erre állandóan fel kell hívnia a figyelmet, mégpedig marxizmuson alapuló tudományossággal és mind a saját, mind a mások tapasztalatának a felhasználásával.

A KSZ programja és a JSZSZK alkotmánya már számos dolgot világgossá tett, de ez nem jelenti, hogy olyan végérvényes és visszavonhatatlan igazságokat mondott ki, amelyekben nem lehetne változtatni, módosítani. Ellenkezőleg, a JKSZ programja a folyamatos változások szükségszerűségéből indul ki, amit változó alkotmányaink már be is igazoltak. A jövőben is lesznek ilyen változások, de nem a régihez való visszatérés értelmében. Ha a JKSZ régebbi dolgokhoz térne vissza, az egy mély politikai válság, az öngazgatású szocialista társadalmi rendszer válságának a jele lenne. A forradalom folyamatos előrehaladásra készítet.

A szocializmus egyenjogúságot biztosít szocialista öngazgatású társadalmunk valamennyi nemzete és nemzetisége számára, mert az valamennyi dolgozónk közös érdeke. Ezzel ellentétben az ország ellenségei — a nacionalisták, az irredenták, a szeparatisták, az unitaristák stb. — szocialista öngazgatású társadalmunk lerombolását, illetve egyesek egy harmadik Jugoszlávia létrehozását szorgalmazva állítják, hogy a szocialista öngazgatású Jugoszlávia nem az ő államuk. Erre törekszenek mind a szerb, mind a horvát és a többi nacionalisták. Az albán irredentáknak a „Nagy Albániával” és az etnikailag tiszta Kosovóval kapcsolatos ellenforradalmi jelszavai mellett tudomásunk van a „Nagy Szerbia” és a „Nagy Horvátország” stb. jelszavakról is. Nem hangoztatják ugyan egyértelműen az etnikailag tiszta területek elvét, de arra törekszenek, hogy nemzeti „nagy létük” egyértelműen kifejezésre jusson mind a „Nagy

Horvátországban”, mind a „Nagy Szerbiában”, vagy pedig egy unitarista berendezésű Jugoszláviában. Mindezek reakciós és ellenforradalmi jelszavak.

A JKSZ számára nem vitás, hogy a Jugoszláviában etnikailag tiszta Albán Köztársaságot és Nagy Albániát követelő balkáni irredenták ellenforradalmi ténykedést fejtenek ki. Rendkívül lényeges viszont, hogy a JKSZ ne támogassa azt a másik tézist, amely az albánokat arra utalja, hogy közös köztársaságunkat és szövetségi államunkat ne tekintsék sajátjuknak, s az a meggyőződésük alakuljon ki, hogy az ő államuk Jugoszlávia határain kívül van. Ez a hozzáállás veszélyes nacionalizmus, és minden haladó embernek fel kell lépnie az albán nacionalisták irredenta jelszavai ellen, de ugyanolyan harcot kell folytatni minden más nacionalizmus ellen is. Ezért a kommunistáinknak nem volna szabad arra az álláspontra helyezkedniük, hogy az albánoknak vagy a többi nemzetiségnek nem ez az állama, illetve az a köztársaság, amelyikben élnek, és a szocialista Jugoszlávia nem tekinthető hazájuknak. A kommunisták — sem a szerbek, sem más nemzetiségűek — nem hagyhatják figyelmen kívül Svetozar Markovićnak, a szocialista eszmék hazai úttörőjének az alábbi megállapításait:

„A Balkán félsziget a legkülönbözőbb népek mozaikja. A legtöbben vannak a bolgárok, majd a szerbek és a görögök, s majdnem azonos számban a törökök, az albánok és a cincárok.

Az említett népek közül melyik hajlandó csatlakozni a „szerb monarchiához”? Tétélezzük fel, hogy a szerb monarchia magában foglalja saját államát és megnyeri magának az Osztrák—Magyar Monarchiában élő szerbeket: ez még mindig csak egy ötmillió kis királyság lenne! Képes-e egy ilyen állam magához vonzani több mint 10 millió más nemzetiségűt? Ez ugyanolyan valami lenne, mint a jelenlegi Ausztria vagy Magyarország, amelyeknek a szerb államférfiak állítása szerint nincs létalapjuk! Van-e értelme annak, hogy a szerb nép egy ilyen értelmetlenségért harcoljon, csupán azért, mert egyes szerb állami vezetőknek kedve támadt Cavourt vagy Bismarckot majmolni! Szerbiát nem szabad feláldozni valamely család, pontosabban szólva valamely hatalomimádó érdekeinek. A szerb népnek nincs más kilátása a balkáni forradalomig; egy olyan forradalomig, amely minden olyan állam megsemmisülésével járna, amely manapság akadályozza, hogy ezek a népek — akárcsak a szabad emberek és az egyenjogú dolgozók — egyesüljenek, létrehozzák a községek, megyék, államok szövetségét, ahogyan nekik a legjobban megfelel.” (Srpske obmane, Srbija na istoku, BIGZ, Belgrád, 1973. 153. oldal).

A kosovói helyzet és az albán irredentizmus eszkalációja beigazolta, hogy kommunistáink között manapság is akadnak, akikre érvényes Svetozar Marković fenti bírálata.

A JKSZ programjának, a JSZSZK alkotmányának, az összes kongresszusi és egyéb dokumentumnak a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságára vonatkozó fejezeteiben a leghumánusabb nézetek kaptak he-

lyet, kezdve Marxtól Svetozar Markovićon át Dimitrije Tucovićig, Filip Filipovičtól, pártunk első titkárától egészen Titóig.

A JKSZ-nek a jövőben is az emberi egyenjogúság figyelembevételével kell kialakítania a nemzetiségekhez való viszonyát. Ez a probléma mind gyakorlati, mind politikai szempontból továbbra is nagy figyelmet érdemel. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a JKSZ és tagsága nemcsak nemzeteink, de nemzetiségeink egyenjogúságának az érvényesítésével is vizsgáljuk a történelem előtt.

Az 1981-es népszámlálás szerint Jugoszláviában 2 785 442 nemzeti-ségi él. A szomszédos országokban körülbelül 800 ezer délszláv nemzetiségű lakossal számolhatunk. Politikusainknak ezt mindenképpen szem előtt kell tartaniuk. Ezek a statisztikai adatok még inkább időszerűvé teszik Svetozar Marković figyelmeztetését.

A kosovói események kapcsán meglepő volt egyes vezető pozícióban levő felelős elvtársak hozzáállása, akik egy szemernyi önbírálatra sem voltak hajlandók. Sokkal több figyelmet kellene fordítanunk ezekre az égető kérdésekre, hogy ne az államiság szempontjából, hanem öngazgatási alapon oldjuk meg őket. A nemzetiségi problémák még inkább kiéleződnek, ha kizárólag az államiság szempontjából közelítünk hozzájuk.

Köztársaságaink többsége a területükön élő legnagyobb népről vannak elnevezve, de Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia és Crna Gora nemcsak a szerbek, horvátok, szlovénok, macedónok és Crna Gora-iak állama. Ezek szocialista köztársaságok. Éppen ezért nevezzük őket szocialista köztársaságoknak — például Szerb Szocialista Köztársaság, Horvát Szocialista Köztársaság stb. —, nem pedig szerb, horvát stb. köztársaságnak. Ez egyben azt jelenti, hogy ezek valamennyi területükön élő állampolgár államai, s így mindenkinek megvan a maga köztársasági és szövetségi állama. Mindez szocialista öngazgatású politikai rendszerünkkel, a termelőeszközök társadalmi jellegével együtt biztosítja valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk teljes egyenjogúságát, lehetővé téve mindenki számára, hogy egyenjogúan vegyen részt minden öngazgatáson alapuló ügyintézésben, beleértve az államügyeket is.

A termelőeszközök és a társult munka társadalmi jellege azt jelenti, hogy közvetlenül társult termelők és dolgozók irányítása alatt állnak, akik valamennyien azonos jogokkal rendelkeznek és ugyanolyan kötelességeik vannak, s ez biztosítja számukra nemzeti egyenjogúságukat. A jogokat és a kötelességeket illetően mindannyian egyenlők. Mindannyiuk joga és kötelessége védelmezni a társadalmi termelőeszközök, valamint a szocialista köztársaságok és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság integritását. Mivel társadalmi termelőeszközökről, öngazgatásról, pontosabban szólva a létrehozásukról van szó, mindenkinek joga és kötelessége bővített újratermelésre törekedni, többek között annak érdekében, hogy munkalehetőséget biztosíthassunk nemzeteink és nemzetiségeink felnövő nemzedékei számára.

Reakciócsak mindazok a jelszavak, amelyek azt hangoztatják, hogy

azoknak a nemzetiségeknek, vagy valamely nemzetünk egyes részének, amelyek nem a saját, illetve „többségi” köztársaságokban élnek, nincsenek jogaik ott, ahol élnek. Ezekhez az ellenforradalmi jelszavakhoz megfelelőképpen kell viszonyulni.

A JKSZ-nek manapság nem az államiságért kell harcolnia, mert azt már létrehoztuk, csak meg kell óvni mindennemű támadástól. Szocialista ország lévén ügyelnünk kell arra, hogy kifejezésre jusson a munkásosztály és a dolgozók hatalma, a közvetlen szocialista demokrácia, állampolgáraink, nemzeteink és nemzetiségeink egyenjogúsága; hogy folyamatosan fejlődhessen az öngazgatás, amelyet szerepkörének megfelelően szocialista államunk is támogat.

A Kommunisták Szövetsége és a többi szubjektív szocialista erő szempontjából nem lehet különbség a nemzetek és nemzetiségek jogai és kötelességei között. Az egyenjogúság szempontjából lényegtelen, hogy kinek az ősei mikor és hova települtek, s az is, hogy ki milyen nemzetiségűnek vallja magát, s tartósan vagy ideiglenesen telepedett-e meg, ahol él. Szocialista öngazgatáson alapuló politikai rendszerünk továbbfejlődésétől elvárjuk, hogy a gyakorlatban maradéktalanul érvényesítse valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk egyenjogúságát.

A munka- és eszköztársítás lehetővé teszi az osztálytársadalom ellentmondásainak leküzdését, s az olyan kísérletekkel való eredményes szembeszegülést, amelyek anyagi, osztályjellegű és nemzeti ellentmondásainkat — beleértve a különböző öngazgatási és egyéb érdekeket is — a különböző szocialistaellenes erők szolgálatába igyekeznek állítani.

Hazánk valamennyi öntudatos szocialista tényezőjének elsődleges feladata, hogy szocialista forradalmunk fejlesztése által hozzájáruljon az emberek és a nemzetek egyetértéséhez, közeledéséhez, mert ez a lényege minden nemzet és nemzetiség érdekeinek, nemzeti érvényesülésének. Ugyanakkor szembe kell helyezkednünk mindazzal, ami bizalmatlanságot kelt a népek között, tovább élteti a reakciós mítoszokat, életre kelti a különböző előítéleteket és támogat bármiféle — különösen nemzeti — előjogokat. Forradalmunk számára döntő jelentőségű, hogy fejlessze kommunistáinknak, a többi haladó tényezőnek, Jugoszlávia minden nemzetének és nemzetiségének a testvériségét és egységét, szocialista internacionalizmusát. Éberren kell őrködnünk valamennyiünk egyéni és közös szabadsága, egyenjogúsága felett.

A társadalmi ellentmondásokat elsősorban politikai eszközökkel és demokratikus módszerekkel kell megoldani. Öntudatos és szervezett szocialista társadalmi erőinknek — élükön a Kommunisták Szövetséggel — erre kell helyezniük a hangsúlyt. Mivel öngazgatású társadalmi-politikai rendszer fejlesztésén munkálkodik és az állam funkcióinak társadalmiasításáért küzd, ezért az állam nem válhat a társadalmi ellentmondások — különösen a nemzeti — megoldásának legfőbb eszközévé. Amennyiben a KSZ politikai tevékenysége megfelel az elvárásoknak, sorraiban a programjának és szervezeti szabályzatának megfelelő egység alakul ki, és tagsága eredményesen munkálkodik a politikai rendszeren,

akkor az állam is hatékonyabban szolgálhatja a munkásosztály történelmi érdekeinek megvalósítását és a társadalom külső és belső ellenségektől való védelmét. A kommunisták csak akkor tesznek eredményesen eleget társadalmi-politikai feladatuknak, ha tevékenységüket a munkásosztály történelmi érdekeivel összhangban és az objektív társadalmi-gazdasági törvényszerűségeknek megfelelően fejtik ki szocialista öngazgatású rendszerünkben, mégpedig valamennyi dolgozóval közösen és egyenjogúan. A kommunisták ezzel igazolhatják legjobban politikai irányvonaluk helyességét. Ez egyben a legjobb módja a társadalmi tudat fejlesztésének az állam és az állampolgárok közötti ellentétek túlhaladásának.

A szocializmus és a szocialista társadalmi viszonyok nem egyszerűsíthetők le csupán az államnak vagy a pártnak a tömegek érdekében kifejtett politikájára. A termelőeszközök társadalmi tulajdonát előmozdító, a termelési és igazgatási funkciókat összekapcsoló, munka szerinti javadalmazást szorgalmazó, meghatározott termelőeszközök és szolgáltatások esetében a személyes munkát támogató szocialista erőknél meg kell akadályozniuk, hogy az állami, a magán- és csoporttulajdon a kapitalista vagy etatista rendszer visszaállításához, a nemzetek és a nemzetiségek közötti egyenlőtlenséghez vezessen. A dolgozók alkotó tevékenységének hajtóerejét képező személyes és anyagi érdek érvényesítésével a Kommunista Szövetség az anyagi és társadalmi viszonyokat nem különíti el alapra és felépítményre, hogy egyiket a másik fölé helyezze és ezáltal automatikusan megoldja a felmerülő kérdéseket.

Szocialista társadalmunkban jelentős szerepet töltenek be az eszmei és erkölcsi tényezők, a kultúra, a tudomány fejlettségi foka az anyagi és egyéb tényezők társadalmazása, mert ezek vezetnek a nemzeti, osztály- és egyéb ellentétek felszámolásához.

A szocializmust és az öngazgatáson alapuló szocialista demokráciát csak szervezett és anyagilag is érdekelt dolgozók fejleszthetik. A szocializmusban csak a közvetlen szocialista demokrácia — mondhatnánk, az öngazgatás — fejlesztésével válthatók ténylegesen valóra az egyéni, politikai, társadalmi, kulturális és egyéb jogok. A szocialista társadalmi rendszernek és a szocialista demokráciának mindinkább a személyiség sokoldalú fejlődését, a gondolatok szabad kifejezésre juttatását kell szolgálnia. Öngazgatáson alapuló szocialista társadalmi rendszerünknek teljes egyenjogúságot kell biztosítania valamennyi dolgozója és állampolgára számára a törvény előtt.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja — a kedvezőtlen hazai tapasztalatok és más szocialista országok negatív gyakorlata láttán — az állampolgárok személyes, nemzeti és egyéb jogainak védelmében joggal élvezte ki a törvényesség kérdését. Egész politikai rendszerünknek, jogrendszerünknek és társadalmunk szervezett szocialista erőinek védelmezniük kell dolgozóinkat és állampolgárainkat mindennemű önkénytől. A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja meghatározta a politikai irányvételt, alkotmányunk pedig jogilag is szabályozta, hogy a felelőssé-

get csak törvényesen lehet megállapítani, s az igazságügyi szerveket arra kötelezte, hogy eljárásaikban a jogszerűség és törvényesség érvényesüljön. Törvényes bírósági ítélet nélkül senkit sem lehet bűnösnek nyilvánítani. Szocialista öngazgatású demokráciánk szerves része a törvényesség, az állampolgárok védelme. A szocializmus fejlődésével a törvényesség és az önvédelem mindinkább az egyének és a szervezetek belső szükségletévé válik.

A Kommunista Szövetség nemzetiségi politikája szempontjából igen lényeges, hogy minden nemzet kultúrája és művészete fejlődjön. Ez teszi fontossá minden nemzet és nemzetiség tudományos eredményeit és kulturális tevékenységének marxista értékelését. A kulturális örökség megőrzése érdekében küzdeni kell a primitivizmus és a szektásság ellen. A marxizmus pozitívan viszonyul az osztály nélküli társadalom kiépítésének egyik lényeges elemét képező kulturális örökséghez, s egyben sík-raszáll minden kultúrtörténeti érték tudományos újraértékeléséért, hogy leszámolhasson az osztályjellegű misztifikációval, a hamis kultuszokkal és mítoszokkal.

Minden kritikátlanág regionális fogyatékoságokhoz vezet, és nem egyszer nacionalizmust szül. A szocialistaellenes jelenségek az egész átmeneti időszak társadalmi fejlődésének kísérő elemei maradnak. A marxistákat nem vigasztalhatja az az illúzió, hogy a jövőben könnyebb lesz. A nehézségeket csak kitartó és szakadatlan küzdelem árán lehet felszámolni, ennek sikere pedig a kommunisták összetartásától, a Jugoszláv Kommunista Szövetség programjának megvalósításától függ. A Jugoszláv Kommunista Párt egysége döntő fontosságú a szocialista Jugoszlávia nemzetének és nemzetiségeinek egysége, a szocializmus továbbfejlődése és a JSZSZK stabilitása szempontjából.

Ezzel kapcsolatban a Jugoszláv Kommunista Szövetség szervezeti szabályzatának általános rendelkezéseiben a következőket olvashatjuk:

„1. A Jugoszláv Kommunista Szövetség egységes forradalmi szervezete és vezető eszmei-politikai ereje a munkásosztálynak és az összes dolgozónak az öngazgatáson alapuló szocializmusért folytatott harcukban. A jugoszláv kommunisták, valamint a szocialista köztársaságokban és szocialista autonóm tartományokban levő szövetségeik a Jugoszláv Kommunista Szövetségben egyesültek a munkásosztály történelmi és közvetlen érdekeinek, s társadalmi vezető szerepének, valamint Jugoszlávia nemzetének és nemzetiségeinek szabadságszerető szocialista törekvéseinek megvalósításáért folyó harc közös programja alapján.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség történelmi feladata és végső célja az osztály nélküli kommunista társadalom megteremtése.”

Továbbá: „Élcsapat szerepét a JK SZ annak a szocialista öngazgatásnak a fejlesztéséért folytatott harcban valósítja meg, amely társadalmunk fejlődésének mai szakaszában a proletárdiktatúra egyik formája.”

Ez nem véletlenül, nem is tudálékosságból kapott helyet a szervezeti szabályzat általános elvei között. A JK SZ szervezetének jellegéről és szerepéről minden kongresszust, így a XII.-et megelőzően is vita folyt,

de azt is mondhatnánk, hogy ilyesmire nemcsak a kongresszusok előtt került sor. Gyakran elhangzó követelés, hogy a Kommunista Szövetséget föderális jellegűvé kell tenni, vagy bürokratikus centralizmus alapján megszervezni. Ezzel ellentétben a JKSZ programja, szabályzata, határozatai és egyéb dokumentumai abból a tényből indulnak ki, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség eddig hazánk egységes társadalmi-politikai és szocialista-önigazgatáson alapuló rendszerének vezető és összetartó ereje volt, s olyan egységes programon alapuló szervezetnek kell maradnia, amely a munkásosztály történelmi érdekeiből, nemzeteink és nemzetiségeink egyenjogúságából indul ki. A JKSZ nem válhat sem szövetségi, sem köztársaságok feletti központosított szervezetté. Az egységes és oszthatatlan Jugoszláv Kommunista Szövetség keretében a KSZ köztársasági és tartományi szervezetei közös program, egységes szabályzati alapelvek szerint fejtik ki tevékenységüket.

A demokratikus centralizmus elvein megszervezett Jugoszláv Kommunista Szövetség nem bürokratikus és centralizált szervezet. Az egységes Kommunista Szövetségnek és vezetőségének egyik KSZ-alapszervezet sem írhatja elő, hogy mit és hogyan tegyen. A Jugoszláv Kommunista Szövetségnek és vezetőségének figyelmet kell fordítania a JKSZ minden egyes szervezete és az egész szervezet egyenjogúságára.

Az állami és pártélet bürokratikus centralizmusát illetően már vannak kedvezőtlen tapasztalataink, de ugyanilyen negatív tapasztalataink vannak egy másik vonatkozást illetően: Jelen van az egyes szervezetek és vezetőségek elzárkózási törekvése és a Jugoszláv Kommunista Szövetség eszmei és politikai leépítési kísérlete.

A hetvenes és nyolcvanas évek kedvezőtlen tapasztalatai alapján olyan álláspontra helyezkedtünk, hogy meg kell akadályozni minden olyan kísérletet, amely a köztársasági és tartományi Kommunista Szövetségek önállóságát bezárkózássá akarja ferdíteni, mert ez veszélyezteti a Jugoszláv Kommunista Szövetség eszmei-politikai egységét, de ugyanakkor szembe kell helyezkedni az egyenjogúság megbontására irányuló törekvésekkel is. A Kommunista Szövetség jellegétől és szerepétől egyaránt idegen az az elmélet és gyakorlat, amely a föderációjához vagy a köztársasági és tartományi szervezetek koalíciójához vezetne, s ugyanez vonatkozik a Jugoszláv Kommunista Szövetség centralista, köztársaságok feletti szervezetnek tekintő szemléletre is.

A szocialista Jugoszlávia történelmi — de mindenekelőtt nemzeti — okokból szövetségi államberendezésű. Mind a múltban, mind manapság vita folyik arról, hogy a Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság föderatív vagy konföderatív jellegű. Ezeknek a vitáknak a túlhaladásához megfelelő érvekre volt szükség, ugyanis nem valamiféle formális jogi kérdésekről, se nem az államformáról van szó, bár ez is lényeges. A dolog lényege, hogy mely tényezők a szuverenitás hordozói. A JKSZ programja és a JSZSZK alkotmánya szerint ezek a dolgozók, egyenjogú nemzeteink és nemzetiségeink. A munkásosztály történelmi érdekeiről, az osztálytársadalom túlhaladásáról, a társult munka érvényesüléséről és

szocialista öngazgatású politikai rendszerünkről van szó, amelynek a JKSZ programja szerint a proletárdiktatúra képezi öngazgatású demokratikus formáját. Társadalmunk az egyes köztársaságok és tartományok gazdasági és egyéb érdekeit méltányolva, s azokból kiindulva létfontosságúnak tartja a szocialista öngazgatású politikai rendszerünk egységének biztosítékát képező Kommunista Szövetség szervezeti egységének megőrzését, amely egységes program alapján fejti ki forradalmi tevékenységét. A JKSZ egysége a legnagyobb biztosítéka az ország egységének és függetlenségének.

A JKSZ szabályzatának 81. szakasza rendelkezik a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságának és Elnökségének a megválasztásával.

A JKSZ szabályzata szerint a Jugoszláv Kommunista Szövetség két kongresszus közötti egységes vezető szervének, a Központi Bizottságnak a tagjait a köztársasági kongresszusokon, a tartományi értekezleteken és a JKSZ hadseregbeli szervezetének értekezletén választják meg, majd a JKSZ kongresszusán hitelesítik mandátumukat. A kongresszuson lehetőség van arra, hogy bármelyik jelölt ügyével külön foglalkozzanak.

A Központi Bizottságtól eltérően, amelynek tagjait a köztársasági kongresszusokon, tartományi értekezleteken, a JKSZ és a Jugoszláv Néphadsereg szervezeteinek az értekezletein választanak meg és a JKSZ kongresszusán verifikálnak, a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságának az Elnökségét a Központi Bizottság választja a saját soraiból. Mégpedig titkos szavazással, ami általános érvényű az egész Jugoszláv Kommunista Szövetségre.

Az eddigi választási tapasztalatok arra utalnak, hogy a következő kongresszust megelőző szabályzati viták során felül kell vizsgálni a szervezeti szabályzat egyes választási rendelkezéseit. A kongresszusnak mindenképpen nagyobb hatással kell lennie a Központi Bizottság, illetve a Központi Bizottságnak az Elnökség megválasztására.

*

Az egész világra kiterjedő gazdasági és politikai válság egyes országokban a társadalmi és osztályellentétek mellett a nemzetközi kapcsolatokat, s alapjában véve a fejlettek és a fejletlenek közötti ellentéteket is kiélezte. A válság hazánkat sem kerülte el. Felélénkült a hazánk elleni ellenséges tevékenység. A válság rendszerint a leggyengébb pontokon jelentkezik. Jugoszláviában két és fél évvel ezelőtt jelentkezett Kosovón, de ennek a válságnak nemcsak abban az országrészben vannak az okai.

Ezzel kapcsolatosan a kosovói helyzettel jellemezhetnénk az általános viszonyokat. Két és fél évvel ezelőtt robbanásszerűen jelentkezett az albán irredentizmus, amelyet joggal neveztünk ellenforradalminak. A JKSZ nem fedte fel idejében és megfelelőképpen a tartomány társadalmi viszonyait és fejlődését. Nem tekintette át kellőképpen az összes időszerű társadalmi, nemzeti, szociális és gazdasági kérdéseket.

Az a tény, hogy a természetes gazdálkodás öröklött körülményei között a kevés munkaerőt foglalkoztató intenzív tőkés beruházásokba kezdtek, a követelményeknek nem megfelelő iskolahálózatot alakítottak ki, a fejlődés magasabb szintjén élezte ki a problémákat. Ez a helyzet nemcsak Kosovóra jellemző, de ott jutott leginkább kifejezésre.

Ez megnehezítette a rendelkezésre álló erőforrások teljesebb kihasználását és saját erőforrásaik mozgósítását. Az öngazgatás fejlődése teljesen leállt. Mindennek következtében ellentétbe kerültek a Jugoszláv Kommunista Szövetség programjának egyes vonatkozásaival, ami kiélezte a tartományok, köztársaságok és a szövetség egymás közötti viszonyát. Az öngazgatás és az egyenjogúságon alapuló együttműködés fejlődése helyett az etatizmus és az állami tőke belső harcának lehettünk szemtanúi. Eszmei és politikai téren ez a nacionalizmusban nyilvánult meg.

Kosovón ez a törekvés elsősorban a pedagógusok, középiskolás és egyetemista ifjúság egy részét jellemző irredentizmusban jutott kifejezésre. Ez nem véletlen, mert a tartomány viszonylag gyors fejlődése lehetővé tette az ifjúság tömeges beiskolázását, ami mindenképpen kedvező volt, de a gazdaság és az iskoláztatási rendszer között fennálló össze nem egyeztetett viszony következtében az ifjúság egy része nem tudott elhelyezkedni abban a szakmában, amelyet tanult. A nem megfelelő oktatási program és nevelési rendszer szintén kedvezőtlenül hatott a fiatalok egy részének tudatára. A lakosság társadalmi szerkezetének gyors átalakulása hazánk egész háború utáni időszakára jellemző, és kétségkívül a felgyorsult fejlődés eredménye. A fejlett nyugati országok társadalmi szerkezetének az ilyen radikális megváltoztatásához több mint egy évszázadra volt szükség. Ez a folyamat különösen Kosovóban ment gyorsan végbe, és nagy gondokat okozott pl. a foglalkoztatásban.

Jelenleg tehát körültekintő elemzést igényel, hogy milyen a távlata az ifjúság foglalkoztatásának. Ez teszi szükségessé az iskolarendszer öngazgatáson alapuló megreformálását. Az a legfontosabb, hogy az ifjúság elsősorban a termelőmunkát tekintse céljának, és közvetlenül bekapcsolódjon az öngazgatásba. A hangoskodás, a történelmi, nemzeti és egyéb mítoszokra való hivatkozás nem oldhatja meg ezeket a felhalmozódott társadalmi, gazdasági és szociális gondokat. Csak a munka és az öngazgatás teheti lehetővé ezeknek a gondoknak az eredményes megoldását, a humánus társadalmi és nemzeti értékek érvényesítését. Erre készített bennünket a JKSZ programja is, amely az egyenjogúság, a szolidaritás és az internacionalizmus elvein alapuló öngazgatásnak, társadalmi viszonyaink egységes rendszerének és valamennyi nemzet és nemzetiség nemzeti értékeinek a fejlesztését szorgalmazza.

A Kosovói Kommunista Szövetség az utóbbi időben jelentős fejlődési utat tett meg, de még mindig nagy erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy eredményesebben fejlődhessen az öngazgatás, rendeződjenek a nemzetek közötti viszonyok és tovább fejlődhessen a testvériség és egység. Mindenütt tudatosá kell tenni, hogy a kosovói problémákat

csak akkor oldhatjuk meg eredményesen, ha a JKSZ tevékenységének középpontjába az egész ország öngazgatási fejlődése kerül, tehát ha társadalmisítjuk a községek, a tartományok, a köztársaságok és a szövetség közigazgatását. Tehát csak egy öngazgatáson alapuló általános fejlődés teheti lehetővé a társadalmi és nemzeti ellentmondások megoldását, a különböző öngazgatási érdekek eredményes összeegyeztetését, hogy ezek a maguk módján hozzájárulhassanak nemzeteink és nemzetiségeink egyenjogúságához, testvériségéhez és egységéhez. Mindannyiunk számára ismeretes, hogy az irredenta megmozdulások idején kérdésként vetődött fel, hogy miként lehet minél jobban bemutatni az országban és Kosovón felmerült problémákat és eredményeket, a kosovói dolgozók és lakosság, a Kommunista Szövetség és a többi szervezett szocialista erő tevékenységét.

Az okozza a legfőbb gondot, hogy az egész országban, s így Kosovón is, hogyan emelhetjük magasabb szintre a gazdasági, a társadalmi és az eszmei-politikai tevékenységet. A kérdéskörhöz tartozik az is, hogy a tájékoztatás segítségével hogyan mutatjuk be a dolgozók munkálkodását és eredményeit, közben nem hallgatva el az ellenséges tevékenységet, egyszerűen hogyan lehetne bemutatni az igazságot. Ezen a téren az elért eredmények mellett tévelygések is jellemezték a kosovói, a köztársasági és a szövetségi tájékoztatási eszközöket. Az első napok tájékoztatási baklövéseit követően a közvéleményt idejében és kimerítően tájékoztatták az ellenséges tevékenység különböző megnyilvánulási formáiról, ám senki sem ismertette a Kommunista Szövetség és a többi társadalmi-politikai szervezet kosovói tevékenységét és eredményeit.

Még mindig nem jutnak kellőképpen kifejezésre a dolgozóknak, a lakosoknak, a munkásoknak, a parasztságnak, az értelmiségieknek és az ifjúságnak a testvériség egység fejlesztésében elért kedvező eredményei. A Kommunista Szövetség és a többi társadalmi-politikai szervezet konszolidációja lényeges előfeltétele annak, hogy eredményesen fejlődjön a munkás- és osztályjelleg a tartomány szocialista kiépítésében és öngazgatásában, hogy az a Szerb Szocialista Köztársaság és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság hatékony kohéziós tényezőjévé válhasson.

Jugoszlávia területén évszázadok óta élnek együtt a különböző nemzetek és nemzetiségek, s a jövőben is csak ez jelentheti a perspektívát számukra. Minden, ami pozitív, felszabadító jellegű volt a történelem folyamán és a nemzetté válás során, tagadása volt az idegen kizsákmányolásnak, a megszálló erőszaknak. Ezen a téren a történelem során folyamatos együttműködés alakult ki az elnyomottak és kizsákmányolt dolgozók között. Mindez a kizsákmányolás, az egyeduralom és az elmaradottság megkérdőjelezését jelentette és progresszív szerepet töltött be. A szocializmusnak minden progresszív törekvést érvényesítenie kell, függetlenül attól, hogy az albán, szerb, Crna Gora-i, macedón, török, horvát, szlovák, magyar, muzulmán, zsidó, cigány vagy egyéb. Ezt nemzeti vonalon kell érvényre juttatni, mégpedig a nemzetek és nemzetiségek

pozitív örökségeként. A szocializmusnak ki kell alakítania minden dolgozó és állampolgár népi és kulturális öntudatát, függetlenül attól, hogy melyik nemzet vagy nemzetiség tagja.

Ezzel szemben harcot kell folytatni minden ellen, ami reakciós. A Kommunista Szövetség a többi társadalmi-politikai szervezet, kulturális intézmény, tudományág és iskola egyik legfontosabb feladata a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának, testvériségének és egységének a fejlesztése. Az iskoláskor előtti intézményekben, az általános és középiskolákban, a főiskolákon és egyetemeken dolgozó pedagógusoknak ápolniuk kell a humanizmus vívmányait. A pedagógusoknak — képletesen szólva — halálfejes és „Vigyázat! Méreg!” feliratú címkével kell ellátniuk minden sovinszta és nacionalista törekvést, hogy a nevelőmunka során az egész ifjúság felismerhesse őket.

Minden nemzetnek megvannak a maga osztályai, s így a különböző osztályok másként tekintenek a nemzeti kérdésre. Jugoszláviában a forradalom győzelme nem jelentette az osztálytársadalom túlhaladását. A régi rendszer maradványai továbbra is fellelhetőek. A régi ellen megfelelő szocialista hozzáállással és a társadalom forradalmi átalakításával kell küzdeni a szocialista társadalom közös kiépítése érdekében. Bírálóan kell viszonyulni a negatív, kizsákmányoló, sovinszta jelenségekhez és törekvésekhez, mert ettől a kedvezőtlen örökségtől meg kell szabadulnunk. Ezzel ellentétben nemcsak a történelem, hanem mind a jelen, mind a jövő érdekében támogatnunk kell minden pozitív törekvést.

Az elképzelések szerint az egész felszabadító harc, szocialista fejlődés és háború utáni országépítés, a JKSZ egész szocialista hozzáállása a kizsákmányolás, a nacionalizmus és a sovinizmus tagadása, s ugyanakkor a szocialista öngazgatású Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságának az érvényesülése is. Éppen ezért reakciósak mindazok a nacionalista összetűzések, amelyek azt vitatják, hogy ki milyen származású, a történelem során kinek az uralkodója birtokolta egyik vagy másik térséget, hogy végül mindezt a népek egymás elleni uszítására használhassák fel.

Mi sem természetesebb, mint hogy a történettudomány és a társadalomtudományok fejlődjenek, objektív történelmi kutatásokat végezzenek, s az ország egyik vagy másik vidékén élő lakosság etnikai összetételében végbement változásokat is feltérképezzék. Szocialista öngazgatású társadalmunk nemzeteinek és nemzetiségeinek az egyenjogúsága szempontjából viszont döntő, hogy milyen mértékben és mennyire következetesen valósul meg a gyakorlatban az egyenjogúság, a testvériség és egység politikája.

A programban ez megfelelően kapott helyet és sok minden meg is valósult belőle. A gyakorlatban síkra kell szállnunk azért, hogy Kosovón, az egész Szerb Szocialista Köztársaságban és Jugoszláviában mindenki — albánok, szerbek, Crna Gora-iak, muzulmánok, törökök, hor-

vátok, cigányok, macedónok, szlovénok, zsidók stb. — otthon érezzék magukat, függetlenül attól, hogy ki mióta él itt.

Kosovó — akárcsak hazánk egyéb vidékei — a területén élő és dolgozó lakosságé. Tudományos és szakmai körökben vita tárgyát képezi az illírek, trákok, szlávok jelenléte, az hogy melyik nép élt itt előbb, s hogy melyik kitől származik. Egyes szerb és albán szakemberek azon vitáznak, hogy az albánok illír vagy trák eredetűek. S ezek a szakmai viták többnyire nacionalista színezetűek. A szerb szerzők szerint az albánok a trákoktól származnak, az albánok szerint pedig illír eredetűek, bár a legújabb tudományos kutatások ezt még nem tisztázták pontosan. Mivel nem értek a kérdéshez, átengedem a szakembereknek. Rosszallóan tekintek viszont azokra, akik nacionalizmust visznek bele, mert ekkor már szó sincs tudományosságról. Ehhez csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy az illíreknek a történelem folyamán nem csak az albánok tekintették magukat. Ismeretes, hogy Napóleon is alapított ezen a tájon egy tiszavirág éltű államot Illíria néven. 1816 után Illíria az Osztrák Birodalom közigazgatási egységévé vált. Az Illír Királyság elnevezés egészen 1918-ig szerepelt az osztrák uralkodók címében és címerében. Horvátországban jelentős szerepet játszott az illír mozgalom, a horvát újjászületés. Ez a politikai és kulturális mozgalom mind kulturális, mind állami szempontból egyesíteni akarta a horvátokat, szerbeket, szlovénokat és a Crna Gora-iakat.

Bármennyire nemesek voltak is ezek az eszmék, jelentős részük nem volt összhangban az objektív társadalmi helyzettel, a korszerű értelemben vett nemzetek kialakulásával és fejlődésével, s ezért nem maradtak fenn. Ennek a mozgalomnak számos kedvező kulturális és egyéb öröksége maradt fenn, többek között a jugoszlávság eszméje, mindenképp pedig a szerbek, horvátok, Crna Gora-iak és muzulmánok közös nyelve.

A szlávok a VI. században érkeztek a Balkánra. A IX-től a XI. századig Bolgár Császárság birtokolta a Balkánt, s így a mai Jugoszlávia nagy része, majd Bizánc és a normannok következtek. A XIV. században a Balkán nagy része Dušan szerb császár birtokát képezte. A XIV. század végefelé kezdődött a törökök előrenyomulása, s ellenük, más népek mellett, a Szkender bég vezette albánok is harcot folytattak. A török uralom idején a lakosság nagy része felvette az iszlám vallást, így az albánok többsége is.

Az ottomán uralom idején gyakoriak voltak a megszálló elleni harcok, amelyekben külön-külön és közösen vettek részt a Balkánon élő népek: a szerbek, a Crna Gora-iak, a macedónok, a görögök, az albánok, a bolgárok, a horvátok, a muzulmánok és mások.

1912-ben a balkáni szövetségesek háborút indítottak Törökország ellen. Lenin ezt a háborút haladónak ítélte meg, mert a feudális közép-kor Európából való kiszorítását jelentette. A reakciós balkáni dinasztiák viszont az eredményesen befejezett háborút követően egyeduralmi

törekvéseiket helyezve előtérbe összekülönböztek a szerzett területeken, érdekövezeteken, és testvérháborút robbantottak ki a népek között.

A Balkán félsziget fontos stratégiai helyzete miatt a történelem folyamán állandóan a nagyhatalmak összetűzéseinek színhelye volt és „puskaporos hordónak” nevezték. Ugyanakkor egyes balkáni országok uralkodó körei a lakosság nemzeti, etnikai és vallási jellegét tekintették háborús oknak, s egyes uralkodók és államférfiaik történelmi jogaira is hivatkoztak. Manapság például a bolgár nacionalisták egyeduralmi törekvéseik reményében a Bolgár Császárságot, a görögök a macedónok görög eredetét, a szerbek a Dušan császárságát, az albánok az illír eredetet emlegetik. A valódi értelemben vett szocialista hozzáállásnak semmi köze sem lehet az ilyen nacionalista nézetekhez, hisz tény, hogy önálló államokról és népekről van szó, amelyek szuverenitása, területi integritása, szabadsága és egyenjogúsága a többi népé is, nemzeti, vallási vagy egyéb hovatartozástól függetlenül. A szocializmus nem az államhatárok megváltoztatását tekinti központi kérdésnek, hanem az egyenjogú népek és országok együttműködését, az aktív békés egymás mellett élésben pedig a határok közé való elzárkózás túlhaladási lehetőségét látja. Beigazolódott, hogy a nacionalisták sem a történelmi múltból, sem a jelenből nem vontak le tanulságot. Köztudott, hogy mindazokat az országokat, amelyek határaik megváltoztatásáért léptek be a második világháborúba, területi veszteségek is érték. Háborúval nem lehet megoldani a nemzetközi problémákat. Ez csak még súlyosbítja őket. A mai körülmények között csak a békés egymás mellett éléssel és a szabad, egyenrangú államok és népek együttműködésével oldhatók meg.

Az egyenjogúság és a sokoldalú együttműködés elve fokozottan vonatkozik a több nemzetiségű közösségekre. Ontudatos szocialista erőink legnemesebb törekvése az egyenjogúság biztosítása és fejlesztése, a szocialista öngazgatású Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi testvériségének és egységének a megszilárdítása. Ez a legfontosabb feladata az iskoláknak és az ifjúság nevelésére hivatott tényezőknek.

A balkáni szocialisták határozottan síkraszálltak egy balkáni föderáció vagy konföderáció létrehozásáért. Közülük az éleslátásúak szem előtt tartották többek között a lakosság nagymérvű keveredését, ami a Balkánon nem teszi lehetővé etnikai határok megvonását. Kiemelkedő helyet foglal el közöttük Svetozar Marković, aki a szabad és egyenjogú népek balkáni föderációja mellett foglalt állást, s különösen az egyenjogúságot biztosító népi öngazgatást támogatta.

Ezeket a törekvéseket fejlesztette tovább Tucović is, akinek a műve — akárcsak Svetozar Markovićé — értékes forradalmi örökség Kommunista Pártunk, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetség számára.

Ezzel szemben a különböző balkáni nacionalisták a népek közötti gyűlölet szításában látják létezésük és tevékenységük értelmét. Ugyanilyen reakciós, sovinszta tevékenységet fejt ki Enver Hoxha, az Albán Munkapárt főtitkára, amikor a népek közötti gyűlölet szítását szorgalmazza. Nemrégiben megjelent *Titoisták* című könyve, nem más, mint

igazságtalanságokból és féligazságokból összetákolt primitív irredenta pamflet, amelyben elhallgatja mindazt, ami valaha is pozitív volt a szerbek, az albánok, a Crna Gora-iak és a macedónok történelmében, szemet hunyva afelett, hogy ezek külön-külön vagy közösen, összehangoltan vagy sem, de mindig ellenállást tanúsítottak a különböző megszállók ellen. Ez jutott kifejezésre az évszázados török hódoltság idején, s ugyanez jellemezte a második világháború idején bekövetkezett fasiszta megszállást. Legnemesebb közös hagyományunkat, a délszláv és az albán nép felszabadító harcát az egymás ellen uszítás jegyében meghamisítják. Enver Hoxha nem ártallja rágalmazni mindazokat a jugoszláv harcosokat, akik valamiként együttműködést alakítottak ki az albán felszabadító erővel a háború alatt vagy azt követően.

Jellemző, hogy *Titoisták* című könyvében az albán közéleti tisztségviselőket feketíti be legjobban, mert az Albániában véghezvitt visszaélései nem terjedtek ki a jugoszláviai albánokra. Mivel ez utóbbiak nem támogatják sztálinista, nacionalista és irredenta politikáját, valamennyiüket árulónak minősíti.

Enver Hoxha meghamisította történelmileg igazolt együttműködésünket, a második világháború és a háború utáni országépítés során létrejött kölcsönös szolidaritást. Kétségszövegbevonhatatlan tény, hogy mind Jugoszláviában, mind Albániában napirendre került a forradalom kérdése, amelyet a második világháború folyamán eredményes közös harccal vittek véghez.

A Jugoszláv Kommunista Párt létrehozása a jugoszláv munkásmozgalom, nemzeteink és nemzetiségeink történelmi szükséglete volt. Az Albán Kommunista Párt létrehozása pedig Albánia nemzetei és nemzetiségei történelmi szükségletéből fakadt. A legnagyobb kölcsönös segítséget az jelentette, hogy mind Jugoszláviában, mind Albániában létrejött a fasiszta megszállók és a hazai árulók elleni felszabadító mozgalom.

Nem vettük, s nem is fogjuk számbavenni a háború utáni anyagi segítséget. Mindez ismeretes, papíron is bizonyítható. Akkor is, most is úgy véljük, hogy természetes a két ország közötti szolidaritás, mint ahogyan a kevésbé fejlettek megsegítése is természetes és kétoldalú hásszonnal jár.

Egyáltalán nem lényeges, hogy egyes káderek a jugoszláv—albán, vagy albán—jugoszláv kapcsolatteremtés során egyik vagy másik ország területén hibákat vétettek. Senki sem vitt még véghez forradalmat hiba nélkül. Ezek a hibák nem befolyásolták döntően sem a forradalom kimenetelét, sem kapcsolatainkat, akkor a megszállók elleni közös és sikeres harc volt a lényeges. A hibákat pedig munkával és egyenjogú együttműködéssel lehet kiküszöbölni. A népek egymástól való elszigetelése és egymás ellen uszítása azonban nemcsak nagy hiba, hanem valószínű büntény. Nyilvánvaló, hogy a kommunista pártok vezetőségei és a szocialista országok kormányai nem vesznek részt a nemzetek létrehozásában, de progresszivitásuk egyik mércéje a nemzetek közötti egyenjogúság és egymáshoz közeledés fejlesztése.

Az „etnikailag tiszta Kosovo” hangoztatása — merüljön fel az akár más terület kapcsán — egyértelműen reakciós. Nem más, mint az „életér” politikája, amely dicstelen véget ért a második világháborúban. Ez a politika buktatta meg Hitlert, Mussolinit és fasizmusukat. A fasizmus feletti győzelemhez nagymértékben hozzájárultak Jugoszlávia és Albánia népei. Jugoszláviában és Albániában nemcsak szerbek és albánok harcoltak. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szomszédos Albániában körülbelül 18 százalék nemzetiség él, mint ahogyan Jugoszlávia lakosságának is több mint 10 százaléka sem szláv népesség.

Minden öntudatos szocialista erő legfőbb feladata: egyenjogúságot biztosítani Jugoszlávia és Albánia valamennyi nemzete és nemzetisége számára, lehetővé tenni az ember szabad áramlását a két egyenrangú és -jogú állam, Jugoszlávia és Albánia között. Enver Hoxha irredentái az „etnikailag tiszta Kosovo” és a „Nagy Albánia” jelszavával valójában egy fasiszta ideológia folytatói. Köztudott, hogy „Nagy Albániát” a fasiszta megszállók hozták létre. Az albán nép ezt a fasiszta tákolmányt a saját érdekében döntötte meg. Enver Hoxha tragédiája abban van, hogy a háborúban ennek a harcnak az élén állt, és hogy 1948-tól — Sztálinra hallgatva — ebből a harcból kiábrándult.

Titoisták című könyvében Enver Hoxha a legnagyobb sztálinistának nevezi magát. Egyedül ebben van igaza, mert ilyen sztálinisták manapság már nincsenek. Jelentős terjedelmet szentel a mások szerénytelenségével kapcsolatos pletykáknak, miközben önmagát a végsőkig szerénytelen emberként jellemzi. A forradalmat hibák nélkül vitte véghez, az országot és a pártot tévedések nélkül vezette. Mindenki más tévedett, s most is téved, kivéve őt és tanító mesterét, Joszif Visszarionovics Sztálint. Esményíti Sztálint és annak közvádloóját, Visinszkijt. Azzal kérkedik, hogy tőlük tanulta meg, hogyan semmisítheti meg legközelebbi elvtársait, munkatársait, s azok családtagjait. *Hruscovisták* című könyvében Mehmet Shehu még marxista-leninista példakép, a *Titoistákban* viszont már álkommunista és majdhogy születésétől fogva külföldi kém.

Sohasem avatkoztunk be — s nem is fogunk — a szomszédos Albánia belügyeibe. Tény azonban, hogy az egész világon ez az egyetlen állami vezetőség, amely azzal kérkedik, hogy a sztálinizmus folytatója. Ehhez még el kell mondani, hogy 1948-tól napjainkig számos vezető szembe fordult ezzel az irányvonallal, de valamennyiüket félreállította” a sztálinista módszer. Ez is a *Titoisták* című film egyik igazsága. Természetesen Sztálinnak a Jugoszlávia elleni támadása idején nemcsak Enver Hoxha viszonyult tisztességtelenül Jugoszláviához és pártunkhoz, hanem a kommunista és a munkásmozgalom számos más személyisége is. De szinte mindannyian — a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusát követően előbb vagy utóbb — együttműködést alakítottak ki a JKP-vel, illetve a JKSZ-szel. Enver Hoxha ezt nem tette meg. Számos vezetőség kért elnézést a JKP és a szocialista Jugoszlávia rágalmazásáért, bár mi ezt nem szorgalmaztuk. Az volt és marad a lényeg

számunkra, hogy a munkás- és kommunista mozgalomban kedvező folyamatok jöjjenek létre. Nem vettük zokon a sértéseket és nem haragudtunk meg, mert tudatában voltunk, hogy a politikában ez a legrosszabb dolog.

Annak idején jelen voltam egy beszélgetésen, amelyet Tito folytatott az egyik kommunista párt vezetőjével, amely a többenél később újította fel velünk együttműködését. Az említett vezető önbírálóan viszonyult korábbi álláspontjához és mind a saját, mind a pártvezetősége nevében elnézést kért. Arra kérte Titót, hogy ne bolygassuk a múltat. Tito erre a következő választ adta: „— Mivel az Önök vezetősége a kapcsolatok rendezése mellett foglalt állást, mi ezt elfogadjuk. Ami a további együttműködést illeti, egyáltalán nincs értelme visszatérni ezekhez az ügyekhez, mert ez megnehezítené az előrehaladást.”

Enver Hoxha megrögzött nacionalista. Nacionalizmusa nem engedi meg, hogy akár említést is tegyen Svetozar Markovićról és Dimitrije Tucovićról, vagy a népfelszabadító háború számos harcosáról — kivéve, ha negatív értelemben beszél róluk. Természetesen ezek a nagy szocialisták nem találnak kedvezőbb fogadtatásra a szerb nacionalistáknál sem.

Közismert, hogy a szomszédos Albánia vezetősége durva sztálinista módon beavatkozik belügyeinkbe, lelkesíti és támogatja az albán irredentizmust. Mi nem veszünk igénybe hasonló eszközöket. Az ő politikai rendszerük rájuk tartozik. Nincs a világon olyan ország, amelynek ne volnának — akár kisebbségi — problémái a szomszédaival. Minden haladó vezetőség és demokratikus politika számot kell, hogy vessen az egyenjogúsággal, mert csak egy ilyen politika válhat eredményessé itthon és nemzetközi téren, csak ennek vannak távlatai.

A „kisebbségi” kérdés — ahogyan a világban mondják — még hosszú időn át gondot fog okozni. Szinte nincs a világban olyan határ, ahol nincsenek nemzeti kisebbségek. Ha minden államvezetés ugyanúgy uszítaná saját népét és a szomszédos országban levő kisebbséget, mint ahogyan Enver Hoxha teszi, akkor a nemzetközi viszonyok a végsőkig kiéleződnének.

A szocialista Jugoszlávia túlhaladta a nemzeti kisebbség fogalmát, mert teljes egyenjogúságot biztosít az ország területén élő valamennyi nemzet és nemzetiség számára. Jugoszlávia aktív részese volt a Helsink-i értekezletnek, aláírta dokumentumait, amelyek az európai határok tiszteletben tartását, az országok közötti problémák békés rendezését, a békés és aktív egymás mellett élést szorgalmazzák. A JKSZ a teljes egyenjogúság híve. Nemzetközi téren sikrasszállunk valamennyi nemzet és nemzeti „kisebbség”, illetve nemzetiség szabad fejlődéséért.

A JKSZ létfontosságú érdeke, hogy ezt itthon minél eredményesebben megoldjuk. Ha ez világszerte kedvező irányt vesz, kiváltképp a szomszédainknál, akkor az nagy segítséget jelent számunkra. Egyáltalán nem vagyunk hívei az uszításnak ilyen érzékeny kérdésekben, hanem inkább a problémák kulturált megoldásához vezető megbeszéléseknek. Ez össz-

hangban van a nacionalista törekvések és jelenségek ellen irányuló belpolitikánkkal.

A határ egyik és másik oldalán élő nemzetiségek számára rendkívül jelentős az államközi és egyéb együttműködés, amely minden népnek érdeke. Ilyen értelemben nemcsak a többségnek kell felelősséggel viszonyulnia a kisebbséghez, hanem minden nemzetnek a saját nemzetéhez, más nemzetekhez és nemzetiségekhez is, mert ez minden nemzet egyenrangú érdeke. Minden nép, amely ténylegesen gondoskodni akar nemzetiségéről, igyekszik minél jobb nemzetközi és államközi együttműködést kialakítani.

Kommunista Szövetségünknek és szocialista hazánknak arra kell törekednie, hogy minél jobban érvényesítse nemzeteink és nemzetiségeink teljes egyenjogúságát. A nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúságának, testvériségének és egységének az érvényesítése nagy jelentőséggel bír a kommunisták szocializmusért folytatott harcában.

A JSZSZK — a JKP, illetve a JKSZ vezetésével — elvszerűen, demokratikusan és forradalmi hozzáállással oldotta meg nemzeteink és nemzetiségeink, szocialista köztársaságaink helyzetét, a Szerb SZK-án belül pedig a szocialista autonóm tartományokét, amelyek szövetségünk alkotóelemei is. Kiemelt fontosságú feladatunk valamennyiük közös és különálló fejlesztése, mert tudatában vagyunk, hogy amennyiben ezekben a szocialista és öngazgatáson alapuló társadalmi-politikai közösségekben eredményesen fejlődik az öngazgatás, akkor társadalmazhatnak az állami funkciók, illetve elhal az osztályelnyomás eszközét képező állam. Nem ringatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy minden társadalmi, nemzeti és nemzetek közötti problémát egyszer és mindenkorra megoldottunk, s hogy ezek többé nem jelentkeznek.

A múltbeli örökség, de még inkább a jelen és a jövő készíti arra Kommunista Szövetségünket és a szervezett szocialista erőket, hogy a munkásosztály történelmi érdekeinek az érvényesítésével állandóan örködjenek a nemzeti viszonyok felett, s a szocialista öngazgatás alapján fejlesszék tovább és szilárdítsák őket: a testvériséget és egységet, valamennyi nemzet és nemzetiség teljes egyenjogúságát.

Fordította *Garay László*

SZINPOZION

Rehák László

AZ AVNOJ II. ÜLÉSSZAKÁNAK SZENTELT KÖZPONTI TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS

Négy évtizede már, hogy Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek forradalmi harca alapján, Jajceban, államjogilag és a nemzetközi politikai színtéren is lefektették az új Jugoszlávia alapjait. Ezt az eseményt, jelentőségét és mai valóságunkban való jelenlétét, továbbfejlődését az 1983. év folyamán több alkalommal, különféle tudományos értekezleten és kerekasztal-beszélgetéseken vitatták meg. Számunkra természetes, hogy az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) II. ülészakának szentelt központi tudományos rendezvénynek az a szocialista köztársaság volt a színhelye, amely területén 1942-ben megalakult és megtartotta I. ülészakát Bihaćban, majd a II. ülészakát Jajceban. A szervezést Bosznia-Hercegovina Kommunista Szövetsége Központi Bizottságának A Nemzetek Közötti Viszonyokat Tanulmányozó Intézete (igazgató: Čedo Kisić, a szervező bizottság elnöke: Hrvoje Ištук) vállalta magára. Hozzá kell fűzni, hogy az 1983. november 16., 17. és 18. Szarajevóban megtartott értekezlet sok munkát igénylő szervezési feladatait igen jól oldották meg. Az értekezleten Jugoszlávia minden jelentősebb központjának társadalomtudományi dolgozói és közéleti munkásai képviseltették magukat. Az értekezletre száznál több beszámolót készítettek, a BH KSZ KB Veljko Vlahović nevét viselő marxista központ nemzeti kérdésekkel foglalkozó intézete pedig külön előzetes okmánytárt is megjelentetett, amely az AVNOJ II. ülészakára vonatkozott. Itt jegyezzük meg azt is, hogy mivel Bosznia-Hercegovina nemrég felépült köztársasági szkupstinájának épületét bocsátották a tudományos tanácskozás rendelkezésére, így a résztvevők valóban kedvező körülmények között dolgozhattak az értekezlet két és fél napja alatt.

A négy évtizedes évfordulót jelölő értekezletnek átfogó és terjedelmesen megfogalmazott témaköre volt: „Az AVNOJ-határozatok Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei egyenjogúságának, testvériségének és egységének, öngazgatási egymásraultalságának, fejlődésének és haladásának tartós alapjai.” Az ilyen körülményesen és körültekintően megfogalmazott témakör nem bizonyult feleslegesnek. Biztosította a tárgyalás teljes

időszerűségét, világosabban kimutatta tudományos és politikai szempontból azoknak a nézeteknek a tarthatatlanságát, amelyek igyekeznek megkérdőjelezni az AVNOJ-határozatok mai helyénvalóságát, és a maga módján is igazolta az AVNOJ-határozatok alapvető jelentőségét és életrevalóságát mai viszonyainkban.

Az értekezlet első plenáris ülésén Čedo Kisić intézeti igazgató vázolta a tanácskozás témakörét, amely a Bihaćban és Jajceban megfogalmazott határozatok értelmében meghatározó jelentőségű volt eddigi és jövőbeli fejlődésünk szempontjából, előrevetítette marxista megalapozottságú forradalmi társadalmi átalakulásunk legfőbb ismérveit. A több mint háromszáz részvevőt Uglješa Uzelac, Szarajevó küldött-testületének elnöke üdvözölte. Majd Vojo Srzentić, a JSZSZK Képviselőházának elnöke emelkedett szólásra, aki nem szorítkozott a szokványos üdvözlésre, hanem az AVNOJ határozatainak elvei alapján feltárta mai társadalmi fejlődésünk időszerű és nyílt kérdéseit, különös tekintettel az ország legfelsőbb törvényhozási-hatalmi és öngazgatási testületeinek feladataira. Ezután került sor a két bevezető tudományos értekezésre, melyek szerzői Dušan Dragosavac és Hamdija Pozderac voltak (a beszámolókat a Létünk mostani száma is közli).

A tudományos értekezlet három tematikus csoportban folytatta munkáját, majd záró jellegű teljes ülést is tartottak a tanácskozás résztvevői. A történelmi szakkérdéseket az első számú bizottságban, a társadalmi viszonyok gazdasági-politikai vetületeit a kettes számúban, a kulturális-tudományos vetületű kérdéskört pedig a harmadik bizottságban tárgyalták. Természetesen a vajdasági tudományos munkások és közéleti emberek is igen tevőlegesen vettek részt mindhárom bizottság munkájában. Különösen figyelemre méltó volt Rajcsán István és Milan Mali beszámolója, valamint Petar Krunic írásos felszólalása.

Az ilyen széles körű részvétellel megtartott tudományos értekezlet velejárója, hogy olyan vélemények is elhangzottak, amelyek tudományos volta megkérdőjelezhető, erre azonban közvéleményünk, elsősorban a napilapok hasábjain már reagált is. Ezúttal mi ezekkel az álláspontokkal nem foglalkozunk, mint ahogy nem taglaljuk a Szarajevóban megtartott tudományos értekezlet érdemi részét egészében véve sem. A Létünk a közeljövőben részletesebben foglalkozik majd az AVNOJ-nak szentelt központi tudományos értekezlet alapvető tartalmi mondanivalójával, amikor már a nagy nyilvánosság számára hozzáférhető lesz a két és félnapos értekezlet munkája és teljes betekintés nyerhető az előzetesen beküldött szakdolgozatok anyagába. Ugyanis a BH KSZ KB Veljko Vlahović marxista kutató központjának A Nemzetek Közötti Viszonyokat Tanulmányozó Intézete bejelentette, hogy záros határidőn belül különkiadványban megjelenteti a tudományos értekezlet teljes anyagát. Így az értekezlet eredményei lehetővé teszik majd, hogy a tudományos megközelítés is hozzájáruljon társadalmunk időszerű kérdéseinek a megoldásához.

Mindenesetre már is előrebocsátható, hogy nemcsak jól szervezett és

reprezentatív összjugoszláv jellegű tudományos értekezéslet volt ez, hanem tartalmánál fogva és eredményei alapján is megérte a házigazda Szarajevó, valamint a részvevő tudományos és közéleti munkások fáradságát. Ezért indokolt, hogy a közvélemény számára is hozzáférhető legyen mindaz, ami az AVNOJ-határozatok elveinek életrevalóságát és időszerepességét igazolja mai adottságaink közepette.

Laki László

TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZLET MARX HALÁLÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Marx Károly halálának századik évfordulója alkalmából a Szabadkai Közgazdasági Kar tanárai, munkatársai és hallgatói 1983 novemberében tudományos értekezletet szerveztek Marx módszere a társadalmi-gazdasági kutatásokban címmel. Az értekezlet beszámolóit könyv alakjában is megjelentették, amiből most, a teljesség igénye nélkül, szeretnénk szemelvényeket adni olvasóinknak.

A beérkezett beszámolókat a szervező bizottság három témakörbe osztotta, mégpedig:

1. Marx módszere a makroökonómiai elemzésekben,
2. Marx módszere a filozófiában és a szociológiában,
3. Marx módszere a mikroökonómiai elemzésekben.

Az első témakör első beszámolója dr. Mezei István és dr. Tihomir Šuvakov munkája, amelyben Marx újratermelési sémáinak mai alkalmazhatóságát mutatják be a szocialista öngazgatás gazdasági feltételei között. Ezt az elméleti témát a szerzők kiszélesítették a nemzetgazdaság regionális együttműködésének problematikájával. Ezzel napjainkban mindig időszerű és roppant érzékeny kérdéssel kapcsolatban a szerzők megállapítják, hogy elengedhetetlenül szükséges a jól összehangolt és egységes alapokon nyugvó regionális együttműködés. Ezt az alapvető célt csak jól felállított gazdaságpolitikával lehet megvalósítani a nemzetgazdaság szintjén is és az egyes régiók szintjén is, mert az ilyen együttműködés figyelembe veszi a területi munkamegosztás adta lehetőségeket.

Dr. Milena Vlaškalić és Jova Radić magiszter a társadalmi tevékenységek munkajellegéről és a szabad munkacsere koncepciójáról szóló marxi tételt vizsgálják írásukban. A tanulmány külön kitér a szabad munkacsere jugoszláv gyakorlatának elemzésére is, s ezzel kapcsolatban a következő megállapításokra jut:

„Először. A szabad munkacsere az öngazgatási viszonyok rendszerében új, magasabb minőséget képez.

Másodszor. A különböző tevékenységet űző, illetve különböző foglalkozású dolgozók társulásukkal új értéket termelnek.

Harmadszor. Az értékesített jövedelem az anyagi termelés és a társadalmi tevékenységek munkájának eredménye, s e logika szerint az anyagi termelés jövedelme egy részét céleszközként ki kell választani a társadalmi tevékenységek egyszerű és bővített újratermelésére.

Negyedszer. A szabad munkacsere úgyszintén a többletmunka túlhaladásának egyik formáját képezi, s ezzel kapcsolatban nagy erőfeszítést jelent a társadalmilag szükséges munka egységes kategóriájának megteremtésére.

Ötödször. A szabad munkacsere egyben a társadalmi tevékenységekben dolgozók jövedelemszerzésének fő formája.”

Az írás ezenkívül foglalkozik még a szabad munkacsere résztvevői érdekeinek sajátosságaival és egységességével is.

Borislav Martin magiszter a társult munka termelési formáinak marxi értelmezéséről ír. A szerző azt boncolgatja, hogy Marx a társadalom alaptevékenységének a termelőmunkát tekinti, mégpedig az itt dolgozók munkájának szabad társítása alapján, ami tulajdonképpen a munka társításának új szervezési formája.

Dr. Sági András tanulmánya Marx földjára-elméletének napjainkban történő különböző értelmezéséről szól. Az írás első részében a szerző a Marx-elméletet mutatja be mennyiségi mutatók alkalmazásával és ezek elemzésével. A továbbiakban pedig a marxi elképzeléseknek a szocializmusban, illetve az átmeneti időszakban való alkalmazásával foglalkozik. Ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy még a marxista felfogás sem egyértelmű e kérdéssel kapcsolatban, noha Marx a tőkés magántulajdon megszüntetésével megszüntethetőnek látja a földjára-értéket is, ami pedig azt jelentené, hogy elméletileg a mezőgazdasági termékeket egységes átlagos társadalmi áron kell értékesíteni, tekintet nélkül a föld termőképességére.

Dr. Božović Radoman és dr. Tot Ana Marx metodológiájáról írnak a transzformációs probléma megoldásában. A szerzők utalnak arra, hogy Marx kiemelkedett a klasszikus angol közgazdászok objektivista felfogásmódjából és a kérdést történelmileg és dialektikusan szemlélte. Marx a transzformációs problémák megoldásában az elvonatkoztatott, egyszerű feltételekből indult ki és a konkrét, bonyolultabb feltételek felé haladt, mint például az árutól a pénz felé, a pénztől a tőke és az érték-többlet felé, az érték-többlettől a profit felé. Ez a következtetési mód egy logikai egységet képez, mert felfedi a tőkés termelési viszonyokat, amelyek az áru és az áruforgalom mögött rejlenek. Marx ebben a törekvésében felfedi az áru fétis jellegét is, amit úgy fogalmaz meg, hogy az antagonisztikus kizsákmányoló társadalmi viszonyok között a tárgyak uralkodnak az emberek felett és nem fordítva, ahogyan lenni kellene. Éppen ezért — a szerzők véleménye szerint — ez a marxi módszer alkalmazható a szocialista árutermelés törvényszerűségeinek elemzésében is.

Branko Bjelić és Josifidis Kosta magiszterek Adalékok a jugoszláv gazdaságban jelentkező extrajövedelem tanulmányozásához címmel készítették tanulmányt az értekezletre. A szerzők véleménye szerint a különösen jó termelési feltételekből eredő jövedelemrész meghatározásánál a legfontosabbak: a kapacitás kihasználtsági foka, a munkatermelékenység növekedési indexe, az árak növekedésének indexe, a gazdaságosság növekedése, az újratermelt érték egyes alkotórészei arányában bekövetkezett változások. E tényezők figyelembevételével alakítják ki az extrajövedelem kimutatásának és mérésének módját a szocialista árutermelésben, egy konkrét példa alapján.

Nada Trivić egyetemista beszámolójának címe: A munkaerő jellegének marxi elemzése. A szerző a téma fejtegetését a klasszikus angol közgazdászoknál kezdi, és Marx nézetein keresztül eljut a szocialista munka jellegéhez, a termelőerők társadalmi tulajdonának feltételei között.

Ibrahim Huduti egyetemista Marx elemzési módszeréről írt tanulmányt, melyben a hangsúlyt Marx dialektikus módszerének elemzésére helyezte.

A tudományos értekezlet második témaköre keretében dr. Tomislav Bandin tanulmánya került az első helyre. A tényleges mozgalom programja címmel. Ebben a tanulmányban a szerző a JKSZ programjának marxista megalapozottságát taglalja és azt bizonyítja, hogy ugyanúgy, mint Marx-Engels Kommunista kiáltványa, pártprogramunk sem vesztett 25 év alatt semmit az időszerűségéből, noha a társadalmi haladás már néhány feltételt megváltoztatott.

Dr. Rehák László azokról a kísérletekről ír, amelyek megpróbálták Marx módszerét szembeállítani Lenin módszerével. Ebben az írásban konkrét példákon és személyek áltudományos állításain keresztül képet kapunk Lenin munkásságának téves értékeléséről és bemutatásáról, különösen ami a dialektikus gondolkodásmódot és a totalitás elméletét illeti.

Branko Balj a hegeli és a marxi dialektika módszerének viszonyáról ír. A szerző célja, hogy a Hegel—Marx-elmélet viszonyában kimutassa a kontinuitást és a diszkontinuitást, hogy kifejtse a marxi materialista dialektika lényegét és jelentőségét a társadalmi fejlődés elemzésére, összehasonlítva azt a hegeli idealista — eszmét és szellemet dicsőítő — dialektikával.

Palotás Éva egyetemista Marxnak a párizsi kommun forradalmi eseményeinek elemzésében alkalmazott módszereiről írt beszámolót, amely a marxi elemzés három fő kérdését boncolgatja: 1. Miben áll a kommunizmus kísérletének hősiessége? 2. Mivel kell helyettesíteni az összezüzött állampépetet? és 3. A parlamentarizmus megsemmisítése.

Branko Nikolić okleveles politológus a bürokrácia egyes sajátosságainak marxi elméletével foglalkozik. A bürokratizmus és a bürokrácia fogalmi meghatározásának történetéből kiindulva a fogalom marxi meghatározásáig jut el.

Lidija Romić egyetemista Marx módszeréről ír a filozófiai kutatások-

ban. Marx ifjúkori filozófiai felfogásából kiindulva — amely a hegeli dialektika helyességének felismerésén alapul — a szerző rámutat, hogy Marx a Hegel-filozófia bírálatán keresztül eljut a kapitalizmus társadalmának általános bírálatához, majd a filozófiát megszabadította a dogmatizmustól és megkövetelte a filozófiai dialektika állandó gyakorlati igazolását. Ily módon a marxi filozófia alapja az alkotó ember, aki formálja a történelmet a forradalmi átalakulások által. Ezért a marxi filozófia sem tartalmilag, sem formájában nem valami akadémiai képzet, amely egy formálisan megalapozott rendszerből ered, de amelynek alapelvei mégis le vannak fektetve és ki vannak fejlesztve.

Ljubica Komazec magiszter beszámolójának címe: Az autonómia kérdése a *Német ideológia* c. műben. A szerző megállapítja, hogy bár a *Német ideológia* majd másfél évszázaddal ezelőtt íródott, a munkások autonómiáját illetően semmit sem veszített időszerűségéből. A munkásautonómia történelmi formáit tekintve megállapítható, hogy mindezek alapja a munkamegosztás és az ezzel kapcsolatos termelőerők fejlettségi szintje, melyet a magántulajdon fog össze. Ezért a szocialista társadalmi tulajdonon alapuló társult munka lehetőséget teremt a munkás autonómiájának megvalósítására, amennyiben nem jelentkeznek visszaélések ezen a területen.

Dragomir Mandić egyetemista az elidegenedés problémájának Marx módszerére való hatásáról ír.

Az értekezés harmadik témakörében dr. Jelena Bandin beszámolójának címe: A tmasz ügyvitele számviteli felölélésének jelentősége az újratermelési folyamatok marxi elemzésének szempontjából. A szerző írásában abból indul ki, hogy az újratermelési folyamat egy folytonos eszközbefektetés által működhet, aminek végső célja a pozitív pénzügyi eredmény, illetve jövedelem. A termelés társadalmi formájában az eszközök alkalmazását az újratermelési folyamatban könyvvitelileg is kísélni kell, mert a társadalom csak így kaphat képet az eszközök felhasználásának igazoltságáról és helyességéről. Ezért a mi társadalmi rendszerünk és törvényhozásunk külön előírásokkal határozza meg a számvevőségek (a könyvelőségek) kötelezettségeit és hatáskörét, hogy adataikkal elősegítsék öngazgatású rendszerünket.

Klara dr. Jakovčević a társult munkásról, a munkamegosztásról és a munka humanizálásáról ír beszámolójában. A munka elidegenülését a munkamegosztás hozza létre, ami leegyszerűsíti a munkafolyamat végzését egyszerű, egyhangú és folytonos feladatokra, ami elidegeníti az embert a munkától és önmagától. A tudományos-műszaki forradalom változást hoz ebbe a folyamatba, egy bizonyos értelemben, mert közelíti egymáshoz a szellemi és a fizikai munkát, illetve az irányító és a végrehajtó munkát. A műszaki haladás csökkentheti a munkaidőt és így növekedhet a szabadidő, amelyben az ember továbbfejlesztheti képességeit, ami végeredményben a munkához való viszonyának pozitív változását is előidézi. A munka teljes felszabadulását csak a magántulajdon megszüntetésével és a termelőerők társadalmiasításával lehet

megkezdeni. Ezért a szocialista öngazgatás nagy lehetőséget rejt magában e téren, mert a szocialista társult munka két törvényszerűséget hozott magával: a társult munka alapszervezet autonómiáját és az öngazgatású, kényszer nélküli integrációját. E két törvényszerűség, pedig az ember gazdasági és teljes felszabadulásának és a munka humanizálásának kiindulópontja.

Kutri Júlia magiszter beszámolója a tőkés társadalomban jelentkező — és Marx által is elemzett — kooperációs termelésről és az öngazgatású társult munka termelési együttműködéséről szól. A termelési együttműködés nemcsak a társult munka szervezetei között alakul ki, hanem kiterjed a nemzetközi műszaki együttműködés folyamataira is, mind a fejlett ipari országok között, mind pedig a fejlődők között. A szerző ennek az együttműködésnek a gazdasági és társadalmi motivált-ságát elemzi és mennyiségi kimutathatóságát vizsgálja, s megállapítja, hogy napjaink együttműködései csakis flexibilis feltételek között valósulhatnak meg, és csak a kooperáns partnerek működési szabadsága hozhat teljes gazdasági és társadalmi eredményt a munka és a munkafeltételek humanizálása terén.

*

E rövid beszámoló is igazolja, hogy még egy ilyen szélesen átfogó értekezés sem tudja bemutatni Marx munkásságának teljes volumenét és sokoldalúságát. Azt azonban ez a tudományos értekezés is bebizonyította, hogy Marx tanai még ma is időszerűek és alkalmazhatók a szocializmus társadalmi-termelési viszonyai között, noha néhány megállapítás már módosításra és az új társadalmi feltételekhez való idomításra szorul. A dialektikus materializmuson alapuló marxizmus tehát élő, tudományos felfogás és világnézet, s együtt halad az emberi társadalom fejlődésével.

NEMZETKÖZI SZEMLÉ

Jakobsz István

A NAGYHATALMAK ÉS A VILÁG FELOSZTÁSA

Ha az ember figyelemmel kíséri korunk politikai, gazdasági, technológiai és fegyverkezési folyamatait, akkor arra a szomorú megállapításra jut, hogy az elmúlt évtizedekben többször tapasztalt enyhülési kísérletek ellenére, illetve az enyhülés kudarcával ismét közelebb kerülünk a hidegháborúból ismert módszerek alkalmazásához, mint a remélt méltányos és egyenrangú együttműködés megteremtéséhez. Békéről valójában csak részletekben beszélhetünk, hiszen jól tudjuk, hogy a második világháború óta több ember vesztette életét a különféle lokális háborúkban, külső intervenciókban, mint a világháborúban összesen.

A béke és a biztonság fönntartását mégis elsődleges célként kellene szavatolniuk azoknak az országoknak, amelyek gazdasági erejükénél és katonai fejlettségükénél fogva felelősséget vállaltak a világ zavartalan fejlődéséért. Nem mintha a felelősség osztható volna: kétségtelen, hogy minden országnak egyenrangúan ki kell vennie részét az egyetemes béke és biztonság megteremtéséből, megőrzéséből, mint ahogyan azt az el nem kötelezett országok több ízben nyomatékkal hangsúlyozták, okmányaikba foglalták, s gyakorlatukká tették a nemzetközi tevékenységükben.

Ezzel egyidőben azonban tudatában kell lennünk annak is, hogy a nagyhatalmakat kiemelt felelősség terheli a világközösség alapvető szükségleteinek szavatolásáért. A legújabb nemzetközi feszültség, a fegyverkezési hajszá folytatása, az enyhülési folyamat megtorpanása, a hidegháborús hangulat újjáélesztése, az igazságtalan világgazdasági rend erőszakos fönntartása azonban arra vall, hogy a nagyhatalmak ismét belebonyolódtak a tömbkonfrontálódásba, a megosztott világ mondvascinált tömbhatárainak megőrzésébe, illetve a kiterjesztésükre irányuló újabb veszélyes kísérletekbe.

1.

A Nyugat és a Kelet hatalmi bipolaritása továbbra is fönáll, jóllehet szemtanúi vagyunk annak, hogy a világon számos ország és szer-

vezett gazdaságpolitikai erő a multipoláris törekvések szószólója. Sőt a legújabb műszaki vívmányok tükrében — mint amilyen az űrtechnológia terjedése és gyors fejlődése —, aggódva figyelhetjük a nagyhatalmi érdekütközések elmélyedését ezen a téren is. Tény azonban, hogy nem korlátozhatjuk a tömbök közötti feszültség okait a két szuperhatalom viszonyára. Kétségtelen ugyanis, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió része, döntő fontosságú alkotóeleme a tömbök rendszerének, de csupán egy része, tehát fölöttébb fontos a tömbök rendszerébe ágyazva figyelni befolyásukat és egymás iránti viszonyulásukat. Amikor viszont a közöttük fönnálló ellentétekről szólnunk, akkor a tömbök közötti viszonyok fokozatos, mélyreható megváltoztatásának módjait kell taglalnunk — figyelembe véve persze azt is, miként hatnak ezekre a rendeződési folyamatokra a tömbön kívüli, s egyre erősödő tényezők, erők kölcsönhatásával.

Először is emlékeztetnünk kell a világ tömbökre való felosztásának körülményeire.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió a második világháború után kiszáradva kitört hidegháború következményeként érdekvezetekre osztotta a világot, s néhány évig azt a látszatot keltette, hogy a földkerekség hibátlan két egészet képez: az akkor még fönnálló gyarmaturalmak, a nyugati katonai és gazdasági csoportosulás befolyása alatt megfelelő ellenpólusnak tűntek a Szovjetunió és Kína akkori szövetségével szemben. Bizonyos azonban, hogy ezt az állítólagos tökéletes felosztást Európában már akkoriban is fájdalmassá tette Németország fölosztása, a Távol-Keleten pedig Korea, illetve Vietnam két részre való szakítása. A világ fölosztása tehát máris magában hordozta az új elképzeléseket, az új viszonyok kialakításának szükségességét.

Az el nem kötelezett országok mozgalmának megalapításával, erősödésével, továbbá Kína és a Szovjetunió viszonyának megromlásával és későbbi megszakításával a tömbökre való fölosztás képlete is megváltozott. Új szükségletek diktátumaként megjelentek a gazdaságilag erősödő országok — Japán, a nyersolajtermelő államok, valamint Nyugat-Európa gazdasági hatalmai. Az ébredő, úgynevezett harmadik világ, tehát a fejlődő, majd később az el nem kötelezett országok szerepkörének bővülésével módosult az említett képlet, azaz új elképzelések születtek a világ fölosztásáról is.

A gépies fölosztás új tartalommal bővült: az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió katonai, majd atomhadereje, szövetségeseik gazdasági és ideológiai kötöttsége, függősége, nem kevésbé pedig az utóbbiból eredő, a tömbállamok közötti mélyülő ellentmondások és ellentétek hatalmi és politikai bipolarizmushoz vezettek Európában és a Csendes-óceán térségében. A világ más részei sem mentesek persze a nagyhatalmak és a tömbök közötti hatalmi harctól. A fegyverkezési versengés fokozódása, a világűri technológia rohamos fejlődésével együtt, bizonyára még jobban kielezi a tömbök és vezető országaik viszonyát. S ami még veszélyesebb, kiterjeszti az érdekvezeték határát; a nagy-

hatalmi befolyás burkolt, vagy nyílt formáinak alkalmazása túllép a korábban elfogadott érdekövezeti határokon is.

Az elmúlt években gyakran elhangzott, hogy a nagyhatalmakat nem lehet egy kalap alá vonni a felelősség kérdésében, s ugyancsak szállóigévé vált az is, hogy cselekedeteiket, stratégiájukat ideológiai szempontok alapján lehet csak megítélni. Egy bizonyos: az egyeduralmi törekvések mindkettőjükénél megfigyelhetők, függetlenül a tömbökbe tömörült egyes országok valós érdekeitől és törekvéseitől.

Ugyanakkor azonban kétféle vetélkedésnek lehetünk szemtanúi (vagy szenvedő alanyai): a jelenlegi fegyverkezési versengésnek, ami a további konfrontálódás árnyékát veti előre, és ez napjaink egyik jellemzője, továbbá a hatvanas-hetvenes évekre jellemző erőpárbajnak, amely mégis teret adott az enyhülésbe vetett hitnek, bár megtörtént a vietnami kaland és a prágai beavatkozás. A hetedik évtizedben a méltányosság, az egyenrangúság reményében élt a világközösség, noha a tömbökre osztott világban egyre jobban kibontakozott a fokozott hegemonizmus igénye. A gyors fegyverkezés, a nyugati gazdasági nyomás eszközeinek alkalmazása, az afganisztáni bevonulás, a lengyel megújulás elfojtása a hetvenes évek végén elkedvetlenítette a békeerőket, és a világ szegényebb lett néhány illúzióval.

Az illúziórombolásból azonban, mi tagadás, némi haszon is származik: a fejlődő és az el nem kötelezett országok például belátták, hogy az úgynevezett természetes szövetséges keresése eleve káros és értelmetlen, ha a nagyhatalmak, vagy csatlósaiuk körében keresik. Számukra is az egyetlen járható út az önállóság és függetlenség következetes megőrzése. Annál inkább, mert a nagyhatalmi feszültség máris visszaütött az úgynevezett harmadik világ elvárásaira, s noha nem szabad földadni az igazságos és egyenrangú nemzetközi viszonyokért vívott küzdelmet, tisztában kell lennünk azzal, hogy ez a harc újabb erőfeszítéseket és lemondásokat is követel.

A Kelet és a Nyugat közötti politikai és ideológiai kiéleződést mindenképpen a meglévő nemzetközi intézmények, például az ENSZ keretében kell megvitatni, ott kell keresni az átfogó, a mindenki számára elfogadható megoldásokat. Ez a nagyhatalmaknak és a fejlődő meg az el nem kötelezett országoknak egyaránt elsődleges feladata.

2.

Nyugati értékelések szerint a Szovjetunió hadereje annyira megerősödött az utóbbi időben, hogy az komoly veszélyt jelent a Nyugat számára. Az egyoldalú magyarázat a következő: a Szovjetunió minden gazdasági erejét latba veti, hogy maga felé billentse a fegyverkezési mérleg nyelvét, mit sem törődik az ország tényleges gazdasági lehetőségeivel, a lakosság teherbírásával, életszínvonalának csökkenésével. A NATO szerint az új szovjet atomrakéták, az SS—20-ok fölszerelése veszélyezteti

Nyugat-Európát és Ázsiát meg Észak-Afrikát, de mindenekelőtt lélektani célja van: destabilizálni kívánja a veszélyeztetett térségeket, demoralizálni a lakosságot, a vezetőséget. A tömbkonfrontálódás, a tömbökre osztott világ ingatag viszonyainak alakulása tehát a pszichológiai hadviselés jegyeit viseli magán.

De más módon is megnyilvánul: a békemozgalmak szovjet célokat szolgálnak, a szovjet gazdasági segély a fejlődő országok zömében ideológiai, katonai ellenszolgáltatásokért adatik, és háttere a konfrontálódás elmélyítése — így véli a Nyugat.

S mit tesznek a nyugati államok? Ugyanezt. Az eurórakéták körüli hosszas vita, a rakéták Nyugat-Európában való felszerelése nemcsak válasz a Kelet már megtett lépésére, hanem fenyegetés is az európai szövetségesek felé, egyfajta nyomás eszköze. A gazdasági függőséggel együtt jó módszer arra, hogy a tömbök közötti viadalban megszilárdítsa segítő szövetségeseinek táborát. És nemcsak ezért: a fejlődő világban is akarja ütni a nyeregből a vetélytársát, tehát a megfélemlítés és a drága gazdasági támogatás végcélja a pártfogás megszerzése a tömbvetélkedőben.

3.

Szóltunk már arról, hogy a multipoláris törekvéseknek is szemtanúi vagyunk zaklatott világunkban, s ezek a bipoláris felosztás ellenpólusának tekinthetők. Kína, Japán, Nyugat-Európa, az olajtermelő országok, a fejlődő és el nem kötelezett államok föllépése, ténykedése világunk nélkülözhetetlen tényezője és velejárója. Különféle, de mindenképpen nagy befolyást gyakorolnak a főnálló világ gazdasági és politikai rendre, s ez a befolyás kétségkívül hozzájárul ennek a rendnek a változásához.

A hidegháborús periódus végén, legalábbis a korabeli hidegháborús hangulat oldódásával a világ két pontosan meghatározott részre szakadt, noha ez a fölosztás, mint mondtuk, már korántsem volt „tökéletes és örök érvényű”. A hatvanas évek elején kidomborodott a multipoláris törekvések minden sokrétűsége, s ez a szigorú fölosztás földrajzi és geopolitikai értelmezésének módosulását hozta. A katonai-politikai szövetségeken belüli és közötti későbbi konfliktusok (a gaullezmus, a keleti szabadelvű törekvések stb.) válsághoz vezettek, ami fékezte a multipoláris eszmék hordozóit, mert törekvéseikkel az „egység” szószólói nyomban szembeállították a nemzetbiztonsági, sőt a tömbbiztonsági érdekeket, ami ideológiai, katonapolitikai célokat takart. A tömbországok vezető hatalmai valójában attól tartottak, hogy „csatlósai” szabadelvű és önállósulási törekvései, amire mindkét tömbben bőven volt és van példa, gyöngítik a geopolitikai és katonai szövetségek, de mindenekelőtt a vezető hatalmak egyeduralmi befolyását, s az erőegyensúly megbontását eredményezhetik. Ezért igyekeznek az Egyesült Államok ma-

napság gyöngíteni Nyugat-Európát és Japánt, s ezért fékezi a Szovjetunió a szövetségeseinél időről időre feltörő önállósulást. Nagy csapás volt a keleti szövetségesekre nézve Kína elszakadása is, bár a mostani pekingi vezetőség reálpolitikát folytat, ami azt jelenti, hogy saját fejlődése érdekében javítani kívánja kapcsolatait minden országgal, így a két nagyhatalommal is, de egyiket sem favorizálja. Tény viszont, hogy a világ klasszikus értelmezésű fölosztásában Kína kiválása megbontotta a korábbi képletet.

A hetvenes évek elején keletkezett olajválság is azt mutatta, hogy a befolyás eltolódik, illetve a szabadelvű folyamatokkal egyre inkább az egyéni szükségletek határozzák meg egy-egy ország, vagy államcsoport ténykedését. A sajátos érdekek fölülkerekedése aggodalmat keltett a tömbpolitika szószólóinál és a fölény, az erély megmutatása végett került sor korábban ismeretlen sakkhúzásokra is, mint például az afganisztáni kaland: a keleti katonai tömb vezető hatalma kilépett a tömbhatárokból, és egy olyan országban vetette meg lábát, amely nem tartozott saját érdekövezetébe. A keleti tömb nyilván ellensúlyozni akarta a Carter-doktrínát, s ki akarta használni a másik nagyhatalom „gyöngegségét, hogy pozícióelőnyre tegyen szert. Csakhogy ez utóbbi sem maradt adós, s ez a versengés ma is gondot okoz. Annál inkább, mert beletorkolt a fegyverkezési versenybe, ami mai állásában az enyhülési folyamat teljes megtorpanását jelenti, a helsinki elvek meghazudtolását, jóllehet a helsinki záróokmányt a legtekintélyesebb államfők is kézjegyükkel látták el. Ez annál szomorúbb, mivel a helsinki okmányokat részleteiben az egymás elleni propagandaháború szolgálatába állították a tömbök vezetői (emberi jogok stb.).

A fegyverkezési versengés kárát pedig manapság nemcsak a fejlett országok látják. A fejlődők még súlyosabb helyzetben vannak, nemcsak azért, mert nemzeti jövedelmük kétharmadát fegyvervásárlásra, tehát hadi célokra kell fordítaniuk. Ezt javarészt külföldi kölcsönökből teremtik elő, tehát fokozottan függő helyzetbe kerülnek a kölcsönzőtől, valamely nagyhatalomtól, s a függőség nemcsak gazdasági vetületű, hanem gyakran az ideológiában is tükröződik. A biztonsági kérdések zömmel a tömbérdekek megőrzését is érintik.

De ugyanez vonatkozik az ipari országokra, vagy ha tetszik, hatalmakra is: Nyugat-Európa országai például az amerikai tőkétől, a kelet-európai országok pedig a Szovjetunió nyersanyagától, piacától függenek. Megosztott világban élünk, vagy nem?

4.

Az érdekövezetekre és a tömbökre osztott világban napjainkban az abszurdumig fajultak a dolgok. A tetemes összegeket felemészítő fegyverkezés, a gazdasági nyomás olyan méreteket öltött, hogy a tömbállamok is visszaretentek a sötét jövőtől. Fokozatosan meghonosodik an-

nak tudata, hogy a Kelet és a Nyugat, valamint az Észak és Dél konfliktusát csakis az enyhülés politikájának fölelevenítésével lehet megoldani. Föl kell deríteni a feszültség valódi okait, és megoldást kell keresni, a zöldsztalnál.

Ezt azonban könnyebb kimondani, mint megtenni. Bizonyíték erre a jelenlegi rakétaválság is. Mindkét nagyhatalom és szövetségesei is tudatában vannak annak, hogy az enyhülési politika nélkül elképzelhetetlen a tömbök, s mondhatnánk, az általuk befolyásolt világrészek közötti konstruktív eszmecsere újramezdése, folytatása és érdemi befejezése, ám ezt módfelett nehéz és kockázatos beismerni. Elsősorban a dogmatikus hozzáállás miatt. Mindketten azt vallják, mármint a nagyhatalmak, hogy az enyhülés felyamata szükségessé teszi a kiegyensúlyozott, kölcsönös érdekegyeztetést. Persze önmaguk között, figyelmen kívül hagyva a tömbön kívüli országok jelentőségét. Hiszen eleve az a véleményük, hogy befolyásuk már akkora, hogy szövetségeseik amúgy is vakon engedelmessé válnak az egyeduralmi törekvéseknek. Hogy ez valóban így van-e, azzal a tömbpolitika — merev, doktrináris volta folytán — vajmi keveset törődik. Ez ismérve és hibája is.

Maradjunk meg azonban a két szuperhatalom kölcsönös viszonyánál. Jól tudják, hogy a nehézségek ellenére is folytatniuk kell a leszerelési tárgyalásokat, s a látszólagos kardcsörtető magatartás ellenére a háttér-diplomácia most is, akár a múltban annyiszor, megteszi a magáét. A fegyverkezési verseny, a nagyhatalmak teljes ellenőrzése alatt áll. Az alapvető kérdés manapság — s nem csupán a szuperhatalmak jövője szempontjából az —, hogy miként tudják körültekintő, óvatos, higgadt eszmecsere keretében áthidalni a rendszerbeli különbségeket, azaz tolerálni azokat az egyéni és közös érdekeket tükröző sajátosságokat, különbségeket, amelyek eddig elválasztották őket egymástól, jöllehet objektíve semmi okot nem adnak a körömszakadtáig tartó ellenségeskedésre. Kétségtelen, hogy a cselekvés területe szigorúan körülhatárolt mindkettőjüknél, hiszen a rendszerbeli különbségek jelenleg determinálják a taktikai és stratégiai cselekvést, a távlati célokat; a megegyezésre való törekvés azonban mégis távlatos feladat, önmaguk és mások miatt, a béke érdekében. Pillanatnyilag mindkét nagyhatalom és szövetség hajlik a nevenséges magyarázatra, hogy a béke megteremtése, megőrzése és az erre irányuló fáradozás esetleg a gyöngeség, a könnyelműség jele, s ezért vagy burkolni, vagy pedig nyilvánosan tagadni illik. Azon kell tehát fáradozni, hogy közösen oldjuk meg ezeket a problémákat, hogy az őszinteség, az őnzetlenség fogalma ismét visszanyerje létjogosultságát. Őnfeledt idealisták vagyunk, ha ezt hirdetjük?

Az eddigi fejlemények, folyamatok és eredmények meghazudtolják ugyan az állítást, hogy a fegyverkezési hajszában megfogant a béke, az együttműködés csírája. Bizonyos azonban, és hiszünk ebben, hogy az emberiség nagy részének közös óhaja a megértés, nem pedig az ököljog elvének érvényesítése.

A reálpolitika folytatása mindig elsődleges követelmény volt és marad. Be kell vallanunk, hogy az enyhülés politikájától túl gyors és látványos eredményeket vártunk, mondhatni, forradalmi változásokat reméltünk. Megmutatkozik azonban, hogy az evolúció korunkban legalább olyan nélkülözhetetlen, mint a forradalmi lendület. A haladó szerepet betöltő nemzetközi intézmények, mint amilyen az Egyesült Nemzetek Szervezete, vajmi keveset tehetnek a tömbkonfrontálódás áthidalásáért és az igazságos, új gazdasági és politikai rend megteremtéséért. Az erkölcsök devalválódásának évtizedeiben tevékenységük az üres szólamok pufogtatásában merül ki, s aggódva lajstromozhatják határozataik kudarcát. Elszomorító, de nem teljesen demoralizáló tény ez. Azt mutatja csupán, hogy a világ tömbökre osztottsága megkövesedett forma, a tömbállamok s a nagyhatalmak befolyása sok helyütt és sok esetben determináló de, tágabb értelmezésű megújítási törekvések továbbra is vannak, és viszonylagos sikerük azt mutatja, hogy semmi sem torpant meg végérvényesen, új szelek fújnak a kövületek fölött.

Hajdú János

A MUNKÁHOZ VALÓ JOG VÁLSÁGA ÉS TÁVLATA

Néhány hét hiányzott mindössze ama szélviharos, komoran hideg vasárnap kerek tizedik évfordulójából, amelyen különleges hajtási engedéllyel a zsebemben, 1973 késő őszen a köln—bonni autópálya észak felé tartó sávjának a kellős közepéről tudósítottam a Magyar Televízió nézőit az első autómentes vasárnap kegyetlenül sivár eseménytelenségéről. A világ akkor még Japán által csak megközelített második gazdasági nagyhatalma, a Német Szövetségi Köztársaság didergett. Nem a hidegtől, hiszen az olajkazanokat nyáron még olcsón feltöltött bunkerekből táplálták. Még csak áramkihagyástól sem, mert annál jobban szervezett volt az a gazdaság. De dideregtek az emberek a hirtelen, felfoghatatlan távlatvesztéstől, személyes és gazdasági mozgásszabadságuk néhány héttel korábban még elképzelhetetlen felfüggesztésétől. Zavartan bámult egymásra az utcasarkon a kerékpárját előkapott vállalkozó és a télikabátját fázósan összehúzó, dél-európai származású vendégmunkás. Egyszerre semmi sem volt igaz életük korábbi viszonyaiból. Érvényüket veszítették a megszokott függőségi viszonyok, kiszolgáltatottjaivá váltak távoli, ismeretlen, szándékaikat akkor még tudatosan homályban tartó arab olajsejkeknek.

A szövetségi köztársaságban — emlékezetem szerint — három ilyen vasárnapot rendelt el a kormány. Más nyugat-európai államokban tovább tartott a páros és a páratlan jegyre végződő rendszámok egymást váltó menettilalma, s más, hasonló értelmű korlátozások.

Ezúttal Budapestről jövet Münchenbe érkeztem meg. S noha a város előterében már 1972-re, az olimpiai játékokra három-három sávusra szélesítették az autópályát, időközben ez is kevésnek bizonyult. Ezúttal négy sávon hömpölyögtünk. Pedig hát 60—70 pfennig között ingadozott egy liter ottani normálbenzin ára az első olajválságot megelőzően, s 1,39 márka volt a legalacsonyabb kúttarifa 1983 őszen. Amitől egyébként csak azért szisszentem fel, mert konvertibilis márkában kérték. Mert egyébiránt odahaza saját kormányom még mélyebben kényszerült a zsebembe nyúlni, tekintettel arra, hogy nagyjából egyidejűleg kellett

a korábbi, a világszertei helyzetétől független árrendszer fokozatos reformját is végrehajtani, meg a tényleges emelkedést is megfizetni. A magyar 92 oktános benzint öt forint valahány fillérről e tíz év alatt pontosan 20 forintra drágult, s nincs olyan ígéretünk a miniszterelnöktől, hogy ennél többet nem kell fizetnünk a jórészt importált nedűért...

De hadd térjek vissza 1973 telére Nyugat-Németországába. Visszapillantva sem kétlem, hogy Willy Brandt kormánya volt a legelőrelátóbb, amikor a vasárnapi autózási tilalmakkal sokk-kezelést alkalmazott. Ők nem várták meg készleteik tényleges elapadását, hanem mindenkinek értékre adták, hogy milyen is lenne a hopp után a kopp. Amire valójában mindmáig egyszer sem került sor, s most már alkalmasint soha nem is fog sor kerülni. Mert 1974. január elsején elindultak az energiagazdálkodás új útjai. S noha az elhúzódo visszaesés, a második, az 1979-es olajárrobbanást követően pedig a válság az NSZK-t éppúgy nem kerülte el, mint a világ nemzetekinek túlnyomó többségét, energiagazdálkodási struktúrájukat mélyrehatóan és előzetekintően átalakították. Ez utóbbi megállapítás pedig korántsem csupán azért kívánkozott ide, hogy lekerekítsem a tíz évvel ezelőtt történetesen éppen az NSZK-ban szerzett élményeim, tapasztalataimat, hanem azért is, mert ezt a tíz évet nem mindenütt használták fel a szükségesnek tűnő következetességgel és keménységgel a nemzetgazdaságok strukturális átépítésének elindítására. Ehhez — a rend kedvéért — hozzá kell tenni, hogy a tartalékok sem mindenütt álltak olyan mértékben rendelkezésre, mint Nyugat-Németországban. Ám ez mindenütt csak részleges magyarázat lehet, de sehol sem mentés.

A tőkés világban sokan sokáig úgy vélték, hogy a világkereskedelmi arányokat az erő pozíciójából előbb-utóbb vissza lehet majd igazítani a megszokott sávokba. A szocialista országokban pedig ugyancsak nem kevesen, és nem rövid ideig, hittek abban, hogy a függetlenség a világpiactól megőrizhető, hogy az árrobbanás hullámai hozzánk nem fognak „begyűrűzni”. Jóhiszemű, de végső elemzésben dogmatikus kényszerképzeteknek bizonyultak e hipotézisek, a két világpiacról még a negyvenes években szőtt álmok utolsó, az ébredés pillanatában rossz szájját és lüktető fejfájást okozó foszlányának.

1983 végén minden korábbinál pontosabban és cáfolhatatlanabban tudjuk, hogy egy hajóban ülünk. Tulajdonviszonyaink alapvető különbözősége ellenére, és gazdasági bajaink okai egy részének forráskülönbsége ellenére sem tagadható, hogy *válsággal*, az országok kisebbik része esetében is *válságtünetekkel* küszködünk. Ezt kimondani, e ténnyel szembenézni természetesen történelmi-világnézeti okból is illő. Hiszen elfogadható és eligazító válasszal tartozunk önmagunknak is, de az utánunk jövő generációknak meg kíváltképp arról, hogy a kapitalizmus általános válságának korszakából a már ma is szocialista, valamint a ma és a holnap szocialista útra lépő nemzetek miképp kerülhetnének ki kisebb károk, kevésbé veszélyes sérülések árán. De ennél pragmatikusabb a mi mostani megközelítésünk: abból kell kiindulnunk, hogy a tőkés világ

konjunkturális fellendülése nélkül a szocialista országok nagyobbik részében sem remélhető megélénkülés. Továbbá: a nemzetgazdaságok strukturális átépítése közben mi nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nálunknál fejlettebb tőkés ipari társadalmaknak sem a tapasztalatait, sem a döntéseit. Ez nem önkéntes elhatározás dolga, hanem kényszerpálya.

Jelenleg a közgazdászok világszerte felemás fellendülést állapítanak meg. Részben azért, mert a legfontosabb tőkés országok közül egyedül az Egyesült Államokban haladta meg a bruttó hazai termék éves növekedése a három százalékot, s egyedül az amerikai gazdaságban tételezhető jövőre az öt százalék körüli növekedés. A fejlett tőkés országok átlaga tavaly az egy százalékot sem érte el, s 1984-ben is két százalék alatt marad.

Ezzel szemben minden fejlett tőkés országban jelentős sikert értek el az infláció lelassításában, bár Franciaországban és Olaszországban az inflációs ráta még mindig majdnem 10, illetve 14 százalék. Átlagosan viszont a pénzromlás 1983-ban az ötszázalékos szint alá süllyedt, s a prognózisok szerint 1984-ben is öt százalék körül alakul.

A legkevésbé biztató képet a munkanélküliséget jelző számok mutatják. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a világ ez ideig nem bizonyult annyira törekenynek, a világgazdaság nem mutatkozik oly módon összeomlásra hajlamosnak, mint a Hitler hatalomra jutását megelőző és bevezető, huszonkilencben kezdődött nagy válság idején, kivéve azt a kulcskérdést, hogy mind több és több ember szorul a társadalom peremére, válik esetleges, eltartott egzisztenciává.

A számokat e tekintetben azért érdemes alaposabban szemügyre venni, mert 1983 kicsengése is azokat igazolja, akik szerint a világgazdasági korszakváltás munkanélküliségi problémája elsődleges strukturális, és csak kisebb mértékben konjunkturális. Mert például az Egyesült Államokban, tehát az egyetlen olyan országban, ahol a megélénkülés — mint már jeleztük — jelentős, s ennek nyomán a munkanélküliség is csökken, a foglalkoztatás növekedése a gazdaságnak nagyon is körülhatárolható szektoraira korlátozódik. A másik tény pedig még beszédesebb: tíz és fél százalékról mintegy kilenc és fél százalékra csökkent a tartalékhadserg aránya, s ez már ok a fellélegzésre. Más megközelítésben: az amerikai társadalom derékhadával, a fehér, angolszász eredetű, protestáns középosztállyal sikerült elfogadtatni azt a filozófiát, hogy az állandó munkanélküli tartalékhadserg a társadalom kezelhető, marginális kisebbsége, amely mellett a normális fejlődés elmegy, elmehet. Reagan legkonzervatívabb hívei ezt úgy fogalmazzák meg, hogy — úgymond — a munkanélküliség csak keveseket, az infláció viszont mindenkit gyötör, a demokrácia nevében ezért a többség bajának orvoslása élvezi az elsőbbséget.

A társadalompolitikai cinizmus természetesen nem vált volna egyetlen axiómában összegezhetővé, ha az amerikaiak nem tanulták volna meg már a hatvanas évek úgynevezett forró nyarain, tehát a nagyvárosok szívét felgyújtó, kétségbeesett fekete tömegek nyílt lázadásainak

esztendeiben e probléma manipulálását. De megtanulták. Olyannyira, hogy noha a mai, republikánus kormány alaposan lefaragta a jóléti programokat, értsd: a munkanélküliek és alulfoglalkoztatottak eltartásának költségvetését, semmi jele sem mutatkozik annak, hogy ennek ellenére ne boldogulnának partravetettjeik millióival.

A fejlett és a közepesen fejlett országok túlnyomó többségének perspektívájából az Egyesült Államok, specifikus történelmi és szerkezeti adottságai következtében, a munkanélküliség bajának kezelése közben sem nem modell, sem nem igazodási pont. Sem Nyugat-Európa tőkés társadalmi, sem Japán nem gondolhat arra, hogy belenyugodjék az olyan számokba, mint a tavalyiak. Holott a szóródás e körön belül is óriási. A távol-keleti szigetország — mely egyébként is messzemenően kivonta magát a világgazdasági válság következményei alól, most is három százalék alatti munkanélküliséget jelent. Ám egy olyan társadalomban, amelyben az ember evilági létének szinte még a hitbéli ismertetőjegyei közé is odatartozik munkaadójának a neve, ahol a normális ember iskolái végeztével belép egy céghez és onnan rendes körülmények között csak nyugdíjba távozik, mert állást a japán nem változtat, szóval egy ilyen társadalomban strukturális munkanélküliségnek minősül a két és fél százalék is.

Nyugat-Európa számai és viszonyai ennél riasztóbbak. A hollandok majdnem 16 százalékkal és még mindig lassan emelkedő tendenciájukkal csúcstartók. De Nagy-Britannia is „beállt” a 11 százalékra, az NSZK is a kilenc százalék körül áll, s Franciaország baloldali kormánya sem volt képes levinni a munkanélküli létszámot. Új és nagyon is elgondolkodtató tünet, hogy noha lassú fellendülésről beszélhetünk, Ausztria és Svédország — két, immár klasszikusnak számító szociális, jóléti állam — most kezd emelkedő számokat jelenteni. Igaz, az osztrákok éppencsak fölé mentek az öt százaléknak, a svédek meg csak a négy százalékos tartományt érték el, ám a nemkívánatos tendencia jelzi a fellendülés felemás mivoltát.

Éppen ezért a szakértők szerint 1984-ben a rövidtávú gazdaságpolitika várhatóan mindenütt a bérkövetelések visszaszorítása, a tényleges bérnövekmény alacsony szinten tartása lesz. Mert mindenütt arra hivatkoznak, hogy a versenyképesség megőrzésének a termelékenység növekedése döntő előfeltétele. Ha ezt nem sikerül hozni, akkor még a ma elérhető munkahelyek egyik része is veszélybe kerülhet. Azt természetesen majd csak tavasszal látjuk meg, hogy ez az irányzat sehol sem vezet-e jelentős konfliktusokhoz. Egy már most is bizonyos: például az NSZK-ban lezajlottak az őszi tarifátárgyalások a munkaadók és a szakszervezetek között anélkül, hogy az utóbbiak hozzányúltak volna a korábbi, jó, sőt nagyon jó években oly gyorsan elővett sztrájkfegyverhez.

Középtávon egész Európában napirendre került a munkaidő további rövidítésének programja, mint az új munkahelyek teremtésének egyik lehetséges forrása. A cél az ötször hétórás munkahét. A vita ezen az

őszön mind az NSZK-ban, mind Nagy-Britanniában társadalmi méreteket öltött. Jellemzőnek mondható, hogy az érintettek meglehetősen hűvös tartózkodással követik szakszervezeti funkcionáriusaik és a munkáltatók szópárbaját. Talán azért is, mert az előbbieket egy része csodaszernek véli ezt a megközelítési módot, a tőke pedig túlságosan is meggyőzően bizonyítja, hogy exportorientált gazdaságok a mai világban egyetlen márka, vagy egyetlen font növekvő bérterhet sem bírnanak ki a gyilkos versenyfeltételek közepette.

Mindazonáltal előrelátható, hogy a munkaidő további rövidítése, ennek révén a munkahelyek számának szaporítása nem kerül le a napi-rendről. A fejlődés természetes útja ez minden fejlett és viszonylag fejlett társadalomban. Az időzítés aligha lesz egységes. S előrelátható az is, hogy a fejlett és a közepesen fejlett országok között a növekvő különbségek egyik szimptomája lesz majd a munkaidő hosszúsága. A témában lehetséges elmélyülés igénye nélkül érdemes már most jelezni, hogy a közepesen fejlett társadalmakban ma nagyon sokhelyütt éppen fordított tendencia figyelhető meg: az emberek széles köre, életszínvonalának védelmében a második gazdaságban önként meghosszabbítja munkanapját.

Sajátságos a feszítőereje is az utóbbi évek munkanélküliségének. Voltaképp nagyon széles körben sikerült olyan helyzetet kialakítani, amelyre nem az jellemző, hogy egész családok váltak kenyér nélküli, segélyre utalt lumpenproletárokká. A családi munkavállalási lehetőségek zsugorodtak össze, a fogyasztási lehetőségek szűkültek be, az igények csapantak meg. Ennek bizonyára egyik oka az, hogy a második világháborút követő nagyon hosszú fellendülés korábban nem ismert foglalkoztatási szintet hozott létre még azokban az országokban is, amelyek hagyományosan vendégmunkásküldő társadalmak voltak. Egy — bizonyos értelemben — túlfűtött munkaerőpiacot ért utol a strukturális válság, s a zuhanás mindmáig nem bizonyult akkorának, mint a harmincas évek hajnalán. A társadalmilag mindenütt veszélyes kivétel e szabály alól a fiatalkorúak munkanélkülisége, ami lényegében azt jelenti, hogy mind több és több fiú és lány elindulni sem tud a szakmatanulás, a hivatásszerzés korábban magától értetődő útján. Ha ezt a tendenciát nem sikerül megfordítani, ha ezeknek a fiatal embereknek nem sikerül valamilyen hiteles perspektívát nyújtani azon felül, hogy a technikai civilizáció mai fokán egész mulatságosan agyon lehet ütni az időt külvárosi játékautomaták körül, motorkerékpárokön száguldozva, nagyon könnyen elérhető „puha” kábítószereket nassolva, nos, akkor nincs biztosíték az olyanfajta új-jobboldali mozgalmak feltámadása ellen, mint amilyeneket már eddig is láttunk, csak szerencsére nem tömegesen.

Mik a tömeges munkanélküliség felszámolásának további, a munkaidő rövidítésénél messzebbre és mélyebbre is tekintő programjai? A ma áttekinthető ismereteink szerint merre vezet az út?

S ezt a kérdést hadd tegyük fel immár korántsem csupán a tőkés országokra redukált formában. Mert egyfelől becsületesen szembe kell

néznünk azzal a ténnyel is, hogy strukturális munkanélküliséggel krónikus bajként küszködik — történelmileg részben hasonló, részben merőben eltérő okból — néhány szocialista ország is. Másfelől azok a szocialista államok, amelyekben évtizedek óta valóban sikerült biztosítani az általános foglalkoztatottságot, manapság majdnem kivétel nélkül olyan mechanizmusproblémákkal küszködnek, amelyek megoldása elképzelhetetlen a foglalkoztatáspolitikai normák felülvizsgálata nélkül. Továbbá: az emberiség többsége ma olyan, nem szocialista, fejlődő államokban él, amelyekben a munkanélküliség minden európai képzeletet felülmúlóan tömeges, s azoknak a társadalmaknak csak azért nem első számú problémája, mert mai fejlettségi szintjük objektíve más prioritásokat diktál. Klasszikus példa India, ahol a kommunista pártok (köztudomásúlag két KP működik Indiában) mindig is előbbre helyezték az inflációellenes harcot a foglalkoztatásért vívott küzdelmüknél. Mert az indiai nagycsalád immár több évszázada megszokta, hogy tagjainak csupán egy része végezhet termelőmunkát. A szegénységet tehát menedzselhetőnek érzi az a társadalom, megszerzett garasai legcsekélyebb értékvesztését már nem. Mert olyankor felüti fejét az éhhalál!

Tehát miközben a korábban sohasem érzékelt mértékben ülünk egy hajóban, miközben a világgazdasági korszakváltás fejlettségi szintünkre való tekintet nélkül elér, utolér és dönteni kényszerít bennünket, objektív esélyeink és szubjektív cselekvőképességünk roppant eltéréseket mutatnak. Némi iróniával azt mondhatnók, hogy noha soha korábban nem volt ennyire bizonyíthatóan korparancs az internacionális orientáció gazdaságaink útkijelölése és építése közben, soha nem bizonyult olyan képtelenségnek valamiféle egységes, egyeztetett követelményrendszer kialakítása a politikai baloldalon, mint napjainkban. Arra célok, hogy a szocialista mozgalom hajnalán nagyapáink őszintén hihettek a három nyolcas követelményének jogos nemzetköziségében. De csak azért, mert látókörükön kívül maradt a gyarmati proletariátus és a falusi pária. Ma nem marad ki!

Viszont éppen ezért a munkához való alapvető emberi jogot, mint a nemzetközi baloldal mindmáig érvényes és ható legnagyobb közös nevezőjét, nagyon differenciáltan kell behajtani. Ha a következő évtizedek gazdasági növekedését úgy fogjuk fel, pontosabban úgy tételezzük, hogy mindinkább távolodunk a mennyiségi szemlélettől, hogy nem az elfogyasztott áruk mennyisége, hanem az elérhető szolgáltatások minősége lesz az értékmérő, akkor kézenfekvő foglalkoztatáspolitikai konzekvenciák is adódnak. Az Egyesült Államokban és a többi, legfejlettebb országban már ma is a terciér szektorban létesül a legtöbb új munkahely. Japán szakértők szerint (akiknek ebben a legtöbb gyakorlati tapasztalatuk van máris!) az automaták és a robotok nem a munkahelyek rovására szabadítják meg az embert a munkamegosztás szörnyű monotóniájától, hanem éppen ellenkezőleg: alkotó tevékenységre szabadulnak fel milliók. E szakértők szerint ma még fogalmunk sincs arról, hogy számítógépek és más elektronikus berendezések programozása

mennyi embernek ad majd értelmes munkát. Mint ahogy azt is csak sejtjük, hogy az emberi környezet restaurálása és állandó karbantartása az ipari korszak évszázadainak hagyatéka nyomán mennyi új feladatot és munkahelyet kínál.

De — és ez nagyon fontos — nem lehet azonos úton és azonos célok felé tartani, mert ezt nem engedi meg a nagyon eltérő és e pillanatban még tovább differenciálódó fejlettségi szint. Néhány szemléltető hasonlatpár: Japánban képtelenség robotok nagyarányú beállítása nélkül versenyképes gépkocsiipart működtetni. Indiában képtelenség olyan nagyipart fejleszteni, amely nem biztosít tömegesen új munkahelyeket. Az Egyesült Államokban valószínűleg nagy társadalmi megrázkódtatás nélkül sokáig magukkal hurcolhatnak több milliónyi munkanélkülit is. Nyugat-Európában a mai állapotok elhúzódása beláthatatlan következményű politikai polarizálódásra vezet. A szocialista Jugoszláviának valószínűleg nagy tehervállalás árán is kompromisszumra kell jutnia a gazdaság korszerűsítése és az új munkahelyek teremtése között. A szocialista Magyarországnak úgy kell felszámolnia mai túlfoglalkoztatottsági viszonyait, hogy közben lehetőleg az átmeneti idő se rakjon szélsőségesen nagy terheket az érintett dolgozókra, ám a gazdaság nemzetközi versenyképessége is gyorsabban növekedjék.

Ez az évszázad immár ezeknek a küzdelmeknek a jegyében telik. A nemzetközi baloldalnak — s kiváltképp a kommunistáknak — csak a háború elhárítása fontosabb feladata még annál is, mint ami körül e cikkben néhány gondolat erejéig időztünk: a munkához való jog érvényesüléséért úgy kell küzdenünk, hogy következetesen a munkában lássuk az emberi lét, az emberi méltóság, a mind teljesebb szabadság legfontosabb előfeltételét.

DR. VÁRADY TIBOR: NEMZETKÖZI MAGÁNJOG

Forum, Újvidék, 1983.

A *nemzetközi magánjog* című könyv olvasásakor voltaképpen egy tankönyvet tartunk a kezünkben, amely azonban túllépi az egyszerű tankönyv kereteit, több annál, érdekes, színes olvasmány lehet mindenkinek, aki kedveli a bonyolult nemzetközi helyzeteket és ezek kibogozását.

„Mi történik például, ha egy nyugatnémet turista Splitben személygépkocsijával nekiütközik egy helytelenül veszteglő finn turista autójának és jelentős kár keletkezik? Ilyen esetben több érdekes kérdés merülhet fel: Elsősorban melyik ország állami szervei fognak eljárni az ügyben (Jugoszlávia, Nyugat-Németország, Finnország)? Melyik állam jogi normáit fogják alkalmazni? Vajon az egyik államban meghozott ítélet érvényes-e a többi országban?” (22. o.)

Ezekre és ehhez hasonló kérdésekre ad feleletet a könyv, amely tankönyvként és olvasmányként egyaránt megállja a helyét. A célszerű és átgondolt felosztású könyv jól rendszerezett egészret képez. Az egyetemisták számára íródott ugyan,

de mindenki számára áttekinthető és közérthető. A szerző az összetett nemzetközi magánjogi kérdésekre egyszerű stílusban válaszol. A napjainkban olyan sokszor kifogásolt idegen kifejezésekkel való tarkítás elmarad ebben a könyvben, és mindenki számára érthető, de mégis tudományos igényű nyelvezettel találkozhat az olvasó.

Mielőtt belemélyednénk a nemzetközi magánjogi problémák megoldásába, először tisztáznunk kell a nemzetközi magánjog fogalmát. Mint minden tudomány esetében, itt is rendkívül nehéz pontosan körülhatárolt definíciót adnunk. Sokan megpróbálkoztak már ezzel és különféle meghatározások születtek: „Baty amerikai szerző szerint a nemzetközi magánjog lírai egységet képező zenei költemény...; míg Prosser, szintén amerikai szerző véleménye egészen más, a nemzetközi magánjog szerinte sűrű mocsár, amelyben művelt, de excentrikus professzorok misztikus dolgokról elmélkednek idegen és érthetetlen módon. (A könyv szerzője megjegyzi,

hogy az első hasonlat rokonszenve-
sebb.)” (35. o.)

Félretéve azonban a tréfát, amely különös módon a példákon keresztül végigkíséri a könyvet és színes-
sé, olvasmányossá teszi a különben igen bonyolult tantárgyat, megpróbálunk ezúttal olyan tudományos definíciót adni, amely szerintünk a legközelebb jár az igazsághoz:

A nemzetközi magánjog csalóka elnevezése ellenére sem nemzetközi, hanem a belső jogrendszer egyik ága. A nemzetközi magánjog jogszabályait minden ország önállóan határozza meg. E belső jogi normák nemzetközi jellegét az adja, hogy nemzetközi elemmel bíró magánjogi viszonyokat szabályoznak.

A meghatározás érthetősége érdekében rá kell világítanunk az „idegen elemmel bíró magánjogi viszonyok” fogalmának lényegére is. Ez tulajdonképpen annyit jelent, hogy egy magánjogi viszony a szubjektív, (alanyi), objektív (tárgyi) szempontból vagy pedig a jogok és kötelezettségek terén idegen — külföldi elemmel kerül kapcsolatba. Egy példán keresztül szemlélve a dolgot szubjektív (alanyi) jellegű idegen elemmel akkor találkozunk egy házasságkötés esetében, ha például: „Belgrádban házasságot köt egy olasz és egy hazai polgár.” (26. o.) Ilyen esetben a mi (jugoszláviai) szempontunkból alanyi téren jelentkezik az idegen elem, míg az olasz nemzetközi magánjog szemszögéből nézve a jogok és kötelezettségek terén.

Ez az egyszerű példa rávilágít arra, hogy a nemzetközi magánjog gyakran alaposan összekuszált rendszerében mégis van egy biztos kiindulópont:

Egy ország bírósága mindig a saját nemzetközi magánjogi normáiból indul ki (a hazai jogszabályok-

Ez az alapvető szabály minden esetben biztos támaszt nyújt a nem-

zetközi magánjogi kérdések útvesztőiben bolyongók számára. Erre az állandóra nagy szükség is van, hiszen már az eddigiek alapján is meggyőződhattünk róla, hogy a nemzetközi magánjog igen furcsa tudomány. Elsősorban már maga a „nemzetközi magánjog” elnevezés is elég pontatlan. „Elsősor is tulajdonképpen nem is nemzetközi, másodsor, azt sem állíthatjuk, hogy magánjog. Az elnevezés ellen több kifogásolnivaló nincs, mert nem is lehet, hiszen mindkét szó vitás.” (35. o.) Arról, hogy miért nem nemzetközi jog, az előbbieken már szó esett, most lássuk mi a hiányossága a magánjog kifejezésnek. A jogfelosztás közjogra és magánjogra a liberális kapitalizmusban keletkezett, amikor az állam kevés jogviszonyt szabályozott, széles teret hagyva az egyéni kezdeményezésnek és a liberális kapitalizmus fejlődésének. Ez a felosztás tehát az akkor uralkodó társadalmi-politikai viszonyokat tükrözi és napjainkban teljes mértékben elavult. A magánjog terminus azonban ma is létezik, de egészen mást jelent és többnyire gyakorlati okokból maradt fenn. A kifejezés ma is használatos, mivel nincs más megfelelő gyűjtőnév a polgárjog, a családjog, a munkajog és a gazdasági jog megjelölésére. Ha már ennyire pontatlan a nemzetközi magánjog kifejezés, joggal kérdezhetjük, miért nem találunk helyette másikat. Sokan megkísérelték ezt, és a következő elnevezések születtek: „kollíziós jog, államközi magánjog, határjog, külföldi magánjog, interszisztematikus jog, valamint polarizált jog”.

Mind ezek a kifejezések többé-kevésbé helytállóak lehetnének, de egyik sem fedi teljesen a nemzetközi magánjog fogalmát. Ezenkívül a legtöbb ország a sok kifogás ellenére mégis a nemzetközi magánjog kifejezést használja, s így a szerző

is ezt az általánosan elfogadott elnevezést találta a legmegfelelőbbnek.

A nemzetközi magánjog tehát, eltekintve a kifejezés körüli vitáktól, napjainkban valójában nem is nemzetközi jog, bár idővel még azzá válhat. Erre feltehetően még sokáig kell várni, mert ez annyit jelentene, hogy az országról országra változó különleges magánjogi viszonyokat egységesen, univerzális jogi normákkal, nemzetközi szinten kellene szabályozni.

A jelenlegi állapotokat ismerve erre nem kerül egyhamar sor, hiszen túl nagy különbségek vannak az egyes államok társadalmi-politikai berendezése között, ami lehetetlené teszi napjainkban az ilyen univerzális jellegű szabályozást. Egyelőre meg kell elégedni azzal, hogy egyes kérdéseket már nemzetközi egyezményekkel szabályoznak, amelyek akkor válhatnak igazán jelentőssé, ha minél több ország ratifikálja őket.

A nemzetközi magánjogi kérdések nemcsak a különböző országok között merülhetnek fel, hanem egy országon belül is, abban az esetben, ha szövetségi (föderális) államról van szó. Hazánkban mint szövetségi államban tehát különös hangsúlyt kap ez a jogtudományi ág, hiszen a köztársaságok és tartományok jogszabályai között jelentkező eltéréseket rendezni kell.

Alkotmányunk egyik alapvető elve a törvényhozás decentralizációja, vagyis a köztársaságok és tartományok normatív-törvényhozó szerepének fokozása a szövetségi törvényhozás csökkentésével. Ilyen irányelv mellett elkerülhetetlen sok esetben a jogszabály-összeütközés. Az öröklésjog olyan terület, ahol gyakran jelentkeznek jogszabály-összeütközések, ezt a következő példa is igazolja:

„Tételezzük fel, hogy egy vajda-

sági polgár eladja a szabadkai házát egy szlovén polgárnak és erről írásos szerződést kötnek. Ha ezek után, mondjuk tévedésből, még egy szerződést köt az eladó egy másik szlovén polgárral, és újból eladja ugyanazt a házát, de ezt a szerződést az írásos forma mellett hitelesítik is a bíróságon, felmerül a kérdés, melyik vevő kérheti a szerződés teljesítését? A szlovén jogszabályok szerint az első vevő, mert a szerződés írásos formája elegendő ahhoz, hogy a szerződés jogerős legyen, míg a vajdasági törvény még egy formális feltételhez köti a szerződés jogerőre emelkedését, amennyiben ingatlanról van szó — ez a feltétel az, hogy az aláírásokat hitelesítsék a bíróságon. A vajdasági jogszabályok szerint tehát az első szerződés abszolút semmis, és csak a második vevő kérheti a szerződés teljesítését.” (357.)

A fenti és az ehhez hasonló jogszabály-összeütközéseket nálunk elsősorban egy új keletű szövetségi törvény szabályozza: az 1982-ben jogerőre emelkedett „Törvény a jogszabály-összeütközésről”.

A törvény rendkívüli jelentőségű, hiszen régóta tátongó joghézagot tölt ki és egységesen, szövetségi törvényről lévén szó, szabályozza hazánk nemzetközi magánjogát. A törvény különlegessége az imént említett belső jogszabály-összeütközést illetően az, hogy szövetségi szinten, egységesen, úgymond „felülről” szabályozza a belső kollíziós kérdéseket, míg nemzetközi szinten ez nem lehetséges, hiszen az országok felett nincs senki, aki törvényt hozhatna ennek szabályozása érdekében, úgyhogy nemzetközi szinten egyelőre csak arról lehet szó, hogy vagy az egyik, vagy egy másik ország nemzetközi magánjogi normáit fogják alkalmazni, a konkrét esettől függően.

Amint már előzőleg említettük, ez

a jelenlegi állapot, és ez nem jelenti azt, hogy egyszer majd nem alakul ki egy univerzális, minden országra érvényes nemzetközi magánjog.

A szerző nyolc részre osztotta a könyvet. Ezek közül az első három jobbra általános jellegű, a hátramaradt öt részt pedig „különös” részeknek is nevezhetnénk, mivel ezek részletesen feldolgozzák a nemzetközi magánjog intézményeit.

Az általános kérdésekkel foglalkozó részek, amelyek többnyire minden jogrendszer nemzetközi magánjogában megtalálhatók, a következők: a Bevezető rész, az Általános rész és a Történelmi áttekintés. A könyv további tartalmát illetően már nem ilyen egységes a jogelmélet arra vonatkozólag, hogy mi is képezi a nemzetközi magánjog tárgyát.

Anélkül, hogy belebocsátkoznánk az egyik sokat vitatott elméleti kérdésbe, hogy vajon a nemzetközi magánjogot a jogviszonyok, vagy pedig a jogi normák alkotják-e, megállapíthatjuk, hogy szinte csak egyetlen olyan terület van, amely kétségtávolan nemzetközi magánjogi kategória — ez a jogszabály-összeütközés. A jogi normák összeütközése magába foglalja az úgynevezett kollíziós normákat, amelyek segítségével ilyen esetben meghatározható a mérvadó jog, vagyis az a jog, amely szerint elbíráljuk a konkrét jogi kérdést. (Az írás elején említett példa esetében, a jugoszláv, nyugatnémet vagy a finn jogszabályok közül a jugoszláv törvények kerülnének alkalmazásba, mivel a kártérítésre vonatkozó kollíziós normánk a „lex loci delicti commissi” elvét alkalmazva kimondja, hogy a károkozás helye határozza meg, mely jogszabályokat alkalmazzuk. A károkozás a példa szerint Split-

ben történt, tehát a jugoszláv törvényt kell alkalmazni.)

A jogszabály-összeütközés mint vitathatatlanul nemzetközi magánjogi kategória mellett nagyon eltérő elmélettel és gyakorlattal találkozhatunk e jogtudomány tárgyát illetően.

A szerző a tankönyv tárgyának meghatározásakor a jugoszláv jogelméletben elfogadott irányelv mellett foglalt állást, és nemcsak elméleti-tudományos, hanem oktatási szempontokat is figyelembe véve oly módon állította össze a könyvét, hogy az könnyen elsajátítható legyen az egyetemisták számára. Ezzel összhangban a szerző a következő módon rendszerezte a könyvét: 4. rész — A mérvadó jog meghatározása; 5. rész — Külföldi állampolgárok jogai a jugoszláv magánjogi viszonyokban; 6. rész — Külföldi elemmel bíró polgári eljárásjog; 7. rész — Nemzetközi Kereskedelmi Döntőbíróóságok, és végül a 8. rész — Belső jogszabály-összeütközés Jugoszláviában.

1983-ban, a Forum gondozásában megjelent könyv nem teljesen ismeretlen az egyetemisták között, hiszen jegyzet formájában már korábban is forgatták. A könyv most egy kötetbe foglalja a korábbi két jegyzetet, de nem pusztán ez a formai változás a jelentős. Lényegesebb ennél az, hogy tartalmilag is kibővült kiadásról van szó. Legfőbb újdonsága, hogy az új szövetségi törvény hozta változásokat is felöleli. Nagyon hasznos elképzelés az, hogy a könyv teljes egészében tartalmazza az új törvényt is, mert ez megkönnyíti az egyetemisták dolgát, hiszen egyébként a törvényeket igen nehéz beszerezni. Ezenkívül a könyv lehetővé teszi a törvényt alkalmazó személyeknek, hogy elméleti szempontból is gyarapítsák tudásukat és ismereteiket.

A kötet tehát nemcsak tankönyvként tesz jó szolgálatot, hanem gyakorlati szempontból is jelentős, a

törvény alkalmazói számára hasznos segédeszköz.

BUCKÓ György

PUSZTULÁSRA ÍTÉLT CIVILIZÁCIÓ?

Richard J. Barnet Mršave godine. Globus, 1983.

„Az amit haladásnak nevezünk az alkotás és a fosztogatás titokzatos ötvözeté” — ez az egyik alapgondolata Richard J. Barnet angol eredetiben 1980-ban megjelent és nagy visszhangot keltő, nálunk most kiadott könyvének. És ez az alapgondolat lényegében meghatározza a könyv mondanivalóját is: az emberiség forrásai nem kiapadhatatlanok ugyan, ám a napjainkban kínzó hiány még korántsem annak következménye, hogy ezek a források kimerülőkben vannak. Sokkal inkább közvetlenül annak, hogy a fejlett országok fosztogatják, az emberiség többségétől elragadják ezeket a javakat, közvetve pedig annak, hogy a javak egyenlőtlenül oszlanak meg és a mai katonai-gazdasági világrend megakadályozza az egyenletes elosztást. Barnet könyve ezt a gondolatmenetet végigvezeti a gazdaság öt fő forrásának — az energiának, az érceknek, az élelemnek, a víznek és az emberi alkotóerőnek — példáján, rengetek konkrét adattal, érdekes meglátással és sok izgalmas mondanivalóval igazolva.

A kőolajjal kezd, mert napjainkban ez foglalkoztatja leginkább a fejlett világ lakosait, azzal hogy ez csak része a mi áramszünetes napjainkban bennünket is annyit foglalkoztató problémáknak, az energiahiánynak. A gondolatmenet szellemében válasza; míg a gazdasági válság csúcspontja előtt, vagyis mielőtt az OPEC-nak azzal kellett

volna szembenéznie, hogy a kitermelt kőolajat nem tudják eladni, tehát csökkenteni kell az árat és a kitermelést is: még messze vagyunk a tartalékok kiapadásától. Egy 1977. évi becslés szerint ugyanis az emberiség véglegesen kihasználható tartaléka 1,8—2,2 billió barrel között van. Ennek háromötödét már megtalálták, de csak kevesebb mint egyötödét termelték ki. Mivel egy barrellal az autó kb. 800 kilométert tehet meg, a mérsékelt égövben a lakóházakat három-négy téli napon 22 Celsius-fokra fűthetik, és mivel hogy 1977-ben az emberiség csak 16,9 milliárd barrelt fogyasztott, ez a mennyiség legalább ezer évig elegendő.

A probléma csupán abból származik, hogy a mai gazdasági világrend nem teszi lehetővé az emberiség nagy többségének, hogy kihasználja forrásait. Így Latin-Amerikának 166 milliárd barrel tartaléka van, ennek háromnegyede még a föld alatt, Afrikának 160, Ázsiának 131, a Közel-Keletnek 663 milliárd barrel a tartaléka és legalább 90 százaléka még kitermelésre vár. A helyzet annak következménye, hogy a világ össz működésben levő fűrotornyainak kétharmada az USA-ban, van, Kansasban kétszer több fúrás történt, mint egész Latin-Amerikában, Arkansasban 3-szor annyi, mint egész Latin-Amerikában. Ezenfelül a helyzetet súlyosbítja, hogy a kőolajtársaságok a világ

fosztogatására használják fel a kölaját, amióta az OPEC-nak köszönhetően az árat nem egészen ők szabják meg, a szállítást, a feldolgozást stb. diktálják, tartják kézben, gyakran mesterséges hiány előidézésével manipulálnak, mivel egyetlen céljuk a minél nagyobb profit.

Az energia kérdése persze sokkal átfogóbb, vele kapcsolatban ugyanis már figyelembe veszi, hogy az emberiség ötkilencede egyáltalán nem használ fosztilis eredetű tüzelőanyagot, számukra tehát problémává válik, hogy az emberiség kiirtja az erdőket — 1950-ben még a szárazföld egynegyedén volt sűrű erdő, 25 évvel később már csak egyötödén. Figyelembe kell tehát venni a villanyáram problémáját, az atomenergiával járó veszélyeket, pl. azt, hogy egymillió kilowattos atomerőmű egy év alatt 10 milliárd curie erősségű sugárzó anyagot halmoz fel, ami több mint elegendő minden élő elpusztítására az USA-ban. De Baret szerint az energiaprobléma általában is csak a mai igazságtalan világrennd problémája. Olyan meggyőző, érdekes adatokat sorakoztat fel, mint azt, hogy Chilében már 1872-ben használták napenergiát az édes víz sós vízből történő előállításához, 1913-óta használják öntözésre a Nílus völgyében stb. Ennek az energiának a kihasználását azonban megakadályozta a mostani világrennd, mert nem felel meg neki, hogy mindenki maga állítsa elő a szükséges energiát, tehát függetlenítse magát a multinacionális társaságoktól és a többi gazdasági hatalomtól. Pedig ezzel minden probléma megoldódna, hiszen naponta annyi napenergia esik a földre, hogy 15 évre fedezhetne minden energiaszükségletet.

Miután az energia példáján végigvezette, hogy a válság az igazságtalan világrennd következménye —

a fosztogatástól és a profithajhászás következményeitől, a fejlődő országoknak forrásaiktól távol tartásán, vagy a kihasználás lehetetlenné tételén át a gazdasági hatalmasságoktól való függés fenntartásáig — az emberi gazdaság többi forrásánál már ennek a vizsgálatnak csak egy-egy elemére szorítkozik. Az ércekkel kapcsolatban csak leszögezi, hogy hiány sohasem lesz, hiszen minden érc pótolható, sőt a pótló sokszor jobb az eredetinél. Ezután a profithajhással és a fémekkel való spekulációval (a fejlődő országok fejlődésének a fémárak leszorításával való akadályozásával) foglalkozik. Megállapítja, hogy a következő 30 évben az emberiség 20—40-szer több fémet fog felhasználni, mint egész eddigi történelme során, s ebből is az emberiség 10 százaléka 25-ször annyit, mint a többi 90 százalék.

Az élelemmel kapcsolatban azzal foglalkozik, hogyan vált az élelmiszer a világ országai függőviszonyban tartásának borzalmas fegyverévé, és hogy az USA a világ gabonatermése egynegyedének előállításával, a búza világkereskedelme 35 százalékának kézben tartásával olyan hatalommá válik, mint a második világháború utáni ipari termelésnek köszönhetően volt. A vízzel kapcsolatban azzal foglalkozik, hogy a pazarlás itt a legnagyobb, mert a fogyasztás ugrásszerűen növekszik, hiszen az USA 1900-ban naponta 151 milliárd litert fogyasztott, ma ennek pont a tízszeresét 1512 milliárd litert, hogy itt a legkiélezettebb a harc, mert mindig mástól kell elragadni az új mennyiséget stb. De a profithajhászó észszerűtlen gazdálkodás megszűnésével itt is enyhülhet a probléma, ami különben is észszerű elosztással megoldható, hiszen a Jangcének annyi vize van, hogy minden ember naponta 567 litert fogyaszthat. Az em-

beri alkotóerővel kapcsolatban pedig a munkanélküliség rémét vetíti elénk. Azzal, hogy a munkanélküliségben látni a mai gazdasági világrend következményeit legteljesebben. A fejlett országokban úgy, hogy a fejlődők nem képesek befogadni termékeiket, pedig már most is az USA-ban minden hatodik munkahely és minden harmadik hold föld nekik termel, a fejlődő országokban pedig úgy, hogy a mostani gazdasági világrend szétzúzza eddigi gazdaságukat, anélkül, hogy a fejlődés és ezzel a foglalkoztatás lehetőségét megadná.

„Olyan versenyautóban ülünk, amelyet senki sem irányít” — ez a szerző másik alapgondolata. Mert Baret nem forradalmár, tehát amikor kutatja a mai igazságtalan gazdasági világrend súlyos következményét és azt, hogy az emberiség minden problémája megoldódna egy igazságosabb világrendben, akkor ezt nem a változtatás szenvedélyessége, a mai világ ostromozása, a holnap világának forradalmi igénye diktálja. Még csak nem is a tudósnak az a szenvtelensége hatja át, amellyel a kórokozó bacilust górcső alá veszi. Ő elsősorban érdekes, jó, olvasmányos könyvet akart írni. Szellemes kompilációt és rengeteg, mindenre kiterjedő, sok érdekes adatot sorakoztatott fel. Az már kevésbé érdekli, hogy gondolatmenetét nem vezeti végig. Néha maga is bevallja: azon kapta magát: elkalandozott a tárgytól. A következményeknek nemcsak a levonására, de még sugallására sem futja az erejéből.

Ebben okvetlenül szerepet játszik az is, hogy — mint mondtuk — nemcsak hogy nem forradalmár, hanem a következtetések levonásában tollát lefogja az, amit legpontosabban megközelítve talán értelmiségi kételynek nevezhetnénk. Először is a mai világrenddel való szembe-

fordulását nem a változtatás forradalmiassága diktálja, hanem a napjaink értelmiségénél, sőt most már sokkal szélesebb körben érezhető csalódás, ahogy Baret megfogalmazza „*valójában a hit elvesztése, ami annak az érzésnek a következménye, hogy becsaptak bennünket*”. Az eddigi értékek semmivé váltak és sokakban elhatalmasodott az az érzés, hogy az emberiség áthághatatlan fal elé került. Az értelmiségnek ugyanis azt kellett látnia, hogy száz és százmilliók éheznek, a humanizmus csődöt mondott, hisz ez a borzalmas tény mindenkit hidegen hagy, ugyanakkor világ fejlett része elpazarolja kincseit, megfertőzi a természetet, belegabalyodik egy bűvös körbe, amelyben például csodákat ér el a mezőgazdaság fejlesztésében, de közben 40 kalóriát használ el egy kalória élelmiszer előállítására és leszállítására, kitálálja a csodatevő gyom- és rovarirtókat, de ezzel nemcsak mind jobban megmérgezi önmagát, hanem újabb kártevőket is létrehoz stb.

Ez szülte azt a kételyt, hogy a civilizáció mostani formája pusztulásra van ítélve. E kételytől nem mentes Baret sem. Sőt nála ennek a kételynek számos rétege van. Az egyik réteg ahhoz a kínos kérdéshez kapcsolódik, hogy milyen lesz az új civilizáció. Átveszi ugyanis azt az emléket, mely szerint 1750-ig az emberiség az eotechnika korszakában élt, amikor a vizet és a szelet használta ki elsősorban, ekkor kezdődött a paleotechnikai korszak a szélen és a vason, ezt immár száz éve mindinkább háttérbe szorítja a neotechnikai korszak, a villanyárammal, a kőolajjal, a rézzel és az alumíniummal. A kőolajkorszak azonban a jelek szerint véget ért és csak a kérdés marad: milyen lesz és lehet az új korszak. A kétely második rétegének kérdése: képes lesz-e az emberiség átlépni eb-

be az új korszakba. Mert Barnet csak azt látja, hogy minden probléma a mostani világrend terméke, az igazságosabb világrendbe vezető utat azonban nem ismeri fel. Még Marxban is csak kételkedni tud, mert korlátlanul tekintette a természetet, azt hitte a termelés korlátlanul növelhető, hogy mindenki szükséglete kielégíthetővé váljon. Más pedig még csak megoldást sem kínálhat neki az új világba való eljutáshoz. Ő maga csak kompiláló, nem pedig koncepció felkínáló, tehát marad számára csak a kétely, hogy az emberiség nem tud eljutni az igazságosabb világrendbe, hanem a gazdaság öt forrásáért vívott mind kiélezettebb harc atomháborúba, önmaga megsemmisítésébe sodorja. Végül a harmadik réteg kérdése: megéri-e az új korszak? Mert ha az atomháború veszélyéről elfeledke-

zik, akkor tudja, hogy az emberiség mindig talál megoldást problémáira, csak éppen ezzel kapcsolatban jelentkezik az a kételye, hogy ezt a megoldást a neki olyan kedves demokrácia feladásával találják meg, vagyis a demokrácia mindössze néhány száz éves rövid kísérlet lesz az emberiség történetében és utána a létfenntartás kikényszerítette önkényuralom valamelyik formája következik.

„Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, Éhe a Szépnek bajt titeket.” — énekelte a költő a tömegek forradalmi energiájának hajtóerejét felfedezve. Barnet látja a kenyér, a meleg, a víz, a szellem, s az igazságosabb világ éhét, de ebből nem forradalmi energia lesz nála, hanem egyrészt csak kétely, másrészt csak érdekesen összekomplikált mű.

BALINT István

TERJEDELMEK OKMÁNYGYŰJTEMÉNY AZ AVNOJ-RÓL

A belgrádi Narodna knjiga kiadásában Slobodan Nešović publicista és Branko Petranović történész szerkesztésében (recenzensek Mihailo Apostolski és Čedomir Popov akadémikusok, valamint Đurađ-Đuro Stanisavljevi) tematikai okmánygyűjtemény jelent meg Az AVNOJ és a forradalom címmel. Az okmányok az 1941—1945-ig terjedő időszakot ölelik fel, s ezt a szerkesztők a könyv alcímében fel is tüntették. Az okmányokat, ahogyan a szerkesztők 1983 májusában írt előszavukban (5—12. o.) jelzik is, a szaknyilvánosságnak és a szélesebb körű érdeklődők számára gyűjtötték össze.

A terjedelmes kiadvány (928 oldalával és tetemes eladási árával) nem mindennapi kiadvány. Slobodan

Nešović már jó néhány okmánygyűjteménnyel jelentkezett, felhasználva a már hozzáférhető külföldi levéltári anyagot is Jugoszlávia népfelzabardító háborújával kapcsolatban. Branko Petranović viszont 1980-ban megjelent *Jugoszlávia történelme 1918—1978* című 650 oldalas könyvével vonta magára a figyelmet. Mindenesetre jelentős kiadói vállalkozásról van szó, a könyv terjedelme több mint 110 szerzői ív. A kiadványnak kétségtelen értékei vannak, bár nem mentes a szerkesztőknek azokról a téves politikai nézeteitől sem, amelyek a következetes tudományos módszer alkalmazásával nem ütközhetek volna ki.

A szerkesztők nem szorítkoztak az AVNOJ második ülésének (1943.

november) eseményei és határozatai bemutatására, hanem nagy figyelmet szenteltek az előzményeknek, valamint az 1943 novemberét követő történelmünk forradalmi kibontakozása szempontjából jelentős eseményeknek. Így valójában szocialista forradalmunk kibontakozását ecseteli az okmánygyűjtemény; az új forradalmi hatalmi szervek kialakulását (1941); az AVNOJ első ülését (1942), majd a második ülését, amelyen legfelsőbb törvényhozási és hatalmi szervvé alakul a maga végrehajtó szervével mint sajátos kormánnyal; utána az AVNOJ harmadik ülésére kerül sor, amelyen ideiglenes szkupstinává, 1945 végén pedig alkotmányozó nemzetgyűléssé alakul; 1945. november 29-én kikiáltja a köztársaságot; 1946. január 31-én meghozza a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság alkotmányát, majd 1946. február 2-án Tito elvtárs előterjeszti az új szövetségi kormány programját.

Az okmánygyűjtemény szerkesztőinek szándékában volt, hogy a népfelszabadító harc kereteiben lezajló forradalmi folyamatot bemutassák, a belső osztályerők viszonyainak megváltozását, de a külföldi tényezők szerepének dokumentálásával, s ennek folyamatában az AVNOJ üléseinek munkájában kifejezésre jutó forradalmi társadalmi változásokat. Ez a szándékuk alapján meg is valósult a terjedelmes kötet közreadásával. Természetesen, a belső tényezők szerepének bemutatásában, teljesen indokoltan, a szerkesztők nagy figyelmet szenteltek a JKP-nek, a forradalmi háború fő szervezőjének, a politikai stratégiát és taktikát meghatározó élcsapat szerepének.

A közölt anyag többségében okmányszöveg, pontosabban szövegrészlet, ezenkívül korabeli újságokban megjelent közlemény és hír-

anyag. Csak lábjegyzetekben közölnek részleteket a memoárirodalomból, egyéb magyarázó megjegyzésekkel együtt. A kiadóvállalat, amely kitartóan hirdeti kiadványát, közli az érdeklődőkkel, hogy a közölt okmányok egyharmadával ebben a könyvben találkozhatnak első ízben.

Az okmánygyűjtemény szerkesztői a megjelentetett anyagot 50 tárgykörbe csoportosították, 15 fejezetre tagolva. Mivel pedig a szerkesztők is fontosnak tartották előszavukban (9. o.) felsorolni a fejezetcímeket, így mi is ezt tesszük, azzal, hogy feltüntetjük a fejezetek kezdetének oldalát, s ezzel érzékeltetjük az egyes fejezetek terjedelmét is. Az okmánygyűjtemény a következő fejezeteket tartalmazza. 1. A katonai vereség és Jugoszlávia kontinuitásának kérdése (15. o.), 2. A népfelszabadító harc mint forradalmi stratégia (87. o.), 3. A népfelszabadító mozgalom az ellenforradalom fölfejlődésének időszakában (159. o.), 4. „A Bihaći Köztársaság” mint az össznépi állam alapja (251. o.), 5. Az új Jugoszlávia létrehozása (335. o.), 6. Az AVNOJ küzdelme az új Jugoszlávia államiségének kiépítéséért és a forradalmi változások nemzetközi elismertetéséért (499. o.), 7. A szövetségi berendezés fejlődése az AVNOJ második ülése után (557. o.), 8. Az AVNOJ és a kompromisszum politikája (605. o.), 9. A fegyveres erők átszervezése és a háború vége (663. o.), 10. A társadalmi-gazdasági viszonyok megváltoztatása és az új rendszer megszilárdítása (681. o.), 11. A szövetségi berendezés további építése (707. o.), 12. Az AVNOJ átalakulása a DSZJ Ideiglenes Népszkupstinájává (739. o.), 13. Az új társadalmi berendezés politikai alapja (783. o.), 14. Az új Jugoszlávia nemzetközi helyzete és külpolitikája (825. o.),

15. Az alkotmányozó nemzetgyűlés — A köztársaság kikiáltása (843. o.).

Az okmánygyűjtemény szerkesztői könyvüket, amint előszavukban feltüntetik, nemcsak a szak-, de a szélesebb olvasóközönségnek is szánták. Ez a szándék azonban csak részben valósulhatott meg, mert a szerkesztők a szövegeket gyakran részleteikben, nem pedig teljességükben közlik. Így a könyv inkább csak felhívja a figyelmet és utal a forrásra, minthogy kielégítené a komoly szándékú kutatót. Valójában a kötet szerkesztői, de erre utal a könyv példányszáma és a kiadó kiadó és ügyes hírverése is, elsősorban a nagyközönség érdeklődésére számítottak. Viszont az okmányok rövidítése — akármennyire is igyekeztek a szerkesztők a lényeg megőrizni (8. o.) — nyilvánvaló veszélyeket hordoz magában. Így már az első közölt okmány: Hitler döntése 1941. március 27-én, a német hadsereg főparancsnokságán tartott haditanácsban Jugoszláviának a megsemmisítéséről (Ferdo Čulinović akadémikus 1970-ből származó munkája alapján), nem nyújt teljes képet. Velimir Terzić tábornok és hadtörténész 1963-ban megjelent *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.* című könyve közli a Hitler vezetésével Berlinben, 1941. március 27-én megtartott értekezlet jegyzőkönyvének teljes szövegét, valamint az 1941. március 28-án Wilhelm Keitelnek, az OKW vezetőjének kiadott utasítását, amelyben világosan megfogalmazást kap a nemzeti gyűlölet szítására alapozott tömeges emberirtás, amelyet a hitleri haderő „nem fog megakadályozni”. Tehát nemcsak „szétzúzni Jugoszláviát katonai és állami szempontból is”, ahogyan azt Hitler megfogalmazta, hanem a tervszerű és tömeges emberirtás is mint hadászati feladat szerepel a Jugoszlávia elleni táma-

dás tervezésében. Ez a körülmény nagy akadályt jelentett a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével elindított népfelkelés és népfelszabadító harc számára, de annál nagyobb erkölcsi tőkét is, amikor a titói „testvériség—egység” jelszava gyökeret vert, s a forradalom, valamint a kibontakozó új jugoszlávia egyik alapvető vívmányává vált.

A szerkesztők, noha könyvük alcíme: „Tematikai okmánygyűjtemény 1941—1945”, közlik az 1946. január 31-én meghozott JSZNK alkotmányát (kivonatolva) és J. Broz Tito expozéját az új, most már egységes és belső szűzhúzástól mentes, új JSZNK kormányának programjáról, amelyet 1946. február 2-án tartott. Viszont nem indokolt, hogy Hitler 1941. március 26-án Berlinben tartott haditanácsának jegyzőkönyv-részleteivel kezdődik. Ugyanis a szerkesztők súlyt helyeznek a Jugoszláv Kommunista Párt forradalomban betöltött szerepének dokumentálására és a JKP osztályerők stratégiájának és politikai taktikájának a megvalósítására. Ezért indokolatlan a JKP stratégiáját 1941-ből származtatni, amikor az az antifasiszta népfront-politikával bontakozik ki. Ezen az alapon, s már az elért eredményekből kiindulva, tartják meg a JKP V. országos értekezletét 1940. október 19—23-áig (a teljes anyag megjelentetve: Peta zemaljska konferencija. Izvori za istoriju SKJ, Serija A, knjiga 10. Priredili: Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević. Izdavački centar Komunist, Beograd, 1980., 631. 1., valamint a tíz évvel korábban megtartott tudományos értekezlet anyaga: Peta zemaljska konferencija KPJ. Zbornik radova (Zagreb, 1970. listopad 22—23); Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske; Školska knjiga, Zagreb, 1972, 373. 1.) és azon részletesen kidol-

gozta a küszöbönálló háborús időszakra stratégiáját. Ha más nem, akkor Tito értékelő és összefoglaló cikke a JKP V. országos értekezletének eredményéről (Megjelent a *Proleter* 1941. január 1-i számában. *Josip Broz Tito összegyűjtött művei* VI., Forum, 1980, 108—114. o., ugyanebben a kötetben található a JKP V. értekezletének határozata is az 52—76. o.) odakíváncozik az okmánygyűjtemény anyagába. Valójában Tito levele, amelyet 1936. november 2-án ír (*Levél Szerbiához*) tárja fel, mennyire körültekintően kezelte a JKP az antifasiszta népfrempolitikát, s ez a levél szembeütően érzékelteti, milyen bonyolult körülmények között fejtették ki a JKP szerbiai tartományi vezetősége és Szerbia kommunistái azt a tevékenységet, amelynek alapja a munkás-paraszti osztályszövetség volt (közölve: *J. B. Tito összegyűjtött művei* III., 1935. március — 1937. november, Forum, 1979, 35—41. o.).

Természetesen, amennyiben a szerkesztők így, vagy hasonlóan járnak el, nemcsak alaposabban dokumentálták volna a JKP osztálystratégiáját, hanem hamisnak bizonyult volna állításuk az előszóban (10. o.), amit látszólag igazolnak a kötetben felsorakoztatott okmányok, amelyek szerint a szövetségi berendezés a népfelszabadító harc első napjaitól épül ki, de úgy, hogy a népfelszabadító mozgalom egyetlen okmányában 1943 őszéig nem esik szó arról, hogy Jugoszláviában valóban egy összetett állam kiépítése van folyamatban. Az ilyen nézőpont már azért is hamis, mert a szerkesztők is dokumentálják, milyen döntő és meghatározó fontosságú volt a népfelszabadító mozgalomban a JKP szerepe, a JKP-nek viszont már a népfelszabadító harc megindítása előtt is részletesen kidolgozott tervei voltak az ország

szövetségi alapokon való kiépítéséről.

A tudományos tárgyilagosságot nélkülöző nézeteik miatt Vajdaság és autonómiájának kialakulása is mostoha sorsra jutott a leközölt okmányokban. Így Vajdaság Tartományi Népfelszabadító Bizottságának létezése csak lábjegyzetben kap helyet (601. o.) a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Főbizottság 1944. március 12-ei első ülésén hozott határozatrészlet közlése kapcsán, és jóval bővebben (716—718.) Szerbia Kommunisták Pártja 1945 májusában megtartott alakuló kongresszusa kapcsán, szintén lábjegyzetben. Nincs közlemény az AVNOJ első és második ülése közötti eseményekről Vajdaságban. A szerkesztők nem tartották fontosnak J. B. Titó-nak mint az AVNOJ végrehajtó szerve (kormány) elnökének 1944 márciusában a Nova Jugoslavija folyóiratban az AVNOJ-határozatok jelentőségéről szóló közleményét (*Tito Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1944*. Kultura, Beograd, 1944, 172—180. l.) vagy a tartományi pártbizottság 1944. január 27-i keltezésű jelentését a JKP KB-nek. A szerkesztők jónak látták behatóbban foglalkozni a közölt okmányok megvalogatásában a szandzsáki Népfelszabadító Főbizottság és a terület szerveinek sorsával, mint Vajdaság szerveivel és csatlakozásának folyamatával Szerbia Szövetségi Egységhez mint államisággal rendelkező egységhez, később köztársasághoz.

Nézeteikhez híven a nemzeti kisebbségek, a mai nemzetiségeink, helyzetét tisztázó alapvető szöveg sem került bele a kiadványba. Így Tito elvtárs közismert cikke a *Proleter* 16. számában (1942. december 16-án jelent meg) A nemzeti kérdés Jugoszláviában a népfelszabadító harc megvilágításában cím-

mel, amely feltárja a JKP vezetett harc stratégiáját és a nemzeti szempontok, valamint a társadalmi átalakulás egybefonódását, többek között a nemzeti kisebbségek helyzetét is tárgyalva az új Jugoszlávia nemzeti egyenrangúsága politikája kapcsán (J. B. Tito összegyűjtött művei XIII., 1942. november 14. — 1943. január 20. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982; 96—102. o.). Nincs említés a Borba 1944. december 10-ei irányadó vezércikkéről, amely népeink testvériségének és egységének a politikájával, illetve ennek lényegével és jelentőségével foglalkozott (ezen cikk közlésével indult meg a Szabad Vajdaság Újvidéken 1944 utolsó napjaiban). Szerbia Kommunista Pártja alakuló kongresszusán a JKP küldötte 1945. május 8-án szintén jelentős irányelveket szögez le a nemzeti kisebbségekre vonatkozóan, amelyekről a szerkesztők eltekintettek.

Az okmánygyűjtemény igen sikeresen ecseteli Jugoszlávia népei és nemzetiségei harcának és forradalmának nemzetközi körülményeit, s e tekintetben közöl a háborús szövetséges kormányok diplomáciai levéltárainak kevésbé ismert anyagából, amely csak az utóbbi években vált hozzáférhetővé. Ugyancsak a külföldi levéltári anyagok alapján, de belföldi források felhasználásával is, a szerkesztők igen sikeresen érzékeltetik azt a politikai küzdelmet, amely a Tito—Šubašić kormány létrehozását megelőzte és azt a politikai harcot, amelyet a koalíciós kormány polgári tagjainak egy része folytatott a régi társadalmi rend megmentése érdekében. Ezek a mozzanatok csak nagy vonalakban éreztették hatásukat akkori belpolitikai életünkben, annál jelentősebbek voltak viszont az új Jugoszlá-

via nemzetközi elfogadtatásában s ezzel együtt forradalmi vívmányainak megőrzésében és forradalmunk továbbfejlesztésében.

Záró megjegyzésként meg kell jegyezni, hogy a két szerkesztő 1983 novemberében, Szarajevóban megtartott háromnapos tudományos értekezleten is magára vonta a résztvevők figyelmét, ezúttal egészen fura módon, önhitt és agresszív fellépésükkel, aminek kevés köze volt az értekezlet tudományos szintjéhez és a tudományos érvekre alapozott véleménynyilvánításhoz. Először dr. Milan Malinak az autonóm tartományokkal kapcsolatos bírálatára dr. Branko Petranović durván dr. Mali személyét támadta, kétségbe vonva tudományos lelkiismeretét és értesültségét, holott Mali doktori disszertációjának témája éppen Vajdaság autonómiája volt (Socijalistička Autonomna Pokrajina Vojvodina, Novi Sad, 1980, 364. o.). A másik szerkesztő, S. Nešović viszont, miután könyvük zágrábi bemutatása alkalmából dr. Atif Purivatrá bírálatával már találkozott, aki kifogásolta a nemzeti kisebbségekre vonatkozó anyagi hiányosságát, csökönnyösen védte téves és tarthatatlan álláspontját és Szarajevóban minősíthetetlen politikai jellegű kirohanásra ragadtatta magát a nemzeti kisebbségekkel, illetve nemzetiségekkel szemben, rágalmozva a magyar nemzeti kisebbséget — még hozzá a tudományos tárgyilagosság védelmének örve alatt. Ez utóbbi politikai diverziónak szélesebb társadalmi visszhangja volt, és nemcsak Vajdaságban, félreérthetetlen elutasításra talált. Ezen utójáték alapján az okmánygyűjtemény fogyatékoságai nemcsak a szerkesztési hibákból adódnak.

REHAK László

SZÓRÁD GYÖRGY: KÖZGAZDASÁGI-MATEMATIKAI MÓDSZEREK ÉS MODELLEK

Végleg elmúltak már azok az idők, amikor csak a százalékszámítás „uralta” a közgazdászok matematikai tudását. A modern közgazdaság igényei sokkal összetettebbek, intenzívebben jelentkeznek és gyorsabb válaszokat várnak, ami azt is jelenti, hogy semmi szín alatt sem szabadna ilyen egyszerű, a mai feladatokhoz mérten nem kielégítő matematikai eszközökkel „felfegyvereznünk” a jövőbeni közgazdászokat.

A rakétakorszak problémái nem oldhatók meg a kézműipar idejéből származó módszerekkel. A mai gyakori változások nem teszik lehetővé a helyes döntések hosszú kísérletezések alapján való meghozatalát, míg egyedül az ösztönökre való támaszkodás nem más, mint a szerencsébe vetett szubjektív (sokszor igen költséges) bizalom, hogy majd csak ráakadunk a leghelyesebb döntésre. Nehezen hihető, pl., hogy még az olyan egyszerű esetre is, mint 10 dolgozó 10 különböző munkára való beosztása, több mint három millió alternatív lehetőségünk van (10!), amelyből bennünket a legkevésbé munkorát igénylő eset érdek. Ha ehhez még hozzáteszünk, hogy a választ igen rövid idő alatt kell megadnunk, akkor valójában nem marad más választásunk, mint segítségül hívni a korszerű matematikai módszereket és számítógépeket. Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy noha ezek a módszerek

és eszközök nem varázsvesszők, mégis hatékony eszközök lehetnek a rátermett felhasználó kezében.

Mi sem természetesebb, minthogy az említett szempontok kihatottak a közgazdasági karok tanterveire is, megváltoztatva azok szerkezetét, és nagyobb jelentőséget tulajdonítva a matematikai szakterületeknek. A már klasszikussá vált gazdasági és pénzügyi matematika mellett megjelent az úgynevezett felsőbb matematika, valamint (különböző elnevezésekkel) egy szaktárgy, amelynek meg kell ismertetnie a hallgatókat, a jövőbeni közgazdászokat, a korszerű matematikai módszerek alkalmazási lehetőségeivel.

Ez a fő célkitűzése Szórád György könyvének is, amelyet elsősorban a Szabadkai Közgazdasági Kar hallgatóinak szánt. A bemutatásra került közgazdasági-matematikai módszerek számát és terjedelmét a Szabadkai Közgazdasági Kar tantervében előírányzott óraszám, valamint a kiegészítő és marginális szaktárgyak szabják meg.

Külön említést érdemel, hogy a matematikai módszerek és modellek kérdéseivel foglalkozó, kis számban közzétett művek matematikusok vagy mérnökök tollából erednek, és a közgazdasági gyakorlatban felmerülő problémákat csak felületesen vagy egyáltalán nem érintik. Ez a tankönyv az elméletet és a gyakorlatot is jól ismerő közgazdász tollával íródott, hiszen a szerző amellet, hogy a Szabadkai Közgazdasági Kar rendes tanára, a karon belül működő Informatikai és Szervezési Kutatóintézet igazgatója is, ahol szinte naponta kerül testkö-

Prof. dr. Đorđe Sorad: Ekonomsko-matematički metodi i modeli Osnovi teorije

Dodatak

Mr Ištvan Kišimre: Primena računara Ekonomski fakultet, OOUR Institut za informatiku i organizaciju, Subotica, 368 oldal.

zelbe az életben felmerülő közgazdasági problémákkal. Ezért könyve legfőbb értéke, hogy a lineáris algebrán alapuló gazdasági elemzések legnagyobb frekvenciájú módszereit és modelljeit sikerült pedagógiai érzékkel interpretálnia. A szerző elsődleges feladatául azt tűzte ki, hogy a leendő közgazdászoknak bemutassa az alkalmazott matematika eredményeit a termelésben, kereskedelemben és a szolgáltató-iparban.

Tanulmányozásának súlypontját az egyes módszerek és modellek bemutatására, alkalmazási lehetőségeinek és határainak megvonalára helyezte. A felvetett kérdések technikai megoldása olyan meggyőzően hat, hogy az olvasót az anyag megismerése után nemcsak az alkalmazásra serkenti, hanem az önálló kísérletezésre is, a műben csak mellékesen érintett területeken.

Hogyan érte el ezt a szerző?

A könyv bevezető részében röviden rámutat a matematikai módszerek szerepére a közgazdaságban, érthetően körvonalazza a modellek fogalmát és osztályozza azokat többféle szempontból is. Azonkívül rövid történelmi áttekintést is ad a közgazdasági-matematikai módszerek fejlődéséről.

A szerző művében elsőbbséget adott azoknak a matematikai módszereknek, amelyekkel a meglévő erőforrások mellett növelni lehet a termelés hatékonyságát. A hangsúly ezúttal is a közgazdasági gyakorlatban legelterjedtebb matematikai módszeren, a lineáris programozáson van. Az olvasó megismerkedhet a lineáris programozási feladatok helyes megfogalmazásával és a modellek tulajdonságaival, de betekintést nyerhet a módszernek felróható hibákba és alkalmazhatósága korlátaiba is.

Külön fejezet foglalkozik a lineáris programozás matematikai alapjaival. Az anyag kitűnő ismeretét

és a szerző több éves oktatói tapasztalatát dicséri a mód, ahogyan a lineáris algebra és a matematikai analízis idevonatkozó területeit tárgyalja. Egy pillanatra sem téveszti szem elől, hogy a tankönyv inkább a társadalomtudományok, mint az egzakt tudományok iránt érdeklődő hallgatók részére készült. Egységes és modern felfogású tárgyalása révén azonban azok is hasznosíthatják, akiknek az említett területen már vannak bizonyos ismereteik. A matematikai alapok ismertetése után következik a lineáris programozási feladatok megoldási módszereinek részletes bemutatása. Minden egyes módszer elméleti tárgyalása után, a numerikus példák megoldási lépéseinek bemutatása nagymértékben megkönnyíti az anyag megértését és elsajátítását. A módszerek ismertetése mellett a szerző kitér arra is, hogyan lehet bizonyos esetekben leegyszerűsíteni a megoldási eljárásokat, ami a számítási idő lényeges megtakarításához vezet.

A simplexnek, mint a legáltalánosabb és legelterjedtebb módszernek, a lineáris programozási feladatok megoldása mellett még más alkalmazási területei is vannak. Ezekkel az alkalmazási lehetőségekkel foglalkozik az 5. fejezet, kidomborítva minden egyes esetben, miben is nyilvánul meg az eltérés a linearitástól, és hogyan oldhatók meg az ilyen feladatok a simplex módszer segítségével.

A gráfelmélet alapjait és alkalmazását a 6. fejezetben nagy körültekintéssel, minden részletre pontosan kitérő módon mutatja be Szórád György a specifikus gazdasági folyamatok és folyamatok megoldásával kapcsolatban. E probléma elemzésében kitér a minimális hosszúságú út és a hálós tervezés módszereire is.

A tankönyv befejező része a köz-

gazdasági-matematikai módszereknek a munkaszervezetekben való bevezetési és alkalmazási lehetőségeit tárgyalja. Módszeresen rámutat a gyakorlatban előforduló nehézségekre, a problémák lényegére és megoldásokat ad, értékes megjegyzésekkel. Külön felhívja a figyelmet az ismertetett módszerek memóriai igényességére és rámutat a számítógépes feldolgozás előnyeire. Tankönyvről lévén szó, minden fejezet végén számszerűsített feladatok várják az olvasót, a mellékletben pedig a helyes megoldások is megtalálhatók. A könyv ilyen kialakítása nagymértékben megkönnyíti a tananyag elsajátítását.

E tankönyv úttörő jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint egy párját ritkító — és tegyük hozzá, sikeres — próbálkozás. Miről is van szó? Kisimre István magiszter, a

Szabadkai Informatikai és Szervezési Kutatóintézet szaktanácsosa a melléklet egyik fejezetében részletes útmutatást ad az ismertetett módszerek számítógépes kezeléséhez. A bemutatott példák annyira kézenfekvőek és meggyőzőek, hogy a hallgatók gyakorlataik során, csupán ezen útmutatások alapján, önállóan megoldhatják a számítógépes feladataikat.

Habár a könyv elsősorban a Szabadkai Közgazdasági Kar negyedéves hallgatói részére készült, bátran állíthatjuk, jelentősen meghaladja az egyetemi tankönyv kereteit. Alapvető pedagógiai célján kívül fontos útmutatóul szolgálhat minden olyan szakembernek, aki érdeklődik a matematika közgazdasági alkalmazása iránt.

SEPSEY Csaba

REHÁK LÁSZLÓ: VILÁGNÉZET, IDEOLÓGIA, TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS

Az újvidéki Forum Könyvkiadó gondozásában a múlt év végén hagyta el a sajtót dr. Rehák László könyve, amely már a címéből ítélve is egy igen érdekes és időszerű társadalomtudományi témakört fejtet. Ez a munka a szerző egy korábbi tevékenységének eredménye. Hasonló témakörrel az újvidéki iskolarádióban is szerepelt néhány évvel ezelőtt. E könyv most e beszélgetések sajtó alá rendezett változata, és fő célja, hogy felkeltse az érdeklődést a marxizmus iránt általában.

A könyv hat fejezetre oszlik, a következő címekkel: 1. Világnézet vagy ideológia — világnézet és ideológia; 2. A gyökerek (és előfeltételek); 3. Alapelvek — jugoszláv megvalósítások; 4. Utunk sajátosságai

— tapasztalataink; 5. Az egyes országok munkásmozgalma világvilágviszonylatban; 6. A munka felszabályozása — az ember kiteljesülése. Már ez a felsorolás is igazolja, hogy a könyv napjaink és a szocializmus, meg annak alappillére, a marxizmus legjelentősebb kérdéseit elemzi, boncolgatja és magyarázza. Egy ilyen rövidre korlátozott bemutatásban nehéz alapos ismertetőt adni a könyv tartalmáról és legfőbb értékeiről, s így csak a teljesség igénye nélkül emelünk ki néhány fontosabb kérdést.

A világnézet kérdése egy régóta vizsgált kérdés a tudomány berkeiben. Különösen megnövekedett e kérdés jelentősége a marxizmus megjelenésével és a munkásmozgalom tudatosodásával. A világnézet-

ben többé-kevésbé mindig az egyén társadalomról alkotott véleménye és természetesen az uralmon levő osztály nézete tükröződik. A világnézetnek egy lazább megnyilvánulási formája az ideológia, ami azonban már sokkal szorosabban kapcsolódik az egyes társadalmi rétegekhez vagy osztályokhoz, hisz minden osztálynak megvan a saját ideológiája.

A marxizmus egyik fontos ismérve a minden létező bírálata. Erről a szerző a következőket írja: „Kardelj szerint a minden létező bírálátának egyik értelmezése magába foglalja a tudatos szocialista, demokratikus és humánus tevékenységet. Olyan bírálat tehát, amely az elért eredményeket szüntelen elemző bírálatnak veti alá azzal a szándékkal, hogy újabb célokat fogalmazzon meg. Egyben állandó kritikai viszonyulás is mindennel szemben, ami gáncsolja az előrejutást, ami társadalmilag maradi, ezért az ilyen bírálat újabb távlatokat tár fel.” (41. o.)

A marxizmus tulajdonságai közül a könyv a marxizmus emberközpontúságát emeli ki, hisz az ember a saját- és a társadalmi történelmét megteremtő lény, aki végeredményben a társadalmi forradalmakat is véghezviszi.

A könyv második fejezete a marxizmus kialakulásának előfeltételeivel foglalkozik. Ezek közül az egyik a tőkés társadalom kialakulása, amely „a maga árujellegű termelési módjával, a társadalmi és emberi viszonyok eldologiasításával, a termelés és általában az emberi viszonyok társadalmi jellegének nyomtatékosításával lerántotta magáról azt a burkot, amelyet az előbbi társadalmi rendszerek elrejtettek a hagyomány, a vallási előítélet, a lassú társadalmi fejlődés következményei révén. A tőkés társadalom az előbbi társadalmi rendszereknél sokkal jobban feltárta szerkezetének

anatómiáját és a társadalmi folyamatok mechanizmusát.” (49. o.)

A marxizmus kialakulásához mindenképpen szükségesek voltak még a személyi előfeltételek is. Szükség volt egy olyan egyéniségre, akinek egyformán fontos lesz a forradalmi tett és a forradalmasító tudományos alkotás. Ilyen egyén volt Marx.

Említésre méltó ebben a fejezetben még az ember, a munka és a társadalom marxi értelmezéséről szóló rész is, valamint a klasszikus német filozófusok nézeteinek, az angol közgazdászok felfogásának és az utópista szocialisták jelentőségének ismertetése.

A könyv többi fejezete inkább a társadalmi gyakorlat (beleértve a miénket is) kérdéseit elemzi. E rész egyik témája a proletárdiktatúra és a demokrácia kérdése, ami közvetlenül kapcsolódhat a munkásosztály szerepéhez szocialista öngazgatású társadalmunkban. Erről a következőket olvashatjuk: „A szocialista öngazgatás lehetővé teszi, hogy az osztály, és ne csak annak egy része, megvalósítsa hatalmát, hogy döntően befolyásolja alakuló szocialista társadalmunkat, és ezáltal olyan helyzetbe kerüljön, hogy minden dolgozó bevonásával képes legyen önmagának és az egész társadalomnak az osztálykorlátoktól való felszabadítására, és idővel kiépítse a szabadon társult szabad termelők közösségét.” (110. o.)

A társadalom irányításának egyik legjelentősebb szerve az osztálytársadalomban az állam. Az államnak meghatározott szerepe van a szocializmusban is, azonban egyes társadalmi rétegek viselkedése és felfogása következtében ez a szerep meg is változhat jelentőségében és hatáskörében, ami a szocialista társadalom bürokratizálódását eredményezi. Ez a jelenség pedig már a szocializmus- és öngazgatásellenes

erők részét is képezi, s az anarcho-liberalizmussal és nacionálsovinizmussal együtt rendszerünk egyik legveszélyesebb ellensége. Íppen ezért az ellenük való szervezett küzdelem öngazgatású szocializmusunk építésének szükséges velejárója. Erről a harcról a szerző így vélekedik. „Ennek a harcnak a hatékonyságát az adja meg, hogy sohasem harcolunk elvont erők ellen, és az, hogy elsősorban nem *valami* ellen harcolunk, még ha káros is, *hanem valamiért*, szocialista öngazgatásunk már világosan kirajzolódott tartalmának és formáinak megvalósításáért, a munkásosztály döntő társadalmi befolyásának erősítéséért, a társult munka társadalmának fokozatos megvalósításáért.” (123. o.)

A társadalom együvé tartozásának egyik feltétele a patriotizmus, amelynek különösen a szocializmusban van nagy jelentősége. Ezért foglalkozik e kérdéssel dr. Rehák is könyvében, s a jugoszláv szocialista hazafiság ismérvéről a következőket írja: „Először is az, hogy a jugoszláv szocialista hazafiság kifejezi dolgozóink szocialista közösségünkhöz való tartozásának tudatát. Továbbá az, hogy ez a hazafiság a munkásosztály, a parasztság és más dolgozók hazafiságából fakad, ami már a kizsákmányolás időszakában, főként pedig a népfelszabadító háborúban megnyilvánult, de azóta jelentős új tartalmi elemekkel is gazdagodott. És végül: a jugoszláv szocialista hazafiság alapjában véve minden jugoszláv dolgozó társadalmi tudatára jellemző, mert hasonló a társadalmi helyzetük, közösek társadalmi vívmányaik és elvárásaik.” (131. o.)

Hazánk szocializmusépítő elmélete és gyakorlata jelentős szerepet játszik a marxizmus továbbfejlesztésében. Ebben a tevékenységben az egyik legjelentősebb szerepet a JKP,

illetve a JKSZ játszotta és játssza ma is. A könyvben a szerző Tito elvtársnak a XI. pártkongresszuson mondott beszédéből a következőket idézi: „A Kommunista Szövetség vezető szerepe abban nyilvánul meg, hogy ösztönzi a dolgozók millióinak alkotóerejét, valamint az öngazgatás és küldöttrendszer feltételei között kibontakozó szocialista tudatunk elmélyülését.” (147. o.)

A továbbiakban a könyv külön is foglalkozik Tito elvtárs korszakalkotó szerepével az egyes társadalmi kérdések és jelenségek magyarázatában és gyakorlati megvalósításában. Így olvashatunk Tito elvtárs hozzájárulásáról az osztályszövetség elmélyítéséhez és gyakorlatának fejlesztéséhez, Tito elvtárs szerepéről a nemzeti kérdés rendezésében, a népfelszabadító háborúnk sikerében, valamint az általános honvédelem meg a társadalmi önvédelem kidolgozásában.

Korunk egyik világraszóló kezdeményezése — az elnemi kötelezettség — is Nehru, Nasszer és Tito nevéhez fűződik. A tömbön kívüli országok nemzetközi összefogásának egyik legfőbb indítéka a politikai és gazdasági erőszak elleni harc volt a nemzetközi viszonyokban. „A másik lényeges törekvés az volt, hogy a mozgalom tagállamai kivívják teljes nemzeti szabadságukat, érvényesítsék önrendelkezési jogukat, és ne legyenek a nagyhatalmak gazdasági és politikai függvényei.” (202. o.)

Az elnemi kötelezettség gyakorlata hazánk számára már 1948-ban megkezdődött, amikor szembeszálltunk a sztálini Szovjetunió és a kelet-európai szocialista országok, illetve a Tájékoztató Iroda nyílt eszméi, gazdasági és katonai nyomásával. Ehhez a függetlenségi elvhez azóta is következetesen tartjuk magunkat, s ez biztosította hazánk számára mind az elnemi kötelezettség mozgal-

mában, mind a világesemények széles kérdései megoldásában játszott szerepe terén az általános nemzetközi elismerést.

Korunk egyik nagy vívmánya a politikai pártok nemzetközi együttműködésében megvalósuló egyenjóság elvének alkalmazása. Ebben is fontos szerepet játszott Tito elvtárs. „Tito szerint a munkáspártok, a szocialista országok, a világ minden szervezett haladó ereje és mozgalma együttműködési alapelveinek magukban kell foglalniuk az önálló belső fejlődésre való jogot, a belügyekbe való be nem avatkozás elvét, valamint a tapasztalatokról és a szocialista elméletről szóló szabad, demokratikus és egyenrangú vitát.” (219. o.)

A könyv utolsó fejezete a munka felszabadításáról, az ember kiteljesedéséről szól. Itt többek között fejtegetéseket olvashatunk a munka humanizálásáról, a munka szerinti díjazásról, a munkaerőkölcsről és a munkakedvről, a szabadidőről, a nemek közötti humánus viszonyról, a szocialista életmódról és életfel fogásról is.

A korszerű termelés egyik kísérő, de egyben vezető jelensége is a tudományos-műszaki forradalom, amely egyre inkább közvetlen részévé válik a termelési folyamatnak. Ez a folyamat azonban annyira felaprózza a termelési folyamatot,

hogyan a rész munkálatok teljesen elidegenítik az embert attól a tevékenységtől, amit végez, s ez rendkívül káros következményekkel járhat nemcsak az egyénre, de a társadalomra nézve is. Érthető, hogy minden társadalom valamiféle kiutat keres ebből a helyzetből, de jelenleg a legtöbb eredményt a szocialista öngazgatás ígéri. „Az öngazgatás mint szellemi alkotótevékenység a legszélesebb síkon közelebb hozza egymáshoz a szellemi és a fizikai munkát, illetve a rutin- és az alkotómunkát. Ezekkel az adottságokkal az öngazgatás már a szocializmus aránylag kezdeti szakaszában, elsősorban a munka társadalmi és gazdasági vonatkozásaiban jelentős mértékben csökkenti a rész munka káros következményeit, hozzájárul a munka humanizálásához, és megnyitja a munka felszabadításának távlatait.” (249. o.)

*

Ezek a rövid szemelvények távolról sem adnak képet arról a gazdag fogalomtárról és ismerethalmazról, amit a könyv kínál az olvasónak. A könyvet tehát feltétlenül el kell olvasni, nemcsak marxista ismereteink gyarapítása, de szocialista öngazgatói embertípusunk további formálása végett is.

LAKI László

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Mák Ferenc, Kartag-Ódri Ágnes és Garai László

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Angol nyelvű összefoglalók: Emih Anikó

Korrektorok: Kecskés Mária és Burányi Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

- dr. Seres Sándor,* a matematikai tudományok magisztere, a technikai tudományok doktora, egyetemi tanár, a szabadkai Informatikai és Szervezési Intézet munkatársa
- dr. Berislav Perić,* a jogtudományok doktora, a Zágrábi Egyetem Jogi Karának tanára
- Mészáros Katalin,* okleveles matematikus, a közgazdasági tudományok magisztere, a szabadkai Informatikai és Szervezési Intézet munkatársa
- Szilágyi Gábor,* festőművész, Szabadka
- dr. Tóth Lajos,* a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára
- dr. Szöllősy Vágó László,* a pszichológiai tudományok doktora, a Magyar Szó művelődési rovatának újságírója, Szabadka
- Hamdija Pozderac,* Bosznia-Hercegovina KSZ KB Elnökségének elnöke
- dr. Dušan Dragosavac,* a JKSZ KB Elnökségének tagja, a jogtudományok doktora
- dr. Laki László,* a politikai tudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar docense
- Jakobsz István,* külpolitikus, az Újvidéki Rádió szerkesztője
- Hajdú János,* a Magyar Televízió Hét c. műsorának főszerkesztője, Budapest
- Buckó György,* okleveles jogász, a Szabadkai Felső-Bíróság gyakornoka
- Bálint István,* külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának allandó munkatársa, az SZVT Fordítószolgálatának vezetője, Újvidék
- dr. Rehák László,* a társadalomtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- dr. Sepsey Csaba,* a műszaki tudományok doktora, a szabadkai Informatikai és Szervezési Intézet szakmunkatársa

létünk

társadalom, tudomány, kultúra

**A Létünk XIII. évfolyamának (1983. évi)
témakör szerinti tartalomjegyzéke**

I. TÁRGYMUTATÓ

TÁRSADALMI- POLITIKAI RENDSZER

PAJVANČIĆ, Marijana: A küldöttségek és választmányaik szerepe a társulási folyamatokban	1
TUBIĆ, Sava: A társadalmi integráció és szubjektív tényezői	1
FLERE, Sergej: A tájékoztatás jelentősége a küldöttrendszerben	1
MARKOV, Slobodanka: A társadalmi-politikai közösségek testületeibe delegált küldöttek összetételének változása	1
STOJANOV, Mladen: Az érdekek és a társadalmi hatalommegosztás a küldöttrendszerben	1
BANDIN, Tomislav: A társult munka kardelji elveit bíráló nézetek	3—4
SZENES György: A helyi közösség alkotmányjogi helyzete és fejlettségi szintje	5
* * *: Hosszú távú gazdaságzilárdítási programunk határozatai	5
* * *: Gazdasági és társadalmi fejlődésünk változásai	6

KÖZGAZDASÁG, GAZDASÁG- POLITIKA

BALINT István: A petrodollár tüdőklése és hanyatlása	1
MARTIN, Borislav: A marxizmus elmélet időszerezése	2
SÁGI András: Az agrárkérdés marxista elmélete és gyakorlata	2
MÓRA András: Adalékok a gazdaságfejlesztés hatékonyságának tanulmányozásához Vajdaságban I., II.	3—4, 5
SZECSEI Mihály: Az öngazgatási társadalmi tervezés információrendszerének néhány problémája	3—4
BANDIN, Tomislav: A társult munka kardelji elveit bíráló nézetek	3—4
BOKIĆ, Marinko: Az egységes, illetve megosztott jugoszláv piac	3—4
RADIVOJEVIĆ, Radoš: A munkaszervezési kutatások jellegzetességei Jugoszláviában	3—4
HALÁSZ Imre: Minőségi változásokra van szükség a társadalmi újratermelés minden területén	5
* * *: Hosszú távú gazdaságzilárdítási programunk határozatai	5
MÓRA András: Észrevételek a gazdaság terület szerkezetének tanulmányozásához Vajdaságban	6
AHMETAGIĆ, Esad: A kibernetika mint termelő	6
* * *: Gazdasági és társadalmi fejlődésünk változásai	6

MARX HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJA

REHÁK László: Marx minden létező kíméletlen bírálatának értelmezése Kardelj munkásságában	2
GAAL György: Marx — az időszerező forradalmi események történésze	2

	KUVAČIĆ, Ivan: A társadalmi struktúra tanulmányozásának marxi módszeréről	2
	BODROGVÁRI Ferenc: Az elmélet felelősségéről	2
	HELLER Ágnes: A marxista etika öröksége napjainkban	2
	SZÁM Artila: A marxizmus és a polgári világ	2
	VÁRADY Tibor: Jegyzetek a marxista jogi gondolkodásról, ma	2
	MARTIN, Borislav: A marxi elmélet időszerűsége	2
	LAKI László: Az elidegenült munka marxi elmélete és megjelenési formái napjainkban	2
	BAJAGIĆ, Veronika: Általános elméleti bevezető a szabad idő tanulmányozásához Marx műveiben	2
	IVEKOVIĆ, Rada: Canto perenne, avagy a feminizmus és marxizmus viszonyáról	2
	SZOLLÓSY VÁGÓ László: A szocialista pedagógia alapgondolatai Marx műveiben	2
	BALI, Branko: A marxi gondolat oszthatatlansága	2
	SÁGI András: Az agrárkérdés marxista elmélete és gyakorlata	2
	GRAMSCI, Antonio: Marx — amilyenek mi látjuk	2
	GRLIČKOV, Aleksandar: Merre tart a szocializmus?	2
	DEBENJAK, Božidar: A II. és a III. Internacionálé marxizmusának túlhaladása és a korszerű marxizmus kialakulása	2
NEMZETKÖZI SZEMLE, KÜLPOLITIKA	BÁLINT István: A petrodollár tündöklése és hanyatlása	1
	J. GARAI Béla: Korszakváltás az NSZK-ban	1
	MÁGARÁŠEVIĆ, Aleksandar: Kis- és törpeállamok a nemzetközi jogban	1
	ENGLER Lajos: Egy jobb világért — Az el nem kötelezett országok VII., delhi csúcsertekezlete	3—4
	VISNJIĆ, Miroslav: Egyiptom Szadat után — Az „atyák” és az engedetlen „gyermekek”	3—4
	JAKOBSZ István: Az atlanti gazdasági konfliktusok Versailles előtt és után	5—4
	MENDREI Ernő: A demokratikus alternatíva stratégiája — Az Olasz Kommunista Párt XVI. kongresszusáról	3—4
	LOVAS István: Az UNCTAD belgrádi értekezletéről	5
	TÓTH László: Angola sajátos útja	5
	BÓDIS Gábor: Madrid: az európai dialógus megerősítése	6
	FÁY Gábor: A röppentyűtől a halálsugárig	6
JOG	MATKOVICS József: Néhány terminológiai kérdés az alkotmánymódosítások kapcsán	1
	LETSCH Endre: Igazgatási terminológiánk fejlődési irányvétele	1
	MÁGARÁŠEVIĆ, Aleksandar: Kis- és törpeállamok a nemzetközi jogban	1
	VÁRADY Tibor: Jegyzetek a mai marxista jogi gondolkodásról	2
	SZALMA József: A lakásviszonyok terminológiája	3—4
	VÉGH Enikő: Az öngazgatási általános aktusok nyelvezete	3—4
OKTATÁS, NEVELÉS	SZOLLÓSY VÁGÓ László: A szocialista pedagógia alapgondolatai Marx műveiben	2
	TÓTH Lajos: Oktatási rendszerünk hatékonysága	3—4
	NAGY László: A marxista nevelés néhány kérdése	3—4
	* * *: Oktatási reformunk tanulságai — kerekasztal-beszélgetés	3—4
	SÁNDOR Géza: A zenei nevelés hatása a személyiség fejlődésére	6

SZOCIOLÓGIA	GRLIČKOV, Aleksandar: Merre tart a szocializmus?	2
	KUVAČIĆ, Ivan: A társadalmi struktúra tanulmányozásának marxi módszeréről	2
	LAKI László: Az elidegenült munka marxi elmélete és megjelenési formái napjainkban	2
	BAJAGIĆ Veronika: Általános elméleti bevezető a szabad idő tanulmányozásához Marx műveiben	2
	REHAK László: Marx minden létező kíméletlen bírálatának értelmzése Kardelj munkásságában	3—4
	RADIVOJEVIĆ, Radoš: A munkaszervezési kutatások jellegzetességei Jugoszláviában	3—4
	KLEIN Rudolf: Elméleti bevezető a lakáskultúra empirikus kutatása elő	3—4
	REHAK László: A nemzeti kérdés elmélyült tárgyalása Kardelj útmutatásai alapján — Kiro Hadzsi-Vaszilev könyve alapján	3—4
	KLEIN Rudolf: Lakáskultúra II., III.	5, 6
	KOVÁCS ZNIDERSIĆ Ružica: Jelenlegi társadalmi változások Zoran Vidaković elemzéseiben	6
LAKÁSKULTÚRA	KLEIN Rudolf: Elméleti bevezető a lakáskultúra empirikus kutatása elő	3—4
	KLEIN Rudolf: Lakáskultúra II., III. rész	5, 6
NÉPRAJZ	JUNG Károly: A kétkarácsonyi cérna	3—4
FILOZÓFIA	SKORIC, Gordana: A remény elve — Gondolatok Bloch munkásságáról	1
	BODROGVÁRI FERENC: Az elmélet felelősségéről	2
	HELLER Ágnes: A marxista etika öröksége napjainkban	2
	SZÁM Attila: A marxizmus és a polgári világ	2
	IVEKOVIC, Rada: Canto perenne, avagy a feminizmus és marxizmus viszonyáról	2
	BALJ, Branko: A marxi gondolat oszthatatlansága.	2
	GRAMSCI, Antonio: Marx — amilyenek mi lújuk	?
	DEBENJAK, Božidar: A II. és a III. internacionálé marxizmusának túlhaladása és a korszerű marxizmus kialakulása	2
	REHAK László: Törekvések Leninnek Marxszal való szembeállítására	5
	DESPOT, Blaženka: Emancipáció és technológia	6
INFORMATIKA, SZÁMÍTÁS-TECHNIKA	MÉSZÁROS Katalin: Néhány speciális egészségügyi programozási modellszerkezet és megoldási eljárás	5
	SEPFÉY Csaba—MOLNÁR S. Verona: Egy húsipari termelési terv elkészítése a matematikai programozás eszközeivel	5
	AHMETAGIĆ, Esad: A kibernetika mint termelőerő	6
	KREKÓ Béla—SZÓRÁD György: A nagyméretű lineáris programozási problémák megoldási módszereiről	6
KÉPZŐMŰVÉSZET	SZILÁGYI Gábor: Ana Bešlić szobrászművész gyűjteményes kiállítása és monográfiája	3—4
NYELVMŰVELÉS	BURÁNYI Nándor: Tennivalóink — Nyelvhasználat, nyelvhelyesség (A kongresszusi magyar fordításaink politikai terminológiája)	1
	LÉTSCHEK Endre: Igazgatási terminológiánk fejlődési irányvitele	1
	SZALMA József: A lakásviszonyok terminológiája	3—4
	VÉGH Enikő: Az öngazgatási általános aktusok nyelvezete	3—4

NYELVFILOZÓFIA	MISČEVIĆ, Nenad: Mi a nyelvi pragmatika?	6
	HORÁNYI Üzseb: Medici Mária portréjának bemutatása IV. Henriknek	6
	FARAGO Kornélia: Beszédszituáció — beszédaktus — perlokució	6
	SEBŐK Zoltán: A nyelvről és a konkrét költészetről	6
RÁDIO, TV, FILM	FEJŐS I. István: Merre tart a televízió?	1
	LJUBOJEV, Petar: A film, a televízió és az irodalom	6
TÜRTÉNELEM — RÉGÉSZET	VÉKONY László: A topolyai avar kori temető paleo-patológiai elemzése	1
	GAÁL György: Marx — az időserű forradalmi események történése	2
	RAJCSÁN István: Az AVNOJ II. ülészakának és a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság megalakulásának 40. évfordulója	5
KONGRESSZUSOK, TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZLETEK	SZOLLÓSY VAGÓ László: Nemzetközi zenetudományi konferencia Kodály Zoltán születésének 100. évfordulója alkalmából	1
	LAKI László: Tudományos tanácskozás Marx halálának 100. évfordulója alkalmából	5
KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT-SZEMLE	REHÁK László: Szocialista építésünk kérdései	1
	KOVÁCS Teréz: A mai jugoszláv társadalom — a válság okai és a kiút	1
	VLÁŠKALIC, Milena: A tmsz előnye a vállalattal szemben	1
	SZOLLÓSY VAGÓ László: A fejlődéslelektantól az antropológiáig	1
	JUNG Károly: A balkáni népek találásainak korpusza	1
	SEBŐK Zoltán: Divatos kultúrák a vallástörténelem szemszögéből	1
	SZOLLÓSY VAGÓ László: Nőkről — nem csupán nőknek	1
	SEBŐK Zoltán: Szeplőtelenítés	1
	IVEKOVIĆ, Rada: Új politikai szubjektumok: Kevesebbet termelni és jobban	1
	BÁLINT István: Válságban van-e a marxizmus?	2
	REHÁK László: A XX. század marxista filozófiája	2
	KORÓDI Márta: Marxizmus és esztétika	2
	ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi: Lucio Colletti: A marxizmus és Hegel	2
	GABRIĆ MOLNÁR Irén: Az ember, a történelem és a társadalom marxista felfogása	2
	BALJ, Branko: Filozófusportré és világváltoztatás	2
	LOSONCZ Alpár: A „negatív metafizika” igazságtana	3—4
	REHÁK László: Marx és a marxizmus életrevalóságának elvitatása Kolakowski részéről	3—4
	SEBŐK Zoltán: A tárgyak vallatása	3—4
	BURÁNYI Nándor: A transzcendenciától való (tartós) függés?	3—4
	TÁVASY Sándor: Eszmeáramlatok Latin-Amerikában	3—4
IVEKOVIĆ, Rada: A második nem a filozófiában	3—4	
SEBŐK Zoltán: A modern művészet rövid története	3—4	
TÓTH Lajos: Széljegyzetek a társadalmi válságról	5	
REHÁK László: Marx regényesített életrajza	5	
SEREGÉLY Tünde: Dr. Susánszky János: A racionalizálás módszertana	5	
MOLNÁR S. Verona: Többszintű tervezés dekompozíciós módszerekkel	5	
CSERVENÁK Róbert: Dervek Cooke: A zene nyelve	5	

SEBŐK Zoltán: A Likum bemutatkozó számáról . . .	5
NOVKOVIĆ, Nebojša: Somogyi Sándor: A mezőgazda- sági ügyvitelszervezés	6
REHÁK László: Nemzeti kisebbségi tárgyú esettanulmány	6
REHÁK László: Egy sajátos szociológiatörténet . . .	6
SEREGÉLY Tünde: Kornai János: A hiány	6
PANČIĆ, Ivan: Az öngyilkosság pszichés hátteréről .	6

II. SZERKESZTŐK NÉVMUTATÓJA

- AHMETAGIĆ, Esad 6 ()
 ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi 2 (465)
- BAJAGIĆ, Veronika 2 (359)
 BÁLINT István 1 (158), (455)
 BALJ, Branko 2 (401), (470)
 BANDIN, Tomislav 3—4 (549)
 BÓDIS Gábor 6 (1150)
 BODROGVÁRI Ferenc 2 (289)
 BOKIĆ, Marinko 3—4 (549)
 BURÁNYI Nándor 1 (105); 3—4 (730)
- CSERVENÁK Róbert 5 (965)
- DEBENJAK, Božidar 2 (440)
 DESPOT, Blaženka 6 (996)
- ENGLER Lajos 3—4 (676)
- FARAGÓ Kornélia 6 (1102)
 FÁY Gábor 6 (1158)
 FEJŐS I. István 1 (79)
 FLERE, Sergej 1 (30)
- GAÁL György 2 (260)
 GABRIĆ MOLNÁR Irén 2 (468)
 J. GARAI Béla 1 (170)
 GRAMSCI, Antonio 2 (425)
 GRLIČKOV, Aleksandar 2 (429)
- HALÁSZ Imre 5 (770)
 HELLER Ágnes 2 (296)
 HORÁNYI Özséb 6 (1083)
- IVEKOVIĆ, Rada 1 (221); 2 (371); 3—4 (740)
- JAKOBSZ István 3—4 (699)
 JUNG Károly 1 (211); 3—4 (598)
- KLEIN Rudolf 3—4 (571); 5 (824);
 KORÓDI Márta 2 (462)
 KOVÁCS Teréz 1 (202)
 KOVÁCS ŽNIDERŠIĆ Ružica 6 (1046)
- KREKÓ Béla 6 (1034)
 KUVACIĆ, Ivan 2 (276)
- LAKI László 2 (346); 5 (929)
 LETSCH Endre 1 (143)
 LOSONCZ Alpár 3—4 (719)
 LOVAS István 5 (935)
 LJUBOJEV, Petar 6 (1053)
- MAGARAŠEVIĆ, Aleksandar 1 (180)
 MARKOV, Slobodanka 1 (39)
 MARTIN, Borislav 2 (341)
 MATKOVICS József 1 (129)
 MENDREI Ernő 3—4 (708)
 MÉSZÁROS Katalin 5 (854)
 MIŠČEVIĆ, Nenad 6 (1075)
 MOLNÁR S. Verona 5 (865), (966)
 MÓRA András 3—4 (485); 5 (780); 6 (973)
- NAGY László 3—4 (663)
 NOVKOVIĆ, Nebojša 6 (1168)
- PAJVANČIĆ, Marijana 1 (iő)
 PANČIĆ, Ivan 6 (1178)
- RADIVOJEVIĆ, Radoš 3—4 (564)
 RAJCSÁN István 5 (757)
 REHÁK László 1 (200); 2 (245); (459); 3—4 (565), (723); 5 (805), (961); 6 (1169)
- SÁGI András 2 (409)
 SÁNDOR Géza 6 (1065)
 SEBŐK Zoltán 1 (216), (220); 3—4 ((728), (747); 5 (927); 6 (1108)
 SEPSEY Csaba 5 (865)
 SEREGÉLY Tünde 5 (964); 6 (1176)
 ŠKORIĆ, Gordana 1 (66)
- SZALMA József 3—4 (623)
 SZÁM Artilla 2 (320)
 SZECSEI Mihály 3—4 (531)
 SZENES György 5 (815)

SZILÁGYI Gábor 3—4 (609)
SZÓRAD György 6 (1034)
SZÖLLŐSY VÁGÓ László 1 (197),
(209) (218); 2 (391)
STOJANOV, Mladen 1 (54)

TAVASZY Sándor 3—4 (735)
TÓTH Lajos 3—4 (647); 5 (956)

TÓTH László, 5 (945)
TUBIĆ, Sava 1 (19)

VÁRADY Tibor 2 (329)
VÉGH Enikő 3—4 (635)
VÉKONY László 1 (91)
VIŠNJIĆ, Miroslav 3—4 (686)
VLASKALIĆ, Milena 1 (206)

A SZOCIOLÓGIAI TANULMÁNY PÁLYÁZAT HIREI

A Létünk 1983. évi 2. számában meghirdetett pályázatunk értelmében a megszabott határidőig (1983. november 1-jéig) 9 pályamű érkezett a szerkesztőségbe. A Létünk szerkesztősége novemberi ülésén megállapította a pályaművekbe való betekintése alapján, hogy alapjában véve minden beérkezett tanulmány közölhető azzal, hogy 3—4 munka szerzőjével még tanácskozni kell a felmerült tárgyi hibák kijavítása, a megválasztott cím és meghatározott álláspontok és vélemények szabatosabb megfogalmazásának érdekében.

A szerkesztő bizottság a beérkezett dolgozatokat az 1984. február 28-i ülésén bírálta el és döntött a díjak odaítéléséről. A pályázat eredménye a bizottság egybehangzó véleménye alapján a következő:

- I. díj (10 000 dinár) *Keresztényi Ágnes: A gazdasági fejlődés hatása a település szociális összetételére (Zenta)*
- II. díj (8000 dinár) *Nagy Julianna: A mezőgazdasági magántermelők gazdasági helyzete saját véleményeik alapján egy vajdasági település példáján*
- III. díj (6000 dinár) **Mák László: A reklám társadalmi felelősségéről*

A díjazott pályaműveket a Létünk 1984. évi 2. számában tesszük közzé a közlésre alkalmas többi dolgozatot pedig az elkövetkezőkben.

* Az 1983/2. számban közzétett pályázat szövegében III. díjként tévesen 4000 dinár jelent meg a szerkesztő bizottság által megállapított 6000 dinár helyett.

A Létünk folyóirat

PÁLYÁZATOT HIRDET

a

kultúra — művészet — társadalom

tárgykörű tanulmányok megírására. A témát és a feldolgozási módot a pályázók szabadon választják meg. A szerkesztő bizottság e pályázattal — a témaválasztás korlátozásának szándéka nélkül — többek között a felszabadulás utáni Vajdaság kulturális és művészeti életét feldolgozó, elemző vagy összefoglaló tanulmányok megírására szeretne ösztönözni — függetlenül a művelődési és művészeti ágtól. A szerkesztő bizottság a máshol már megjelentetett írásokat nem veszi figyelembe.

A pályamunkákat 2 példányban, 1984. december 31-éig kell a szerkesztőség címére eljuttatni. Kérjük tüntessék fel, hogy a tanulmány a pályázatra készült. A beérkezett pályaműveket a szerkesztő bizottság bírálja el:

I. díj	15 000 dinár
II. díj	10 000 dinár
III. díj	7 000 dinár

A pályázat eredményét a Létünk 1985. évi kettes számában tesszük közzé. A díjnyertes tanulmányokon kívül a folyóirat a megjelentetésre alkalmas valamennyi pályaművet közli, természetesen szerzői tiszteletdíj ellenében.

A szerkesztő bizottság

LÉTÜNK

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 140 dinár, egyes szám ára 25, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 280 dinár; diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában Újvidéken

